

ISSN 2307-9061

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ
І КОСМІЧНЕ
ПРАВО

2 (47) 2018

Наукові праці Національного авіаційного університету

Київ – 2018

УДК 347.82(082)

П 423

Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2018. – № 2 (47) – 208 с.

У правовому журналі висвітлено результати досліджень учених університету та провідних наукових установ України з актуальних проблем повітряного, космічного, а також інших галузей права.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, магістрів та студентів.

In the compilation of highlights research results of university researchers and leading scientific institutions of Ukraine on urgent problems of air, space and other areas of law.

For scientists, teachers, post-graduate students, masters of sciences and students.

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 5 від 26 червня 2018 р.)*

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 10494 від 11.10.2005 року

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 року № 1-05/3, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року № 528 про перереєстрацію видання, Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки».

Журнал індексується у міжнародних наукометричних базах даних ICV 2016 (Index Copernicus).

Адреса редакційної колегії:

03680, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1, корп. 1, ауд. 446
Тел. (044) 406-70-35, e-mail: pravo@nau.edu.ua

© Національний авіаційний університет, 2018

ISSN 2307-9061

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Калюжний Р. А. – доктор юридичних наук, професор, відповідальний за наукову роботу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (головний редактор), Україна

Сопілко І. М. – доктор юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету (відповідальний секретар), Україна

Аквах Даніель Апоху – доктор філософії в галузі права Європейського Союзу, викладач юридичного факультету Університету Турку, Фінляндія

Алієв А. І. – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка

Армаш Н. О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Беззубов Д. О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Бородін І. Л. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Ведрін Олів'є – професор (h.c.), почесний професор Київського міжнародного університету, президент Континентального клубу Європейського Союзу у м. Києві, журналіст, політолог, Франція

Вишновецька С. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Гончарук С. Т. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Національної академії внутрішніх справ, Україна

Дон Альфонсо де Севальос-Ескалера – доктор права, доктор історії, доктор політичних наук, професор, Академія Мілітенсе, віконт де Айалла і маркіз де Ла Флореста, гранд Королівства Іспанії, Іспанія

Єськов С. В. – доктор права, доцент, президент Центру дослідження європейських реформ, Велике герцогство Люксембург

Желтовські Вадим – кандидат юридичних наук, доцент, Гуманітарна академія імені Александра Гейштора, Польща

Зяцько Йозеф – почесний доктор, почесний професор, директор Східноєвропейського агентства розвитку, президент Європейського інституту безперервної освіти, Словацька Республіка

Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, директор Навчально-наукового юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Україна

Копиленко О. Л. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України, Україна

Корошец Деміан – доктор юридичних наук, професор, професор факультету права Університету в Люблянці, Республіка Словенія

Лихова С. Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Лобжанідзе Г. Ш. – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права Грузинського авіаційного університету, Грузія

Лонг Жоель – доцент, Університет Туріну; викладач сімейного права, координатор юридичної клініки по правах дітей, Італія

Мозгава Марек – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, Республіка Польща

Назаров В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України, Україна

Паллота Ернесто – доктор права, професор медіа-права факультету права та освіти – Università Telematica Pegaso, Італія

Росепашвілі Нана – доктор юридичних наук, доцент, доцент Тбіліського університету імені Давида Агмашенебелі, Грузія

Рябченко О. П. – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Університету державної фіскальної служби України, Україна

Сінху Гуріндер – доктор філософії в галузі міжнародного права, викладач Національного юридичного університету (штат Хімачал-Прадеш), Республіка Індія

Хрістов Петер – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Варненського вільного університету імені Чорноризця Храбра, Болгарія

Череватюк В. Б. – кандидат історичних наук, доцент, директор НЦ проблем повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Шишкова Н. П. – доктор юридичних наук, доктор наук у галузі міжнародного права, професор, професор кафедри Європейського та міжнародного права Університету ім. Палацького, президент Чеської Асоціації Європейських студій, Чехія

Шуст Н. Б. – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Юлдашев С. О. – доктор юридичних наук, завідувач кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

Якулін Від – доктор філософії в галузі права, професор, професор факультету права Університету в Люблянці, Республіка Словенія

Ямненко Т. М. – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, Україна

EDITORIAL BOARD

Kaliuzhnyi Rostislav - DSc (Law), Professor, Professor at the theory and history of state and law department of Law Institute, National Aviation University (Chief Editor), Ukraine

Sopilko Iryna - DSc (Law), Professor, National Aviation University; Director of Training and Research Institute of Law, Ukraine

Akvah Daniel Apocha - Doctor of Philosophy in the Field of European Union Law, Faculty of Law, University of Turku, Finland

Aliyev Amir - Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law of Baku State University, Azerbaijan Republic

Armash Nadiya - Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Economic, Air and Space Law at the Training Auctions Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

Bezzubov Dmitry - Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Economic, Air and Space Law at the Training Auctions Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

Borodin Ivan - DSc (Law), Professor, National Aviation University; Head of the Department Theory and History of State and Law Teaching and Research Law Institute, Ukraine

Vedrine Olivier - Professor Honoris Causa of Kiev International University, President of the Continental European Union Club in Kiev, journalist, political scientist, France

Vyshnovetska Svitlana - DSc (Law), Professor, Head of the Department of Civil Law and Trial Teaching and Research Law Institute, Ukraine

Honcharuk Stepan - candidate of law sciences, full professor, professor of the constitutional and administrative law department of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Husaryev Stanislav - DSc (Law), Professor, first Vice-Rector, National Academy of Internal Affairs, Ukraine

Don Alfonso de Sevalaz-Escalera - Doctor of Law, Doctor of History, Doctor of Political Science, Professor, Militia Academy, Viscount de Ayala and Marquis de La Floresta, Grand Kingdom of Spain, Spain

Yeskov Serge - Doctor of Law, Associate Professor, President of the Centre for European Reforms Studies, a.s.b.l. Grand Duchy Luxembourg

Zhelтовskii Vadim - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Alexander Geysshort Humanitarian Academy, Poland

Zat'ko Jozef – Dr.h.c. mult. JUDr. Professor, President of the European Institute of Continuing Education, Slovak Republic

Kolodii Anatoly - DSc (Law), Professor corresponding member of the National Academy of law sciences of Ukraine, Director of the Training and Scientific Law Institute «Vadym Hetman Kyiv National Economic University», Ukraine

Kopylenko Alexander - Director Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, DSc (Law), Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Koroshets Domian - Doctor of law, full professor, Professor of the Law Faculty in the University of Ljubljana, Slovenia

Lykhova Sophia - DSc (Law), Professor, Head of Department of Criminal Law and Process Educational and Research Institute of Law National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Lobzhanidze Hivi Sh. - Doctor of law, professor, Dean of the Law Faculty of Georgian Aviation University, Georgia

Long Joelle - Assistant Professor, lecturer in Family Law, coordinator of the Children's Rights Law Clinic, Law Department, University of Turin, Italy

Mozgawa Marek - DSc (Law), Prof. dr hab., Head of the Department of Criminal Law and Criminology at the Law and Administration Faculty of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Republic of Poland

Nazarov Viktor - Doctor of law, full professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics at the Academy of Advocacy of Ukraine, Ukraine

Pallotta Ernesto - PH. D. in Law, Education and Development, Professor of Media Law at Jurisprudence and Education Science Faculty - Università Telematica Pegaso, Italy

Rosepashvili Nana - Doctor of Law, Associate Professor, Tbilish University named after David Agmashenebel, Georgia

Riabchenko Olena - Doctor of Law, professor, Head of the department of management, administrative law, process and administrative activity of National State Tax Service University of Ukraine, Ukraine

Singhu Gurinder - doctor of philosophy in international law, a lecturer at the National Law University (Himachal Pradesh), Republic of India

Khristov Peter - Doctor of Law, Professor, Dean of the Law Faculty of the Varna Free University of Montenegro, Khrabra, Bulgaria

Cherevatiuk Viktoriya - Candidate of historical sciences, associate professor, director of the educational center of air and space law problems of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Shishkova Nadezhda - Doctor of Law, Doctor of Science in International Law, Professor, Professor of the Department of European and International Law of the University. Palatsky, president of the Czech Association of European Studies, Czech Republic

Shust Natalia - Doctor of sociological sciences, professor, professor at the theory and history of state and law department of Law Institute, National Aviation University, Ukraine

Yuldashev Sergey - Doctor of Law, National Aviation University; Head of the Department of Economic, Air and Space Law of the Training and Scientific Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

Jakulin Vid - Ph. D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Law, Slovenia

Yamnenko Tetyana - Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law and the Process of the Training and Scientific Law Institute of the National Aviation University, Ukraine

ЗМІСТ

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>Волостных В. С.</i> Правовой режим обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства	11
<i>Радзівілл О. А.</i> Проблема фрагментації і шляхи її врегулювання в міжнародному повітряному праві	19
<i>Устинова І. П., Ярошук М. О.</i> Механізм державного регулювання авіаційних перевезень	27

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Ахмедов В.</i> Злочини, що посягають на суспільні відносини із процесуально регламентованого здійснення правосуддя судом в Україні та Азербайджанській Республіці	33
<i>Borodin I., Myronets O.</i> Legal thinking in theory and philosophy of law	39
<i>Калюжний Р. А.</i> Праворозуміння та його вплив на трансформацію суспільних відносин в умовах глобалізації	46
<i>Лобжанидзе Г., Лобжанидзе Д.</i> Сущность юридической ответственности субъектов международного права	55
<i>Пильгун Н. В.</i> Історичний аспект формування американської правової системи	62

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Артёмов Є.</i> Аналіз правових засад здійснення повноважень органами адвокатського самоврядування, які не мають статусу юридичної особи	70
<i>Єренко Д. В.</i> Правове регулювання у сфері протидії корупції службовцями Національного антикорупційного бюро України	76
<i>Проскура Г. М.</i> Прийняття та вплив Орхуської конвенції на доступ до екологічної інформації в Україні	83
<i>Сопілко І. М., Армаш Н. О.</i> Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління	89

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Воронова О. В.</i> Етапи у становленні правового регулювання забезпечення соціальним житлом в Україні	95
<i>Дігтяренко Г. В.</i> Трудова функція працівника за законодавством України: зміст та основні елементи	103
<i>Тімуш І. С.</i> Визначення сім'ї у юридичній науці	109
<i>Ямненко Т. М.</i> Медична реформа: реалії України та міжнародний досвід	116

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

<i>Беззубов Д. О.</i> Публічне адміністрування у сфері забезпечення економічної безпеки.....	121
<i>Білько О. П.</i> Правова природа групового позову в господарському судочинстві.....	127
<i>Гезалзаде Т.</i> Захита страхового права в арбитражном (тахким) порядку в Турецькій Республіці	134
<i>Рябова К. О. Майстров Д.І.</i> Правові особливості будівництва житлового будинку на підставі будівельного паспорта.....	141
<i>Хамзін Т. Р.</i> Зупинення митного оформлення товарів чи предметів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, як захід забезпечення позову	147

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Богатирьова О. І.</i> Пошук істини у нормативній плутанині кримінально-виконавчого права	154
<i>Гаврилішин А. П., Козирєва В. П.</i> Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб.....	160
<i>Лихова С. Я., Рибікова Г. В., Грекова Л. Ю.</i> Межі доказування у справах щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини	166
<i>Михайленко Д. Г.</i> Застосування термінів «мінімальна заробітна плата» та «прожитковий мінімум для працездатних осіб» з метою встановлення ознак правопорушень у сфері антикорупційного фінансового контролю	173
<i>Сеник Т. Б.</i> Відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні.....	182

ПРАВОВА ОСВІТА

<i>Вовк В. М., Тімуш І. С.</i> Модернізація та інноваційність у вітчизняній вищій школі	188
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Калюжний Р. А.</i> Теоретико-методологічні підходи до розуміння інформаційної безпеки людини	197
<i>Вишновецька С. В.</i> Соціальний захист осіб з інвалідністю	199

НАШІ ЗАРУБІЖНІ ПАРТНЕРИ	201
--------------------------------------	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	202
-----------------------------------	------------

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ.....	205
---	------------

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ.....	206
--	------------

CONTENT

AIR, SPACE, ENVIRONMENTAL LAW

<i>Valastnykh V.</i> Legal regime for safety of flights of civil aircraft in the situation of armed conflict on the territory of the state.....	11
<i>Radzivill O.</i> The problems of fragmentation and ways its settlement in international air law	19
<i>Ustynova I., Yaroshuk M.</i> Mechanism for the adjustment of advanced heating	27

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, INTERNATIONAL LAW

<i>Ahmedov V.</i> Criminals relating to social relations with processually regulated justice law in Ukraine and Azerbaijan Republic	33
<i>Borodin I., Myronets O.</i> Legal thinking in theory and philosophy of law	39
<i>Kaliuzhnyi R.</i> Legal consciousness and its influence on the transformation of social relations in conditions of globalization	46
<i>Lobjanidze G., Lobjanidze D.</i> The essence of legal responsibility of subjects of international law	55
<i>Pylgun N.</i> Historical aspects of formation American legal system	62

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

<i>Artemov E.</i> Analysis of legal framework for the implementation of authorities of advocate self-government bodies not legally status	70
<i>Yerenko D.</i> The regulatory regulation in the sphere of cooperation of corruption by employees of the national anti-corruption bureau of Ukraine	76
<i>Proskura G.</i> Acceptance and impact Aarhus convention on access to environmental information in Ukraine	83
<i>Sopilko I., Armash N.</i> Corruption in Ukraine as legacy of the soviet state administration.....	89

CIVIL AND LABOR LAW

<i>Voronova O.</i> Stages of the formation of the legal regulation of the provision of social housing in Ukraine	95
<i>Digtyarenko A.</i> Labor function of the employee under the legislation of Ukraine: content and main elements	103
<i>Timush I.</i> Definition of a family in legal science.....	109
<i>Yamnenko T.</i> Medical reform: Ukraine's realities and international experience	116

CONTENT

COMMERCIAL LAW

Bezzubov D. Public administration in the field of economic security 121
Bilko O. Legal nature of group lawsuit in the economic rule-making 127
Qozalzada T. Protection of insurance law in arbitration (tahkim) procedure in the Turkish Republic..... 134
Ryabova K. Legal features of building a residential building on the basis of a building passport..... 141
Hamzin T. Suspension of customs clearance of goods or items having intellectual property objects as a way of securing for a claim..... 147

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Bogatyreva O. Search of the truth in standard confusion criminal and executive right 154
Gavrylishyn A., Kozyreva V. The problems of criminal responsibility of legal entities 160
Lykhova S., Rybikova G., Grekova L. Ambit norm of proof in cases of murder of a newborn baby by his mother 166
Mykhailenko D. The use of the terms «minimum wage» and «living wage for able-bodied persons» in order to identify the signs of offenses in the field of anti-corruption financial control 173
Senyk T. Depositions of judicial consideration in criminal proceedings 182

LEGAL EDUCATION

Vovk V., Timush I. Modernization and innovation in national high school 188

REVIEWS

Kaliuzhnyi R. Theoretic and methodological approaches to the understanding of human information security 197
Vishnevetskaya S. Social protection of persons with disabilities 199

OUR FOREIGN PARTNERS 201

INFORMATION ABOUT AUTHORS 202

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF THE ARTICLES 205

EXAMPLE OF REGISTRATION OF BASIC ELEMENTS OF THE ARTICLE..... 206

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 341.226(045)

В. С. Волостных,
аспирант

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПОЛЕТОВ ГРАЖДАНСКИХ ВОЗДУШНЫХ СУДОВ В СИТУАЦИИ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА НА ТЕРРИТОРИИ ГОСУДАРСТВА

Академия управления при Президенте Республики Беларусь
ул. Московская, 17, Минск, Республика Беларусь
E-mail: vvolostnyh@yandex.ru

Цель: в статье на основании правовой оценки документов, разработанных в рамках ИКАО, определяется правовой режим обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства. **Методы исследования:** анализ документов, обобщения полученных результатов. **Результаты:** выявлены меры, которые должны быть предприняты государствами в ситуациях, создающих потенциальную опасность для полетов гражданских воздушных судов. **Обсуждение:** проблемы национального законодательства и имплементации норм зарубежного законодательства в нормы отечественного законодательства.

Ключевые слова: Международная организация гражданской авиации, международный полет, рекомендации ИКАО, вооруженный конфликт, принцип суверенитета.

Постановка проблемы и ее актуальность.

Обеспечение безопасной деятельности гражданской авиации на протяжении последних десятилетий является одной из приоритетных задач, решаемых государствами и Международной организацией гражданской авиации (далее – ИКАО). Это связано прежде всего с тем, что в последнее время военнополитическая обстановка в мире продолжает оставаться нестабильной. Все чаще наблюдаются всплески насилия в различных регионах мира. В этих условиях воздушное пространство государств все более активно используется не только для целей гражданских воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и почты, авиационных работ, но и для выполнения военных задач.

Исходя из повышенной опасности осуществления деятельности на территории, где имеет место вооруженный конфликт, возникают риски для гражданской авиации. Кроме того, имеют место случаи, связанные с пред-

намеренными и непреднамеренными атаками на гражданские воздушные суда из зон военных конфликтов, учений, испытательных пусков ракет и т.п.

В этом контексте весьма показателен инцидент уничтожения воздушного судна авиакомпании Malaysia Airlines (Малайзийские авиалинии) зенитной ракетой, выпущенной из противозенитного зенитного комплекса «Бук», над восточной частью Украины 17 июля 2014 г., в результате чего погибли 298 пассажиров и члены экипажа, что несомненно обуславливает актуальность исследования и усиливает внимание к изучаемой проблеме.

Целью статьи является оценка эффективности правовых норм, обеспечивающих безопасность полетов при возникновении потенциальной опасности применения оружия против гражданских воздушных судов в полете в ситуации вооруженного конфликта на территории государства, осуществления военных учений, испытательных пусков ракет и т.п.

Анализ исследований и публикаций. В современной русскоязычной юридической литературе проблема международно-правового обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов рассматривается в работах Ю.Н. Малеева [1], В.Д. Бордунова [2], Л.В. Павловой [3], А.И. Травникова [4]. Вместе с тем работы американских ученых: М. Мукаи [5], М. Мильде [6] и Д. Хорника [7], направлены на изучение вопросов правового режима международного воздушного пространства.

Теоретический анализ литературы позволяет сделать вывод, что несмотря на определенное освещение учеными темы международно-правового обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов, оценка правового режима обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства, достаточным образом не проводилась.

Изложение основного материала. В настоящее время наблюдается активный рост востребованности гражданской авиации для перевозки пассажиров и грузов, но по-прежнему для гражданских воздушных судов остаются риски в обеспечении безопасности полетов, связанные с пролетами через воздушное пространство государства, где идут военные действия или возможны вооруженные конфликты. Кроме этого, сегодня практически каждое государство осуществляет в своем воздушном пространстве военные задачи: учения, испытательные пуски ракет, запуски спутников, зондов и т.п. Такая деятельность несет потенциальную опасность применения оружия против гражданского воздушного судна в полете или столкновения с ним.

При осуществлении военной деятельности государства должны выполнять главную задачу в области аэронавигации – обеспечение безопасности и регулярности международных полетов. Эта задача главным образом достигается путем устранения различий в практике выполнения полетов в различных странах мира и путем оснащения сети международных воздушных линий средствами осуществления воздушной навигации и управления воздуш-

ным движением. ИКАО должна, согласно ст. 44 Конвенции о международной гражданской авиации от 7 декабря 1944 г. (далее – Чикагская конвенция) «обеспечивать безопасное и упорядоченное развитие международной гражданской авиации во всем мире» и «способствовать безопасности полетов в международной аэронавигации» [8]. Следует учитывать, что согласно ст. 1 Чикагской конвенции, полеты иностранных гражданских воздушных судов осуществляются в воздушном пространстве другого государства, где действует общепризнанный принцип международного воздушного права – принцип абсолютного суверенитета государства над своим воздушным пространством [8]. Исходя из этого, государства обладают правом ограничивать или запрещать пролеты установленных зон или всей своей территории, что является характерным аспектом полного и исключительного суверенитета государства над своим воздушным пространством. Такие ограничения достигаются путем установления «запретных зон» или «зон ограничения полетов», которые применяются государствами в ситуации вооруженного конфликта или в случае проведения военных учений, пусков ракет и т.п.

Но не все государства придерживаются рекомендаций ИКАО, и примером тому служат трагичные случаи преднамеренных и непреднамеренных атак на гражданские воздушные суда из зон военной деятельности или учений.

В 1988 году Самолёт Airbus A300B2-203 авиакомпании Iran Air совершал коммерческий пассажирский рейс IR655 между Тегераном и Дубаем с промежуточной посадкой в Бендер-Аббасе. Через несколько минут после вылета из Бендер-Аббаса самолет был сбит над Персидским заливом ракетой, выпущенной с ракетного крейсера «Vincennes» ВМС США. Американское правительство заявило, что иранский самолёт по ошибке был идентифицирован как истребитель F-14 ВВС Ирана [9].

23 марта 2007 года самолёт Ил-76ТД белорусской авиакомпании «Трансавиаэкспорт», выполнявший полёт по маршруту Могадишо – Джибути – Минск, был сбит боевиками-экстремистами при взлёте из аэропорта города Могадишо – сто-

лицы Сомали. В результате катастрофы погибли 11 человек [10, с. 43].

Следует отметить, что право на запрет полетов, в том числе по военной необходимости, странам – участницам ИКАО дает ст. 9 Чикагской конвенции [8].

При этом ответственность за введение специальных мер безопасности полетов лежит на стране, отвечающей за предоставление обслуживания воздушного движения в воздушном пространстве, затрагиваемом конфликтом. Эта страна должна «определить географический район конфликта, оценить опасности или потенциальные опасности для полетов гражданских воздушных судов и определить, следует ли избегать полетов в районе конфликта или можно продолжать полеты при соблюдении определенных условий» [8]. Кроме того, государство может потребовать от любого воздушного судна, входящего в запретную зону, произвести посадку в возможно кратчайший срок в каком-либо указанном аэропорту в пределах его территории (ст. 9) [8].

Однако, ст. 9 Чикагской конвенции предусматривает некоторые условия и ограничения при осуществлении этого права, – отсутствие дискриминации между воздушными судами различной национальности, «разумные размеры и местоположение» запретной зоны или зоны ограничения, чтобы без необходимости не создавать препятствий для аэронавигации, официально сообщать описание таких зон государствам и ИКАО [8].

Государства же стараются сделать так, чтобы зоны ограничения полетов были как можно меньшего размера. Ведь в случае установления государством запретных зон, авиакомпании обязаны планировать свои маршруты минуя эти зоны – облетая их, что несомненно несет экономический ущерб авиакомпаниям. Государствам также невыгодно устанавливать запретные зоны, так как их воздушное пространство становится менее привлекательным для авиакомпаний, и они стараются лететь через страны с наименьшим количеством запретных зон и зон ограничения полетов.

Так, в сентябре 1967 года Великобритания инициировала процедуру урегулирования спора Советом ИКАО против Испании, в связи с установлением Испанией запретной зоны в бухте Альхесирас напротив Гибралтар. Утверждалось, что зона не была «разумного размера и местоположения» и что она без необходимости создает препятствие рейсам в/из Гибралтара. Международные трения возникли в тех случаях, когда государства пытались ограничить воздушную навигацию над открытым морем для своих военных учений, тестирования ракет или ядерных испытаний, однако, явный политический характер таких ситуаций оставил эти вопросы вне компетенции ИКАО [11].

Следует напомнить, что 11 сентября 2001 года и в течение трех дней после происшествия, Правительство США запретило все гражданские полеты в воздушном пространстве США, что условно нанесло экономический ущерб авиакомпаниям, пассажирам и аэропортам. Но в данной ситуации правительство США было вынуждено принять такие меры в заботе о безопасности. Как известно из расследований авиационных происшествий, неправильное установление размеров запретных зон, зон ограничения полетов или их не установление, приводит к повреждению или уничтожению воздушных судов.

В проливе Корфу произошла ситуация, когда правительство Албании разместило или, по крайней мере, знало о размещении автоматических якорных мин в территориальных водах между ее территорией и греческим островом Корфу, и намеренно не сделало никаких предупреждений проходящим британским военным кораблям. 22 октября 1946 года два военных корабля были уничтожены, 42 британских морских пехотинца погибли и еще столько же получили ранения. Суд постановил, что албанские власти были обязаны принять все необходимые меры, чтобы деятельность под ее юрисдикцией или контролем не причинила ущерба другим государствам, или по крайней мере, предупреждать все морские суда о потенциальной опасности, которую представляют для них минные поля [12].

Следует заметить, что еще в 1990 году после расследования обстоятельств уничтожения

3 июля 1988 года иранского самолета Airbus A300B2-203 ракетой, выпущенной американским военным эсминцем, ИКАО были разработаны правовые нормы определяющие действия, которые должны быть предприняты государствами в ситуациях, создающих потенциальную опасность для гражданских воздушных судов в случае военной деятельности. Рекомендации ИКАО содержатся в Руководстве по мерам безопасности, принимаемым в связи с военной деятельностью, потенциально опасной для производства полетов гражданских воздушных судов 1990 г. [13] (далее — Руководство).

Не смотря на то, что Руководство имеет правовой статус рекомендательного документа ИКАО и разработано с целью оказания конструктивного содействия государствам в обеспечении безопасного и упорядоченного потока международного воздушного движения в случае планирования и осуществления военной деятельности, на практике оно носит квази-обязательный характер.

В Руководстве рассматриваются, прежде всего, вопросы координации действий между военными полномочными органами и службами воздушного движения соответствующего государства. В части, касающейся координации деятельности военных полномочных органов и служб воздушного движения, данный документ дополняет положения Приложения 11 к Чикагской конвенции.

В пункте 3.2 Руководства отражены примеры военной деятельности, которая может создавать угрозу гражданским воздушным судам и которая должна координироваться с органами обслуживания воздушного движения (далее – ОВД) [13].

Международными стандартами в главе 5 Приложения 15 к Чикагской конвенции предусматривается ответственность государства за информирование пользователей воздушного пространства о наличии опасности для авионавигации или ограничений его воздушного пространства, путем выпуска извещения NOTAM [14]. NOTAM – это сообщение содержащее необходимую информацию, рекомендации и меры безопасности, которые необ-

ходимо принять экипажу воздушного судна. Пункт 4.2 Руководства конкретизирует обязанность государств, возлагая ответственность по распространению такой информации на соответствующие полномочные органы ОВД государства, обеспечивающего обслуживание. Орган ОВД должен уведомить службу авионавигационной информации (далее – САИ) этого же государства, которая, в свою очередь, отвечает за составление и выпуск извещения NOTAM. Полномочный орган в соответствии с Приложением 15 к Чикагской конвенции (на что ссылаются в Руководстве [13]) должен не менее чем за 7 дней уведомить об установлении им опасных или запретных зон и не менее чем за 24 часа может сообщить об изменении или отмене планируемой деятельности.

Кроме изложенных выше средств обеспечения безопасности полетов в ситуации вооруженного конфликта заслуживают внимания еще ряд положений, содержащихся в Руководстве. Они тесно связаны с таким вопросом, как передача предупреждений и навигационное содействие гражданскими воздушными судам.

Пункт 8.1 Руководства закрепляет, что когда военный орган наблюдает, что гражданское воздушное судно входит или собирается войти в обозначенную запретную, опасную зону или зону ограничения полетов, либо в любой другой район деятельности, создающей потенциальную опасность этому воздушному судну, должно быть послано предупреждение через соответствующий орган ОВД. Предупреждение должно включать рекомендацию об изменении курса, необходимом для того, чтобы воздушное судно вышло из зоны или обошло ее. Такие меры должны приниматься для исключения подобной ситуации произошедшей в проливе Корфу, которую мы упомянули ранее.

Если необходимая информация не поступает от государств, военные органы которых вовлечены в вооруженный конфликт, государство, ответственное за обеспечение обслуживания воздушного движения, должно установить характер и степень опасности или потенциальной опасности из таких других источников, как эксплуатанты воздушных судов, Организация по авионавигационному обслуживанию гражданской авиации (да-

лее – КАНСО), Международная ассоциация воздушного транспорта (далее – ИАТА), Международная федерация ассоциаций линейных пилотов (далее – ИФАЛПА), соседние государства или, в некоторых случаях, соответствующие региональные бюро ИКАО (см. п. 10.4 Руководства) [13]. ИКАО может также оказать содействие по просьбе ИАТА или ИФАЛПА.

Выводы. Государства несут ответственность за управление своим воздушным пространством и за его безопасность. Однако, государства, сталкивающиеся с вооруженным конфликтом, крайне редко закрывают свое воздушное пространство. При вооруженном конфликте обеспечение безопасности своего воздушного пространства может оказаться для государства затруднительным. В связи с этим, полагаем, что государствам необходимо обратить внимание на следующие первостепенные меры по обеспечению безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства.

1. Своевременное закрытие воздушного пространства или ограничение его использования. Полеты иностранных гражданских воздушных судов осуществляются в воздушном пространстве государства, где доминирует принцип абсолютного суверенитета государства над своим воздушным пространством, что объясняет закрепление в документах ИКАО свободы усмотрения государства, на территории которого происходит вооруженный конфликт, в решении вопроса, касающегося ограничения или запрещения пролета иностранного гражданского воздушного судна через его воздушное пространство, и определяет рекомендательный характер ст. 9 Чикагской конвенции. Считаем, что ст. 9 Чикагской конвенции необходимо придать статус императивной (обязательной) нормы, закрепляющей обязанность устанавливать запретные зоны для обеспечения безопасности международной авионавигации. Вследствие этого государство, не выполнившее это требование, может быть привлечено к международной ответственности за

необеспечение должной безопасности международных полетов в своем воздушном пространстве.

2. Предоставление информации о вооруженном конфликте другим сторонам, которую они могут учесть при оценке уровня безопасности и принятии решений. Авиакомпаниям не следует исходить из того, что при отсутствии ограничений воздушное пространство над зоной конфликта является безопасным. По этой причине авиакомпании должны проводить собственную оценку риска, также в отношении стран, над которыми проходят их маршруты. Странам следует более активно предоставлять информацию о зонах конфликтов, военных учений, и обмениваться информацией об угрозах с ИКАО и авиакомпаниями в лице Международной ассоциации воздушного транспорта (ИАТА). Обмен информацией должен проводиться как на национальном, так и на международном уровне, и быть четко структурирован.

3. Осуществление должной координацию между службами управления воздушным движением военной и гражданской авиации.

4. Сотрудничество государств по разработке и принятию единообразных мер для международной авионавигации в ситуациях, создающих потенциальную опасность для полетов гражданских воздушных судов над зонами вооруженных конфликтов. Как показывают практика вооруженных конфликтов последних лет в Сирии, Ираке, Афганистане, Йемене и других странах, государства зачастую не следуют рекомендациям ИКАО, подвергая гражданские воздушные суда дополнительным рискам. Согласно ст. 37 Чикагской конвенции, Договаривающиеся государства предусматривают сотрудничество в деле достижения в максимально возможной степени единообразия правил, стандартов, процедур и организации по всем вопросам, в области которых такое единообразие будет способствовать воздушной навигации и совершенствовать ее [8].

Считаем, что государствам-членам ИКАО не позволяет принять меры для единообразной международной авионавигации в ситуациях, создающих потенциальную опасность для полетов гражданских воздушных судов над зонами во-

оруженных конфликтов то, что вопросы обеспечения безопасности полетов в данных ситуациях, затронуты в документах ИКАО частично.

Вместе с тем, Аэронавигационной комиссией ИКАО разработано Руководство по мерам безопасности, принимаемым в связи с военной деятельностью, потенциально опасной для производства полетов гражданских воздушных судов 1990 г. По нашему мнению, правовые нормы обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства, изложенные в Руководстве, являются весьма эффективными в силу его целевой направленности и детальной регламентации механизма взаимодействия соответствующих военных и гражданских органов государства, находящегося в зоне вооруженного конфликта. Но так, как Руководство относится к инструктивному материалу ИКАО и носит рекомендательный характер для государств-членов ИКАО, большинство стран его положения проигнорировало.

Считаем, что Руководству необходимо придать статус обязательного документа, изложив его положения в Стандартах ИКАО для его дальнейшей имплементации в национальном законодательстве государств-членов ИКАО.

Таким образом, считаем правовой режим обеспечения безопасности полетов гражданских воздушных судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства, в настоящее время не полным и требующим доработки как со стороны ИКАО, так со стороны государств-членов ИКАО.

Литература

1. Малеев Ю. Н. Международное воздушное право: вопросы теории и практики / Ю. Н. Малеев. – М.: Международные отношения, 1986. – 240 с.

2. Бордунов В. Д. Правовое регулирование международных полетов гражданских воздушных судов / В. Д. Бордунов, А. И. Котов, Ю. Н. Малеев. – М.: Наука, 1988. – 209 с.

3. Павлова Л. В. Роль ИКАО в обеспечении безопасности полетов гражданских воздушных

судов в ситуации вооруженного конфликта на территории государства // Журнал международного права и международных отношений. – 2016. – № 3-4 (78-79). – С. 3-9.

4. Травников А. И. Правовой режим воздушного пространства. Аэронавигация и безопасность / А. И. Травников. – М.: Проспект, 2014. – 224 с.

5. Mukai M. The use of force against civil aircraft: the legal aspects of joint international actions / M. Mukai // Ann. Air & Sp. L. – 1994. – № 19-2. – P. 567.

6. Milde M. Interception of Civil Aircraft vs. Misuse of Civil Aviation // Ann. Air & Sp. L., 1986.

7. Hornik J. Navigation in Airspace // A legal Trichotomy. A thesis submitted at the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements of the degree of Master of Laws (LL.M.) / J. Hornik; Institute of Air and Space Law McGill University. – Montreal, Canada, August 2001. – 266 p.

8. Конвенция о международной гражданской авиации [Электронный ресурс] / Сайт ИКАО. Международный документ. – Режим доступа: <https://portal.icao.int/ICAO-NET/Pages/Documents.aspx>.

9. Lissitzyn The Treatment of Aerial Intruders in Recent Practice and International Law, 1953.

10. Беларусь потеряла в Сомали 11 авиаторов и два Ил-76 // Национальный аэрокосмический журнал «Взлёт». – 2005. – № 6. – С. 43.

11. MH-17 Crash: Dutch Safety Board final report, the Hague, October 2015 [Электронный ресурс] // Dutch Safety Board. — Режим доступа: <http://www.onderzoeksraad.nl/uploads/phase-docs/1006/debcd724fe7breport-mh17-crash.pdf>. – Дата доступа: 05.03.2018.

12. *The Corfu Channel Case* [Electronic resource] / International court of justice – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1948-1991-ru.pdf>.

13. Руководство по мерам безопасности, принимаемым в связи с военной деятельностью, потенциально опасной для производства полетов гражданских воздушных судов. Doc ICAO 9554-AN/932 [Электронный ресурс]: 23 июня 1986 г. // Международная организация гражданской авиации: офиц. сайт. – Режим доступа: <https://portal.icao.int/>

icao.int/ICAO-NET/Pages/Documents.aspx. –
Дата доступа: 05.03.2018.

14. *Приложение 15* к Конвенции о международной гражданской авиации [Электронный ресурс]: 2 марта 2013 г., Издание четырнадцатое // ИКАО: офиц. сайт. – Режим доступа: http://www.aviadocs.net/icaodocs/Annexes/an15_cons_ru.pdf. – Дата доступа: 05.03.2018.

References

1. *Maleev Ju. N.* Mezhdunarodnoe vozdušnoe pravo: voprosy teoryy i praktyky / Ju. N. Maleev. – М.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1986. – 240 s.

2. *Bordunov V. D.* Pravovoe regulirovanie mezdunarodnih polotov grazdanskikh vozdušnih sudov / V. D. Bordunov, A. I. Kotov, Ju. N. Maleev. – М.: Nauka, 1988. – 209 s.

3. *Pavlova L. V.* Rol ICAO v obespechenii bezopasnosti poliotov grazdanskikh vozdušnih sudov v situacii vooružennogo konflikta na territorii gosudarstva // Zurnal mezdunarodnogo prava i mezdunarodnih otnoshenij. – 2016. – № 3-4 (78-79). – S. 3.

4. *Travnikov A. I.* Pravovoi režim vozdušnogo prosnranstva / A. I. Travnikov. – М.: Prospekt, 2014. – 224 s.

5. *Mukai M.* The use of force against civil aircraft: the legal aspects of joint international actions / M. Mukai // Ann. Air & Sp. L. – 1994. – № 19-2. – S. 567.

6. *Milde M.* Interception of Civil Aircraft vs. Misuse of Civil Aviation // Ann. Air & Sp. L., 1986.

7. *Hornik J.* Navigation in Airspace // A legal Trichotomy. A thesis submitted at the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements of the degree of Master

of Laws (LL.M.) / J. Hornik; Institute of Air and Space Law McGill University. – Montreal, Canada, August 2001. – 266 s.

8. *Konvencija* o mezdunarodnoj grazdanskoi aviaciji [Electronnij resurs] / Sajt IKAO. Mizhnarodnyj dokument. – Rezhym dostupa: <https://portal.icao.int/ICAO-NET/Pages/Documents.aspx>.

9. *Lissitzyn* The Treatment of Aerial Intruders in Recent Practice and International Law, 1953.

10. Belarus poteriala v Somali 11 aviatorov i dva Il-76 // Nacionalnij aerokosmicheskiy jurnal «Vzlet». – 2005. – № 6. – S. 43.

11. *MH-17 Crash*: Dutch Safety Board final report, the Hague, October 2015 [Electronnij resurs] // Dutch Safety Board. – Rezhym dostupa: <http://www.onderzoeksraad.nl/uploads/phase-docs/1006/debcd724fe7breport-mh17-crash.pdf>. – Data dostupa: 05.03.2018.

12. *The Corfu Channel Case*, [Electronic resource] / International court of justice – Mode of access: <http://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1948-1991-ru.pdf>.

13. *Rukovodstvo* po meram bezopasnosti, prini-maemim v sviazi s voennoj dejatel'nost'ju potencialno opasnoj dla proizvodstva poliotov grazdanskikh vozdušnih sudov. Doc ICAO 9554-AN/932 [Electronnij resurs] / Sajt IKAO. Mizhnarodnyj dokument. – Rezhym dostupa: <https://portal.icao.int/ICAO-NET/Pages/Documents.aspx>. – Data dostupa: 05.03.2018.

14. *Prilozenie 15* k Konvencii o mezdunarodnoj grazdanskoi aviaciji, [Electronnij resurs] / Sajt IKAO. Mizhnarodnyj dokument. – Rezhym dostupa: http://www.aviadocs.net/icaodocs/Annexes/an15_cons_ru.pdf. – Data dostupa: 05.03.2018.

В. С. Волостних

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПОЛЬОТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН У СИТУАЦІЇ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВИ

Академія управління при Президентові Республіки Білорусь

вул. Московська, 17, Мінськ, Республіка Білорусь

E-mail: vvolostnyh@yandex.ru

Мета: у статті на підставі правової оцінки документів, розроблених в рамках ІКАО, визначається правовий режим забезпечення без-небезпеки польотів цивільних повітряних суден у ситуації воєнного конфлікту на території держави. **Методи дослідження:** аналіз документів, загальних відомостей про отримані результати. **Результати:** виявлені заходи, які повинні бути вжиті державами в ситуаціях, що створюють потенційну небезпеку для польотів цивільних повітряних суден. **Обговорення:** проблеми національного законодавства та імплементації норм зарубіжного законодавства в нормах вітчизняного законодавства.

Ключові слова: Міжнародна організація цивільної авіації, міжнародний політ, рекомендації ІКАО, збройний конфлікт, принцип суверенітету.

V. Valastnykh

**LEGAL REGIME FOR SAFETY OF FLIGHTS OF CIVIL AIRCRAFT
IN THE SITUATION OF ARMED CONFLICT
ON THE TERRITORY OF THE STATE**

Academy of Public Administration under the aegis

of the President of the Republic of Belarus

Moskovskaya, 17, Minsk, Republic of Belarus

E-mail: vvolostnyh@yandex.ru

Purpose: the article, based on the legal assessment of documents developed within the framework of ICAO, defines the legal regime for ensuring the safety of flights of civil aircraft in the situation of armed conflict in the territory of the state. **Methods:** analysis of documents, generalization of the results. **Results:** measures to be taken by states in situations that pose potential hazards for civilian aircraft operations have been identified. **Discussion:** the problems of national legislation and the implementation of the norms of foreign legislation in the norms of domestic legislation.

Keywords: International Civil Aviation Organization, international flight, ICAO recommendations, armed conflict, principle of sovereignty.

ПРОБЛЕМА ФРАГМЕНТАЦІЇ І ШЛЯХИ ЇЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: stishovit@gmail.com

Мета: на прикладі міжнародного повітряного права аналізується явище фрагментації міжнародного права – як один з аспектів його розвитку та кодифікації на різних рівнях делегованої компетенції. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались загальнонаукові та спеціальні методи: історичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, спеціально-юридичний. **Результати:** досліджено основні етапи розвитку і сучасні рівні нормотворчості в міжнародному повітряному праві, їх узгодження в контексті врегулювання проблем фрагментації. **Обговорення:** шляхи узгодження нормативів різних рівнів делегованої компетенції

Ключові слова: фрагментація міжнародного права, делегована компетенція, багаторівневе регулювання повітряних сполучень, двосторонні угоди з аеронавігації, комерційні авіап перевезення, керівництво ІКАО, правила польотів, система управління безпеки польотів.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасний міжнародний правопорядок спирається на потужну кодифіковану основу, утворену міжнародними договорами та іншими ніж договори актами, де письмово фіксується узгоджена воля держав і рекомендації міжнародних установ. Здійснене впродовж перших десятиліть чинності Статуту ООН, забезпечення кодифікованими нормами найважливіших галузей міжнародного права, надалі вимагало від держав координувати своє законодавство в спеціальних галузевих питаннях, тож до системних договорів, чимдалі тим більше, додається безліч спеціальних угод різних ступенів конкретизації та величезний масив інших, ніж договори, кодифікованих джерел, які, зазвичай, роз'яснюють і конкретизують договірні положення. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє нормотворча діяльність міжнародних установ, що здійснюється, відповідно до обсягів делегованої їм компетенції. Кожна з таких установ, на відміну від юридичної рівності суверенних держав, має унікальну правосуб'єктність, обумовлену її функціо-

нальним призначенням і волею держав-засновниць, зафіксовану в установчих договорах. Їх правотворчість вносить ускладнення при визначенні, в конкретних випадках правозастосування, пріоритету норм, виданих в різний час, на різних рівнях правотворчості і т. ін. Іншим важливим явищем сучасного міжнародного права, став регіоналізм, інституціалізувавши новий рівень правосуб'єктності, нормотворчість в межах якого конкурує як з національним, так і з міжнародним правом глобального рівня. Комплекс питань, пов'язаних з визначенням юридичної сили норм міжнародного права різного походження, часу видання і призначення, розмежуванням компетенції суб'єктів делегованої правотворчості, визначення критеріїв визнання міжнародної правосуб'єктності осіб приватного права тощо – складає комплекс проблем, охоплених поняттям «фрагментація міжнародного права». Фрагментація міжнародного права розглядається як один з невід'ємних аспектів його розвитку, що полягає у реальній полісистемності міжнародного права, тобто в утворенні в рамках теоретично єдиної міжнародно-правової системи

– напівзалежних правових систем, які можуть конфліктувати при правозастосуванні» [5, с. 200]. Проблемні питання фрагментації і напрямки їх вирішення добре ілюструє історія розвитку і сучасна динаміка функціонування системи міжнародного повітряного права.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням фрагментації міжнародного права присвячена низка доповідей дослідницької групи Комісії з міжнародного права ООН, на чолі з Марті Коскенсьемі [1-2], та низка авторських досліджень, зокрема, роботи А. Циммермана і Р. Гофмана, В. Дженкса, К. Літля, Г. Хафнера [3] та з вітчизняних авторів – О. Плотнікова, Н. Кісліциної, М. Гнатовського, Т. Короткого [4, 5]. Важливий позитивний досвід в сфері розмежування компетенцій і розв'язання окремих проблем фрагментації має історія розвитку права Європейського Союзу, у викладенні Матіаса Гердегена [6, с. 93-113].

Міжнародне повітряне право досліджено на основі системної роботи В.Д. Бордунова [7] та аналізі конвенцій, актів міжнародних установ і матеріалів конференцій в сфері міжнародного повітряного права [8-16].

Мета роботи полягала в аналізі, в контексті дискусії з питань фрагментації міжнародного права, динаміки розвитку й розгалуження напрямів кодифікації та рівнів правотворчості в системі міжнародного повітряного права.

Виклад основного матеріалу. Історія кодифікації й інституціалізації в системі міжнародного повітряного права, загалом, відтворює тенденцію, визначену в одній з доповідей Комісії з міжнародного права, присвяченій сучасним процесам фрагментації, де розвиток міжнародного права охарактеризовано як узагальнений рух від двосторонніх, через регіональні домовленості – до зобов'язань *erga omnes* [1, с. 382-390]. На відміну від морського права, в якому століттями панували звичаєві норми, кодифікація повітряного права відбувалася безпосередньо в зв'язку з розвитком самої авіації та аеронавігації. Перші закони європейських держав були прийняті в період 1909 – 1912 рр. – у Франції, Німеччині, Великобританії, Австрії, Росії та США. В цей же період Міжнародним юридичним комітетом авіації

було розроблено Міжнародний повітряний кодекс (1911 р.), що мав рекомендаційний характер [7, с. 38]. Першу двосторонню угоду з питань міжнародного повітряного сполучення було укладено перед першою світовою війною між Францією і Німеччиною 23 червня 1913 р. [7, с. 62]. Зусилля створити новий міжнародний правопорядок по закінченню війни торкнулися й міжнародного повітряного права. На Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. було прийнято Паризьку конвенцію про регулювання повітряних сполучень від 13 жовтня 1919 р. – першу кодифіковану основу міжнародної аеронавігації, якою, серед іншого, було засновано Міжнародну комісію з аеронавігації [7, ст. 34], що підпорядковувалася Лізі Націй і повинна була уточнювати й узгоджувати численні організаційні й технічні положення Конвенції та додатків до неї. Трохи згодом в західній півкулі була заснована Постійна американська авіаційна комісія з штабквартирою і Лімі (1927 р.), яка мала виконувати аналогічні функції на Американському континенті [9].

Спеціальні положення з більш детального регулювання окремих аспектів аеронавігації, були викладені у восьми додатках (А-Н) до Паризької конвенції. Таким чином в міжнародному повітряному праві перенесення в додатки спеціальних питань було апробовано як поширений надалі метод кодифікаційного процесу. Попри ретельну деталізацію окремих питань, Паризька конвенція 1919 р. виявляє ще деякі риси неспеціалізованості. Наприклад, на відміну від майбутньої Чиказької конвенції 1944 року, вона не окреслює дію своїх норм виключно колом повітряних суден цивільної авіації, таке поняття взагалі в ній ще не знайшло свого кодифікованого втілення: натомість, п.п. а) – е) додатку D поділяють повітряні судна, що підпадають під дію конвенції, на аеростати і аеродини: аеростат (дирижабль чи повітряна куля) визначається як повітряне судно, що тримається в повітрі статично; аеродин – як повітряне судно, важче повітря, що утримується динамічним опором, внаслідок дії повітря на його поверхні; власне літак визначається як аеродин, оснащений пристроєм, що його рухає, опора якого забезпечується аеродинамічним впливом на поверхні, нерухомі при одному й тому ж режимі

польоту [8]. В додатку Е Розділ І «Правила видання і продовження свідоцтв» виділяє різні категорії персоналу, обумовлені службою на різних категоріях повітряних суден, зокрема: а) суден, що є засобом публічного транспортування, яке здійснюється підприємством повітряного транспорту; б) суден, що використовуються для промислових і комерційних цілей з метою отримання прибутку, але не призначені для перевезень, визначених в п. а); в) повітряних суден для туризму. Класифікація свідоцтв, наведена в додатку Е (Розділ ІІ) дає уявлення про категорії льотного складу: 1) пілоти аероридів з підкатегоріями: а) для туризму і б) публічного транспорту та для роботи в повітрі; 2) пілоти вільних аеростатів; 3) пілоти дирижаблів (3, 2 і 1 класу); 4) навігатори (2 і 1 класів); 5) радіотелеграфісти; 6) радіотелефоністи; 7) бортмеханіки [8].

Таким чином, Паризька конвенція 1919 р. з її додатками охопила всі актуальні на той час питання забезпечення аеронавігації, в багатьох аспектах ще не диференційовані на окремі напрямки регулювання, які склалися згодом. Додатки до конвенції і повноваження Міжнародної комісії з аеронавігації та Постійної американської авіаційної комісії заклали основи багаторівневого регулювання повітряних сполучень, залучивши в цей процес нормотворчу діяльність перших міжнародних установ та держав-учасниць. Конвенцією було передбачено конкретизацію положень її основного тексту і додатків і шляхом укладання двосторонніх домовленостей – як між державами-учасницями так і між ними третіми державами [8, ст. 5].

В сфері комерційної експлуатації повітряних суден, починаючи з 1919 р. почала свою роботу неурядова установа – Міжнародна асоціація повітряних перевезень, IATA (International Air Traffic Association), що координувала діяльність приватних перевізників. Її правонаступницею після другої світової війни стала Міжнародна асоціація повітряного транспорту, теж IATA (International Air Transport Association). Досить швидко вимоги міжнародних комерційних авіаперевезень спо-

нукали держави створити і окрему систему міжнародно-правового регулювання в цій сфері: 4-12 жовтня 1929 р. у Варшаві на другій міжнародній конференції з приватного повітряного права було прийнято Варшавську конвенцію з уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень 1929 р., в якій було визначено стандартні вимоги до перевізних документів (проїзний квиток, багажна квитанція та авіавантажна накладна) та уніфіковано процедури їх оформлення [10].

Тенденція диференціації міжнародного повітряного права на публічне і приватне, започаткована до другої світової війни, з її завершенням набула подальшого розвитку. Як відомо, на кінець другої світової війни було усвідомлено й реалізовано спільну волю провідних держав створити новий міжнародний порядок на основі комплексу системотворчих міждержавних домовленостей: навесні 1944 року на Бреттон-Вудській конференції було закладено правові й організаційні основи міжнародних валютних та інвестиційних відносин між державами, того ж року восени (1 листопада 1944 р.) почала роботу Чиказька конференція з цивільної авіації; через кілька місяців (26 червня 1945 р.) було прийнято Статут ООН і Статут МС ООН. Таким чином паралельно і взаємозалежно почали своє формування економічний (неоліберальний) і універсальний міжнародні правопорядки, побудовані на публічному міжнародному праві, що швидко отримували свою кодифіковану основу в основних галузевих напрямках.

Правову основу сучасної системи міжнародного публічного повітряного права утворено під час роботи Чиказької конференції з цивільної авіації, в якій взяли участь 52 держави. Крім Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію (на той час її підписали 38 держав), було підписано також Тимчасові домовленості про цивільну авіацію (підписали 34 держави), Угоду про транзити при міжнародних повітряних сполученнях (підписали 26 держав), а також Заключний акт конференції (підписали 34 держави), який містив «Типову форму угоди про надання повітряних ліній», що уніфікував умови двосторонніх угод між державами про доступ іноземних цивільних

повітряних суден в їхній повітряний простір [7, с. 74].

Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 року (далі Конвенція) стала найважливішими здобутком Чиказької конференції, заклавши основи спільної стратегії держав-учасниць з розвитку повітряного транспорту в мирний час. Як зазначив О. Нерадько, факт тривалості ідейної й змістовної актуальності Конвенції вражає й донині [9]. Конвенція складається з преамбули і чотирьох частин, її невід'ємною складовою є додатки, яких нині нараховується дев'ятнадцять [11].

В шести главах Частини I «Аеронавігація» викладено правові основи організації міжнародних повітряних сполучень. Глава I «Загальні принципи і застосування конвенції» базується на принципі повного й виключного суверенітету держави над її повітряним простором (ст. 1, 2). Глава II «Політ над територією держави-члена» розрізняє правовий режим нерегулярних (ст. 5) і регулярних (ст. 6) повітряних польотів. Для нерегулярних рейсів конвенція передбачає право іноземних літаків пролітати над територією держави-члена, за умови її згоди, без отримання кожного разу спеціального на те дозволу (ст. 5), тоді як регулярні рейси обов'язково мають бути предметом спеціальних двосторонніх домовленостей (ст. 6). При цьому і для нерегулярних польотів кожна держава-член може своїм законом встановити такий режим, який воно визнає бажаним. Кожна держава-член забезпечує цивільним суднам іноземних держав на своїй території недискримінаційні правила. З іншого боку, кожна держава-член відповідальна за те, щоб судна її національності, здійснюючи польоти в просторах інших держав, дотримувалися правил польотів (ст. 12). Глава III «Національність повітряних суден» встановлює однозначний зв'язок повітряного судна з місцем його реєстрації (ст. 17), реєстрація судна в більш ніж одній державі недопустима (ст. 18). Кожне судно має відповідні національні і реєстраційні знаки (ст. 20). Держави-члени зобов'язані надавати (за запитом) одна одній, а також ІКАО інформацію стосовно реєстрації та належ-

ності суден (ст. 21). Глава IV «Заходи сприяння аеронавігації» зобов'язує держави активно співробітничати в цій сфері [11].

Частина II «Міжнародна організація цивільної авіації» регламентує діяльність ІКАО (див. далі).

Частина III «Міжнародний повітряний транспорт» містить положення про співробітництво держав через Раду ІКАО в сприянні ІКАО координації діяльності держав з розвитку ефективності і безпеки експлуатації цивільної авіації. Держави члени зобов'язуються подавати Раді ІКАО звіти про наявні авіапідприємства, що здійснюють міжнародні перевезення, обсяги перевезень, їх фінансові показники. Глава XV «Аеропорти та інші аеронавігаційні засоби» визначає умови координації між державами-членами визначення повітряних маршрутів та аеропортів, забезпечення їх аеронавігаційними засобами, міжнародної допомоги в цих заходах, яка може надаватися через Раду ІКАО. Глава XVI передбачає умови спільної експлуатації державами-членами повітряних ліній, створення для цього спільних (міжнародних) підприємств і пулів – як на міжурядовому рівні, так і через недержавні авіапідприємства [11].

Частина IV «Заключні положення» містить умови співвідношення конвенції з іншими міжнародними угодами, зокрема, зобов'язання держав-членів: денонсувати застарілі Паризьку 1919 і Гаванську 1928 рр. конвенції, зареєструвати (односторонніми актами) в Раді ІКАО інші існуючі в сфері аеронавігації угоди держав-членів з іншими державами (і надалі реєструвати в Раді всі нові подібні угоди) та скасувати всі зобов'язання і домовленості, несумісні з Чиказькою конвенцією (Глава XVII) [11].

Закріпивши основні принципи міждержавного співробітництва з забезпечення й регулювання повітряного сполучення в основному тексті, Конвенція виконує роль об'єднуючої нормативної бази, на основі якої динамічно розвивається, модифікується і урізноманітнюється комплекс нормативних актів різного рівня спеціалізації й нормотворчості. Охоплені в ній правові, адміністративні, економічні, експлуатаційні та інші питання і процедури конкретизуються в більш ніж трьох тисячах двосторонніх угод про повітряні сполучення, а також в поточному процесі видання різ-

номанітних актів рекомендаційного характеру ІКАО та іншими міжнародними установами [7, с. 77].

Головною спеціалізованою міжурядовою установою ООН в сфері регулювання діяльності цивільної авіації є Міжнародна організація цивільної авіації (International Civil Aviation Organization), статут якої складає Частина II Конвенції. Статут діє нині в дев'ятій редакції, де консолідовано зміни від 1948 до 2006 року [12]. Членами ІКАО є нині 192 держав [12]. При значній нерівності економічних можливостей держав-членів, Організація прагне забезпечити їх співробітництво на основі взаємної вигоди: держави, що представляють інтереси експлуатантів повітряних суден, зацікавлені в оперативній уніфікації в рамках ІКАО правил, процедур, нормативів і типових домовленостей, що регулюють міжнародні повітряні сполучення; інтереси виробників авіатехніки змушують держави забезпечувати відповідність стандартам ІКАО умов їх діяльності та технічних характеристик авіатехніки; країни, що розвиваються, використовують членство в ІКАО для розвитку національної цивільної авіації, формування національних інфраструктур повітряних сполучень, керуючись стандартами і рекомендаціями [9]. ІКАО діє через свої статутні органи (Асамблея, Рада, Аеронавігаційної комісії), секретаріат на чолі з генеральним секретарем та постійні комітети.

Розробка нових і удосконалення чинних стандартів підрозділами ІКАО є безперервним процесом. Організація, на основі узагальнення льотної практики і спеціальних досліджень, процесу систематизації, уніфікації і стандартизації нормативів і правил, їх кодифікації в міжнародних актах, реалізації і контролю за їх виконанням дозволяє модернізувати систему повітряного права без радикальних змін, не руйнуючи її загальну структуру, основу якої складають норми Чиказької конвенції. Не всі положення Конвенції мають однаково важливість і визначеність, що вимагає різні рівні конкретизації її положень для імплементації в законодавства держав-членів і реалізації цих норм дестинаторами. Зокрема, до питань Кон-

венції, що вимагають безумовної конкретизації на рівні двосторонніх домовленостей В. Бордунов відносить: заборонені зони (ст. 9); посадка в митному аеропорті (ст. 10); застосування правил повітряних сполучень (ст. 11); правила польотів (ст. 12); правила прибуття і відправлення (ст. 13); запобігання поширенню хвороб (ст. 14); аеропортові і прирівняні до них збори (ст. 15); огляд повітряних суден (ст. 16) [8, с. 34]. Особливе місце серед міжнародних авіаційних регламентів належить правилам польотів, конкретизованих в Додатку 2 [11], які відповідно до ст. 12 Чиказької конвенції мають дотримуватися державами-членами з максимально можливою одноманітністю.

Крім додатків і їх періодичного оновлення (видання в нових редакціях), ІКАО розробляє різноманітні керівництва з конкретних питань авіаційної діяльності, зокрема: керівництво з організації контролю за забезпеченням безпеки польотів; керівництво з попередження авіаційних подій; керівництво з розслідування авіаційних подій; керівництво з розслідування авіаційних подій і інцидентів; керівництво із заходів безпеки, що вживаються у зв'язку з військовою діяльністю, потенційно небезпечною для здійснення польотів цивільних повітряних суден; керівництво з радіотелефонного зв'язку; керівництво з безпеки для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання; керівництво з регулювання міжнародного повітряного транспорту [13].

З останнього десятиліття ХХ ст. важливі зміни відбуваються також у міжнародному регулюванні міжнародних комерційних авіап перевезень. Підсумки Уругвайського раунду і прийняття 15 квітня 1994 р. «Маркеського пакету» торкнулися і авіаційної сфери. В рік підписання Маркеських угод (1994 р.) в Монреалі було проведено четверту Всесвітню авіатранспортну конференцію, на якій було розглянуто основні актуальні аспекти регулювання економічної діяльності повітряного транспорту. Конференція визнала необхідність істотних змін в регулюванні авіап перевезень з метою адаптації авіапослуг до умов лібералізації. Було прийнято Монреальську Конвенцію про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28 травня 1999 р.,

яка модернізувала та об'єднала в єдиному міжнародному договорі комплекс міжнародних актів, що склався за 70 років дії Варшавської системи регулювання комерційних авіаперевезень [14]. В березні 2003 року ІКАО провела Всесвітню авіатранспортну конференцію «Проблеми і можливості лібералізації», в якій взяло участь 145 держав і 29 міжнародних організацій. Основні питання, що обговорювалися: умови і досвід лібералізації; аспекти лібералізації, що стосуються безпеки польотів і авіаційної безпеки; форми зв'язку держави з авіаперевізником і можливості контролю за його діяльністю; лібералізація доступу на ринок авіапослуг; оренда повітряних суден; авіавантажі; гарантії забезпечення добросовісної конкуренції; інтереси споживачів авіа послуг; врегулювання спорів; транспарентність; зміни до типового договору про повітряні сполучення [15]. Конференція також наголосила, що в цьому процесі важливу роль буде відігравати застосування сучасного одноманітного режиму відповідальності авіаперевізників, встановленого Монреальською конвенцією 1999 р. Конференція прийняла «Декларацію глобальних принципів лібералізації міжнародного повітряного транспорту» в якому закріпила основні принципи узгодження потреб лібералізації зі збереження належного рівня компетенції держав в сфері дотримання міжнародних зобов'язань в сфері аеронавігації [16].

Висновки. Міжнародне повітряне право дає добрий приклад координації застосування своїх міжнародних норм різної юридичної сили без втрати системної цілісності і загальної ефективності, при динамічному розгалуженні цієї галузі по окремих напрямкам регулювання і рівням правосуб'єктності – як на основі безпосереднього волевиявлення держав, зафіксованого в Чиказькій конвенції, регіональних та двосторонніх міжнародних договорах, так і на рівні делегованої нормотворчої діяльності міжнародних установ. При цьому основним рівнем змістовного наповнення і забезпечення обов'язковості норм регулювання міжнародних повітряних сполучень залишаються двосторонні міжурядові угоди, в яких держави

створюють двосторонні зобов'язання, на основі положень багатосторонніх міжнародних угод регіонального та глобального рівня та інших уніфікованих правил і стандартів, розроблених під егідою ІКАО.

Розробка нових і удосконалення чинних стандартів підрозділами ІКАО є безперервним процесом. Організація, на основі узагальнення льотної практики і спеціальних досліджень, систематизації і стандартизації нормативів і правил, забезпечує їх кодифікацію та контролює через підпорядковані установи їх виконання, здійснюючи постійний моніторинг за ефективністю чинних механізмів і потребами в нових розробках. Це дозволяє модернізувати систему повітряного права без радикальних змін, не руйнуючи її загальну структуру, основу якої складають норми Чиказької конвенції. Визначені в конвенції правові, адміністративні, економічні, експлуатаційні та інші питання і процедури конкретизуються, в нормативних актах ІКАО та її підрозділів і набувають обов'язкової сили в двосторонніх угодах про повітряні сполучення між державами, що закріплює за ними провідну роль в забезпеченні міжнародного правопорядку в сфері аеронавігації.

Література

1. *Фрагментация международного права: трудности обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права / Организация Объединенных Наций // Доклад Комиссии международного права: пятьдесят седьмая сессия.* – Нью-Йорк, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: untreaty.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf
2. *Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law / United Nations // Report of the Study Group of the International Law Commission / A/CN.4/L.682/13 april 2006* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: untreaty.un.org/ilc/reports/2006/chp11.pdf
3. *Leathley C.* An institutional hierarchy to combat fragmentation of international law: has the ILC missed an opportunity? // *New York University Journal of International Law and Politics.* – 2007. – № 40. – P. 259-306.

4. *Плотников О.В.* Фрагментация Международного права: методологический аспект // Актуальные проблемы державы и права. – Вып. 67.2. – К., 2013. – С. 200–207.

5. *Кислицина Н.Ф.* Фрагментация международного права в деятельности международных уголовных трибуналов ad hoc. // Украинский часопис міжнародного права. – 2013. – № 1. – С. 75-79.

6. *Гердеген М.* Европейское право / пер. з нім. – К.: «К.І.С.», 2008. – 528 с.

7. *Бордунов В.Д.* Международное воздушное право: учеб. пос. – М.: НОУ ВКШ Авиа-бизнес; Изд-во «Научная книга», 2006. – 464 с.

8. *Конвенция* о регулировании воздушных передвижений. Париж, 13 октября 1919 г. / Главное управление гражданского воздушного флота при СНК СССР. – М.: Ред.-Издат. Отдел Аэрофлота, 1935 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document>

9. *Нерадько А.* К 70-летию Чикагской конвенции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.aex.ru/docs/3/2014/12/5/2158

10. *Конвенция* про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua>

11. *Конвенция* про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_038

12. *ICAO European and North Atlantic regional office celebrates 70 years of assisting states* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.icao.int

13. *Global Aviation Safety Plan Highlights ICAO 2013* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.icao.int

14. *Конвенция* про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua>

15. *Всемирная авиатранспортная конференция «Проблемы и возможности либерализации»* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.icao.int/Meetings/ATConf5/Documents>

16. *Декларация* глобальных принципов либерализации международного воздушного транспорта 29.03. 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/954_012

References

1. *Fragmentatsiya mezhdunarodnogo prava: trudnosti obuslovlennyye diversifikatsiyey i rasshireniem sferyi ohvata mezhdunarodnogo prava / Organizatsiya Obedinennyih Natsiy // Doklad Komissii mezhdunarodnogo prava: pyatdesyat sedmaya sessiya.* – Nyu-York, 2005 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: untreaty.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf

2. *Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law / United Nations // Report of the Study Group of the International Law Commission / A/CN.4/L.682/13 april 2006* [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: [ntreaty.un.org/ilc/reports/2006/chp11.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/reports/2006/chp11.pdf)

3. *Leathley C.* An institutional hierarchy to combat fragmentation of international law: has the ILC missed an opportunity? // *New York University Journal of International Law and Politics.* – 2007. – № 40. – R. 259-306.

4. *Plotnikov O.V.* Fragmentatsiya Mizhnarodnogo prava: metodologichniy aspekt // Aktualni problemi derzhavi i prava. Vip. 67.2. – К., 2013. – С. 200–207.

5. *Kislitsina N.F.* Fragmentatsiya mezhdunarodnogo prava v deyatelnosti mezhdunarodnyih ugovornyih tribunalov ad hoc. // *Ukrayinskiy chasopis mizhnarodnogo prava.* – 2013. – № 1 – С. 75-79.

6. *Gerdegen M.* Evropeyske pravo / per. z nimetskoyi. – К.: «К.І.С.», 2008. – 528 s.

7. *Bordunov V.D.* Mezhdunarodnoe vozdušnoe pravo: uchebnoe posobie. – М.: НОУ ВКШ Авиа-бизнес; Изд-во «Научная книга», 2006. – 464 с.

8. *Konventsiya* o regulirovanii vozdushnyih peredvizheniy. Parizh, 13 oktyabrya 1919 g. / Glavnoe upravlenie grazhdanskogo vozdušnogo flota pri SNK SSSR. – М.: Red.-Izdat. Otdel Aero-flota, 1935 god [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu <http://docs.cntd.ru/document>

9. *Neradko A.* K 70-letiyu Chikagskoy konventsii [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: www.aex.ru/docs/3/2014/12/5/2158

10. *Konventsiya* pro unifikatsiyu deyakih pravil mizhnarodnih povitryanih perevezen [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

12. *Konventsiya* pro mizhnarodnu tsivilnu aviatsiyu 1944 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_038

13. ICAO European and North Atlantic regional office celebrates 70 years of assisting states [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: www.icao.int

14. Global Aviation Safety Plan Hightlights ICAO 2013 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: www.icao.int

15. Konventsiya pro unifikatsiyu deyakih pravil mizhnarodnih povitryanih perevezen [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

16. Vsemirnaya aviatransportnaya konferentsiya «Problemy i vozmozhnosti liberalizatsii» [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.icao.int/Meetings/ATConf5/Documents>

17. Deklaratsiya globalnyh printsipov liberalizatsii mezhdunarodnogo vozdushnogo transporta 29.03.2003 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/954_012

А. А. Радзивилл

**ПРОБЛЕМА ФРАГМЕНТАЦИИ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ
В МЕЖДУНАРОДНОМ ВОЗДУШНОМ ПРАВЕ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: stishovit@gmail.com

Цель: на примере международного воздушного права дан анализ явления фрагментации международного права – как одного из аспектов его развития и кодификации на разных уровнях делегированной компетенции. **Методы исследования:** в работе используются общенаучные и специальные методы: исторический, сравнительно-правовой, герменевтический специально-юридический. **Результаты:** исследовано основные этапы развития и современные уровни нормотворчества в международном воздушном праве, их согласование в контексте разрешения проблем фрагментации. **Обсуждение:** пути согласования нормативов различных уровней делегированной компетенции.

Ключевые слова: фрагментация международного права, делегированная компетенция, многоуровневое регулирование воздушного сообщения, двусторонние договоры об авионавигации, коммерческие авиоперевозки, руководства ИКАО, правила полетов, система управления безопасностью полетов.

O. Radzivill

**THE PROBLEMS OF FRAGMENTATION AND WAYS
ITS SETTLEMENT IN INTERNATIONAL AIR LAW**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: stishovit@gmail.com

Goal: analysis of phenomenon of international law's fragmentation as one of the aspect its development and codification in different level of delegate jurisdiction given by the example of international air law. **Methods of research:** general scientific and special methods: historical, comparative-legal, hermeneutical, special-legal – were used in the work. **Results:** main stages of development and modern levels of the rule-making in international air law and its settlement in context of the problems of fragmentation. **Discussion:** the ways of settlement of the different level jurisdiction's rules.

Keywords: fragmentation of international law, delegate jurisdiction, multilevel regulation of air communication, bilateral agreements on aero navigation, mercantile traffic, guides of ICAO, flight rules, safe aviation system.

І. П. Устинова,
кандидат юридичних наук, доцент

М. О. Ярошук,
магістр права

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АВІАЦІЙНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: kafedra92@ukr.net

Мета: у статті розглянуто особливості механізму державного регулювання. Сформульовано розуміння такого суб'єкта. Висвітлена характеристика їх статусних ознак. Запропоновано три структурних рівні у їх системі. **Методи дослідження:** проаналізовано та визначено правовий механізм авіаційних перевезень. **Результати:** досліджено правове регулювання авіаційних перевезень. Робиться висновок про достатність існуючого регулювання та пропозиції щодо їх покращення. **Обговорення:** питання національного законодавства щодо ефективності правового регулювання авіаційних перевезень.

Ключові слова: авіаційні перевезення, ліцензівка цивільної авіації, суб'єкт авіаційної діяльності, статус суб'єкта, компетенція, правосуб'єктність.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання державного регулювання авіаційних перевезень в українській науці адміністративного права висвітлювалися фрагментарно і розглядалося як частина інституту правового регулювання повітряних сполучень. Залишилася поза межами досліджень українських та радянських учених-юристів важлива проблема механізму державного регулювання авіаційних перевезень.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблематики були предметом дослідження українських учених А. С. Бичкова, В. Д. Гвоздецького, Р. О. Герасимова, С. Т. Гончарука, О. А. Гусар, Н. В. Дараганової, І. А. Дідовської, Є. К. Єряшова, В. В. Костицького, В. Й. Развадовського, В. І. Рижого, А. О. Собакаря, І. М. Сопілко, О. Ю. Шереметьєвої та ін. Крім того, ці питання привертала увагу зарубіжних дослідників, зокрема, А. П. Альохіна, В. Д. Бордунова, А. М. Верещагіна, М. М. Волкова, В. А. Горячева, Ю. М. Малєєва, М. Н. Остроумова, В. М. Хоменка, Hongliang

Zang, Qingfen Meng, Heiko van Schyndel, Von der Dunk, Paul Stepher Dempsey.

Метою статті є висвітлення компетенції суб'єктів цивільної авіації у сфері забезпечення безпеки авіації і встановлення інтегративних ознак, що об'єднують їх у системне утворення з метою окреслення шляхів підвищення їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Перехід на інвестиційно-інноваційний етап розвитку економіки вимагає розвитку транспорту на якісно новій основі. Тому, з метою сприяння швидкому економічному та соціальному розвитку країни та її участі у міжнародному поділі праці, була розроблена Транспортна стратегія, яка визначає ключові проблеми, цілі, принципи та пріоритети розвитку транспортної системи України з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів на період до 2020 року. У результаті реалізації Транспортної стратегії передбачається підвищення рівня безпеки польотів з 0,72 до 0,36 подій/100 тис. годин нальоту.

Сьогодні транспортний сектор економіки України у цілому задовольняє лише базові потреби економіки та населення у перевезеннях. Рівень безпеки, показники якості та ефективності перевезень пасажирів та вантажів, енергоефективності, техногенного навантаження на довкілля не відповідають сучасним вимогам [1].

Серед різних видів транспорту, авіація – це найшвидший і найзручніший вид транспорту при перевезеннях на дальні відстані; по-друге, сервіс на авіарейсах у даний час відрізняється досить високим рівнем; по-третє, провідні авіаційні компанії світу через міжнародні мережі бронювання і резервування виплачують комісійну винагороду на кожне заброньоване в літаку місце, мотивуючи їх тим віддавати перевагу авіаперевезенням серед інших видів транспорту. При відстані перевезень від 1000-1500 км частка повітряного транспорту складає – 2,5-5%; від 1500-2000 км – 15-20%; від 2000-3000 км – 20-30%; понад 3000 км – 50-100% [2, с. 83].

У Повітряному кодексі України (ПК України) [3] в ч. 2 ст. 4 законодавець визначає, що державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення.

Вчений-адміністративіст В. Колпаков зазначає, що «без державного регулювання помітно знижується ефективність виробництва, незатребуваною виявляється фундаментальна наука, скорочуються через подорожчання інфраструктура соціальної сфери, а рух до цивілізованих форм життя здійснюється стихійно, з великими витратами і значними втратами» [10, с. 332].

Система суб'єктів державного регулювання авіаційних перевезень є досить розгалуженою. По-перше, визначимо систему державних органів, як «стрижня» відносин у сфері

адміністративно-правового регулювання авіаційних перевезень.

У незалежній Україні динаміка створення та реформування органів державної влади цивільної авіації багаторазово змінювалася. У 1992 році Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1992 року № 146 було створено Державну адміністрацію авіаційного транспорту України – державний орган управління, який здійснював керівництво авіаційним транспортом. Із 1995 року створено Державний департамент авіаційного транспорту (Указом Президента України від 5 червня 1995 року № 425/95) – центральний орган державної виконавчої влади, підзвітний Кабінету Міністрів України, який згодом увійшов до системи Міністерства транспорту України. У 1999 році з'явилася Державна авіаційна адміністрація – центральний орган виконавчої влади, підпорядкований Міністерству транспорту України, який реалізовував державну політику у сфері цивільної авіації, сприяв структурній перебудові галузі, здійснював управління цивільною авіацією та координував діяльність підприємств, установ та організацій, що належали до сфери його управління. Пізніше ця структура була ліквідована, а її функції були покладені на Міністерство транспорту України. Згодом була створена Державна служба України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації (Указ Президента України від 15 липня 2004 року № 803/2004 «Про Державну службу України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації») – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовувалася і координувалася Кабінетом Міністрів України. Сьогодні цей орган здійснює свою діяльність на основі норм Положення про Державну авіаційну службу України (затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 398/2011). Державна авіаційна служба України – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури України. Державна авіаційна служба України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію

державної політики в сфері цивільної авіації [40].

Оскільки Державна авіаційна служба підзвітна й підконтрольна Міністерству інфраструктури України, то її не виокремлюють у самостійно діючий орган, здатний ефективно здійснювати свої функції щодо забезпечення авіаційних перевезень. У своїй діяльності, прямо чи дотично пов'язаній з нормотворчою, вказаний орган державної влади узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх віце-прем'єр-міністру України – Міністру інфраструктури України для погодження і внесення їх на розгляд Кабінету Міністрів України.

Специфіка сфери цивільної авіації полягає й в особливостях суб'єктного складу. Так, неможливо виключити й обслуговуючий персонал повітряного судна з числа суб'єктів державного регулювання авіаційних перевезень. Стаття 32 Повітряного кодексу України регламентує дане питання, даючи повну оцінку вказаній категорії. У відповідності вказаній нормі до складу авіаційного персоналу входять: члени екіпажу повітряного судна; особи командно-керівного, командно-льотного, інспекторського та інструкторського складу; спеціалісти, які здійснюють регулювання використання повітряного простору України і обслуговування повітряного руху на території України; спеціалісти, які здійснюють організацію і технічне обслуговування повітряних суден, а також усі види забезпечення польотів; спеціалісти, які обслуговують повітряні перевезення; спеціалісти, які здійснюють організацію і проведення дослідно-конструкторських, експериментальних, науково-дослідних робіт при льотних випробуваннях авіаційної техніки; спеціалісти, які здійснюють нагляд і контроль за безпекою польотів, а також ті, які проводять службове розслідування авіаційних подій (державні інспектори з безпеки

польотів); спеціалісти, які здійснюють аналіз та контроль льотної придатності повітряних суден при розробці, випробуванні, сертифікації і серійному виробництві; спеціалісти, які здійснюють забезпечення авіаційної безпеки і безпеки авіації в цілому; авіаційні експерти [35].

До суб'єктів, які гарантують безпеку авіаційних перевезень, необхідно віднести авіаційний персонал – особовий склад підприємства, організації, підрозділу, навчального закладу, що складається з авіаційних спеціалістів за професійною ознакою (ст. 32 ПКУ) [35]. Відповідно до цієї ж статті, до складу авіаційного персоналу входять: члени екіпажу повітряного судна; особи командно-керівного, командно-льотного, інспекторського та інструкторського складу; спеціалісти, які здійснюють регулювання використання повітряного простору України і обслуговування повітряного руху на території України; спеціалісти, які здійснюють організацію і технічне обслуговування повітряних суден, а також усі види забезпечення польотів; спеціалісти, які обслуговують повітряні перевезення; спеціалісти, які здійснюють організацію і проведення дослідно-конструкторських, експериментальних, науково-дослідних робіт при льотних випробуваннях авіаційної техніки; спеціалісти, які здійснюють нагляд і контроль за безпекою польотів, а також ті, які проводять службове розслідування авіаційних подій (державні інспектори з безпеки польотів); спеціалісти, які здійснюють аналіз та контроль льотної придатності повітряних суден при розробці, випробуванні, сертифікації і серійному виробництві; спеціалісти, які здійснюють забезпечення авіаційної безпеки і безпеки авіації в цілому; авіаційні експерти.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» Державна авіаційна служба України здійснює ліцензування виду господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів повітряним транспортом.

Відповідно до ліцензійних умов, до заяви про отримання ліцензії додаються:

1) інформація за підписом здобувача ліцензії (його керівника або керівника його виконавчого органу) про номер та дату видачі чинного сертифіката експлуатанта;

2) документи, які підтверджують, що більш як 50% статутного капіталу (пакета акцій) здобувача ліцензії володіють Україна, юридичні особи України та/або фізичні особи – резиденти України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України;

3) інформація за підписом здобувача ліцензії (його керівника або керівника його виконавчого органу) про відсутність контролю (у значенні, наведеному в статті 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції») за діяльністю здобувача ліцензії осіб – резидентів інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України (у значенні, наведеному в статті 1 Закону України «Про оборону України») та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту та застосування воєнної сили проти України.

Висновки. Державне регулювання діяльності в галузі цивільної авіації України полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, у здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення.

Авіаційні перевезення є діяльністю, яка пов'язана з переміщенням пасажирів і вантажів, продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання повітряними шляхами. Авіаційних перевезень можливо лише за умов ефективної діяльності авіаційно-транспортної системи (АТС).

Державне регулювання авіаційних перевезень має сприяти створенню та підтримці конкурентного середовища, починаючи з розширення комерційних прав авіаперевізників, аж до вільного доступу на ринок авіаперевезень – чистої конкуренції на ринку транспортних послуг.

Література

1. *Про схвалення* Транспортної стратегії України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 р. № 2174-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0393-07>

2. *Стогар В. П.* Коммерческая деятельность на воздушном транспорте: учеб. пос. / В. П. Стогар, Н. С. Федотова. – М.: Транспорт, 1990. – 224 с.

3. *Повітряний кодекс* України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3393-17

4. *Проблеми розвитку авіаційних послуг у цивільній авіації України* // Інформаційний портал «Сервіс і технології»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://avia.biz.ua/content/view/-2476/113/>

5. *Офіційний сайт* Державної авіаційної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraviatrans.gov.ua>

6. *Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу*, схвалена Постановою Кабміну від 16 серпня 1999 р. № 1496.

7. *Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень* // Офіційний вісник України. – 2009. – № 33.

8. *Офіційний сайт* Державної авіаційної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraviatrans.gov.ua>

9. *Єршаов Є. К.* Використання повітряного транспорту цивільної авіації як об'єкт правового регулювання / Є. К. Єршаов // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» [зб. наук. ст.]. – К.: НАУ, 2008. – № 3. – С. 14-16.

10. *Горян Е. В., Горян К. В.* Забезпечення прав пасажирів при здійсненні міжнародних повітряних перевезень (порівняння законодавства України та ЄС) // Часопис Академії адвокатури України. – № 4. – С. 106.

11. *Аналіз регуляторного впливу проекту Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності авіаційних перевізників, пов'язаної з перевезенням пасажирів, вантажу*

повітряним транспортом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avia.gov.ua/documents/Regulyatorna-diyalnist/Analiz-regulyatornogo-vplivu/23662.html>

12. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

References

1. *Pro shvalennja* Transportnoi' strategii' Ukrainy na period do 2020 roku: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 zhovtnja 2010 r. № 2174-r [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0393-07>

2. *Stogar V. P.* Kommercheskaja dejatel'nost' na vozdušnom transporte: ucheb. pos. / V. P. Stogar, N. S. Fedotova. – М.: Transport, 1990. – 224 s.

3. *Povitrjanyj kodeks* Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3393-17

4. *Problemi rozvitku* aviaciinih poslug u civilnij aviacii Ukraini // Informaciinii portal «Servis i tehnologii» [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: http://avia.biz.ua/content/view/_2476/113/

5. *Oficiinii* sait Derjavnoi aviaciinoi administracii [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.>

6. *Koncepcija* adaptacii zakonodavstva Ukraini do zakonodavstva Evropeiskogo soyuzu: shvalena Postanovoyu Kabminu vid 16 serpnja 1999 r. № 1496.

7. *Konvenciya* pro unifikaciju deyakih pravil mijnarodnih povitryanih perevezen // Oficiinii visnik Ukraini. – 2009. – № 33.

8. *Oficiinii* sait Derjavnoi aviaciinoi administracii [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.ukraviatrans.gov.ua>.

9. *Eryashov E. K.* Viktoristannya povitryanogo transportu civilnoi aviacii yak ob'ekt pravovogo reguljuvannya / E. K. Eryashov // Naukovi pracj Nacionalnogo aviaciinogo universitetu. Seriya: Yuridichni visnik «Povitryane i kosmichne pravo» [zb. nauk. st.]. – К.: NAU. – 2008. – № 3. – S. 14-16.

10. *Goryan E. V., Goryan K. V.* Zabezpechennja prav pasajiriv pri zdiisnenni mijnarodnih povitryanih perevezen _porivnyannya zakonodavstva Ukraini ta ES // Chasopis Akademii advokaturi Ukraini. – № 4. – S. 106.

11. *Analiz* reguljuatornogo vplivu proektu Zakonu Ukraini «Pro osoblivosti derjavnogo reguljuvannya diyalnosti aviaciinih pereviznikiv, pov'yazanoi z perevezennyam pasajiriv, vantaju povitryanim transportom» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://avia.gov.ua/documents/Regulyatorna-diyalnist/Analiz/>

12. *Kolpakov V. K.* Administratyvne pravo Ukrainy: pidruch. / V. K. Kolpakov, O. V. Kuz'menko. – К.: Jurinkom Inter, 2003. – 544 s.

І. П. Устинова, М. А. Ярошук

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АВИАЦИОННЫХ ПЕРЕВОЗОК

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: kafedra92@ukr.net

Цель: в статье рассмотрены особенности механизма государственного регулирования. Сформулировано понимание такого субъекта. Освещена характеристика их статусных признаков. Предложено три структурных уровня в их системе. **Методы исследования:** проанализирован и определен правовой механизм авиационных перевозок. **Результаты:** исследовано правовое регулирование авиационных перевозок. Делается вывод о достаточности существующего регулирования и предложения по его улучшению. **Обсуждение:** вопросы национального законодательства по эффективности созданного регулирования.

Ключевые слова: авиационные перевозки, лицензобезопасность гражданской авиации, субъект авиационной деятельности, статус субъекта, компетенция, правосубъектность.

I. Ustynova, M. Yaroshuk

MECHANISM FOR THE ADJUSTMENT OF ADVANCED HEATING

National Aviation University

Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mail: kafedra92@ukr.net

Purpose: in the article the features of the state regulation mechanism are considered. The understanding of such a subject is formulated. The characteristics of their status indicators are highlighted. Three structural levels are proposed in their system. **Methods of research:** the legal mechanism of aviation transportation has been analyzed and defined. **Results:** the mechanism of legal regulation of aviation transportation is investigated. A conclusion is drawn about the adequacy of the existing regulation and proposals for their improvement. **Discussion:** national legislation on the effectiveness of the mechanism created.

Keywords: aviation transportation, license safety of civil aviation, subject of aviation activity, status of the subject, competence, legal personality.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.161.1(045)

Вусал Алігісмаг огли Ахмедов,
кандидат юридичних наук

ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНО РЕГЛАМЕНТОВАНОГО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ СУДОМ В УКРАЇНІ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Академія Юстиції в Міністерстві Юстиції
вул. Відаді, 158, AZ 1000, Баку, Азербайджан
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

Мета: у статті порівнюються склади злочинів, що посягають на суспільні відносини із процесуально регламентованого здійснення правосуддя судом, що передбачені кримінальними законами України та Азербайджанської Республіки. **Методи дослідження:** порівняльний, досліджуються чинні нормативно-правові акти. **Результати:** автор виявляє особливості криміналізації протиправних діянь цієї категорії, що обумовлені історичним і політичним розвитком суспільств обох держав. **Обговорення:** автор пропонує криміналізувати таке діяння, як неповага до суду.

Ключові слова: правосуддя, злочини проти правосуддя, криміналізація, процесуальна діяльність, неповага до суду.

Постановка проблеми та її актуальність.

Злочини проти правосуддя в кримінальних законах України та Азербайджанської Республіки згруповані за ознакою видового об'єкта. В цілому, злочини проти правосуддя за законодавством України та Азербайджанської Республіки охороняють подібні види суспільних відносин, проте існують і певні суттєві відмінності. Особливо це стосується криміналізації суспільно небезпечних діянь і встановлення покарання за їх скоєння, що ймовірно обумовлено історичними особливостями розвитку правової системи обох держав. На сьогодні відсутнє комплексне наукове дослідження з порівняння законодавства України та Азербайджанської Республіки про злочини, що посягають на суспільні відносини із процесуально регламентованого здійснення правосуддя судом. Цим і обумовлена актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Підстави криміналізації протиправних посягань на пра-

восуддя досліджували такі вчені, як Ю. В. Баулін, Р. Р. Галіакбаров, І. М. Копотун, В. М. Кудрявцев, М. І. Мельник, Т. В. Омельченко, В. В. Сміх, В. Я. Тацій, Є. Ю. Хлопцева, С. О. Ященко та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей криміналізації протиправних діянь проти правосуддя в Україні та Азербайджанській Республіці, та надання обґрунтованих пропозицій щодо законодавчого унормування деяких складів злочинів цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Злочини, що посягають на суспільні відносини із процесуально регламентованого здійснення правосуддя судом, складають велику частину складів злочинів проти правосуддя, передбачених кримінальним законодавством України та Азербайджанської Республіки.

До цієї підгрупи входять такі злочини, передбачені Кримінальним кодексом України: постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); втручання в діяльність судових ор-

ганів (ст. 376 КК); незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК).

Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки містить такі злочини цієї групи: винесення завідомо неправосудних вироків, рішення, ухвали або постанови (ст. 295 КК); перешкоджання здійсненню правосуддя і провадженню попереднього розслідування (ст. 286 КК); посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування (ст. 287 КК); погроза або насильницькі дії у зв'язку із здійсненням правосуддя або провадженням попереднього розслідування (ст. 288); неповага до суду (ст. 289 КК).

Відмітимо, що кримінальне законодавство України є не сталою, а динамічною системою норм, яка намагається відповідати сучасним викликам суспільства. Так, у 2009 році розділ XVIII Особливої частини ККУ доповнено ще одним складом злочину, а саме: незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК). Криміналізація цього діяння обґрунтовується тим, що прозорість і доступність судової влади є невід'ємною складовою демократичних перетворень правової системи сучасної держави. Відкритість судового провадження і судових рішень, в цілому, сприяють легітимності судової влади. Наприклад, Єдиний державний реєстр судових рішень є складовою автоматизованої системи документообігу суду, яка у свою чергу забезпечує об'єктивний і неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості справ для кожного судді; надання фізичним і юридичним особам інформації про стан розгляду справ щодо них; централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів тощо. Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи

документообігу загрожує безпеці інформації та є злочином із формальним складом, що вважається закінченим із моменту вчинення хоча б одного з таких діянь: внесення неправдивих даних; несвоєчасне внесення даних; несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в системі та інше втручання (будь-який самочинний вплив, зокрема зламування паролів, знеструмлення електромережі, пошкодження чи знищення файлів, заміщення чи перекручування інформації тощо) [3, с. 857–858].

Водночас, «неповага до суду» не криміналізована законодавцем України, на відміну від Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс якої включає до об'єктивної сторони неповаги до суду не лише образу судді, але й усіх учасників судового розгляду. На нашу думку, криміналізація неповаги до суду сприяє ефективності правосуддя в Україні та свідчитиме про справжній рівень демократизації суспільства.

Перш за все, найважливішою підставою криміналізації є суспільна небезпека протиправних діянь. Сутність суспільної небезпеки нерозривно пов'язана із здатністю діяння породжувати небезпечні з точки зору громадян, суспільства та держави зміни в охоронюваних кримінальним правом суспільних відносинах та створювати загрозу майбутніх небезпечних змін у цих відносинах. Доцільно криміналізувати ті діяння, які так чи інакше можуть негативно вплинути на нормальний розвиток держави відповідно до принципів, закріплених у нормативно-правових актах, та боротися з якими іншими методами правового впливу не видається за можливе. Авторитет суду має особливе значення авторитету суду в процесі становлення та розбудови України як правової держави, а його нівелювання підриває основи правової системи і національної безпеки України. Погоджуємося з думкою, що суспільна небезпека неповаги до суду полягає ще й у тому, що в результаті образливих дій у відношенні до суду, присяжних засідателів, учасників судового розгляду або інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, порушується принцип всебічного, повного та об'єктивного встановлення істини у справі. Тому, виходячи з того, що повага до суду є невід'ємним елементом загальної та індивідуальної правової культури, а також умо-

вою формування правової держави, неповага до суду є протиправним діянням, що має підвищений рівень суспільної небезпеки [4, с. 93]. Натомість в Україні механізм кримінально-правової охорони поваги до суду відсутній.

Наступною підставою криміналізації протиправного діяння є значимість і правова визначеність суспільних відносин, на які воно посягає. Аналіз діючих нормативно-правових актів України свідчить про важливість і доцільність охорони суду від проявів неповаги від інших учасників процесу. Проте, станом на сьогодні, за вчинення такого протиправного діяння настає лише адміністративна відповідальність. Так, стаття 129 Конституції України гарантує, що за неповагу до суду чи судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності. Частина 3 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Цим же Законом відповідальність за неповагу до суду чи судді визнається однією із гарантій незалежності суддів. Прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом.

Склад правопорушення зафіксовано у статті 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте, на наше переконання, встановлені законом стягнення (штраф від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за повторне вчинення діянь – штраф від ста п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до

п'ятнадцяти діб) є очевидно такими, що не відповідають суспільній небезпечності діянь, та не являються через надмірну м'якість тим стримуючим фактором, що може запобігти подальшим проявам неповаги до суду не лише самим порушником, але й іншими особами.

Також звертає увагу, що склад адміністративного правопорушення передбачає прояв неповаги лише до суду (судді), і не охоплює випадки образи, наприклад, присяжних засідателів та інших учасників процесу. Вважаємо це законодавчим упущенням, адже принципи судочинства, як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, можуть бути реалізовані у повній мірі лише за умови належної правової охорони усіх учасників процесу, а не лише судді.

Наступною підставою криміналізації неповаги до суду є необхідність впливу на вказане негативне соціальне явище за допомогою кримінально-правових заходів. Варто зазначити, що в правовій державі забезпечується верховенство закону, непорушність основних прав та свобод людини, охорона інтересів особистості, взаємна відповідальність держави та громадян, захист суспільства від свавілля влади. Діє повноцінна система стримувань та противаг, у якій важливу роль відіграє правосуддя, здатне вирішувати конфлікти та примиряти законність із доцільністю в кожному окремому випадку. Безумовно, покладення відповідальних рішень на суддів потребує шанобливого ставлення до них та до їх діяльності, оскільки авторитет суду, честь та гідність осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя, є важливою умовою реалізації судом своїх функцій. Слушною видається думка, що саме кримінально-правова відповідальність стане ефективною протидією неповазі до суду, як формі прояву правового нігілізму, та забезпечить належну охорону честі і гідності суду, виходячи з його особливого конституційного статусу [5, с. 439].

Окрім цього, до криміналізації протиправних діянь варто застосовувати критерій типовості і достатньої поширеності антигромадської по-

ведінки з урахуванням ступеня суспільної небезпеки. Сутність зазначеного критерію полягає в тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства й держави на такі суспільно небезпечні вчинки осіб, які є невідповідними та непоодинокими.

Актуальність і доцільність розробки системи заходів протидії неповазі до суду визнається, перш за все, самими суддями. Зокрема, в рішенні Ради суддів 4 листопада 2016 року № 74 йдеться про те, що повага до суду є чинником належного функціонування правової держави. Закон вимагає від учасників процесу або присутніх у судовому засіданні осіб поваги до суду як одного із інститутів державної влади. Наголошується на тому, що публічна демонстрація такої форми правового нігілізму, як прояв неповаги до суддів та суду зокрема зумовлює неможливість виконання судовою владою своїх функцій у повному обсязі. В цілому, поширення прояву неповаги до суду, уникнення винними особами юридичної відповідальності за вчинення такого правопорушення, відсутність забезпечення приміщень судів належною охороною тощо призводять до невиконання українською державою своїх зобов'язань щодо забезпечення права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6].

Тому, Рада суддів вважає за необхідне звернути увагу суддів на необхідність реагування на прояви неповаги до суду з метою забезпечення незалежності суду і схвалює рекомендації щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду. При цьому, Рада суддів наголошує, що, виходячи з аналізу норм ст. 129 Конституції України і ст. 50 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підтримання незалежності й поваги до суду є прямим обов'язком суду, а не його правом. Ігнорування суддями своїх прямих обов'язків у будь-який спосіб є неприпустимим, а тому жоден випадок прояву неповаги до суду не повинен залишатись без належного реагування з боку органів судової влади.

Висновки. Враховуючи доведену доцільність криміналізації неповаги до суду,

усвідомлюючи при цьому важливість реалізації принципів рівності сторін перед законом і судом, змагальності сторін і необхідності встановлення істини у справі, пропонуємо розділ XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України доповнити статтею 376² наступного змісту:

«Стаття 376². Неповага до суду.

1. Неповага до суду, що виразилася у цинічній образі та/або приниженні честі і гідності учасників судового процесу, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені по відношенню до судді, присяжного засідателя, а також злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача чи інших осіб, що призвело до систематичного зриву судових засідань, невиконання законних вимог головуючого, а також інше грубе порушення встановленого у суді порядку, -

караються арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на той же строк.

3. Дії, передбачені частинами першою і другою цієї статті, вчинені групою осіб, за попередньою змовою або без такої, -

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк».

Література

1. *Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки: станом на 01 лют. 2017 р.* / Зібрання законодавства Азербайджанської Республіки, 2000. – № 4. – Ст. 251.

2. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України.* – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

3. *Кримінальний кодекс України: [науково-практичний коментар]: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна.* – Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

4. *Калашиник Ю. В.* Відповідальність за прояв неповаги до суду: дис. ... канд. юрид. наук: спец.

12.00.07 / Ю. В. Калашник; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2013. – 221 с.

5. Шмарін І. О. Соціально-правові підстави криміналізації неповаги до суду як злочину проти правосуддя в Україні / І. О. Шмарін // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – С. 434-443.

6. Щодо необхідності реагування суддів судів України на прояви неповаги до них у судовому процесі: рішення Ради суддів України від 4 листопада 2016 р. № 74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=43&page=2&per-page=8>.

References

1. Kry`minal`ny`j kodeks Azerbajdzhans`koyi Respubliky`: stanom na 01 lyut. 2017 r. / Zibrannya zakonodavstva Azerbajdzhans`koyi Respubliky`, 2000. – № 4. – St. 251.

2. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` vid 05.04.2001 № 2341-III // Vidomos-

ti Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. – 2001. – № 25-26. – St. 131.

3. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny`: [naukovo-prakty`chny`j komentar]: u 2 t. / za red. V. Ya. Taciya, V. P. Pshonky`, V. I. Bory`sova, V. I. Tyutyugina. – X.: Pravo, 2013. T. 2: Osobly`va chasty`na / Yu. V. Baulin, V. I. Bory`sov, V. I. Tyutyugin ta in. – 2013. – 1040 s.

4. Kalashny`k Yu. V. Vidpovidal`nist` za proyav nepovagy` do sudu: dy`s. ... kand. yury`d. nauk: specz. 12.00.07 / Yu. V. Kalashny`k; Zaporiz`ky`j nacional`ny`j univerty`tet. – Zaporizhzhya, 2013. – 221 s.

5. Shmarin I. O. Social`no-pravovi pidstavy` kry`minalizaciyi nepovagy` do sudu yak zlochy`nu proty` pravosuddya v Ukrayini // Aktual`ni problemy` derzhavy` i prava. – 2014. – S. 434-443.

6. Shhodo neobhidnosti reaguвання суддів судів України на прояви неповаги до них у судовому процесі: рішення Ради суддів України від 4 листопада 2016 р. № 74 [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=43&page=2&per-page=8>.

Вусал Алигисмат оглы Ахмедов

**ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПОСЯГАЮЩИЕ НА ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ
С ПРОЦЕССУАЛЬНО РЕГЛАМЕНТИРОВАННОГО ПРАВОСУДИЯ СУДОМ В УКРАИНЕ
И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Академия Юстиции в Министерстве Юстиции
ул. Видади, 158, Насиминский район, AZ 1000, Баку, Азербайджан
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

***Цель:** в статье сравниваются составы преступлений, посягающих на общественные отношения с процессуально регламентированного правосудия судом, предусмотренных уголовными законами Украины и Азербайджанской республики. **Методы исследования:** сравнительный, исследуются действующие нормативно-правовые акты. **Результаты:** автор выявляет особенности криминализации противоправных деяний этой категории, обусловленные историческим и политическим развитием обществ обеих стран. **Обсуждение:** автор предлагает криминализировать такое деяние, как неуважение к суду.*

***Ключевые слова:** правосудие, преступления против правосудия, криминализация, процессуальная деятельность, неуважение к суду.*

Vusal Aligismat Ogli Ahmedov

**CRIMINALS RELATING TO SOCIAL RELATIONS WITH PROCEOSSOALLY REGULATED JUSTICE
LAW IN UKRAINE AND AZERBAIJAN REPUBLIC**

Academy of Justice of Ministry of Justice
Vidadi st., 158, Nasimi district, AZ 1000, Baku, Azerbaijan
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

***Purpose:** the article compares the composition of crimes encroaching upon social relations with the procedurally regulated administration of justice by the court, provided for by the criminal laws of Ukraine and the Azerbaijan Republic. **Methods of research:** comparative, the current normative legal acts are investigated. **Results:** the author reveals the peculiarities of the criminalization of illegal acts of this category, which are caused by the historical and political development of the societies of both countries. **Discussion:** the author proposes to criminalize such an act as disrespect to the court.*

***Keywords:** justice, crimes against justice, criminalization, procedural activity, disrespect for court.*

I. Borodin,
Doctor of Juridical Sciences, Professor

O. Myronets,
Senior Lecturer

LEGAL THINKING IN THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: tidp.kaf.nau@gmail.com, o.m.myronets@ukr.net

Abstract.

Purpose: *the necessity to use different approaches in a process of studying law as a complicated phenomenon has been substantiated in the article. Multidimensional legal thinking is important because a meaningful idea about the nature of law depends on approaches that have been used in its investigation.*

Methods: *phenomenological; hermeneutic; comparative-legal; sociological; logical; dialectical. Results:* *the nature and the place of the category of “legal thinking” within the limits of such legal sciences as state and law theory and philosophy of law have been analyzed; the relationship between some types of legal thinking has been analyzed; the necessity, importance, expediency and relevance of the integrative jurisprudence formation for a modern society’s functioning has been substantiated. Discussion:* *legal thinking issues, law as a phenomenon, as an instrument for satisfying subjects’ of legal relations needs, the interrelation of certain types of legal thinking with the requirements of legality.*

Keywords: *legal thinking, legalism, positivism, sources of law, being of law, theory of law, philosophy of law.*

Introduction. Understanding of the legal thinking essence is an initial, opening category of jurisprudence. This, in the first place, determines the topicality of the article. Philosophers, lawyers, political and religious leaders of all time sought to identify origins of law and find out its nature. Legal thinking is the expression of different points of view, judgments and assessments regarding the knowledge of the essence of law.

A type of legal thinking defines a paradigm of knowledge of legal and state phenomena. With the development of legal doctrines, opposite types of legal thinking such as juridical and legislative have been formed. The first one is based on the distinction between law and legislation, the second one identifies them.

For a long time, our domestic jurisprudence has been based on the legislative type of legal thinking. In the history of the development of domestic legal science there were periods of domi-

nance of an extreme form of legalism, and hard legal practice became the consequence of that.

Analysis of the research and publications. Different aspects of legal thinking issues became a subject of scientific interest for: H.O. Aksenok, S.S. Alekseev, T.H. Andrusyak, M.I. Baytin, V.A. Bachynin, S.V. Bobrovnyk, A.M. Vasyliiev, A.B. Venherov, P.H. Vynohradov, M.F. Volodymyrskyi-Budanov, Yu.S. Hambarov, V.H. Hravskiy, M.A. Hredeskul, S.D. Husarev, S.S. Dnistrianskyi, A.P. Zayets, V.D. Zorkin, I.O. Ilyin, V.P. Kazyrmyrchuk, D.A. Kerimov, B.O. Kistyakivskiy, M.M. Kovalevskiy, A.A. Kozlovskiy, M.I. Kozyubra, A.M. Kolodiy, V.V. Kopeichykov, M.M. Korkunov, V.M. Kudryavtsev, V.V. Lazarev, V.V. Lapayeva, O.E. Leyst, S.L. Lysenkov, R.Z. Livshyts, O.A. Lukashova, D.I. Lukovskaya, M.O. Maksymenko, O.O. Malynovskiy, H.V. Maltsev, L.S. Mamut, V.K. Mamutov, J.V. Mykhaylovskiy, S.A. Muromtsev, K.O. Nevolin, V.S. Nersesyants, P.I. Novho-

rodtsev, A.Yu. Oliynyk, M.I. Palienko, L.J. Petrazhyskyi, L.V. Petrova, P.M. Rabinovych, P.H. Redkin, V.M. Selivanov, O.F. Skakun, S.S. Slyvka, O.V. Surilov, F.V. Taranovskyi, O.D. Tykhomyrov, V.A. Tumanov, I.B. Usenko, V.O. Chefranov, B.M. Chycherin, V.M. Shapoval, Yu.S. Shemshuchenko, H.F. Shershenevych, O.V. Shmotkin, F.P. Shulzhenko, L.S. Yavych, O.S. Yaschenko and others.

Research tasks. Nowadays legal science should use results of a wide range of legal schools; explore various approaches to understand the essence, the value and purpose of law to oppose the cultivation of one from legal concepts and groundless denial of others. The desire to analyze law as an integral social phenomenon causes the need to study issues of legal thinking in basic schools of law. This problem investigation is relevant for modern scientific, educational, practical jurisprudence.

Research results. Legal thinking is a result of research and evaluation process of legal sources, forms of law's expression, its social value, purpose and role in life of an individual, a society, a state. In legal thinking knowledge about law is generalized, moral, religious, socio-political and other theoretical and legal parameters of its subjects are embodied.

Legal thinking is a dynamic, constantly developing category, reflecting historical traditions, social and political situations developed in a society, and its culture. Consequently, it is the expression of views, judgments, points of view, that form an attitude to law, both as a phenomenon, as an instrument for satisfying needs of subjects of legal relations. Scientists' ideas, judgments, understanding about law in a form of separate legal concepts determine the contents of legal thinking.

Depending on legal essence understanding, in a legal doctrine, norms of law, sources of law, legal consciousness, legal relationships, law-making process, a legal status of a person, a citizen and a state, a system of law and a system of legislation, forms of legal rules implementation, lawful conduct, an offence and legal liability, legality and law and order, legal culture, a mechanism of legal regulation and a

legal system of a society in general are interpreted.

Philosophising on law has always played an important role. Unlike the pragmatism characteristic of Anglo-American tradition, European legal thinking with Roman-German roots has often made efforts – in a rather impractical manner, sometimes led by abstractly alienated and dry doctrines – to ground its answers by tracing them back to ready-made thesises-recipes as necessary and direct conclusions drawn from distant airy ideas. The fundamental of mental construction was formed in general by legal philosophical considerations, thus playing a definitive role at all [1, p. 14].

State and law theory and philosophy of law investigate the mentioned above categories' contents, thus, legal thinking, as the key category of jurisprudence is fundamental to them. A type of legal thinking defines a paradigm of cognition the legal phenomena. With the development of legal doctrines, such opposite types of legal thinking as legislative (lat. "Lex" – legislation) and juridical (lat. "Jus" – law) have been formed.

According to the legislative type of legal thinking, law is a set of legally established norms, that are, imperatives of a state. In accordance with the juridical type of legal thinking, law is a complicated social phenomenon, a social regulator that has its own objective nature, which does not depend on the will of State power. Thus, the juridical type of legal thinking is based on the distinction between law and legislation, and the legislative one is based on their identification. This is their fundamental difference.

At the heart of the legislative type of legal thinking is the interpretation of law as an order. State power originates law by its order, all that ordered by it is law. Consequently, a legislator is endowed with unlimited opportunities to create any law at his own reasoning. This leads to the separation of the law from its legal nature, the denial of its objective legal characteristics, the understanding of law, which has exclusively compulsory content. Legislative understanding of law exaggerates a moment of coercion in law, considers it the main attribute of law, whereas coercion is only a method of violated law restoration.

Law science can only adequately express what is called law. Taking as a basis the separation of law and legislation, combining with the concept of the

legislative type of legal understanding, a wide legal understanding has been formed.

There is one more title for this type of legal thinking that is libertarian (from the English “liberty” – freedom). At the first time, the concept of “libertarian legal thinking” was used by Russian lawyer V.S. Nersesyants [2, p. 34-35]. He called this legal thinking “a concept of law and legislation distinction” [3, p. 352-356].

Law is an innate human attribute. Therefore, the nature of the law is spiritual that is metaphysical [4, p. 5]. The sense of law, its goals and value are born inside a person. From a source of law, which is a person, an idea of law is originated. This is the metaphysical essence of law. If the idea of law is freedom, then the law itself is a form of freedom’s expression, the form of its existence. Sh.L. Montesquieu in the paper “The Spirit of Laws,” explaining various meanings of the category of freedom, wrote: “There is no word that would have received so many diverse meanings and would have produced so many different impressions on the minds that a word “freedom.” The first calls freedom as an easy opportunity dropping those who have been endowed with tyrannical power, the second determines it as a right to choose who they should obey, the third understands it as a right to carry weapons and to commit violence, the fourth sees it as being able to be under the direction of a person of their own nationality or to obey their own laws” [5, p. 288].

Freedom as an idea of law can not exist without interrelation with such categories as equality and justice. Only the unity of freedom with equality and justice is the basis of legal freedom. People are free as they are equal and they are equal according to the volume of their freedoms. “People are free to the extent of their equality and they are equal in proportion to their freedom” [6, p. 61].

One of the most common in modern legal science is a sociological approach to the distinction between law and legislation. According to this approach, the essence of law is not in the sum of laws established by a state, but in deeper parameters of social reality. Law genetically and functionally and in terms of develop-

ment is a certain system of social relations, the nature of which has a legal character, objectively programmed as legal [7, p. 6]. Their existence does not depend on the legislative determination. Law is a phenomenon that occurs in a process of human communication and activity. Such a definition of law does not diminish a role of current legislation but only indicates that a set of legislation is one of law’s expression, and it is not an identical concept. In addition, there may be contradictions between law and existing legislation, when norms of legislation do not conform to principles (or an idea) of law.

According to this approach, the true life of law is in its dynamics, acting, implementation, practical embodiment to society’s life, and not in a static-normative state. Therefore, it is impossible to understand the essence of law, studying only its static dogmata, an external form of its expression. That is why if law is rooted in the social life and not in its formal reflection, then legislative acts are legal only when they adequately reflect the dynamics of social development. Consequently, the connection content between law and legislation is in a fact that an adopted by State power legislative act must be the formulation of law that objectively arose, actually exists and is developed in a society. As well as the sociological approach, all other approaches to the distinction between law and legislation emphasize a fact that legislation must be legal, otherwise, it is ineffective.

Legislation may be an instrument of law’s implementation and may contradict it. It also may be a form of officially-imperious recognition of law as well as non-legal requirements and prohibitions, an instrument of restriction or suppression of human’s freedom. Only as a form of law’s expression legislation is a legal phenomenon. Thanks to such a legislation, a principle of fair and equal measure of freedom receives officially-imperious compulsory recognition and appropriate protection that is the legal force. Consequently, a legal legislation is an official form of recognition, normative concretization and protection of law.

According to wide legal thinking, the need for communication between law and legislation is connected with the necessity of communication between law and a state. If legislation has its value

only as a legal phenomenon, then a state possesses its value only as a legal institution, which is intended to implement law into legislation. A state does not invent law; it is intended to legitimize an idea about justice in a society.

Determination of the nature, goals and limits of state functioning depend on legal thinking [8, p. 5-6, 58-68]. That is, legal thinking affects on the understanding of the essence and purpose of a state. Wide legal thinking is connected with the legal understanding of a state, which legalizes supranational law in official regulations, and thus provides protection of every person's subjective rights.

In general, a state is connected with law according to the measure as it is civilized. For a state and legal acts, according to the content of wide legal thinking, law is the value and purpose at the same time. This means that a state and its regulations should be focused on the implementation and protection of law, since their significance depends on how much they are involved in law, as far as they are valuable in the legal sense, as far as they are legal.

Philosophy of law, as a legal discipline, explores the essence of law in connection with the need for a philosophical substantiation of its institutions and norms. So, in search of the essence of law philosophy and jurisprudence go beyond their scope and go to philosophy of law from different sides: the path of philosophy to philosophy of law goes from general through special to definite (being – legal reality – the essence of law), and the path of jurisprudence to philosophy of law is the movement from special through general to definite (legal reality – being – the essence of law).

Particular attention is needed to such parts of philosophy of law as epistemology and anthropology of law.

Legal theory needs to accommodate what legal practice has by now recognized, namely the influence of epistemic sources in legal argumentation and the positive contribution of such sources to the rule of law [9].

Gnoseology of law is a doctrine of cognition of law. Cognition is the deepest characteristic of law. If there is cognition, so there is law. If there is no cognition, so there is no law [10, p. 5]. Unrecog-

nized law is dead, and dead law cannot be a source of justice. Consequently, law without its cognition becomes injustice. It is impossible to make a fair sentence without knowing true circumstances of a legal case, it is impossible to adopt a legal regulation without analyzing a social situation. And by adopting a fair regulation, it is impossible to hope for its effective action, unless once reveals epistemological features of subjects' of law legal consciousness functioning. All phenomena and processes of legal reality are always epistemologically loaded.

Cognition of law is a prerequisite for its functioning. Unrecognized and unclear law will never become a true regulator of human behavior, except for fear of punishment, but only to the first possibility of its unpunished violation. Only well-known and the understandable law is able to rule behavior without a constant need for certain sanctions. Thus, law in a process of its functioning appears as a complicated cognitive process. Law's use effectiveness as a means of social regulation depends on detection of the mentioned above cognitive-legal process regularities and the disclosure of epistemological attributes of law.

Gnoseology of law is closely related to the anthropology of law, because a goal of legal cognition, above all, is to ensure conditions for maximum creative human's self-realization.

The anthropology of law – also known as legal anthropology – focuses in particular on legal systems, law, and law-like social phenomena across cultures. In recent years, anthropology's emphasis on 'particular places' has expanded to new kinds of locations (for example, virtual or global) in which human interaction now takes place [11, p. 2].

Anthropology of law explores the nature of law through the nature of human existence. Anthropology of law is a doctrine of law, a source of which is a person, his or her personality and thereby it defines the over the positive essence of law. On the one hand, it is a part of a methodology of philosophy of law, and on the other hand, it establishes its presentive foundation, which is the philosophy of human rights and the legitimization of state orders [12, p. 3-7]. That is, it provides a measure of humanity in philosophical-legal knowledge. Methodological dominants of the anthropology of law originate from a fact that a person perceives law

from a position of the own needs: biological, social, spiritual, etc., which determine person's anthropological properties [13, p. 24]. Anthropology of law recognizes a human that is the higher value as a source of law. Despite the fact that "an image of a person" depends on our choice, we can indicate a *modus operandi* that allows distinguishing a human from all other living beings [14, p. 148]. And this again provides "humanity" of law and humanization of jurisprudence.

And this means that the primary goal of any act of law-making and law-implementation must be the affirmation of a person as a higher value, and not as a "juridical material."

If philosophy of law explores natural law, law that is generated by the nature of a human, then it is quite understandable that it is necessary to know this nature. Anthropology of law is directed to master the mentioned knowledge. In this regard, an argument of G. Hegel that just laws that correspond to a human nature are reasonable [15, p. 385] is appropriate.

Analyzing the content of the mentioned parts of philosophy of law, we can conclude that this science gives an ideological explanation of law, forms world-view legal culture of a lawyer, and therefore affects the effectiveness of the professional activities. It teaches to correctly assess illegal situations and distinguish legal and non-legal regulations.

Philosophy of law is science through which law as a set of regulations turns into a spiritual phenomenon. Through philosophy of law, a lawyer assimilates those eternal values, which then serve as the guidance for him in law-making and law-enforcement activities. Along with this philosophical cognition of law does not deny its formal-logical research. Except clarifying the essence of natural law, it explores ways of its reflection in positive law and the possibility of its improvement.

Conclusion. Noting that philosophy makes law to be aware, it should be remembered that law, in turn, is a source of philosophy, because it is directly related to behavior and activity of people, various life situations. In this case, for philosophy

of law the category of "legal thinking" is central, one of the fundamental.

References

1. *Csaba Varga*. The Paradigms of Legal Thinking. – SZENT ISTVAN TARSULAT. – Budapest, 2012. – 420 p.
2. *Nersesyants V.S.* Philosophy of law. – M., 1998. – 652 p.
3. *Nersesyants V.S.* Law and legislation. – M., 1983. – 366 p.
4. *Petrova L.V.*, Trofymenko V.A. Spiritual nature of law: the philosophic-anthropological approach // Problems of legality. Republic interdepartmental scientific proceedings. – Kharkiv, 1999. – 38. – P. 3-10.
5. *Montesquieu Sh.* Selected papers. – M., 1955. – 803 p.
6. *Nersesyants V.S.* General Theory of Law and State. – M., 1999. – 552 p.
7. *Kerimov D.A.* Law-making technique. – M., 1998. – 127 p.
8. *Zayets A.P.* Legal state in the context of new Ukrainian experience. – K., 1999. – 248 p.
9. *Tjong Tjin Tai*, Eric, Rule of Law and Legal Epistemology (April 25, 2017). Published in E. Feteris, H. Kloosterhuis, J. Plug, C. Smith (eds.), Legal Argumentation and Rule of Law, The Hague: Eleven 2016, p. 193-204.; Tilburg Private Law Working Paper Series No. 3/2017; Tilburg Law School Research Paper No. 11/2017. [Electronic resource]. – Access mode: <https://ssrn.com/abstract=2958144> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2958144>
10. *Kozlovsky A.A.* Legal thinking as a form of law existence // Scientific of Bulletin Chernivtsi University. Scientific Proceeding. – 1. – Chernivtsi, 1996. – P. 4-10.
11. *Elizabeth E. Mertz*, Mark Goodale. Comparative Anthropology of Law // Legal Studies Research Paper Series Paper in Comparative Law and Society Elgar Series: Research Handbooks in Comparative Law. – 2012. – No. 1184 [Electronic resource]. – Access mode: <http://ssrn.com/abstract=1988908>
12. *Petrova L.V.* Legitimacy of a state and law as a subject of philosophy of law // Republic interde-

partmental scientific proceedings. – Kharkiv, 1997. – No. 32. – P. 3-7.

13. *Slyvka S.S.* Philosophy of Law: Teach. manual – Kyiv: Atika, 2012. – 256 p.

14. *Danylian O.H.* Philosophy of Law: Manual. – Kharkiv: Pravo, 2014. – 208 p.

15. *Hegel G.* Philosophy of Law. – M., 1990. – 524 p.

References

1. *Csaba Varga.* The Paradigms of Legal Thinking. – SZENT ISTVAN TARSULAT. – Budapest, 2012. – 420 s.

2. *Nersesjanc V.S.* Filosofija prava. – M., 1998. – 652 s.

3. *Nersesjanc V.S.* Pravo i zakon. – M., 1983. – 366 s.

4. *Petrova L.V., Trofimenko V.A.* Duhovna priroda prava: filofs'ko-antropologichnij pidhid // Problemi zakonnosti. Resp. mizhvid. nauk. zb. – Harkiv, 1999. – Vip. 38. – S. 3-10.

5. *Montesk'e Sh.* Izbrannye proizvedenija. – M., 1955. – 803 s.

6. *Nersesjanc V.S.* Obshhaja teorija prava i gosudarstva. – M., 1999. – 552 s.

7. *Kerimov D.A.* Zakonodatel'naja tehnika. – M., 1998. – 127 s.

8. *Zaec' A.P.* Pravova derzhava v konteksti novitn'ogo ukrains'kogo dosvidu. – K., 1999. – 248 s.

9. *Tjong Tjin Tai, Eric,* Rule of Law and Legal Epistemology (April 25, 2017). Published in E. Feteris, H. Kloosterhuis, J. Plug, C. Smith (eds.), Legal Argumentation and Rule of Law, The Hague: Eleven 2016, p. 193-204.); Tilburg Private Law Working Paper Series No. 3/2017; Tilburg Law School Research Paper No. 11/2017. [Electronic resource]. – Access mode: <https://ssrn.com/abstract=2958144> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2958144>

10. *Kozlovs'kij A.A.* Piznannja jak forma isnuvannja prava // Naukovij visnik Chernivec'kogo universitetu. Zb. nauk. prac'. Vip. 1. – Chernivci, 1996. – S. 4-10.

11. *Elizabeth E. Mertz,* Mark Goodale. Comparative Anthropology of Law // Legal Studies Research Paper Series Paper in Comparative Law and Society Elgar Series: Research Handbooks in Comparative Law. – 2012. – No. 1184 [Electronic resource]. – Access mode: <http://ssrn.com/abstract=1988908>

12. *Petrova L.V.* Legitimacija derzhavi i prava jak predmet filosofii prava // Problemi zakonnosti. Resp. mizhvid. nauk. zb. – H., 1997. – № 32. – S. 3-7.

13. *Slivka S.S.* Filosofija prava: navch. posibn. – Kiiv: Atika, 2012. – 256 s.

14. *Danil'jan O.G.* Filosofija prava: pidruchnik. – Harkiv: Pravo, 2014. – 208 s.

15. *Gegel' G.* Filosofija prava. – M., 1990. – 524 s.

І. Л. Бородин, О. М. Миронець

ПРАВОРОЗУМІННЯ В ТЕОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: tidp.kaf.nau@gmail.com, o.m.myrones@ukr.net

Мета: у статті обґрунтовується необхідність використання різноманітних підходів у процесі дослідження права як складного явища. Багатоаспектне правопізнання є важливим, адже чим більше використано підходів у вивченні права, тим змістовнішим є уявлення про його природу. **Методи:** феноменологічний; герменевтичний; порівняльно-правовий; соціологічний; логічний; діалектичний. **Результати:** з'ясовано характер і місце категорії «праворозуміння» в межах таких юридичних наук, як теорія держави і права та філософія права; проаналізовано взаємозв'язок окремих типів праворозуміння; обґрунтовані необхідність, важливість, доцільність і актуальність формування інтегративної юриспруденції для функціонування сучасного суспільства. **Обговорення:** проблем праворозуміння, права, як явища, як інструменту для задоволення потреб суб'єктів правовідносин, взаємозв'язку окремих типів праворозуміння з вимогами законності.

Ключові слова: праворозуміння, легізм, позитивізм, джерела права, буття права, теорія права, філософія права.

И. Л. Бородин, О. Н. Миронець

ПРАВОПОНИМАНИЕ В ТЕОРИИ И ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mails: tidp.kaf.nau@gmail.com, o.m.myrones@ukr.net

Цель: в статье обосновывается необходимость использования различных подходов в процессе исследования права как сложного, многогранного явления. Многоаспектное правопонимание является действительно важным, поскольку чем больше использовано подходов в изучении права, тем содержательнее является представление о его природе. **Методы:** феноменологический; герменевтический; сравнительно-правовой; социологический; логический; диалектический. **Результаты:** установлены характер и место категории «правопонимание» в пределах таких юридических наук, как теория государства и права и философия права; проанализирована взаимосвязь отдельных типов правопонимания. Обоснованы необходимость, важность, целесообразность и актуальность формирования интегративной юриспруденции для нормального функционирования современного общества. **Обсуждение:** проблем правопонимания, права, как явления, как инструмента для удовлетворения потребностей субъектов правоотношений, взаимосвязи отдельных типов правопонимания с требованиями законности.

Ключевые слова: правопонимание, легизм, позитивизм, источники права, бытие права, теория права, философия права.

Р. А. Калюжний,
доктор юридичних наук, професор

ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: pravo@nau.edu.ua

Мета: визначення взаємовпливу та взаємозалежності процесу пізнання права як соціокультурного явища та розвитку інформаційного суспільства в сучасних умовах глобалізації. **Методи дослідження:** методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, а також предметні наукові знання, за допомогою яких з'ясовано об'єктивні закономірності трансформації українського суспільства, зокрема в аспекті його інформатизації. **Результати:** вихідним принципом запропонованої наукової роботи є розробка теоретичних правових конструкцій з урахуванням нової національної правової ідеології «людиноцентризму», ідеї гуманізації адміністративно-правового регулювання та виконання вимог неухильного дотримання загальних засад справедливості, добросовісності та розумності. **Обговорення:** сучасні інформаційно-глобалізаційні перетворення в соціумі зумовлюють не лише появу нових правових механізмів, а й необхідність зміни парадигми правового мислення та переосмислення теоретичних основ права в цілому. А це, в свою чергу, актуалізує потребу постійного виявлення причин правової еволюції та вироблення шляхів поступового розвитку права в контексті багатоаспектності соціокультурної реальності.

Ключові слова: автопойетична система, авторитетні організації, модельні правові акти, м'яке право, плюралізм права, праворозуміння.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах становлення інформаційного суспільства важливим є формування та застосування в процесі наукового пізнання нової стратегії вивчення права, що заснована на положеннях класичних типів праворозуміння та дозволяє обґрунтовувати комплекс сучасних правопізнавальних положень, в основі яких знаходиться ідея про право як про людиновимірний феномен, що становить невід'ємний елемент сучасної соціокультурної системи.

Важливими напрямками розвитку України в умовах глобалізації світу є інтеграція у світовий та європейський простір. Це зумовлює перехід на нову цифрову модель взаємодії суб'єктів публічної адміністрації з громадянами та юридичними особами, що не може не позначатися на системі права, формах суспільної комунікації, новітніх суспільних відноси-

нах, а отже на правосвідомості і правовій культурі, правовому вимірі в цілому. Такі зміни в напрямку розвитку держави і суспільства потребують наукового осмислення теоретичних, нормативних та соціальних чинників трансформації правової дійсності, а також пошуку нових критеріїв здійснення правового регулювання та забезпечення світового правопорядку, що й становить актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд права як соціокультурного явища в умовах інформатизації являє собою складну та багатоаспектну проблему, вирішення якої неможливе без використання міждисциплінарного підходу в процесі пізнання та осмислення права, а також без врахування впливу суб'єктивних факторів на суспільні явища. Саме тому для реалізації мети та завдань даної статті використовувалися досягнення як вітчизняної, так і зарубіжної соціологіч-

ної та філософсько-правової думки. Зокрема теоретичну основу даного дослідження склали праці В. Белякова, Г. Бермана, В. Дозорцева, О. Колодія, К.-Х. Ладеура, С. Онопрієнка, Ю. Остапенко, Т. Парсонса, А.-М. Слотер, О. Тихомирова, Г. Тойбнера, Е. Тоффлера, І. Шопіної, Н. Якушева та ін. Узагальнені наукові висновки зазначених вчених доводять, що сучасний розвиток теорії методології пізнання права в умовах інформаційного суспільства значно випереджає рівень готовності правозастосовної сфери до практичної правової маніпуляції з цими юридичними явищами та, в свою чергу, становлять підґрунтя для пошуку нових шляхів у розвитку механізму правового регулювання суспільних відносин в умовах глобалізації.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу існуючих наукових концепцій праворозуміння, з'ясування їх значення в процесі інформаційно-глобалізаційних перетворень українського суспільства, а також виявлення сучасних тенденцій розвитку правової системи України в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Право, слугуючи гарантом стабільності суспільного життя, являє собою не лише один із найважливіших елементів сучасного суспільного життя, але і складне соціальне утворення, що має світоглядне значення. Не зважаючи на те, що в історії філософсько-правової думки поняття права вже набуло відповідних характеристик, науковий інтерес до його пізнання не лише не зникає, а й постійно зростає. І завдання осягнення сутності права залишаються актуальним і нині. Це зумовлено, перш за все, складністю та багатогранністю права як соціокультурного явища, в дослідженні якого завжди присутня перспектива пошуку нових граней та якостей права, наприклад, права як ціннісного відношення, і, як наслідок, вироблення нових підходів до трактування його розуміння. Особливо зростають можливості розширення та поглиблення правових знань в умовах загального методологічного руху, що виник у філософії ХХ ст., а саме: перехід від класичного до неокласичного і далі до посткласичного етапу. Характерною ознакою останнього етапу є методологічний плюралізм, який сьогодні може розглядатися як магістральний напрям розвит-

ку методології права. Саме в межах даного напрямку з'являється можливість реального і послідовного оновлення трактування права.

Зростання інтересу науковців до пізнання права зумовлене також переходом сучасного суспільства в якісно новий інформаційний стан, який передбачає інші характеристики права і правової реальності. Поява нових соціокультурних умов існування суспільства поряд з накопиченими численними даними про неопозитивні прояви права, зумовлює потребу в конкретизації поняття права, наприклад, розширення складу суб'єктів нормотворчості за рахунок «незалежних адміністративних авторитетів», рекомендації яких є обов'язковими до виконання у певних сферах суспільного життя, передбачає уточнення їх ролі та місця в структурі всіх суб'єктів правотворчої діяльності, визначення правового статусу результатів їх «законотворчої» діяльності. У зв'язку з тим, що нові суб'єкти нормотворчості є суб'єктами громадянського суспільства, а не публічної влади, аналізувати їх діяльність доцільно не з точки зору специфіки політико-правового устрою, а з урахуванням особливостей соціокультурної реальності визначеної спільноти громадян.

Тут, перш за все, варто відмітити, що сучасний світ – це епоха інформаційного суспільства, основною характеристикою якої є глобалізація, що без сумніву відбивається на правовій реальності як окремих держав, так і світу в цілому. Адже в результаті глобалізації соціальний світ відчуває тиск різноманітних, досить часто протилежних один одному технічних та психологічних сил (комп'ютеризації потоків інформації, інтернету, інтенсифікації праці, «синдрому хронічної втоми»), що постійно руйнують його традиційні підвалини. Намагаючись втриматися від саморозпаду сучасний світ створює додаткові механізми соціально-правового регулювання шляхом прийняття нових законів, що зумовлює різке збільшення нормативного масиву.

Кількісне зростання правових приписів неодмінно супроводжується появою нових галузей права, що, як правило, претендують на власний предмет правового регулювання. А це, в свою чергу, призводить до систематизації позитивного права і, відповідно, до його фрагментації: інколи ціннісний для сприйняття правовий об'єкт пізнання зазнає розпаду на численні уламки.

І, як результат, збереження у свідомості однієї людини загальних ідей цього різноманітного правового масиву стає неможливим, як, власне, і використання таких ідей у щоденному житті. На зміну єдиної та цілісної правової картини світу приходять візерунки з картинок окремих сторін існування людства, що неминуче призводить до мозаїчності праворозуміння і правової культури сучасної людини.

Усвідомлюючи негативні наслідки кількісного зростання нормативних документів, світове співтовариство намагається впорядкувати правовий масив шляхом комп'ютеризації правової інформації [1, с. 27-35]. Проте, здійснюється це, як свідчить практика, шляхом приведення права до рівня звичайного інформаційного потоку, до якого можуть бути віднесені, наприклад, економічна статистика та інші дані, що піддаються математичній обробці. Класифікація нормативної інформації відбувається за формальними ознаками і ключовими словами. А це передбачає здійснення механічного позаціннісного підходу до правового об'єкта. Внаслідок комп'ютеризації отримана правова інформація являтиме собою здебільшого результат пошукової операції, проведеної згідно законів математичної логіки, в окремих випадках – становитиме результат юридичної кваліфікації, а іноді – буде представлена актом юридичного пізнання чи актом юридичного судження, в яких відображено певний ціннісно-правовий зміст. Це й становить, напевно, один із основних парадоксів сучасного права: чим більшим є юридичний масив, тим більше засобів його обробки і класифікації, і тим менше права як дієвого регулятора суспільних відносин, що має визначене смислове навантаження.

Сучасні прогресивні зрушення в суспільному житті неминуче призводять до появи «нової людини» – людини нумеричної, інтелектуальної здатності якої обмежується рамками знаково-цифрових символів, що, відповідно, впливає на зниження духовної та творчої спрямованості. І, як результат, відбувається різкий спад рівня правового мислення сучасної людини, про що попереджають соціологи та антропологи [2, с. 38-40].

Нині в дії права проявляється формально-юридичний, механічний характер впливу на

суспільство, його соціальні відносини та структури. Право за таких умов зводиться до так званої регламентуючої машини, «штампуючої» одноманітні юридичні форми із вельми різноманітного матеріалу людської поведінки. Право перетворюється на законотворчість, в певний техніко-юридичний агрегат, переважно оформлюючого порядку, покликаний зокрема адекватно з формальної точки зору закріплювати рішення ділових проблем.

Аналіз тенденцій розвитку правової реальності дозволяє констатувати, що ще одним результатом глобалізації сучасного світу є створення різноманітних міжнародних союзів та об'єднань на основі уніфікації правової дійсності. Наприклад, однією з найголовніших умов входження нових держав до Європейського Союзу чи Ради Європи є стандартизація їх правових систем і, відповідно, поетапна відмова від національних особливостей правового життя окремих держав-націй. Національному праву приділяється все менше уваги. Це означає, що право за волею юристів, теоретиків та практиків «тяжіє» до пошуку універсальних схем, що втілюють «найвищі» досягнення людського розуму, але, як правило, не враховуючи особливості конкретного культурно-історичного процесу розвитку окремих народів. Все те, що є всезагальним, універсальним, те завжди буде безособовим. Все згубно впливає на правову реальність, так як право регулює не безособові відносини, а відносини між людьми конкретних народів.

Однак, в даному контексті необхідно відмітити, що в країнах, які мають загальні або достатньо близькі культурно-історичні норми, процес стандартизації може мати успішні результати, проте, там, де функціонують суттєво різні соціально-культурні явища, уніфікація передбачає відмову від власної правової системи і утвердження абсолютних правових ідей, що, як правило, негативним чином впливає на формування правопорядку.

Вважається за потрібне серед напрямків розвитку сучасної правової дійсності виокремити тенденцію, що спрямована на встановлення зовсім іншої ієрархії правових норм, порівняно з тією, в якій відбувалося життя попередніх поколінь. Руйнуються історично сформовані типи правосвідомості і праворозуміння. А тому особливо гостро в умовах формування інформаційно-

го суспільства постає необхідність обґрунтування права як соціокультурного явища. Дійсно, становлення його інститутів і структур розглядається як складний суперечливий процес, особливістю якого є розуміння того, що в інформаційному середовищі регулювання поведінки, яке раніше відносилось до компетенції глобальних інститутів (державно-правових організацій), стає особистою справою автономних суб'єктів. Соціальне регулювання, в тому числі і правове, в даному випадку зумовлене двома основними принципами сучасності: плюралізмом влади і свободою вибору в цілях самозбереження ідентичності. З огляду першого принципу, суб'єкти можуть керуватися власними цілями лише в тій мірі, в якій вони враховують в процесі своєї діяльності інтереси та потреби інших суб'єктів. Другий принцип передбачає підвищену відповідальність суб'єктів і, перш за все, морально-правової. Основними механізмами соціальної регуляції тут стають такі види діяльності як саморефлексія, самоконтроль і самооцінка [3, с. 36-37]. І для визначення змісту соціального, зокрема правового, регулювання важливо розуміти ті цілі, оцінки, цінності, які людина вкладає в основу своєї поведінки та взаємовідносин з іншими людьми, що, в свою чергу, зумовлює необхідність проведення досліджень стану духовної культури конкретного суспільства в конкретно-історичний період, з якої і беруться ці цінності, оцінки та ідеї.

Таке розуміння виходу з кризи права є співзвучним з культурно-нормативною концепцією права американського соціолога-теоретика Т. Парсонса, згідно з якою правовий зв'язок суб'єктів зумовлюється пріоритетом культурних цінностей. «Початком» права є не просто домагання, навіть у розумінні соціального очікування, а ідентифіковані соціально-культурні домагання. Для виникнення взаємозв'язку між суб'єктами як «суми взаємностей» кожен із суб'єктів повинен співвідносити свої цінності і цінності іншого, і тільки таким чином, як вважає Т. Парсонс, ідентифіковані домагання набувають якостей і статусу праводомогання [4, с. 206]. Це означає, що при визначенні шляхів розвитку або реформування права важливо виходити не лише із соціальних змін, що відбуваються у су-

спільстві, але і із змісту культури даного суспільства та змін, які відбуваються в ній.

Доречними в даному випадку є висновки К. Беякова, С. Онопрієнка, І. Шопіної щодо завдань, які стоять перед правознавцями. «Істотні інформаційно-глобалістичні перетворення в соціумі, зазначають вчені, – зумовлюють постійний розвиток і видозміну форм суспільної комунікації, виявлення новітніх суспільних відносин, що не може не позначитися на правовій системі, а отже, і на правосвідомості, правовій культурі та правовому вимірі в цілому» [5, с. 8].

Для визначення правового режиму інформаційних відносин, на думку Н. Якушева, важливе значення має розробка зовсім нових правових інститутів та механізмів, які повинні враховувати як попередній досвід розробки теоретичних правових понять, так і специфіку самої сфери правового регулювання, яка здебільшого не має аналогів у законодавчому закріпленні відповідних правовідносин [6, с. 41]. З точки зору В. Дозорцева, питання щодо трактування права необхідно ставити більш радикально, оскільки «інформація» являє собою не просто новий об'єкт правового регулювання, а об'єкт, що займає центральне, визначальне місце в житті інформаційного суспільства. Мова при цьому повинна йти не стільки про нові правові механізми, а скільки про зміну парадигми правового мислення та перосмислення теоретичних основ права в цілому [1, с. 31]. Адже трактування права як феномена, що за своєю суттю є динамічним явищем, а не фіксованою системою, дозволяє зрозуміти зміни, притаманні правовій діяльності інформаційної цивілізації, реальність якої характеризується «потенційною прозорістю» [7, с. 9].

Для свого функціонування в ситуації, коли єдність реальності припиняє бути явною і беззаперечною та набуває таку фундаментальну якість як плюралізм, право потребує дієвості правових актів. Вирішення тих чи інших спірних питань або проблем вже не може відбуватися за рахунок механічного застосування загальних правил до приватних випадків і тому являє собою не випадкову діяльність, а нормотворчість в кожному конкретному випадку. Дана діяльність може бути змістовно описаною як безперервний процес правотворення відповідно до появи нових відносин та введення нових організацій, які, в свою чергу, створюють можливість для виникнення

нових взаємозв'язків. Така нормотворчість є одночасно діяльністю, що забезпечує підтримку правової системи та посилення її автономності. Ця діяльність і охороняє систему, і підтримує її в робочому стані.

Відповідно, основною функцією права в інформаційному суспільстві є безперервна діяльність щодо формування життєздатних моделей, які регулюють ті чи інші конкретні взаємовідносини між суб'єктами. І для того, щоб орієнтуватися в існуючих взаємозв'язках між операціями та мати можливість використовувати вже існуючі зразки в процесі безперервного самоконструювання, право може користуватися в ситуації лише власною історією – самоідентифікацією. Важливим є те, що тут ніякої єдності завчасно не передбачається, тобто вона (єдність) в ході процесу і не відтворюється. На відміну від ієрархічності, яка властива традиційним системам, така правова система «гетерархаїчна», оскільки не утворює фундаментальної єдності. Правила, які породжуються такою правовою системою, не можуть бути дотримані інакше, як в самому процесі їх реалізації. В ній відсутній абсолютний початок і немає фіксованого набору правил, який складав би основу процесу самозбереження і саморепродукції. Це означає, що в епоху інформаційного суспільства пріоритетність у праві набуває процес реалізації норм права. Така правова система складається не із жорстко визначених компонентів, наприклад, таких як система законодавства, її ядром обов'язково стають приватні, тобто несанкціоновані напряму офіційним позитивним правом правові акти, а в якості базової правової реальності виступають правові комунікації [8, с. 117].

Зазначена тенденція правової еволюції була передбачена ще в 70-ті роки минулого століття американським футурологом Е. Тоффлером [9, с. 13-23]. Зокрема, він стверджував, що значна кількість безперервно виникаючих і зникаючих самостійних груп будуть змушені приймати повсякденні рішення, погоджені не із загальними нормативними стандартами, фіксованими в законах та інших актах представницьких органів чи органів центральної виконавчої влади, а з внутрішніми імперативами ситуацій, до яких залучені групи та належні до

них ідивіди. Будь-яке рішення буде прийматися лише для даного випадку (*ad hoc*), воно буде неповторним в тій же мірі, в якій неповторна і унікальна сама ситуація. Подібну систему прийняття рішення Е. Тоффлер іменував едхократією, вважаючи, що вона і буде визначати стиль правового життя інформаційного суспільства. Вільна домовленість і договір стануть, на думку Е. Тоффлера, основою міжгрупових відносин, зникне прошарок професіональних юристів, з'являться самодіяльнісні форми судового провадження, третейства, посередництва у спорах, що забезпечить більш повні можливості для захисту та реалізації інтересів всіх груп.

Не дивлячись на те, що в даному прогнозі увага акцентується на формально-процедурних, а не на змістовних моментах, в ньому зазначено найбільш головне: право починає повертатися на шлях свого саморозвитку, який був зламаний в результаті появи на певній стадії соціокультурного розвитку людства закону, що прагнув підкорити право деякому єдиному верховному началу, інтегрувати його до широкого загалу, який контролюється авторитарним суб'єктом-державою. Повернення права на шлях самоконструювання безперечно призведе до відновлення істинного змісту досліджуваного феномену.

Одними з перших, хто спробував розглянути право в якості такої самопороджуючої, автопойетичної (*autopoietic*) системи, були Н. Луман та Г. Тойбнер. Так, німецький філософ права Г. Тойбнер пропонував кваліфікувати право як систему, здатну до рефлексії, яка структурована внутрішніми обмеженнями у формі раціональної аргументації. Як автопойетична система, право репродукує себе шляхом вчасного розмежування самого себе і того, що правом не являється. Також право, на думку Г. Тойбнера, володіє процедурами правового осмислення передових досягнень в різних сферах [10, с. 727-730].

Оскільки в епоху інформаційного суспільства реальність стає плюралістичною, то, відповідно, відносини в умовах такого суспільства є за своєю природою неоднорідними, комплексними і першопочатково не передбачаючими будь-яких односторонніх тривіальних рішень, заснованих на жорстких нормативних актах. У зв'язку з цим ієрархія джерел права як автопойетичної системи може бути представлена наступним чином: в

центрі знаходяться приватні правові акти, далі йде судова практика (включаючи всі види арбітражних і третейських судів) і, нарешті, на периферії правової системи розміщується законодавство.

Звісно, першорядну роль законів ніхто не відміняв і відмінити не в силах, проте вони, з точки зору теорії автопойетичної системи, не наділені такою роллю від самого початку, а стають саме такими лише в тій мірі, в якій суддя робить їх частиною конкретних практичних рішень. Ні закони, ні інші нормативні акти, прийняті компетентними органами публічної влади, а лише індивідуальні дії, що мають чи може і не мають конкретних правових наслідків, складають серцевину правової системи.

До приватних правових актів у науковій літературі відносять, перш за все, адміністративні рішення, які забезпечують ефективну роботу підприємства, переддоговірні спори, договори приєднання, контракти тощо, джерелами яких не є ні спеціальні закони чи кодекси, ні міжнародні конвенції, ні звичаї ділового обороту. Крім того, існує цілком самостійна сфера діяльності щодо розробки регулятивних правил для впорядкування тих чи інших суспільних відносин, до яких можна віднести так звані міжнародні модельні правові акти, що містять міжнародні правові акти та принципи [11, с. 1].

Серед міжнародних модельних правових актів можна виокремити різноманітні рекомендації, що розроблюються авторитетними організаціями, які головним чином розраховані на врегулювання й охорону однорідних й однотипних суспільних відносин. Авторитетними організаціями є, наприклад, спеціальна комісія по розробці рекомендацій, створена при англійській Торговельній корпорації по торгівлі цінними паперами, Міжнародна і європейська організація по стандартизації: CEN (Committee European of Normalization); ISO (International Organization for Standardization) [12, с. 54].

Специфічними рисами цих і подібних до них організацій є, по-перше, представництво (тобто представлення максимальної кількості інтересів) і, по-друге, кваліфікованість, професіоналізм, який в кінці кінців і забезпечує

авторитет та обсяг реалізації прийнятих такими організаціями нормативно-правових актів.

Практика застосування адміністративних рішень, розробка і реалізація модельних правових актів та рекомендацій, вироблених авторитетними організаціями, показує, що вони створені як правила поведінки, призначені для використання учасниками суспільних відносин за їхнім волевиявленням. Такі документи не потребують жодних схвалень з боку держави і призначені для застосування до певного контракту (договору) за умови, що його учасники погодяться добровільно підпорядкувати свої відносини таким документам і актам. Проте найбільш важливе у даному випадку – це те, що зазначені приватні акти відповідають основному правовому критерію, який може бути представлений як наявність певного зв'язку між двома правовими центрами (суб'єктом права і суб'єктом обов'язку), а також взаємозв'язку між безпосереднім створенням правових норм і їх конкретною реалізацією.

В даному контексті необхідно враховувати принципи методологічне положення, висловлене К.-Х. Ладеуром: «соціальні конвенції являють собою не форми координації, які позбавлені правового характеру, а форми координації міжорганізаційного породження взаємопов'язаних відносин, які варто розглядати в якості нормативних (правових) феноменів» [7, с. 119]. Таким чином створені нормативні акти відповідають всім формальним вимогам, що висуваються до правових норм: загально-визнаність, авторитетність (владність), конкретність змісту та ін. Сторони, взявши на себе добровільне зобов'язання дотримуватись відповідних правил, зв'язують себе правовими наслідками і одночасно легалізують дотримуваними правилами. При цьому порушення даних правил призводить до появи санкцій, в тому числі і судових, які застосовуються «власними силами», наприклад, третейським судом.

В епоху інформаційного суспільства, невід'ємною характеристикою якого є плюралізм, коли кожен громадянин може робити вибір якою системою цінностей керуватися в тій чи іншій ситуації, деякі прояви сучасного права можуть бути описані як прояви «м'якого права». Це зумовлене формуванням нової тенденції і правової еволюції, змістом якої є «наділення» рішень незалежних від державних структур правовою

силою. Правові відносини між суб'єктами приватного права все частіше встановлюються напряму, поза правотворчою діяльністю законодавчих органів держави [13, с. 520]. Оскільки в основі діяльності недержавних структур лежить головний правовий критерій – взаємозв'язок між виробленням норм і їх конкретним застосуванням, тісний зв'язок між взаємними правами і обов'язками, – вони стають представниками та провідниками нового світового правопорядку, що безпосередньо не пов'язаний з волею держави.

Також варто зазначити, що в інформаційному суспільстві першочергове значення починає набувати взаємозв'язок позитивного права, встановленого чи санкціонованого державою, і «м'якого права», створюваного учасниками громадянського суспільства. З цього випливає, що в позитивному праві потрібно закріплювати не лише природній процес стандартизації громадянських правовідносин, які є відбитком соціальних конвенцій чи очікувань, але і механізмами активного сприяння даному процесу.

На сучасному етапі пріоритетності набуває офіційне право, яке може отримати назву постпозитивного права. Для нього, по-перше, характерним є панування індивідуальних правових актів недержавних структур, схвалення яких з боку держави не передбачається. По-друге, знову в ньому переважають внутрішні санкції – добровільне виконання правових приписів. По-третє, відбувається розширення поняття «норма» і у випадку відмови від жорстко встановлених правил поведінки, і з точки зору процесу легітимації норм і пов'язаних з ними гарантій їх дотримання. І, нарешті, в сучасному праві переважає процес реалізації норм, тобто право асоціюється з діяльністю і комунікацією. В цих умовах можна однозначно констатувати, що право знову набуває самодостатність та самоспроможність, незалежність від зовнішніх насильницьких факторів, в тому числі і від держави. Таке право нерідко називають «м'яким правом» або «рефлексивним правом», яке незалежно від термінології слід розглядати як нову форму права [14, с. 98-107].

Висновки. Підводячи підсумки варто зазначити, що при дослідженні сучасної правової

дійсності необхідно орієнтуватися на методологічний плюралізм, що виникає завдяки визнанню неможливості усвідомити та інтерпретувати правову реальність інформаційного суспільства в межах якогось одного методу. Погоджуючись з позицією К.-Х. Ладеура, варто наголосити на тому, що право все частіше стикається з новими вимогами, виконання яких не може бути виведеним із встановлених правил [7, с. 10]. Лише методологічний синтез різномірних методів дозволяє досліджувати право як багатогранне і багатоаспектне явище, звернене до особистості, інтересів та потреб людини.

Адже суспільство сьогодення – це інформаційне суспільство, в якому виникають нові, неіснуючі раніше проблеми, що потребують правового регулювання. Виявлена неоднозначність ситуації вимагає, по-перше, теоретичного осмислення причин, які зумовлюють правову трансформацію та перетворення суспільного життя; по-друге, усвідомлення шляхів виходу з кризи і поступового розвитку права в достатньо складній і різноманітній соціокультурній реальності.

Література

1. *Дозорцев В. А.* Информация как объект исключительного права / В. А. Дозорцев // Дело и право. – 1996. – № 4. – С. 27-35.
2. *Гриб В. В.* Проблемы формирования правосознания молодежи: опыт прошлого, реалии настоящего / В. В. Гриб // Юрист. – 1998. – № 5. – С. 38-40.
3. *Бауман З.* Социологическая теория постсовременности / З. Бауман // Социологические очерки. Ежегодник. – М.: Ин-т молодежи, 1991. – Вып. 1. – С. 28-48.
4. *Parsons T.* Essays in Sociological Theory, pure and applied / Т. Parsons. – Glencoe: Free Press, 1949. – 366 p.
5. *Беляков К. І.* Інформаційна культура в Україні: правовий вимір: монографія / К. І. Беляков, С. Г. Онопрієнко, І. М. Шопіна. – К.: КВІЦ, 2018. – 169 с.
6. *Якушев В. М.* Информационное общество и правовое регулирование: новые проблемы теории и практики / В. М. Якушев // Информационное общество. – 1999. – № 1. – С. 40-43.
7. *Ladeur K.-H.* The Theory of Autopoiesis as an Approach to a better Understanding of Postmodern Law / К.-H. Ladeur. – San Domenico, 1999. – 45 p.

8. *Habermas J.* Reconciliation through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism / J. Habermas // *Journal of Philosophy*. – 1995. – P. 109-131.

9. *Toffler A.* The Future of Law and Order / A. Toffler // *Ecounter*. – 1973. – Vol. 41. – № 1. – P. 13-23.

10. *Teubner G.* How the Law thinks: Toward a Constructivist Epistemology of Law / G. Teubner // *Law and Society Review*. – 1989. – P. 727-757.

11. *Колодій О. А.* Модельні правові акти: теорія та практика реалізації / О. А. Колодій // автореф. дис... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.01; Нац. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х., 2015 – 20 с.

12. *Ladeur K.-H.* Towards a Legal Theory of Supranationality – The Viability of the Network concept / K.-H. Ladeur // *European Law Journal*. – 2002. – P. 33-54.

13. *Slaughter A.-M.* International Law in a World of Liberal States / A.-M. Slaughter // *European Journal of International Law*. – 1995. – P. 503-538.

14. *Остапенко Ю. І.* М'яке право у регулюванні господарських відносин / Ю. І. Остапенко // *Економічна теорія та право*. – 2017. – № 1. – С. 98-107.

References

1. *Dozortsev V. A.* Informatsiya kak ob'ekt isklyuchitel'nogo prava / V. A. Dozortsev // *Delo i pravo*. – 1996. – № 4. – S. 27-35.

2. *Grib V. V.* Problemy formirovaniya pravosoznaniya molodezhi: opyt proshlogo, realii nastoyaschego / V. V. Grib // *Yurist*. – 1998. – № 5. – S. 38-40.

3. *Bauman Z.* Sotsiologicheskaya teoriya post-sovremennosti / Z. Bauman // *Sotsiologicheskie ocherki. Ezhegodnik*. – M.: In-t molodezhi, 1991. – Vyip. 1. – S. 28-48.

4. *Parsons T.* Essays in Sociological Theory, pure and applied / T. Parsons. – Glencoe: Free Press, 1949. – 366 p.

5. *Byelyakov K. I.* Informacijna kul'tura v Ukraini: pravovyj vy`mir. Monografiya / K. I. Byelyakov, S. G. Onopriyenko, I. M. Shopina. – K.: KVICz, 2018. – 169 s.

6. *Yakushev V. M.* Informatsionnoe obschestvo i pravovoe regulirovanie: novye problemy teorii i praktiki / V. M. Yakushev // *Informatsionnoe obschestvo*. – 1999. – № 1. – S. 40-43.

7. *Ladeur K.-H.* The Theory of Autopoiesis as an Approach to a better Understanding of Postmodern Law / K.-H. Ladeur. – San Domenico, 1999. – 45 p.

8. *Habermas J.* Reconciliation through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism / J. Habermas // *Journal of Philosophy*. – 1995. – P. 109-131.

9. *Toffler A.* The Future of Law and Order / A. Toffler // *Ecounter*. – 1973. – Vol. 41. – № 1. – P. 13-23.

10. *Teubner G.* How the Law thinks: Toward a Constructivist Epistemology of Law / G. Teubner // *Law and Society Review*. – 1989. – P. 727-757.

11. *Kolodij O. A.* Model`ni pravovi akty`: teoriya ta prakty`ka realizaciyi / O. A. Kolodij // avtoref. dy`s... kand. jur. nauk: special`nist` 12.00.01; Nacz. un-t imeni Yaroslava Mudrogo. – Х., 2015 – 20 s.

12. *Ladeur K.-H.* Towards a Legal Theory of Supranationality – The Viability of the Network concept / K.-H. Ladeur // *European Law Journal*. – 2002. – R. 33-54.

13. *Slaughter A. M.* International Law in a World of Liberal States / A. M. Slaughter // *European Journal of International Law*. – 1995. – P. 503-538.

14. *Ostapenko Yu. I.* M'яке право u regulyuvanni gospodars`ky`h vidnosy`n / Yu. I. Ostapenko // *Ekonomichna teoriya ta pravo*. – 2017. – № 1. – S. 98-107.

Р. А. Калюжный

**ПРАВООПОНИМАНИЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ТРАНСФОРМАЦИЮ
ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: pravo@nau.edu.ua

Цель: определение взаимовлияния и взаимозависимости процесса познания права как социокультурного явления и развития информационного общества в современных условиях глобализации. **Методы исследования:** методологическую основу исследования составили общенаучные методы познания, а также предметные научные знания, с помощью которых определены объективные закономерности трансформации украинского общества, в частности в аспекте его информатизации. **Результаты:** исходным принципом предложенной научной работы является разработка теоретических правовых конструкций с учетом новой национальной правовой идеологии «человекоцентризма», идеи гуманизации административно-правового регулирования и требований неукоснительного соблюдения общих принципов справедливости, добросовестности и разумности. **Обсуждение:** современные информационно-глобализационные преобразования в социуме обуславливают не только появление новых механизмов, но и необходимость изменения парадигмы правового мышления и переосмысления теоретических основ права в целом. А это, в свою очередь, актуализирует необходимость постоянного выявления причин правовой эволюции и выработки путей постепенного развития права в контексте многоаспектности социокультурной реальности.

Ключевые слова: аутопойетичная система, авторитетные организации, модельные правовые акты, «мягкое право», плюрализм права, правопонимание.

R. Kaliuzhnyi

**LEGAL CONSCIOUSNESS AND ITS INFLUENCE ON THE TRANSFORMATION OF SOCIAL
RELATIONS IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: pravo@nau.edu.ua

Purpose: the purpose of the article is to determine the mutual influence and interdependence of the process of cognition of law as a socio-cultural phenomenon and the development of an information-oriented society in modern conditions of globalization. **Methods:** the methodological basis of the study consisted of general scientific methods of cognition, as well as subject scientific knowledge, which helped to find out the objective patterns of transformation of Ukrainian society, in particular, in the aspect of its informatization. **Results:** the initial principle of the scientific work is the development of theoretical legal structures, taking into account the new national legal ideology of «human-centrism», the idea of humanization of administrative-legal regulation and the fulfillment of the requirements of strict observance of general principles of justice, fairness and reasonableness. **Discussion:** modern information and globalization transformations in society determine not only the emergence of new legal mechanisms, but also the need to change the paradigm of legal thinking and redefine the theoretical foundations of the law as a whole. This, in turn, actualizes the need for constant identification of the causes of legal evolution and the creation of ways for the gradual development of law in the context of multidimensionality of socio-cultural reality.

Keywords: autopoietic system, authoritative organizations, model legal acts, soft law, pluralism of law, legal understanding

Гиви Лобжанидзе,
профессор

Давид Лобжанидзе,
ассоциированный профессор

СУЩНОСТЬ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Учебный университет Гурама Таварткиладзе
ул. Самгерети, 5, 0101, Тбилиси, Грузия
E-mail: nini.kasradze@yahoo.com

Цель: проанализировать сущность юридической ответственности субъектов международного права. Охарактеризовать различные виды соучастия государств и других субъектов в совершении международного правонарушения, дать оценку превенциальности принципа неизбежной международной правовой ответственности. **Методы исследования:** использование диалектического и исторического метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и раскрыть сущность юридической ответственности субъектов международного права. **Результаты:** международная правовая ответственность, несмотря на определенную специфичность, является одним из серьезных факторов с точки зрения превенции правонарушений. **Обсуждение проблемы:** многие ученые отождествляют понятие объективной и абсолютной ответственности, но есть среди них и те, кто разграничивает их.

Ключевые слова: международная правовая ответственность, особенность международного права, противоправные акты, международный деликт.

Постановка проблемы и ее актуальность.

По законодательству, вопрос международной правовой ответственности встает в том случае, когда государство или другой субъект международного права нарушают свои международные правовые обязательства, вследствие чего пострадавшему государству (государствам) нормами международного права дается возможность восстановить нарушенные обязательства с использованием силы или без ее использования.

Цель исследования: проанализировать сущность юридической ответственности субъектов международного права. Охарактеризовать различные виды соучастия государств и других субъектов в совершении международного правонарушения, дать оценку превенциальности принципа неизбежной международной правовой ответственности.

Изложение основного материала. Одной из основных особенностей международного права является то, что это межгосударственное право,

т.е. его основными субъектами являются государства. Специфика международного права обуславливает и особенности понятия субъекта – субъект международного права, в отличие от субъектов других отраслей права, представляет такого участника правовых отношений, который не только имеет предусмотренные международно-правовыми нормами права и обязанности, но и вместе с другими участниками отношений сам создает эти нормы и обеспечивает их исполнение. Только государства имеют полную правоспособность. Она опирается на такие общепризнанные нормы и принципы современного международного права, как суверенное равноправие государств, отказ от применения силы или от угрозы применения силы, неприкосновенность территориальной целостности государств, нерушимость границ, невмешательство во внутренние дела других государств, равенство и самоопределение народов, уважение прав и основных свобод человека, мирное урегулирова-

ние международных споров, обязанность государств сотрудничать друг с другом согласно уставу, добросовестное исполнение обязательств, определенных международным правом.

Одной из особенностей международного права является то, что основные принципы международного права – это те же международно-правовые нормы, которые создаются в виде международных договоров или международно-правовых обычаев, но по своему характеру находятся в таком же соотношении с другими нормами, как и конституционные нормы и обычные законы. Обычные нормы международного права должны соответствовать его основным принципам. Те нормы, которые не соответствуют «основным принципам», являются противоправными актами и не создают юридические права и обязанности [1, с. 26].

Современное международное право субъектом также признает борющиеся за свободу народы. Пункты 1 и 2-ой ст. 1 и ст. 55 Устава ООН признают право наций (народов) на самоопределение. Такое же положение содержат Декларация Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1960 года «О присвоении независимости колониальным странам и народам» и Декларация ООН 1970 года «О дружеских взаимосвязях и сотрудничестве между государствами».

Особым, неосновным субъектом международного права являются международные организации – ООН, специализированные учреждения ООН (международная организация труда, международный почтовый союз и т.д.). Такие субъекты потому причисляют к субъектам международного права, что они, представляя межгосударственные организации, действуют на международном поприще в пределах полномочий, предусмотренных их уставами. Эти уставы предоставляют руководящим органам организаций право на исполнение международных договоров. Государство является первичным, основным субъектом, а международная организация – вторичным, неосновным, производным субъектом, правоспособность которого точно определена, в первую очередь уставом, а не основными принципами международного права. Среди субъектов современного международного права есть и такие, которые по природе собственной субъектности в корне отличаются от субъектности государств, наций и международ-

ных организаций. Эти субъекты – искусственно созданные единицы, которые характеризуются своей спецификой и правоспособность которых носит практически узкий, определенный характер (см. Ватикан (Святой престол)).

В последнее время усиливается тенденция признания физического лица (человека) субъектом международного права. Исходя из понятия субъекта международного права, физическое лицо не отвечает основным требованиям – оно не участвует в создании норм международного права, в обеспечении их исполнения и защиты. Физические лица действуют как граждане определенного государства и только поэтому пользуются этим правом; защиту которых осуществляет не само физическое лицо, а его государство. Физическое лицо не имеет права обращаться в какую-либо международную организацию с претензиями к своему или иностранному государству. Оно лишь использует права, возникшие вследствие соглашений государств или обязано выполнять определенные обязательства, за что несет ответственность на основе норм соответствующего внутригосударственного права. Только тогда, когда физическое лицо является руководителем агрессивного государства и его злодеяния против мира и человечности носит в соответствии со своими масштабами международный характер, судить его может только уголовный международный трибунал на основе норм международного права. Таким образом, индивид не признается субъектом права международно-правовой ответственности, соответственно, и международного права в целом, а является бенефициарием соответствующих норм международного права [4]. Но это уже сфера международного уголовного права, где физическое лицо является одним из видов субъекта преступления. В то же время нельзя не отметить то, что по некоторым международным договорам физическим лицам дается право защищать свои права [6] если государство – участник нарушает их (см. Европейская конвенция по защите прав и основных свобод человека). Но это специфическая субъектоспособность, которая на сегодня регулируется международным правом по правам человека.

Исходя из вышесказанного, сформировалось направление, согласно которому человек (физическое лицо) является единственным, универ-

сальным субъектом не международного, а вообще права. В качестве аргумента приводят статью всеобщей декларации прав человека, где сказано, что «у каждого человека, где бы он ни находился, есть право, чтобы была признана его правосубъектность» и 16 статья международного пакта о гражданских и политических правах, согласно которой «человек является субъектом права, где бы он ни находился» [5, с. 27].

Хотя акцент делается на субъекты, носящие права, предусмотренные всеобщими правами человека, а на государство, как на всего лишь субъект, обязанный защищать права человека, установленные международным правом в этой области.

Государство, как «орган» юридического лица публичного права, это все те учреждения, ведомства и институции, которые входят в его структуру. Понятие «органа» не ограничивается лишь указанными в Конституции «высшими государственными органами» [2, с. 2]. С другой стороны, нельзя отождествлять его с отдельными физическими лицами, которые исполняют определенные функции и обеспечивают деятельность органа, осуществляют правомочия органа – т.н. «правители органа». В случае неисполнения обязательств и нарушения норм, предусмотренных международным правом, ставится вопрос об ответственности государства, а не об ответственности какого-либо органа или лица.

Необходимо отметить, что многие ученые отождествляют понятие объективной и абсолютной ответственности, но есть среди них и те, кто разграничивает их. Так, профессор И.И. Лукашук отмечает, что абсолютная ответственность основана на понятии риска, созданного соответствующей деятельностью, и представляет собой ответственность за ущерб, являющийся результатом деятельности, не запрещенной правом. Элементом такой ответственности является ущерб, а такие элементы, как противоправность и вина, отсутствуют [3, с. 93].

По мнению профессора С.Ж. Айдарбаева это означает, что абсолютная ответственность связана с причинением ущерба в результате деятельности, не запрещенной международным правом (отсутствует признак противоправности деяния), в то время как объективная ответвен-

ность во всех случаях сопровождается международными противоправными деяниями (признак противоправности деяния является обязательным) [4, с. 579].

Международная правовая ответственность делится на две группы:

1) противоправные акты, которые создают угрозу миру и безопасности, наносят ущерб жизненным силам государства и основным началам международного права и вследствие всего этого считаются международными преступлениями. Международное преступление – осуществленное государством или индивидуумом противоправное деяние (действие или бездействие), вследствие которого нарушается международный мир или безопасность народов. В уставах и приговорах Нюрнбергского и Токийского трибуналов, которые касаются главных военных преступников, сформированы основные принципы международного уголовного права для установления ответственности государств – агрессоров, их глав и непосредственных исполнителей деяний. Предмет международного преступления – выявление деяния государства (действия или бездействия), возникающего в случае нарушения основных принципов международного правопорядка. К числу международных преступлений относятся: преступления, совершенные против мира и человечности (агрессия, планирование, подготовка, разжигание и ведение агрессивной войны) военные преступления (нарушение законов и правил войны – уничтожение, пытки населения оккупированных территорий, пытки и убийство военнопленных, порабощения, убийство заложников, грабеж государственного или частного имущества, уничтожение пунктов с гражданским населением и др.), преступления против человечности – массовое уничтожение гражданского населения, пытки и др. К международным преступлениям относятся также попытки подавления национально-освободительного движения, интервенция, жесточайшие формы расовой дискриминации – геноцид и апартеид, рабство и торговля рабами. Гаагский международный трибунал причислил к этого рода преступлениям и этническую чистку (см. гаагский уголовный международный трибунал по вопросу бывшей Югославии);

2) противоправные акты, которые наносят государствам определенный вред, но в основном не нарушают принципы мира и безопасности.

Международный деликт – вид международного правонарушения, которое вызвано действием или бездействием субъекта международного права и которое представляет нарушение международных правовых норм и принципов или договорных обязательств. Вследствие международного деликта встает ответственность субъекта международного права. Международный деликт является сравнительно локальным международным противоправным актом. Например, предоставление местному злоумышленнику убежища в посольстве, разгром посольства, оскорбительные действия по отношению к государственному флагу, совершенные иностранцем, нанесение вреда иностранцам, находящимся в стране или их имуществу и т.д. В последнее время вместо «деликта» употребляется общий термин «противоправное деяние». Объективную сторону международных преступлений представляют: преступления против мира и международной безопасности, добрососедские отношения между государствами, национальная независимость, права наций на самоопределения, всеобщие признанные принципы и нормы международного права, которые используются в международных конфликтах.

Объектами международных деликтов являются вопросы локального характера. В настоящее время международным преступлением считается такое действие или воздержание от такого действия, в результате которых нарушаются международный мир или безопасность. В уставах и приговорах Нюрнбергского и Токийского трибуналов в связи с осуждением главных военных преступников сформировались основные принципы международного права об ответственности государств-агрессоров и их глав. Правда, в этих документах внимание главным образом обращено на индивидуальную ответственность государственных деятелей, но их действия нельзя рассматривать без деятельности государства. Это обстоятельство нашло яркое выражение в уставах и приговорах трибуналов Нюрнберга и Токио, как в документах, отражающих понятие тяжелейших международных преступлений (см. Нюрнбергский процесс, То-

кийский процесс). Генеральная Ассамблея ООН в своих двух резолюциях (11.12.1946 и 21.11.1947) утвердила сформированные в уставах и приговорах Нюрнбергского трибунала принципы. Это преступления: а) против мира (планирование, подготовка, разжигание и ведение агрессивной войны); б) против человечности (массовое уничтожение гражданского населения, порабощение, переселение и другие жестокости, гонения по политическим, расовым, религиозным мотивам); в) военные преступления (нарушение законов и правил войны – уничтожение, пытки, порабощение населения оккупированных территорий, те же действия по отношению к военнопленным, убийство заложников, грабеж государственного и частного имущества, уничтожение городов и деревень и др.). К числу таких международных преступлений относятся также попытки подавления национально-освободительного движения, интервенция, а также такие формы расовой дискриминации, как геноцид и апартеид, рабство (см. Конвенция об уничтожении всех форм расовой дискриминации). Комиссия по международному праву ООН дает более короткий список таких преступлений (агрессия, колониальное господство, рабство, геноцид, апартеид, массовое загрязнение морей и океанов). Комиссия отвергла господствующую в международном праве идею, которая не признавала понятие международного преступления и все относила к международному деликту, который раньше, до второй мировой войны, своим содержанием в основном был связан с ответственностью государства по вопросу возмещению ущерба иностранному государству или его гражданам в случае гражданской войны или восстания. Международные деликты – противоправные деяния, представляющие своими результатами рядовые акты локального значения: предоставление убежища в посольстве, разгром посольства, оскорбительные действия по отношению к государственному флагу, совершенные иностранцем, нанесение вреда иностранцам, находящимся в стране или их имуществу и т.д.

Таким образом, институт международной правовой ответственности охватывает широкий круг деяний государства и в первую очередь ставит целью – обеспечить неприкосновенность и укрепление основного начала современного

международного права – принципа мирного существования. Этим он коренным образом отличается от ранее существовавшей теории международной правовой ответственности, которая считала войну одним из средств решения споров, а победителю присваивала широкие права по отношению к побежденному (среди них право аннексии) и рассматривала ответственность государств в основном в аспекте гражданского права, т.е. ограничивалась принципом возмещения нанесенного материального ущерба.

Международная ответственность рождает определенные юридические результаты: у пострадавшего государства есть право средствами международного права восстановить свои нарушенные права. Эту (пострадавшую) сторону спора часто называют пассивным субъектом ответственности, а совершившую противоправный акт сторону – активным субъектом. Основными субъектами международной ответственности являются государства. Активными и пассивными субъектами могут также быть международные организации и борющиеся за независимость нации (народы), т.е. субъекты всех видов международного права [8, с. 275].

Для наступления юридических результатов ответственности необходимо существование причинной связи между деяниями совершившей противоправный акт стороны и причиненным вредом. При этом, нарушение нормы должно быть вызвано прямым умыслом субъекта или по его неосторожности. Это имеет особенно большое значение при определении ответственности за совершение преступления против человечности, т.к. преступление против мира и человечности – тяжелые международные правонарушения (преступления), которые создают угрозу миру и безопасности, нормы мирного сосуществования, свободному развитию государств и народов, правам человека. К числу этих преступлений относятся: преступления против мира (агрессия, геноцид и др.); военные преступления (нарушения законов и правил войны); преступления против человечности. Впервые классификацию международных преступлений произвели международные военные трибуналы Нюрнберга и Токио, в уставах и вынесенных приговорах которых были сформированы основные принципы международного права об

ответственности агрессивных государств и их глав.

Каждый субъект международного права действует на международном поприще как единая, монолитная единица, имеющая волю, соответствующую принципам международного права. Деятельность каждого государства является выражением его воли, реализуемой посредством соответствующих органов власти. То же самое можно сказать и о нации (народе). Международные организации являются специфическими субъектами, но и у них есть коллективная воля, которая выражается в деятельности организации. Государство ответственно за деятельность всех своих органов, особенно это касается органов внешних взаимоотношений; их деяния, которые нарушают существующие международные правовые нормы, порождают ответственность всего государства, как субъекта международного права. У государства нет права оправдываться тем, что то или иное знание государственного органа допустимо внутригосударственным правом, т.к. нормы этого права не могут противоречить международным обязательствам, взятым на себя государством, совершившим деликт. Поэтому ООН отвергла мотив ЮАР, что политика апартеида и расовой сегрегации якобы является ее внутренним делом и что те органы, которые осуществляют эту политику, действуют в рамках закона.

Государство также несет ответственность за все те противоправные деяния, которые совершили на его территории местные или иностранные граждане; в последнем случае международная ответственность государства вызвана бездействием тех органов, которые обязаны предотвратить угрозу такого деяния и наказать преступников. Указанным мотивом могло быть оправдано, например, убийство посла местным или иностранным гражданином. Если государство своевременно осудит совершенный акт и накажет преступника, его вина будет смягчена, но в том случае, если государство поддерживает противоправный акт, совершенный каким-либо органом, должностным лицом или кем-либо другим, оно этим смягчает свою ответственность. Но когда такое деяние осуществляется по распоряжению самого государства и является одним из основных мотивов его внешней политики, тогда международная правовая ответ-

ственность всей тяжестью ложится на правящие круги государства.

Выводы. В международном праве различают два вида международной правовой ответственности: политическую и материальную. В соответствующем случае пострадавшая сторона (стороны) имеет право не только восстановить нарушенные интересы за счет стороны, нанесшей ущерб, но и использовать санкции по отношению к правонарушителю. Реализация ответственности основывается на нормах договорного права. Значительную роль играет прецедент. Вопрос международной правовой ответственности может встать и без вины, т.е. вследствие осуществления государством правомерной деятельности. В таком случае вопрос ответственности основывается на таком специальном договоре, как, например, конвенция 1972 года о возмещении вреда, причиненного космическими объектами. Здесь мы имеем дело с т.н. абсолютной ответственностью. Виды политической ответственности: международные санкции, которые, в свою очередь, делятся на два вида – военные [7], иные [7] (с использованием вооруженной силы), и невоенные санкции (репрессалий, реторсия и сатисфакция). Видами материальной ответственности являются: реституция и репарация. В первом случае виновный обязан восстановить первичное состояние возвращением украденной вещи или восстановлением разрушенного здания. Во втором случае на него возложена обязанность восстановить только материальный ущерб в виде денег или товаром определенного вида.

Такова сущность международной правовой ответственности, которая, несмотря на определенную специфичность, является одним из серьезных факторов с точки зрения превенции правонарушений.

Литература

1. *Алексидзе Л.* Современное международное право / Л. Алексидзе. – Тб., 2016. – С. 26.
2. *Кублашвили К.* Основные права / К. Кублашвили. – Тб., 2002. – С. 2.
3. *Лукашук И. И.* Право международной ответственности / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 93.
4. *Международное право.* Общая часть: учебник. – Москва-Астана, 2013. – С. 579.
5. *Саванели Б.* Права человека / Б. Саванели. – Тб., 2001. – С. 27.
6. *Bassiovni M.* Ch: Introdvetion to intermational criminal L&W, n.V., P. XXXVI, 2003.
7. *Resolution RC/RES, 6* «The cnme of aggression» Adopted at the 13th pienary meeting ot the Review Conference, on 11 jone 2010.
8. *Contemporary International law dictonary* – reerence book Tbilisi, 2003. – С. 275.

References

1. *Aleksidze L.* Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo / L. Aleksidze. – Тб., 2016.
2. *Kublashvili K.* Osnovnye prava / K. Kublashvili. – Тб., 2002.
3. *Lukashuk I. I.* Pravo mezhdunarodnoj otvetstvennosti / I. I. Lukashuk. – М.: Volters Kluver, 2004.
4. *Mezhdunarodnoe pravo.* Obshhaja chast': uchebnik. – Moskva-Astana, 2013.
5. *Savaneli B.* Prava cheloveka / B. Savaneli. – Тб., 2001.
6. *Bassiovni M.* Ch: Introdvetion to intermational criminal L&W, n.V., P. XXXVI, 2003.
7. *Resolution RC/RES, 6* «The cnme of aggression» Adopted at the 13th pienary meeting ot the Review Conference, on 11 jone 2010.
8. *Contemporary International law dictonary* – reerence book Tbilisi, 2003.

Гіві Лобжанідзе, Давид Лобжанідзе

**СУТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Навчальний університет Гурама Таварткиладзе
вул. Самгереті, 5, 0101, Тбілісі, Грузія
E-mail: nini.kasradze@yahoo.com

Мета: проаналізувати сутність юридичної відповідальності суб'єктів міжнародного права. Охарактеризувати різні види співучасті держав та інших суб'єктів у вчиненні міжнародного правопорушення, дати оцінку превенціальності принципу неминучої міжнародної правової відповідальності. **Методи дослідження:** використання діалектичного та історичного методу пізнання дозволило концентрувати накопичені наукові знання і розкрити сутність юридичної відповідальності суб'єктів міжнародного права. **Результати:** міжнародна правова відповідальність, незважаючи на певну специфічність, є одним із серйозних факторів з точки зору превенції правопорушення. **Обговорення проблеми:** багато вчених ототожнюють поняття об'єктивної і абсолютної відповідальності, але є серед них і ті, хто розмежовує їх.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, особливість міжнародного права, протиправні акти, міжнародний делікт.

Givi Lobjanidze, David Lobjanidze

**THE ESSENCE OF LEGAL RESPONSIBILITY OF SUBJECTS
OF INTERNATIONAL LAW**

Educational University of Guram Tavartkiladze
Samergeti st., 5, 0101, Tbilisi, Georgia
E-mail: nini.kasradze@yahoo.com

Purpose: to analyze the essence of legal responsibility of subjects of international law. To characterize the different types of complicity of states and other entities in the commission of an international offense, to assess the prevalence of the principle of unavoidable international legal responsibility. **Research methods:** the use of the dialectical and historical method of cognition allowed to concentrate the accumulated scientific knowledge and reveal the essence of the legal responsibility of the subjects of international law. **Results:** the international legal responsibility, despite of specific specificity, is one of the serious factors from the point of view of prevention of an offense. **Discussion of the problem:** many scientists identify the concept of objective and absolute responsibility, but there are among them those who differentiate between them.

Keywords: international legal responsibility, peculiarity of international law, illegal acts, international delict.

Н. В. Пильгун,
кандидат юридичних наук, доцент

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Національний авіаційний університет,
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: tidp_kaf_nau@gmail.com

Мета: у статті розглянуто історичний аспект формування американської правової системи, функціонування американського загального права та його джерела. Доведено, що правовий прецедент займає центральне місце у правовій системі англо-саксонського напрямку. **Методи дослідження:** історичний метод, порівняльно-правовий. **Результати:** визначено, що особливості американської правової системи полягають у джерелах права, у його структурі та у його застосуванні. **Обговорення:** історичного аспекту формування американської правової системи у системі американського загального права.

Ключові слова: американська правова система, американське загальне право, джерела американського права, правовий прецедент.

Постановка проблеми та її актуальність. Право є одним із найскладніших явищ людської цивілізації. У сучасній англомовній науковій літературі право визначається як воля держави і як норми поведінки, обумовлені природою людини. Такий дуалістичний підхід американської правової системи, розуміння поняття права відображається на з'ясуванні суті і змісту джерел американського права. З огляду на це, актуальність дослідження американської правової системи розкривається через фактори, які впливали на специфіку розвитку американського загального права, де були протиріччя між штатами і федерацією, велика імміграція та міграція населення, різноманітність віросповідань, систем освіти та суспільних ідеологій. А у сукупності це породжувало правовий дуалізм, суть якого в тому, що на територію штату поширюється дія двох правових систем – штату і федерації.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій юридичній літературі достатньо розкрита дана тема. Важливе місце у американській правовій системі займає таке джерело права, як правовий прецедент, який в правовій науці достатньо висвітлений, та в юридичній практиці України

мало використовується. Окремі теоретичні аспекти американської правової системи, сутності її функціонування проаналізовано й досліджено, зокрема: О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, О.В. Тюріна, В. Берхнем, Макс Вебер, О.А. Жидков, А.А. Мишин, О.В. Зайчук, Алексіс де Токвіль, Н.М. Васильєв, Рене Давид та іншими. Однак аналіз останніх наукових напрацювань дозволяє зробити цілком умотивований висновок про те, що на сьогодні прослідковується недостатня теоретична та правотворча розробленість зазначених питань, а також вбачається нагальна потреба розкриття правового прецеденту з точки зору правового аналізу, як джерела права.

Мета статті полягає у необхідності комплексної наукової розробки теоретичних аспектів сутності та історико-правової природи американської правової системи.

Виклад основного матеріалу. В американській правовій системі поняття «джерело права» є одним із засобів формування національної системи. Поняття «джерело права» включає Конституцію США, суддівську правотворчість.

Стержнем американської, так само, як і англійської системи права, є так зване загальне

право. Найважливіші норми англійського загального права були вироблені ще у період феодалізму. Проте колоністи Америки зустрічалися з проблемами, які не могли бути вирішені нормами такого права. Тому вони творили на основі Біблії своє загальне право.

Необхідно зазначити, що під час колонізації Північної Америки туди прибували як різноманітні авантюристи, так і ті, що керувалися політичними або релігійними мотивами. Для останніх характерним було дотримання порядку та висока моральність. Як правило, вони у своїй переважній більшості були людьми освіченими та набожними. За суворість моральних принципів їх називали пуританами.

Пуританізм був не тільки релігійною доктриною; за своїми ідеями він був близький демократичним теоріям. В основі пуританської ідеології були ідеї відомого релігійного реформатора Кальвіна. «Вірою, в ім'я якої у XVI і XVII століттях у найбільш розвинених капіталістичних країнах – у Нідерландах, Англії, Франції – точилася жорстока політична або ідеологічна боротьба..., - пише Макс Вебер, - був кальвінізм. Найбільш важливою для цього вчення догмою вважалось (і вважається донині) вчення про обраність» [1, с. 11]. У кальвіністському символі віри ця релігійна догма, яка стала, за Вебером, психологічною основою «духу капіталізму», була сформульована наступним чином: «Бог рішенням своїм і для прояви величчя своєї визначив одних людей на вічне життя, інших прирік на вічну смерть... І до вподоби Богу ті, яких він визначив на вічне життя, і тільки їх..., визначив їх для блага всемогутністю своєю» [1, с. 13].

Пуритани вважали, що богообрані особи мають виділятися із загальної маси людей своїми діями та успіхами у повсякденному житті. Пуританізм був не тільки релігійною, а й політичною течією.

На думку М. Вебера «прагнення до підприємництва», «прагнення до наживи», до найбільшої грошової вигоди само по собі нічого спільного не має з капіталізмом..., «не тотожні капіталізму і найменше – його духу». Він стверджує, що сучасний капіталізм, тісно пов'язаний

з розвитком техніки та створеними нею новими можливостями, спричинив своєрідний соціальний устрій західного суспільства, що у свою чергу призвело до появи раціональної структури права і управління. На його думку, авантюристичний, спекулятивно-торговий капіталізм та політично обумовлений капіталізм різних видів може існувати без раціональної структури права і управління.

На Заході було розроблено специфічну релігійну господарську етику. Аскетичний раціоналізм релігійної господарської етики буржуазії має велике значення і для соціально-політичної етики, тобто, для організації і функції держави.

Перші 50 пуритан, що прибули до Америки у 1620 р. на вітрильнику «Мейфлавер», уклали між собою таку угоду: «Ми, що нижче підписалися..., ухвалили об'єднатися у політичну спільноту для кращого самоуправління, а також для досягнення нашої мети, й для втілення цієї угоди ми ухвалимо закони, розпорядження та акти, а також згідно з потребою створимо адміністративні установи, яким ми обіцяємо підпорядковуватись і користися» [4, с. 44].

Подібні угоди укладали між собою жителі таких колоній, як Род-Айленд, Коннектикут, Провіденс та деяких інших. Так було започатковано ідею місцевого самоврядування в англійських колоніях Північної Америки та закладено основи американського загального права.

Англійські колонії поділялися на три типи: коронні (Нью-Йорк), приватні (Меріленд, Північна та Південна Кароліна, Пенсільванія, Нью-Джерсі) та самоврядні (решта колоній). На чолі кожної колонії був губернатор: у коронних він призначався королем, у приватних – приватною особою, у самоврядних – обирався населенням. При губернаторі у кожній колонії була рада, яка обиралася населенням. Кожна колонія мала свої законодавчі збори – Законодавчу Асамблею. У зв'язку із зазначеним, колонії, по суті справи, мали певний суверенітет: законодавчі збори ухвалювали закони, могли укласти мир і оголошувати війну, регламентувати діяльність поліції; посадові особи у своїй переважній більшості обиралися. Органом самоврядування

у колоніях була громада – збори дорослого населення. Громади об'єднувались в округи. Населення громади брало участь у вирішенні загальних справ, голосувало за встановлення виду і розміру податків; виборні посадові особи були відповідальні перед виборцями; жителі користувалися особистою свободою і розглядали цивільні і кримінальні справи у суді за участю присяжних. Особи чоловічої статі старші 16 років мали носити зброю, обирали офіцерський корпус. Громади піклувалися про бідних, займалися будівництвом і ремонтом доріг і призначали спеціальних посадовців для нагляду за виконанням таких робіт; у громадах проводили реєстрацію народження, смерті, шлюбів. Для цього призначалися спеціальні посадові особи. Громада утворювала і матеріально утримувала школи, в тому числі й вищі навчальні заклади. Муніципалітети мали наглядати за тим, щоб батьки відправляли дітей до школи; у випадку невиконання батьками своїх обов'язків, громада встановлювала над дітьми опіку.

Отже, органи влади, які існували в північних колоніях, базувалися на принципах народо-владдя; ці принципи колоністи прагнули закріпити відповідними законами, але метрополія противилася цьому.

У південних колоніях існували зовсім інші форми організації органів влади і домінувало плантаційне господарство, базоване на праці рабів. Органом самоврядування у південних колоніях був з'їзд плантаторів округу. Окрім того, у південних колоніях існував майновий ценз для виборців, а тому вищі органи влади у південних колоніях формувалися заможними виборцями.

Громади у північних колоніях склалися у середньому з двох тисяч жителів. Дорослі члени громади обирали трьох членів міського управління, діяльність яких спрямовувалась виборцями відповідно до законів колонії та загального права. У великих містах виборці обирали мера та двопалатну муніципальну раду.

Після одержання колоніями незалежності інститут громадської влади зміцнів. Так, наприклад, у 30-і роки XIX століття у штаті Массачусетс нараховувалося 305 громад, у штаті Нью-Йорк – 104 громади [4, с. 65].

Члени міського управління виконували волю виборців. Якщо, наприклад, виникала проблема відкриття нової школи, поліклініки, будівництва дороги тощо, то скликалися збори громади (town-meeting) і на них приймалися рішення. Тобто, коли проблеми, що виникали стосувалися безпосередньо життя громади, то вони вирішувалися самою громадою, а не виборними особами. У той же час громада підпорядковувалася і діяла відповідно до законів штату. Так, наприклад, розмір податків встановлювали законодавчі збори штатів, але накладала і стягувала їх громада.

Американські громади, виходячи з власних уявлень про народний суверенітет, вдавалися до застосування поза правового судочинства. Суть його у застосуванні групою громадян у кримінальному судочинстві поза правових методів – самосудів.

У самосудах брали участь навіть судді, адвокати та поліція. Самосуди мали місце навіть протягом усього XIX ст. На самосудах було вироблено загальні правила: смертна кара застосовувалась до гвалтівників, спокусників як дівчат, так і одружених жінок; стосовно тих, хто образив жінку і не вибачився; стосовно конокрадів і крадіїв великої рогатої худоби. У той же час того, хто пережив справедливую дуель, слід вважати невинним; того, хто вбив у справедливій боротьбі, треба виправдати; пряма брехня або образа словом виправдовує застосування насилля; компанія, яка виступає відповідачем, має вважатись такою, що прогнала за індивідуальним цивільним позовом; вважається, що працівник, який подає позов до роботодавця стосовно відшкодування збитків, має переважаче право своєї дії [4, с. 61]. Ці норми загального права застосовувались аж до кінця XIX ст.

Здобувши незалежність, американці не могли тривалий час визначитися щодо застосування джерел права: одні виступали за кодифікацію, а інші - за загальне право. На середину XIX століття у більшості штатів визначилися, що має застосовуватись загальне право.

Між американським і англійським загальним правом існують значні розбіжності. У американському загальному праві міститься чимало характерних особливостей, що наближує його

до романо-германської правової системи. У значній кількості штатів було відкинуто старі форми позовів, що дало можливість суддям приділяти увагу не процесуальному, а матеріальному праву; здійснювалася консолідація права шляхом систематизації його норм за окремими галузями. В обох країнах існує однакова концепція права, поняття і тлумачення норм права, спільні категорійні поняття, але у США в наявності дуалізм права; відрізняється теорія права, як і практика його застосування.

Разом із тим необхідно зазначити, що судова практика в США у XX столітті пішла шляхом узгодження розвитку американського права з розвитком права Англії. Зближення умов життя обох країн сприяло у XX столітті зближенню американського і англійського права. Зближення проявилось у тому, що американські юристи відкинули давні форми позовів. Більше стали приділяти увагу матеріальному, а не процесуальному праву. У XX столітті у більшості штатів почали розглядати право як таке, що може сприяти розвитку постіндустріального суспільства, а тому там пішли шляхом ліквідації дуалізму звичаєвого права і права справедливості, знищення архаїчних рішень і норм.

Факторами, які впливали на специфіку розвитку американського загального права були протиріччя між штатами і федерацією, широка імміграція та міграція, чисельність віросповідань та різноманітність систем освіти та суспільних ідеологій.

На думку американських правознавців у США існує тільки загальне право штатів, а федеральне загальне право відсутнє. Якщо погодитись з таким твердженням, то необхідно визнати, що існує така ж кількість загального права, як і штатів. Отже, теоретично системи загального права різні. Але практично вони ідентичні, а це значить, що існує єдине загальне право, яке за способом застосування є федеральним правом.

У відповідності до цієї теорії права, основою правильного судового рішення була логіка або аргументація. А це давало можливість обґрунтувати існування незалежного загального права.

Суддя Верховного штату Масачусетс Олівер Холмс на початку 80-х років XIX століття виходив у своїх рішеннях з положення, що загальне право є результатом життєвого досвіду, а тому судді у своїх рішеннях повинні керуватися не логікою чи аргументацією, а громадською думкою, пануючими у суспільстві моральними та політичними ідеями.

Погляди О. Холмса на теорію загального права у 30-і роки XX століття були розвинені професором Карлом Ллевеліном та суддею Джеромом Френком, які вважали, що право треба творити. Його зміст має залежати від історичних, економічних та соціально-політичних факторів. Проте і донині характерний для теорії незалежного існування права формалізм впливає на прийняття судових рішень. Разом з тим, судді, виходячи із здорового глузду, або з реалістичності юридичного процесу, приймають відповідні рішення і тим самим беруть участь у творенні і розвитку загального права. Оскільки суддівська мораль і етика є продуктом американської правової думки та ідей, то суддівські рішення є не тільки відображенням їх власних переконань, а й усього суспільства. Отже, загальне право, ґрунтуючись на загальноприйнятих нормах моралі, не дозволяє суддям приймати рішення, що суперечать суспільним інтересам.

Виходячи із неписаних норм загального права, судді приймають рішення, які стають прецедентами. Прецеденти повинні бути належним чином аргументовані та обґрунтовані. Така вимога до прецеденту, на думку деяких американських дослідників, обмежує повноваження суддів [6, с. 41].

Досить часто судді не обґрунтовують належним чином свої рішення, а це веде до їх однотипності. За даними відомого американського дослідника американської правової системи В. Бернхема розбіжність суддівських думок на початку 80-х років XX століття становила тільки 3,7% [4, с. 47]. У цілому ж прецедентне рішення творить нове правило, і суддя має встановити наскільки воно відрізняється від діючого правила і як воно може застосовуватись до ще нерозглянутих справ та справ, що виникатимуть у

майбутньому. Зазначимо, що судові рішення в США базуються на принципах підпорядкованості та переконливості.

Принцип підпорядкованості судових рішень передбачає поширення рішення вищого суду на нижчі суди і що раніше прийняті рішення суду обмежують його наступні. На відміну від англійського суду, суд США, коли має справу з власним прецедентом, може його переглянути.

Принцип переконливості означає, що достатньо аргументоване рішення вищого суду якогось штату може стати правилом, якого будуть дотримуватися суди інших штатів. Зауважимо, що судові рішення може застосовуватись як прецедент, коли воно буде оприлюднене у вигляді публікації. Рішення про публікацію приймає той суд, який створив прецедент. Посилатися на неопубліковані судові рішення заборонено.

До кінця XIX століття загальне та прецедентне право було домінуючою формою права США. У XX столітті почало розвиватися право, ґрунтоване на законі, яке внесло досить значні зміни у загальне право.

Компетенція штатів у врегулюванні суспільних відносин є досить широкою. Федеральна ж влада наділена небагатьма повноваженнями. Специфічний американський федералізм породив правовий дуалізм. Правова система США складається з двох підсистем: штату і федерації.

Джерелами права США є федеральна Конституція, конституції штатів та закони, що приймаються Конгресом та законодавчими зборами штатів. Законодавча компетенція штатів і федерації визначена десятим додатком до Конституції США: «Ті повноваження, які не передані Сполученим Штатам цією Конституцією і користування якими не заборонено нею окремим штатам, залишаються відповідно за штатами або народом» [7, с. 42]. Законодавча компетенція федеральної влади базується на статтях Конституції. Але це не означає усунення штатів від участі у прийнятті законів, вони також мають певну компетенцію. Це так звана залишкова компетенція. Норми законів штатів не повинні суперечити нормам федерального закону, вони можуть лише доповнювати їх або заповнювати прогалини і не можуть ставити перепони

торгівлі між штатами. Тобто, принцип залишковості має певні межі. Законодавчі акти приймаються на базі основних положень загального права, але американські судді ставляться досить упереджено до них, оскільки вважають, що закони втручаються у їх сферу.

У Сполучених Штатах закон, як джерело права, до 30-х років XX століття відігравав другорядну роль. З метою упорядкування законодавства як федерації, так і штату у США проводяться консолідаційні роботи. Норми права в консолідаціях систематизовані у алфавітному порядку. До законодавчої компетенції федерації відносяться галузі кримінального, цивільного і процесуального права.

Правову норму в американській правовій системі формує не тільки закон. Як свідчить практика, винесення судових вироків і прийняття судових рішень, домінуючим і головним джерелом права залишається загальне право. Кодекси не применшують значення загального права, яке породжується судовою практикою.

Отже, судова правотворчість була і залишається найголовнішим джерелом права Сполучених Штатів Америки.

Як уже зазначалося вище, деякі юристи намагаються поділяти загальне право США на національне і загальне право кожного штату. Такий поділ впливає із зазначеного вище права федеральної влади приймати закони за принципом залишковості, а також із федеральної судової юрисдикції та юрисдикції судів штатів. У цілому необхідно зазначити, що і федеральна судова система і судова система штатів мають свою ієрархію юрисдикції.

Відповідно до Акту про судоустрій (1789 р.) федеральним судам надано право застосовувати у питаннях, не врегульованих федеральним законом, право того штату, до якого відсилає колізійна норма, що є чинною там, де федеральний суд розглядає справу. Зрозуміло, що це стосується законів штату, проте, коли і в штаті відсутній закон, то постає питання, чи слід федеральному суду застосовувати судову практику штатів, а чи він має, у зв'язку з цим, створювати норми федерального загального права. На це запитання відповідає судова практика США, яка дозволяла федеральним судам діяти на основі

федерального загального права. Але судова практика з кінця 30-х років ХХ століття почала заперечувати існування федерального загального права. Але оскільки існують сфери, які підпадають під виключну компетенцію федерального законодавства, яке може бути відсутнім, то можна стверджувати, що зазначена формула не є абсолютною. Саме у зазначеному випадку і виникає федеральне загальне право. Отже, і до загального права і до законодавчого права США можна застосовувати один і той же принцип: компетенція не федеральної влади, а кожного із штатів.

Не дивлячись на те, що у праві штатів спостерігається значна різниця, але завдяки впливу федерального законодавчого права та тлумаченням Верховним судом США конституційного тексту і додатків до Конституції цілісність американського права залишається непорушним. За деякими даними у 95-98% випадків рішення судів різних штатів середини ХХ століття співпадали [7, с. 44].

Конституційне та адміністративне право Сполучених Штатів Америки має свою специфіку.

Серед федеральних законів особливе місце посідає Конституція США. В ній закріплено не тільки організацію політичних інститутів країни, але й встановлено межі повноважень федеральних органів у їх відносинах із штатами та окремими громадянами.

Досліджуючи цю проблему, автор встановив, що у системі конституційного права закріплене право перевірки закону в судах. Проте, ні Верховний суд США, ні федеральні суди, ані суди штатів за американською Конституцією не наділені таким правом.

Принцип судового контролю за конституційністю законів виник із справи «Мербарі проти Медісона» (1803 р.) [8, с. 44]. Суть справи полягає у тому, що Президент – федераліст Джон Адамс перед приходом до влади президента – республіканця Томаса Джеферсона призначив членом федерального суду федераліста Мербарі. Постанова Джона Адамса про призначення Мербарі була схвалена сенатом і скріплена державною печаткою США, але не була

відправлена Мербарі до того, як президентом уже став Джеферсон. Державний секретар Джеферсона Медісон не відправив Мербарі постанову про його призначення, і той звернувся до Верховного суду з проханням дати вказівку Медісону про відправлення йому зазначеної постанови.

Своєю постановою голова Верховного суду Джон Маршалл визнав, що Мербарі дійсно був призначений федеральним суддею відповідно до закону і мав право отримати повідомлення про своє призначення. Суд міг би запропонувати Медісону відправити повідомлення, проте, зазначив Маршалл, Верховний суд не має права давати такі вказівки, оскільки в Конституції США зазначено, що Верховний суд є тільки апеляційною інстанцією, за винятком деяких випадків. Хоча Акт про судоустрій 1789 р., зазначив Маршалл, дозволяє звертатись безпосередньо до Верховного суду з проханням про видання вказівки адміністрації, але такий дозвіл суперечить Конституції, а тому Верховний суд не може визнати його чинним [8, с. 43]. Отже, Верховний суд визнав неконституційним закон, який встановлював його певні повноваження.

Виконавча гілка влади була задоволена рішенням Верховного суду у справі «Мербарі проти Медісона» і не висловила якихось заперечень досить скромному застосуванню принципу судового контролю за конституційністю законів.

Як висновок, можна сказати, що з плином часу принцип судового контролю за конституційністю законів змінювався завдяки великій повазі американців до судів, як захисників прав і свобод громадян, як таких, що тлумачать загальне право.

Висновки. Отже: а) американська правова система формувалася в умовах специфічного федералізму, який передбачає широку компетенцію штатів і наділяє федеральну владу небагатьма виключними повноваженнями; б) факторами, які впливали на специфіку розвитку американського загального права, були протиріччя між штатами і федерацією, велика імміграція та міграція населення, різноманітність віросповідань, систем освіти та сус-

пільних ідеологій. Тобто у сукупності це породжувало правовий дуалізм, суть якого в тому, що на територію штату поширюється дія двох правових систем – штату і федерації; в) особливістю американської правової системи є дуалізм права, специфічна теорія джерел права та практика його застосування.

Література

1. *Макс Вебер* Протестантская этика. Часть 11 и 111 / М. Вебер. – М., 1973. – С. 11, С. 13.
2. *Алексіс де Токвіль* Про демократію в Америці / Алексіс де Токвіль. – К.: Всесвіт, 1999. – 587 с.
3. *Аннерс Э.* История европейского права / Э. Аннерс. – М.: Наука, 1994. – 371 с.
4. *Берхнем В.* Вступ до права та правової системи США / В. Берхнем.– К., 1999. – 51 с.
5. *Історія держави і права зарубіжних країн:* хрестоматія. – К.: Вентурі, 1998. – 134 с.
6. *Goodrich Y.* Restatement and Codification Law / Y. Goodrich Field Centenary. – Essays, 1949. – P. 241-250.
7. *Harcourt Brace.* Jovanovichh American Constitutional Law / Harcourt Brace. Jovanovichh. – Essays and Cases. – Publishers, 1988. – P. 41-44.

8. *Marbury V. Madison* American Constitutional Law / V. Marbury. – Essays and Cases, 1986. – P. 41-44.

References

1. *Maks Veber.* Protestantskaya etyka. Chast' 11 i 111 / M. Veber. – М., 1973. – S. 11, S. 13.
2. *Aleksis de Tokvill'.* Pro demokratiyu v Amerytsi / Aleksis de Tokvill'. – К.: Vsesvit, 1999. – 587 s.
3. *Anners E.* Istoriya evropeyskoho prava / E. Anners. – М.: Nauka, 1994. – 371 s.
4. *Berkhnem V.* Vstup do prava ta pravovoyi systemy SShA / V. Berkhnem.– К., 1999. – 51 s.
5. *Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin:* khrestomatiya. – Kyiv: Venturi, 1998. – 134 s.
6. *Goodrich Y.* Restatement and Codification Law / Y. Goodrich Field Centenary. – Essays, 1949. – P. 241-250.
7. *Harcourt Brace.* Jovanovichh American Constitutional Law / Harcourt Brace. Jovanovichh. – Essays and Cases. – Publishers, 1988. – P. 41-44.
8. *Marbury V. Madison* American Constitutional Law / V. Marbury. – Essays and Cases, 1986. – P. 41-44.

**ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ
АМЕРИКАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: tidp_kaf_nau@gmail.com

Цель: в статье рассмотрен исторический аспект формирования американской правовой системы, функционирования американского общего права и его источников. Доказано, что правовой прецедент занимает центральное место в правовой системе англо-саксонского направления. **Методы исследования:** исторический метод, сравнительно-правовой. **Результаты:** определено, что особенности американской правовой системы заключаются в источниках права, в его структуре и его применении. **Обсуждение:** исторического аспекта формирования американской правовой системы в системе американского общего права.

Ключевые слова: американская правовая система, американское общее право, источники американского права, правовой прецедент.

N. Pylgun

**HISTORICAL ASPECTS OF FORMATION
AMERICAN LEGAL SYSTEM**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: tidp_kaf_nau@gmail.com

The purpose: this article deals with the historical aspect of the formation of the American legal system, the functioning of American common law and its sources. It is proved that the legal precedent occupies a central place in the legal system of the Anglo-Saxon direction. **Methods of the research:** historical method, comparative-legal method. **Results:** it is determined that the peculiarities of American legal system lie in the source of law, its structure and application. **Discussion:** of the historical aspect of formation of American legal system in the system of American common law.

Keywords: American legal system, American common law, sources of American law, legal precedent.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342.9(045)

Є. Артьомов,
аспірант

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНАМИ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ СТАТУСУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70 б, Запоріжжя, Україна
E-mail: artyomov1994@gmail.com

Мета: в межах дослідження виокремлено проблемне питання визначення правової природи повноважень органів адвокатського самоврядування та того, яким саме чином виникають повноваження З'їзду адвокатів України як найвищого органу адвокатського самоврядування в Україні, який здійснює формування персонального складу інших органів адвокатського самоврядування. Визначено, що порядок формування повноважень З'їзду адвокатів України не дозволяє стверджувати про наявність цивільно-правових відносин представництва між делегатами З'їзду і адвокатами України. Автор дійшов висновку, що порядок формування, а також природа повноважень З'їзду адвокатів України свідчить про публічно-правові засади формування його повноважень. **Методи дослідження:** використання діалектичного методу пізнання дозволило концентрувати накоплені наукові знання та практику застосування законодавства щодо правових засад діяльності адвокатського самоврядування. **Результати:** визначаються передумови низького рівня ефективності діяльності органів адвокатського самоврядування, вказуються на шляхи подолання таких передумов у сучасній адвокатурі. **Обговорення:** проблеми діяльності органів адвокатського самоврядування з позиції норм сучасного права та європейської інтеграції України.

Ключові слова: адвокатура, З'їзд адвокатів України, представництво, порядок формування повноважень, органи адвокатського самоврядування в Україні.

Постановка проблеми та її актуальність.

У рамках реформування судової системи України постає питання щодо реформування суміжних із судовою владою інститутів, таких як адвокатура і прокуратура. Разом із тим, аналіз наукових праць та діючого законодавства вказує, що при реформуванні адвокатури в 2012 році вченими та посадовцями була приділена значна увага органам адвокатського самоврядування в частині організації їх структури і надання їм можливості впливати як на адвокатів, так і на посадових осіб держави. Так, адвокатське самоврядування стало предметом дослідження М.В. Дмитрової та А.С. Абрамової.

В цілому діяльність професійних самоврядних організацій була вивчена Н.О. Дяченко, Л.С. Дрогомирецькою, А.М. Вайновським та іншими.

Водночас, питання про правові засади функціонування такого самоврядування, а також про відповідальність адвокатів за дії їх представників, не були предметом ґрунтовного дослідження.

Мета дослідження – визначення правової природи повноважень органів адвокатського самоврядування та того, яким саме чином виникають повноваження З'їзду адвокатів України як найвищого органу адвокатського само-

врядування в Україні, який здійснює формування персонального складу інших органів адвокатського самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що не всі організації, які здійснюють повноваження органів адвокатського самоврядування, мають статус юридичної особи.

Так, відповідно до ч. 7, 8 ст. 48 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» рада адвокатів регіону є юридичною особою. Повноваження і порядок роботи ради адвокатів регіону визначаються цим Законом та положенням про раду адвокатів регіону. Установчим документом ради адвокатів регіону є положення про раду адвокатів регіону, яке затверджується Радою адвокатів України [1]. Також юридичними особами є кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури (ч. 10 ст. 50 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (ч. 9 ст. 52 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [2].

На противагу раді адвокатів регіону та кваліфікаційно-дисциплінарним комісіям адвокатури, не мають статусу юридичних осіб:

а) Рада адвокатів України (п. 5 Положення про Раду адвокатів України) [1];

б) З'їзд адвокатів України, який при цьому є вищим органом адвокатського самоврядування України (ч. 1 ст. 54 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [2];

в) Вища ревізійна комісія адвокатури та ревізійна комісія адвокатів регіону;

г) Конференція адвокатів регіону.

Разом із тим, зазначені органи, не маючи статусу юридичних осіб, мають визначені законом повноваження, які слід вважати адміністративними (владними) щодо адвокатів відповідного регіону або України.

Автор вважає за доцільне в межах цього дослідження розглядати органи адвокатського самоврядування на прикладі З'їзду адвокатів України, який є найвищим органом в системі і, відповідно, дослідження його статусу матиме значну цінність в контексті визначення порядку набуття повноважень іншими органами.

Перш за все слід дослідити законодавчо визначені повноваження З'їзду адвокатів України.

Відповідно до ч. 7 ст. 54 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» З'їзд адвокатів України:

1) обирає голову і заступників голови Ради адвокатів України, голову і заступників голови Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, голову і членів Вищої ревізійної комісії адвокатури та достроково відкликає їх з посад;

2) затверджує статут Національної асоціації адвокатів України та вносить до нього зміни;

3) затверджує правила адвокатської етики;

4) затверджує положення про Раду адвокатів України, положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, положення про Вищу ревізійну комісію адвокатури;

5) розглядає та затверджує звіти Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, висновки Вищої ревізійної комісії адвокатури;

6) обирає двох членів Вищої ради правосуддя;

7) затверджує кошторис Ради адвокатів України, кошторис Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, затверджує звіт про їх виконання;

8) здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону [2].

Аналіз зазначених повноважень вказує, що З'їзд адвокатів України фактично наділений такими фундаментальними компетенціями як:

1) затвердження статуту юридичної особи (Національної асоціації адвокатів України);

2) встановлення обов'язкових для всіх адвокатів правил;

3) призначення вищих посадових осіб держави (членів Вищої Ради правосуддя).

У зв'язку із цим виникає питання про те, чим саме є З'їзд адвокатів України (яким саме правовим видом організації) і чиї інтереси він представляє, реалізуючи визначені законом повноваження.

Для відповіді на зазначене питання належить:

1) дослідити загальні підстави представництва однією особою інтересів іншої особи чи

групи осіб в цивільному, конституційному та адміністративному праві;

2) дослідити порядок визначення правомочності З'їзду адвокатів України;

3) співставити відповіді на зазначені вище питання і визначити яким саме чином у виникають повноваження як членів З'їзду адвокатів України, так і З'їзду в цілому як організації, уповноваженої на прийняття юридично обов'язкових рішень.

Представництво однією особою інтересів іншої існує, перш за все, як інститут цивільного права, у зв'язку із чим саме Цивільний кодекс України найбільш детального регламентує зазначені правовідносини.

Відповідно до ч. 1, 2, 3 ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства [3].

Крім того, при визначенні ознак представництва слід врахувати, що ключовою із них є питання наслідків вчинення дій представником. Іншими словами, неодмінною складовою та кінцевою метою відносин представництва є виникнення правових наслідків від дій представника для особи, яка уповноважила його на вчинення відповідних дій.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 239 ЦК України правочин, вчинений представником, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє [3].

Аналіз зазначених вище положень вказує, що характерними ознаками представництва, принаймні в цивільному праві, є:

1) вчинення дій однією особою від імені іншої;

2) наявність конкретно визначених представника та особи, яку він представляє;

3) відповідальність особи, яку представляють, за дії, вчинені представником, на вчинення яких він уповноважений;

4) виникнення правовідносин на підставах, визначених цивільним законодавством.

Разом із тим, зазначені ознаки відсутні в досліджуваних правовідносинах.

Так, відповідно до ч. 2, 3 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до складу з'їзду адвокатів України входять делегати, які обираються конференціями адвокатів регіонів шляхом голосування відносною більшістю голосів делегатів, які беруть участь у конференції. Квота представництва, порядок висування та обрання делегатів з'їзду адвокатів України, порядок проведення з'їзду адвокатів України встановлюються Радою адвокатів України [2].

Тобто, делегати на з'їзд адвокатів України фактично отримують представницькі повноваження від конференцій адвокатів регіонів.

Разом із тим, порядок скликання конференцій адвокатів регіонів, а також правовий статус таких конференцій в законі не визначений.

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 47 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вищим органом адвокатського самоврядування в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі є конференція адвокатів регіону, адреса робочого місця яких знаходиться відповідно в Автономній Республіці Крим, області, містах Києві та Севастополі та відомості про яких включено до Єдиного реєстру адвокатів України. Квота представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіону затверджуються Радою адвокатів України [2].

Тобто, конференція адвокатів регіону, так само, як і З'їзд адвокатів України, не набуває повноваження діяти від імені конкретного адвоката, а лише отримує свою суб'єктність шляхом скликання радою адвокатів регіону такої конференції за участю делегатів, визначених у певному порядку, які, водночас, також не здійснюють представництва конкретних адвокатів.

Разом із тим, для повноти дослідження належить дослідити порядок скликання конференції адвокатів регіону з метою визначення яким саме чином право на професійне самоврядування конкретного адвоката призводить до прийняття рішень досліджуваними колегіальними утвореннями.

Для прикладу Порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів міста Києва, затверджений Рішенням Ради Адвокатів України № 152 від 13 листопада 2015 року.

Відповідно до п. 4, 5 зазначеного порядку, обрання делегатів на Конференцію здійснюється на зборах адвокатів у районах міста Києва за списками адвокатів, що надаються Секретаріатом Ради адвокатів України (секретаріатом Національної асоціації адвокатів України). Загальні збори адвокатів для обрання делегатів на Конференцію проводяться із урахуванням адреси робочих місць адвокатів у відповідних районах міста Києва [4].

Із вищенаведеного випливає, те що участники конференції адвокатів регіону так само не є прямо уповноваженими особами представляти конкретно визначених адвокатів і діяти від їх імені. Із метою надання їм представницьких повноважень проводяться збори адвокатів району.

Відповідно до п. 13, 14 порядку висування та обрання делегатів конференції адвокатів міста Києва, затверджений Рішенням Ради Адвокатів України № 152 від 13 листопада 2015 року, загальні збори адвокатів у районах міста Києва є повноважними незалежно від кількості адвокатів, які взяли участь в їх роботі, за умови належного їх повідомлення. Рішення приймаються відкритим голосування більшістю голосів на моменти прийняття відповідного рішення. Делегат (учасник) Конференції вважається обраним, якщо за нього проголосувало більше половини присутніх на зборах адвокатів на моменти прийняття відповідного рішення [4].

Аналіз викладених положень дозволяє дійти однозначного висновку про відсутність цивільно-правових відносин представництва між делегатами на конференцію адвокатів регіону, конференцію адвокатів України, з'їзд адвокатів України та будь-яким конкретно визначеним адвокатом з огляду на те, що:

1) жоден нормативно-правовий акт не встановлює правовідносин представництва, а лише визначений порядок обрання делегатів;

2) не визначено в якій саме частині своїх дій делегат будь-якого рівня представляє одного адвоката, а не будь-якого іншого;

3) не визначено яким саме чином будь-який конкретно визначений адвокат несе відповідальність за дії, рішення чи бездіяльність делегата будь-якого рівня (регіональної конференції адвокатів, З'їзду адвокатів України тощо).

Тобто, зрозумілими є наступні факти:

1) З'їзд адвокатів України представляє інтереси конференцій адвокатів регіонів;

2) Конференція адвокатів регіону представляє інтереси зборів адвокатів району.

Разом із тим не зрозуміло, які саме правовідносини утворюються між зборами адвокатів району на конкретними адвокатами, незалежно від їх присутності чи відсутності на таких зборах.

Оскільки в межах цивільно-правового інституту представництва знайти відповідь на зазначене питання неможливо, належить дослідити представництво Конституційно-правового характеру, а саме – яким чином пов'язаний кожен громадянин України із депутатами Верховної Ради України (або Президентом України) як органами, сформованими на підставі публічно-правового представництва. Іншим подібним прикладом можуть бути голови та депутати міських, селищних, сільських та обласних рад і об'єднаних територіальних громад.

Разом із тим, детальне дослідження зазначених правовідносин потребує окремого дослідження у зв'язку із його обсягом, а також складністю і комплексністю порушеного питання, у зв'язку із чим в межах цієї роботи автор вважає за доцільне лише вказати на відмінності між наведеними вище прикладами публічно-правового представництва та правовідносин, які існують між адвокатами і делегатами З'їзду адвокатів України.

Висновки. Так, на нашу думку очевидними є наступні відмінності:

1) члени органів адвокатського самоврядування не отримують свої повноваження напряму від адвокатів шляхом прямого голосування, а отримують їх опосередковано через з'їзди і конференції (тобто організаційні заходи) різного рівня;

2) члени органів адвокатського самоврядування не є посадовими особами органу публіч-

ної влади, оскільки однією із засад діяльності адвокатури є відокремленість від держави.

Разом із тим про подібність представницьких органів публічної влади і органів адвокатського самоврядування свідчать такі ознаки:

1) органи адвокатського самоврядування можуть приймати юридично обов'язкові рішення;

2) відсутність прямих повноважень від кожного конкретного адвоката не тягне за собою нелегітимність рішень органів адвокатського самоврядування (принаймні станом на сьогодні);

3) представницькі органи адвокатського самоврядування мають право як безпосередньо, так і через створені ними виконавчі органи, встановлювати обов'язкові для всіх адвокатів правила поведінки і притягати до відповідальності за їх порушення.

Таким чином, на підставі здійсненого дослідження, можна зробити наступний висновок:

1) повноваження органів адвокатського самоврядування відносно адвокатів не містять ознак цивільно-правового представництва або делегування прав та відповідальності у рамках приватноправових відносин;

2) повноваження органів адвокатського самоврядування за порядком формування і реалізації більше подібні до повноважень органів публічної влади;

3) водночас, порядок формування персонального складу органів адвокатського самоврядування не встановлює як прямого обрання представників адвокатами, так і цивільно-правових представницьких відносин.

Література

1. *Про Раду* адвокатів України: положення, затверджене Установчим з'їздом адвокатів

України 17.11.2012 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/n0001418-12/paran4#n4>

2. *Про адвокатуру* та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page2>

3. *Цивільний кодекс* України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1315#n1315>

4. *Порядок* висування та обрання делегатів конференції адвокатів міста Києва, затверджений Рішенням Ради Адвокатів України від 13.11.2015 № 152 URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2015.12.25-poryadok-kyiv.pdf>

References

1. *Pro Radu* advokativ Ukrayiny: polozhennya, zatverdzhene Ustanovchy`m z'yizdom advokativ Ukrayiny` 17.11.2012 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/n0001418-12/paran4#n4>

2. *Pro advokaturu* ta advokats`ku diyal`nist`: Zakon Ukrayiny` vid 05.07.2012 № 5076-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page2>

3. *Sy`vil`ny`j kodeks* Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` vid 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1315#n1315>

4. *Poryadok* vy`suvannya ta obrannya delegativ konferenciyi advokativ mista Ky`yeva, zatverdzheny`j Rishennyam Rady` Advokativ Ukrayiny` vid 13.11.2015 № 152 URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2015.12.25-poryadok-kyiv.pdf>

Е. Артемов

**АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПОЛНОМОЧИЙ ОРГАНОВ
АДВОКАТСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ, НЕ ИМЕЮЩИХ СТАТУСА ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА**

Классический частный университет
ул. Жуковского, 70 б, Запорожье, Украина
E-mail: artyomov1994@gmail.com

Цель: в рамках исследования выделен проблемный вопрос определения правовой природы полномочий органов адвокатского самоуправления и того, каким образом возникают полномочия Съезда адвокатов Украины как высшего органа адвокатского самоуправления в Украине, который осуществляет формирование персонального состава других органов адвокатского самоуправления. Определено, что порядок формирования полномочий Съезда адвокатов Украины не позволяет утверждать о наличии гражданско-правовых отношений представительства между делегатами Съезда и адвокатами Украины. Автор пришел к выводу, что порядок формирования, а также природа полномочий Съезда адвокатов Украины свидетельствует о публично-правовых основах формирования его полномочий. **Методы исследования:** использование диалектического метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и практику применения законодательства по правовым основах деятельности адвокатского самоуправления. **Результаты:** определяются предпосылки низкого уровня эффективности деятельности органов адвокатского самоуправления, указывается на пути преодоления таких предпосылок в современной адвокатуре. **Обсуждение:** проблемы деятельности органов адвокатского самоуправления с позиции норм современного права и европейской интеграции Украины.

Ключевые слова: адвокатура, Съезд адвокатов Украины, представительство, порядок формирования полномочий, органы адвокатского самоуправления в Украине.

Е. Artemov

**ANALYSIS OF LEGAL FRAMEWORK FOR THE IMPLEMENTATION OF AUTHORITIES OF
ADVOCATE SELF-GOVERNMENT BODIES NOT LEGALLY STATUS**

Private Private University of Zhukovsky, 70 b, Zaporozhye, Ukraine
E-mail: artyomov1994@gmail.com

Goal: within the scope of the research, the author identified the problematic issue of determining the legal nature of the powers of the organs of the advocate's self-government and the manner in which the powers of the Congress of Advocates of Ukraine as the highest body of lawyer's self-government in Ukraine, which forms the personal composition of other organs of the advocate's self-government, arise. The author determines that the procedure for forming the powers of the Congress of Advocates of Ukraine does not allow to assert the presence of civil-legal relations of representation between the delegates of the Congress and lawyers of Ukraine. The author came to the conclusion that the order of formation, as well as the nature of the authority of the Congress of Advocates of Ukraine, testifies to the public-law principles for the formation of his powers. **Methods of research:** using the dialectical method of cognition allowed to concentrate the accumulated scientific knowledge and practice of applying the law on the legal basis of the activity of the lawyer's self-government. **Results:** the preconditions for the low level of efficiency of the activity of the bodies of advocacy self-government are determined, and the ways of overcoming such preconditions in the modern advocacy are determined. **Discussion:** problems of the activity of lawyer's self-government bodies from the point of view of the norms of modern law and European integration of Ukraine.

Keywords: advocacy, Congress of lawyers of Ukraine, representation, order of forming powers, bodies of advocacy self-government in Ukraine.

Д. В. Єренко,
аспірант

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ СЛУЖБОВЦЯМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70 б, Запоріжжя, Україна
E-mail: lawyer0901@gmail.com

Мета: у статті подається генеза формування корупційних систем у діяльності службовців Національного антикорупційного бюро України. Аналізуються передумови існування корупції та їх вплив на сучасні відносини в діяльності службовців Національного антикорупційного бюро України. **Методи дослідження:** використання діалектичного методу пізнання дозволило концентрувати накопичені наукові знання та практику застосування антикорупційного законодавства в сфері діяльності службовців Національного антикорупційного бюро України. **Результати:** визначаються передумови виникнення корупційних схем та конфлікту інтересів в діяльності службовців Національного антикорупційного бюро. **Обговорення:** проблеми викорінення корупції як явища, враховуючи сучасні тенденції права України.

Ключові слова: антикорупційна діяльність, антикорупційне бюро, службовці, адміністративне право.

Постановка проблеми та її актуальність. Правове регулювання у сфері запобігання корупції службовцями Національного антикорупційного бюро України вже достатньо широко досліджувалося та висвітлювалося в наукових джерелах фахівцями з адміністративного та, певною частиною, кримінального права. Зокрема, певними питаннями антикорупційної діяльності в законотворчій та правозастосовчій сферах займалися Д. Волков, С. Дрьомов, Б. Розвадовський, В. Швець, В. Чабан, О. Шемікін та інші науковці. Проведене дослідження провідними вченими вказує на позитивні зрушення в правовому полі України в питаннях запобігання і протидії корупції, вказується на окремі прогалини. Зокрема варто погодитися з думкою про те, що реалізація завдань, визначених антикорупційними стратегічними документами, ускладнюється внаслідок відсутності в Україні правоохорон-

ного органу, який би ніс відповідальність за збір та аналіз інформації про корупційні правопорушення. Проблема при цьому полягає в неможливості адекватно реагувати на корупційні діяння державними інституціями у разі відсутності про їх вчинення повної та об'єктивної інформації. До інших проблем відносять: відсутність дієвого механізму координації та взаємодії державних органів із реалізації антикорупційних заходів правоохоронними методами; системи постійного моніторингу за змінами у сфері запобігання й протидії корупційним правопорушенням та виконанням інших відповідних заходів [1, с. 64-65].

Основна увага науковцями приділяється розгляду Закону України «Про запобігання корупції» та аналізу його базових положень, що мають досить ґрунтовне та усестороннє дослідження. Проте не достатньо висвітленими в юридичній літературі є підзаконні акти відносно службовців Національного антикорупційного

бюро України: укази Президента України, постанови КМУ, накази, інструкції та положення Мінюсту. Саме тому нами зроблена спроба розглянути базовий закон та підзаконні нормативно-правові акти, які прийняті після вступу в дію другого антикорупційного закону та відображають основні напрямки антикорупційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання у сфері запобігання корупції службовцями Національного антикорупційного бюро України здійснюється широким колом нормативно-правових актів: КУпАП, КК України, а також нормами спеціального законодавства та підзаконних актів. Здійснимо їх класифікацію за: суб'єктом прийняття, юридичною силою, формою нормативно-правових актів; об'єктом правового регулювання. Нормативно-правові акти за суб'єктом прийняття розподілимо на ті, що прийняті ВРУ, Президентом України, КМУ, спеціальними уповноваженими органами у цій сфері. Юридична сила та форма нормативно-правових актів обумовлюється суб'єктом їх прийняття: ВРУ приймає закони та постанови, Президент України – укази, КМУ – постанови та затверджує інші правові документи, направлені на протидію корупції, спеціальні уповноважені органи (правоохоронні, відомчі) приймають накази, інструкції тощо. Об'єктом запобігання і протидії у зазначеній сфері є корупційні правопорушення. За правовою природою корупційні правопорушення ми можемо розподілити відповідно до юридичної відповідальності за їх вчинення.

Верховною Радою України на сьогоднішній день прийнято наступні антикорупційні закони. Це – Закон України «Про засади запобігання корупції» від 07.11.2015 р.¹ Цей антикорупційний закон досить широко проаналізований юристами, політологами, політиками та іншими фахівцями і науковцями. Дослідження цієї проблематики здійснювали Ф. Абрамов, М. Бездольний, М. Данчук, Д. Йосифович, М. Мельник, Є. Невмержицький, О. Прохоренко, С. Серьо-

гін, М. Хавронюк та інші правники. Ними підкреслювалося значення боротьби з корупцією на законодавчому рівні; фактично перше визначення поняття корупції як діяльності, пов'язаної з протиправним використанням службових повноважень у сфері державного управління із корисливою спрямованістю, характеристика корупційних діянь.

Оскільки недоліками першого Закону України «Про боротьбу з корупцією» свого часу визначалось: обмежене коло суб'єктів відповідальності за корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані із корупцією; відсутність дієвого механізму боротьби із корупцією; недосконалість визначення поняття корупційного діяння; відсутність норм, котрі б регулювали участь громадськості в заходах боротьби з корупцією, вказівки на міжнародне співробітництво.

То в сучасному нормативно-правовому акті – Законі України «Про засади запобігання корупції» за своїм змістом положення значно більше відповідають реаліям сьогодення. Метою Закону є визначення загальнодержавного механізму запобігання корупції, відповідно до міжнародних стандартів і загальносвітової практики в антикорупційній сфері.² Варто звернути увагу й на вживання термінів «запобігання» й «протидія» корупції. О. Онищук наводить наступне трактування цих термінів: «... запобігання корупції – це недопущення, завчасне відвернення корупційних діянь; протидія корупції – це скеровування діяльності спеціально визначених суб'єктів публічної адміністрації проти будь-яких розпочатих корупційних проявів» [2, с. 36]. На думку О. Онищук, з якою ми повністю погоджуємося, запобігання, є більш широким поняттям, ніж «протидія». На доказ цього твердження, він вказує на те, що повноваження з запобігання корупційних правопорушень мають як державні установи, так недержавні організації [2, с. 36].

Аналіз Закону України «Про засади запобігання корупції» дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, в ньому наведено визначення основних термінів, що сприяє усуненню двозначності їхнього застосування.

По-друге, значно розширено перелік осіб, які можуть бути суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. Окрім осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, до них відносяться також особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням двох видів обов'язків: організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських, та особи, спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків в юридичних особах, а також особи-підприємці.

По-третьє, у другому законі збільшено перелік суб'єктів, які здійснюють запобігання та протидію корупції. Визначено напрямки діяльності у цій сфері ВРУ, Президента України, КМУ, органів прокуратури України. Здійснено функціональне розмежування компетенції суб'єктів, відповідальних за формування та розробку, координацію і реалізацію антикорупційної політики держави. Визначені суб'єкти, що здійснюють безпосереднє виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень, а також ті, що повинні здійснювати запобігання, виявлення та припинення корупційних правопорушень.

На думку окремих авторів, цей перелік є занадто широким, що зменшить ефективність протидії корупції. На їх погляд варто було б більш конкретно та ґрунтовно визначити повноваження спеціальних уповноважених органів. Так, Б. Розвадовський цілком слушно вказує, що з одного боку проблема протидії корупції носить дійсно міжвідомчий характер і тому у її вирішенні задіяно цілу низку державних органів, але це не може забезпечити концентрації оптимальних зусиль, спрямованих на запобігання і протидію корупції [3, с. 65].

По-четверте, визначені заходи, спрямовані на запобігання і протидію корупції. Це обмеження щодо використання службового становища, сумісництва, роботи близьких осіб,

та щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування. Чітко визначено, які подарунки заборонено отримувати державним службовцям. Вводиться спеціальна перевірка осіб, які претендують на посаду пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Вона полягає в перевірці відомостей про судимість, притягнення до адміністративної відповідальності за корупційні діяння, стан здоров'я, освіти, доходи та витрати тощо. Відмітимо значення для попередження корупції фінансового контролю, за яким особи визначені законом, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати за місцем роботи (служби) декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік.

Закон містить принципово нові норми у сфері запобігання і протидії корупції, це: урегулювання відповідними особами конфлікту інтересів, уживання заходів щодо недопущення будь-якої можливості їх виникнення; покладання на Мінюст України повноваження проводити антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів; введення вимог щодо прозорості інформації, надання якої цим фізичним або юридичним особам передбачено законом.

По-п'яте, окремим розділом Закону регулюється участь громадськості у заходах щодо запобігання і протидії корупції, інформування їх про заходи, визначаються права громадян як учасників заходів; порядок звітності спеціально уповноваженого органу з питань антикорупційної політики перед громадськістю; встановлено, що держава захищає осіб, які надають допомогу у запобіганні і протидії корупції.

Зауважимо, що окремі європейські країни уже мають такий позитивний досвід. Зокрема, в Італії тісно взаємодіють громадські організації та державні установи у сфері боротьби з організованою злочинністю та її проявами. Парламентом країни заснована спеціальна Генеральна Рада, поряд із нею засновані і діють окружні управління. Вся їх діяльність є відкритою для політичних партій, об'єднань громадян, засобів масової інформації. Участь у

роботі державного органу беруть також інститути соціального контролю [4, с. 112].

По-шосте, новим Законом значно розширено перелік видів відповідальності за вчинення корупційних діянь, розмежовані підстави притягнення до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності.

По-сьоме, вперше до закону включена стаття, що регламентує особливості звільнення з роботи осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Особи, яких притягнуто до юридичної відповідальності за корупційні правопорушення, підлягають звільненню з відповідних посад у триденний строк із дня отримання органом державної влади копії відповідного судового рішення, яке набрало законної сили.

По-восьме, визначається новий порядок скасування нормативно-правових актів та рішень, прийнятих внаслідок вчинення корупційного правопорушення: вони можуть бути скасовані органом або посадовою особою, уповноваженою на прийняття чи скасування відповідних актів, рішень, або визнані незаконними в судовому порядку за заявою заінтересованої фізичної особи, об'єднання громадян, юридичної особи, прокурора, органу державної влади, органу місцевого самоврядування. Збитки та шкода, завданні фізичним та юридичним особам внаслідок вчинення корупційного правопорушення мають бути відшкодовані, права та законні інтереси відновлені.

По-дев'яте, Розділ VI Закону щодо контролю і нагляду за виконанням законів у сфері запобігання і протидії корупції, встановлює парламентський контроль ВРУ. Контрольні функції ВРУ здійснює через окремих народних депутатів [5] та комітети, сутність їхньої контрольної функції, а також їхні права та обов'язки визначені Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. [4]. Органи державної влади здійснюють контроль у сфері запобігання і протидії корупції в межах своїх повноважень. Окрім того, передбачено

громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання та протидії корупції. Нагляд за дотриманням законів у сфері запобігання і протидії корупції здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами. Науковцями ще й раніше висловлювалася пропозиція про встановлення належного державного контролю за реалізацією заходів із запобігання корупції та посилення ролі в цій діяльності правоохоронних органів [5, с. 30].

По-десяте, розділом VII Закону передбачено міжнародне співробітництво у сфері запобігання корупції: Україна відповідно до укладених нею міжнародних договорів здійснює співпрацю з іноземними державами, міжнародними організаціями. Поки корупція була проблемою національного рівня, захист економіки від її негативного впливу забезпечувався антикорупційними ініціативами всередині окремих країн, проте інтенсифікація міжнародного співробітництва, крім відомих позитивних наслідків, призвели до інтернаціоналізації цього корупційних явищ. Боротьба з транснаціональною корупцією потребує міжнародної протидії [6, с. 8]. Проте, надання органам іноземних держав інформації з питань, пов'язаних з запобіганням і протидією корупції, можливе лише у разі, якщо ці органи та відповідний компетентний орган України установлює такий режим доступу до інформації, який унеможливує розкриття інформації для інших цілей чи її розголошення у будь-який спосіб. Про необхідність створення антикорупційного механізму адаптованого до національних умов, з використанням світового досвіду антикорупційних ініціатив українські вчені заявляли неодноразово.

Законом України «Про засади запобігання корупції» визначено основні засади запобігання корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин; передбачено забезпечення відшкодування завданої внаслідок вчинення корупційних правопорушень збитків, шкоди, поновлення порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави; він прийнятий у відповідності до основних засад міжнародного антикоруп-

ційного законодавства; ним передбачається контроль і нагляд за виконанням законів у сфері запобігання і протидії корупції.

Разом із тим, другий антикорупційний Закон не позбавлений прорахунків. У ньому недостатньо виписана процедура спеціальної перевірки осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави і місцевого самоврядування; відсутня чітка конкретизація правил про заборону спільної роботи близьких осіб; не встановлена відповідальність за неопублікування інформації щодо декларування доходів високопосадовців; в правозастосовній практиці виникли проблеми з трактуванням поняття конфлікт інтересів, тощо.

Із урахуванням цих та інших недоліків та прорахунків спеціального закону про запобігання корупції були внесені зміни до вітчизняного законодавства.

Насамперед, з метою запобігання корупції в судовій системі, були внесені зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Актуальність цього законодавчого заходу зумовлена численними фактами про корупційні побори з самих різних приводів у судовому провадженні, у тому числі, за погодження з доводами слідства або оперативників, направлення справи на додаткове розслідування, за оперативне призначення справи до слухання та ухвалення законного рішення, у фаховій літературі наводяться й інші численні приклади корупційних діянь, вчинених представниками судової влади. За 2015-2017 рр. Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було притягнуто до дисциплінарної відповідальності 388 суддів за різні корупційні дії, 40 суддів були звільнені з посад [7].

Зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлюють: а) новий механізм відбору суддів, який базується на прозорій та змагальній процедурі відбору суддів; б) зміну системи оплати суддів з метою підвищення рівня їх незалежності; в) переглянуто строки призначення на посаду суддів; г) детально прописано процедуру звільнення;

д) уточнено положення, що стосуються Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [8].

Зміни до Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 07.07.2010 р. деталізували порядок утворення цього органу. Парламент і Президент України призначають по три члена Вищої ради юстиції, двоє з яких мають бути суддями. Один з трьох членів, призначених відповідно з'їздом суддів України, з'їздом адвокатів України і з'їздом представників юридичних вищих закладів та наукових установ, призначається з числа суддів. Всеукраїнська конференція працівників прокуратури призначає двох членів Вищої ради юстиції, один з яких призначається з числа суддів. Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор є членами Вищої ради юстиції за посадою відповідно до конституційних вимог. Також змін зазнали положення, що регламентує вимоги до членів Вищої ради юстиції та гарантії їх діяльності.

Законом «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 р. № 1188-VII передбачена перевірка судів з метою: по-перше, утвердження верховенства права в суспільстві та законності у діяльності судів; по-друге, відновлення довіри до судової влади в Україні; по-третє, з'ясування фактів, що свідчать про порушення суддями присяги, наявність підстав для притягнення суддів до дисциплінарної або кримінальної відповідальності; по-четверте, утвердження в діяльності суддів принципів незалежності та неупередженості. Зміст перевірки суддів передбачає з'ясування того, чи було ними прийнято рішення одноособово чи у колегії суддів щодо обмеження прав громадян під час масових акцій протесту у 2014 р., накладання щодо них адміністративних стягнень про надання дозволу на проведення слідчих дій та негласних слідчих дій. Матеріали перевірки направляються до Вищої ради юстиції або до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [9].

Література

1. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /

Єренко Д. В.

Г.П. Цимбал; Нац. академія державної податкової служби України. – Ірпінь, 2005. – 223 с.

2. *Онищук О.О.* Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні // Адвокат. – 2010. – № 9. – С. 35-37.

3. *Розвадовський Б.* Антикорупційне законодавство: проблеми інституційного забезпечення протидії корупції // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 1. – С. 64-69.

4. *Артеменко І.В.* Парламентська діяльність політичних партій в Україні: державно-управлінський аспект // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – № 2.

5. *Про комітети* Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР.

6. *Окремі* аспекти функціонування уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції // https://minjust.gov.ua/m/str_47882

7. *Заброда Д.Г.* Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект): дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005.

8. *А судді хто?* // http://zib.com.ua/ua/print/7552-suddiv_obiratimut_vidkritim_golosuvannyam.html

9. *Про судоустрій* та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

11. *Про відновлення* довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII.

References

1. *Tsybmal H.P.* Vzayemodiya yak umova zabezpechennya vyyavlennya i rozsliduvannya

podatkovykh zlochyniv: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / H.P. Tsybmal; Nats. akademiya derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny. – Irpin', 2005. – 223 s.

2. *Onyshchuk O.O.* Kontseptual'ni zasady zapobihannya ta protydyi koruptsiyi v Ukrayini // Advokat. – 9 (2010): 35-37.

3. *Rozvadovs'kyu B.* Antykoruptsiyne zakonodavstvo: problemy instytutsiynoho zabezpechennya protydyi koruptsiyi // Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny. – 1 (2010): 64-69.

4. *Artemenko I.V.* Parlament's'ka diyal'nist' politychnykh partiy v Ukrayini: derzhavno-upravlins'kyu aspekt // Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka. – 2012. – № 2.

5. *Zakon* Ukrayiny «Pro komitety Vepkhovnoyi Pady Ukrayiny» vid 04.04.1995 r. № 116/95-VR.

6. *Okremi* aspekty funktsionuvannya upovnovazhenykh pidrozdiliv z pytan' zapobihannya ta vyyavlennya koruptsiyi // https://minjust.gov.ua/m/str_47882

7. *Zabroda D.H.* Vzayemodiya sub'yektiv borot'by z koruptsiyeyu (administrativno-pravovyy aspekt): dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav Ukrayiny. – K., 2005.

8. *A suddi khto?* // http://zib.com.ua/ua/print/7552-suddiv_obiratimut_vidkritim_golosuvannyam.html

9. *Zakon* Ukrayiny «Pro sudoustpiy ta status suddiv» vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII.

11. *Zakon* Ukrayiny «Pro vidnovlennya dovipy do sudovoyi vlady v Ukrayini» vid 08.04.2014 r. № 1188-VII.

Д. В. Еренко

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ
СЛУЖАЩИМИ НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИКОРРУПЦИОННОГО БЮРО УКРАИНЫ**

Классический частный университет
ул. Жуковского, 70 б, Запорожье, Украина
E-mail: lawyer0901@gmail.com

Цель: в статье подается генезис формирования коррупционных систем в деятельности служащих Национального антикоррупционного бюро Украины. Анализируются предпосылки существования коррупции и их влияние на современные отношения в деятельности служащих Национального антикоррупционного бюро Украины. **Методы исследования:** использование диалектического метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и практику применения антикоррупционного законодательства в сфере деятельности служащих Национального антикоррупционного бюро Украины. **Результаты:** определяются предпосылки возникновения коррупционных схем и конфликта интересов в дильности служащих Национального антикоррупционного бюро. Обсуждение проблемы искоренения коррупции как явления, учитывая современные тенденции права Украины.

Ключевые слова: антикоррупционная деятельность, антикоррупционное бюро, служащие, административное право.

D. Yerenko

**THE REGULATORY REGULATION IN THE SPHERE OF COOPERATION OF CORRUPTION BY
EMPLOYEES OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE**

Classic Private University
Zhukovsky st., 70 b, Zaporozhye, Ukraine
E-mail: lawyer0901@gmail.com

Purpose: the article deals with the genesis of the formation of corruption systems in the activities of officials of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The preconditions of the existence of corruption and their influence on modern relations in the activity of employees of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine are analyzed. **Methods of research:** using the dialectical method of cognition allowed to concentrate the accumulated scientific knowledge and practice of the use of anti-corruption legislation in the field of activity of officials of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. **Results:** the preconditions for the emergence of corruption schemes and conflicts of interest in the area of employees of the National Anti-Corruption Bureau are determined. **Discussion:** the problem of eradicating corruption as a phenomenon, taking into account the current trends in the law of Ukraine.

Key words: anti-corruption activity, anticorruption office, employees, administrative law.

ПРИЙНЯТТЯ ТА ВПЛИВ ОРХУСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ НА ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: proskuraganna@gmail.com

Мета: у статті розкривається питання прийняття та впливу Орхуської Конвенції в контексті розвитку доступу до екологічної інформації. **Методи дослідження:** визначається перелік нормативно-правових актів та міжнародних договорів в даній сфері. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи наукового пізнання, такі як комплексний та міждисциплінарний. **Результати:** визначаються основні передумови та потреби прийняття та впливу Орхуської Конвенції в контексті розвитку доступу до екологічної інформації. Робиться висновок, щодо впливу Орхуської Конвенції на доступ до екологічної інформації в Україні. **Обговорення:** проблеми національного та міжнародного законодавства та імплементації норм зарубіжного законодавства до норм вітчизняного законодавства у сфері доступу до екологічної інформації.

Ключові слова: екологічна інформація, захист навколишнього середовища, Орхуська Конвенція.

Постановка проблеми та її актуальність. Доступ до екологічної інформації є актуальним питанням в усьому світі. Завдяки повному та своєчасному отриманню суспільством інформації про довкілля можливе забезпечення інших екологічних прав і обов'язків громадян, забезпечення принципів сталого розвитку, раціонального використання природних ресурсів та збереження природи для прийдешніх поколінь. Саме завдяки своїй нагальності багато років це питання займає очільне місце серед наукових досліджень світових вчених. Орхуська Конвенція стала ключовим документом у світі з питань доступу до екологічної інформації. Пропонуємо розглянути передумови прийняття та вплив Орхуської Конвенції на доступ до екологічної інформації в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Правовими аспектами доступу до екологічної інформації займалися такі українські вчені, як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, В. І. Гордєєв, І. І. Каракаш, Н. Р. Кобецька, В. В. Костицький, С. М. Кравченко, В. І. Куту-

зов, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, А. А. Попов, Е. В. Позняк, І. В. Сухан, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Мета статті. Розглянути історичні передумови прийняття Орхуської Конвенції в світі, аспекти та вплив Конвенції на доступ до екологічної інформації в Україні та вплив неурядових громадських організацій на прийняття рішень із доступу до екологічної інформації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Із 1980-х років формується необхідність законодавчого закріплення права на екологічну інформацію. Суспільство визнає таку необхідність у сукупності з правом прийняття участі та рішень в подіях, що мають екологічне суспільне значення. На наш погляд, однією із ключових подій остаточного закріплення права на екологічну інформацію стає Чорнобильська аварія, що принесла величезну шкоду світовому суспільству. Однією із причин аварії стало те, що проєктанти своєчасно не поінформували персонал про небезпеку конструкції реактора [1, 2].

Тому, на наш погляд, це стає поштовхом для стрімкого розвитку міжнародного законодавства в природоохоронній сфері, а також у сфері доступу до екологічної інформації. Перед світовою спільнотою стає нагальне питання закріплення права людини на доступ до екологічної інформації та, особливо, її ефективної реалізації.

7 червня 1990 року Радою ЄС була прийнята Директива «Про свободу доступу до інформації про навколишнє середовище» (90/313/ЄС), що на сьогодні вже не чинна. Ця директива була прийнята з метою забезпечення свободи доступу та поширення екологічної інформації, наявної у розпорядженні органів влади, а також з метою визначити межі доступності такої інформації [3].

Наступним кроком стало прийняття на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (1992, Ріо-де-Жанейро) «Декларації Ріо» - важливого документу, що містить генеральні принципи і зобов'язання із взаємодії держав у екологічній та економічній сферах, які сприяють екологічно сталому розвитку. Принцип 10 Декларації Ріо проголошує, що екологічні питання вирішуються найбільш ефективним чином за участі всіх зацікавлених громадян — на відповідному рівні. На національному рівні кожна людина повинна мати відповідний доступ до інформації, що стосується довкілля, включаючи інформацію про небезпечні матеріали і діяльність у їхніх громадах, і можливість брати участь у процесах ухвалення рішень [4, ст. 19].

На початку 1990-х рр., внаслідок завершення холодної війни, розпочався європейський регіональний діалог з екологічних питань у рамках процесу під назвою «Довкілля для Європи». Із самого початку вимір цього процесу був пан'європейським. На другій зустрічі у м. Люцерн у 1993 р. було залікано до вироблення пропозицій від ЄЕК ООН щодо правових, регуляторних та адміністративних механізмів, щоб заохотити залучення громадян до екологічних питань, та щодо заходів, які б сприяли участі громадськості через тренінги та навчання [5, ст. 6].

Широке ж обговорення питання про доступ до екологічної інформації вперше відбулося на Конференції міністрів навколишнього середовища Європи в Софії в 1995 році. На ній були схвалені Керівні принципи щодо забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища (Софійські керівні принципи) [6, ст. 22]. Софійські керівні принципи окреслили низку заходів, які уряди повинні здійснити на національному рівні, щоб повніше залучити громадськість до екологічних питань.

І, в результаті кампанії екологічних громадських організацій, що розпочалась у 1994 році, яка стверджувала, що такі керівні принципи не є достатньо сильним інструментом, на зустрічі було вирішено розглянути розробку регіональної Конвенції про участь громадськості з належним залученням неурядових організацій. Таким чином, переговори щодо Конвенції, а також її прийняття відбувалися з великим впливом спільноти екологічних громадських організацій [5, ст. 6].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що в результаті тривалої пан'європейської дискусії було визнано необхідність участі громадян у прийнятті екологічно значимих рішень, а також доступу до екологічної інформації. Орхуська Конвенція була розроблена як рушійна та ключова угода на міжнародній арені.

Таким чином, Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, була підписана 25 червня 1998 р. в м. Орхус (Данія) [7].

Конвенція є юридично обов'язковою для тих держав, які вирішили стати її стороною. На даний момент вони всі є членами ЄЕК ООН, під егідою якої працює Конвенція, охоплюючи Європу, Центральну Азію та Північну Америку. Конвенція є відкритою для приєднання держав і з інших куточків світу. США і Канада, хоча вони є членами ЄЕК ООН, ніколи не демонстрували своєї зацікавленості в Конвенції. Три інших пан'європейських країни не залучені до Конвенції – Росія, Туреччина та Узбекистан, хоча вони брали активну участь у переговорах. Окрім цього, декілька держав, які спочатку підписали Конвен-

цію, ще не ратифікували її: Ірландія, Ісландія, Швейцарія, Ліхтенштейн і Монако [5, ст. 7].

Орхуська конвенція перебуває в рамках Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй (ЄЕК ООН) і, таким чином, повністю працює відповідно до правил ООН. Секретаріат Конвенції розміщений у штаб-квартирі ЄЕК ООН у м. Женева (Швейцарія). Як сторони, держави-члени повинні реалізовувати та застосовувати Конвенцію через національне законодавство і практичні заходи [5, ст. 4].

Нарада сторін – найвищий орган Орхуської конвенції, що приймає рішення, який засідає принаймні один раз на два чи три роки. Головна функція Наради – керувати і контролювати процес імплементації і подальшого розвитку Конвенції. Нарада сторін може розглядати і приймати поправки до Конвенції, а також готувати протоколи до Конвенції. Нарада сторін може створювати будь-які додаткові органи (експертна група, цільова група, робоча група та ін.), у випадку необхідності, а також вона затверджує робочий план (діяльність) для Конвенції, включаючи фінансові питання. Для кожної Наради сторін, сторонами готуються національні звіти про імплементацію, а також резюме звіту для оцінки прогресу в імплементації Конвенції висвітлення проблем і пошуку їх вирішень [5, ст. 15].

За змістом, Орхуська Конвенція базується на трьох основних елементах, що передбачені у статтях 4 – 9 Конвенції, а саме: доступ до екологічної інформації; участь громадськості в обговоренні та прийнятті рішень; доступ до правосуддя в екологічних справах. Цілком зрозуміло, що всі три розділи тісно пов'язані між собою. Статтею 9 Конвенції створені умови для активного включення однієї з трьох основних гілок влади - судової у вирішення екологічних проблем у суспільстві [8].

Особливістю Конвенції є те, що право на доступ до екологічної інформації — це єдине право, яке Конвенція імперативно вимагає захищати в судовому порядку, незалежно від того, чи закріплюється воно на національному рівні [8]. Частиною 3 ст. 3 Конвенції встанов-

лено, що кожна держава, яка є учасницею Конвенції, повинна сприяти екологічній освіті та підвищенню рівня інформованості громадськості з проблем довкілля, особливо щодо доступу до інформації, участі в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань довкілля.

Також, в рамках виконання Орхуської Конвенції вирішуються дотичні проблеми та питання. Наприклад, враховуючи важливість належного інформаційного забезпечення судів з питань екологічних прав громадян, у серпні 2002 року 120 суддів із близько 60 країн на запрошення UNEP (Програми ООН з питань охорони довкілля) зібрані на Глобальному симпозиумі суддів у Йоханесбурзі, на якому було прийнято так звані Йоханесбурзькі принципи про роль права та стійкого розвитку (ст. 3 Орхуської Конвенції). Була висловлена презумпція про можливий тиск на суддів з боку органів виконавчої влади та бізнесових кіл, намагання схилити суддів при прийнятті рішень на бік комерційної вигоди (ст. 3 Орхуської Конвенції) [8]. Усвідомлюючи це, з ініціативи ООН у листопаді 2002 року були прийняті Бангалорські принципи поведінки суддів, які затверджені згодом на 59-й сесії Комісії ООН з прав людини в Женеві в квітні 2003 року (ст. 3 Орхуської Конвенції). Коротко ці принципи можна представити у вигляді шести показників суддівської поведінки: незалежність, об'єктивність, чесність, невідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність, старанність.

З огляду на викладене, Економічною та Соціальною Радою ООН розроблені програми з реалізації положень Орхуської конвенції в мету імплементації положень конвенції у національне законодавство, посилення участі громадськості в цих процесах, інформованості суспільства і представників судової влади про норми Конвенції [8].

Окремим важливим питанням є проблема імплементації Орхуської Конвенції в Україні. Законом України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 6 липня 1999 року Конвенція була ратифікована Верховною Радою України. Сторони Конвенції зобов'язані вжити необхідних заходів з тим, щоб держа-

вні органи (на національному, регіональному або місцевому рівні) будуть сприяти досягненню цих прав, щоб стати ефективними [9].

Саме завдяки ратифікації Україною Конвенції були внесені зміни в Закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу», «Про місцеве самоврядування в Україні». Зміни стосувалися питань забезпечення участі громадськості в обговоренні та прийнятті рішень, доступу до правосуддя та до екологічної інформації. Так, зокрема, стаття 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» була викладена в новій редакції і містить дефініцію поняття «екологічна інформація» у відповідності із приписами статті 2 Орхуської конвенції тощо [10].

Важливо вказати про вплив Конвенції на громадські організації. Через відсутність державної підтримки громадські організації в Україні не мали впливу [9, 10]. Прийняття Орхуської Конвенції та її ратифікація вплинули на подальший розвиток екологічного руху. При майже повній відсутності державного заохочення, український громадський екологічний рух був підтриманий Орхуським Комітетом. Наприклад, 27 лютого 2013 р. громадська організація «Екологія. Право. Людина» (далі - ЕПЛ) подала у Комітет з дотримання Орхуської Конвенції свою позицію щодо офіційного звіту України про дотримання Конвенції. Влітку 2015 року відбулося два засідання Комітету з дотримання Орхуської Конвенції, присвячені огляду звернення ЕПЛ [11].

Таким чином, складається унікальна практика впливу громадських організацій на владні структури на підставі норм міжнародних угод.

Проте, незважаючи на ратифікацію даної Конвенції в Україні склалася досить складна ситуація з реалізацією права доступу до екологічної інформації. Така практика тільки набуває поширення. Таким чином, принципи доступу до інформації продовжують удосконалюватися, зокрема через зростання ризиків, пов'язаних з розвитком і гібридизацією новітніх технологій [1]. На сьогодні, в Україні реалізація Конвенції відзначається формалізмом, декларативним характером, свідомим ускладненням структури та подекуди відвертою дезінформацією тощо [13].

Основна складність використання Орхуської конвенції полягає в тому, що хоча вона й дає широким колам громадськості можливість вирішувати екологічні питання й має силу закону, процедури застосування цих положень на практиці в національних законодавствах тільки-но почали розвиватися [14].

Висновки. Орхуська Конвенція і до сьогодні є основоположним міжнародним актом у сфері реалізації права доступу до екологічної інформації. Це угода, без якої сучасному еколого-правовому світу неможливо проіснувати. Завдяки Конвенції визначені пріоритети у вирішенні екологічних питань. Орхуська Конвенція надала громадськості важелі впливу на державні владні структури, що ще потребує вирішення і вдосконалення.

Література

1. *Причини* Чорнобильської аварії: що відомо через 30 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27693636.html>
2. *Незабутнє*: минуло 32 роки від Чорнобильської трагедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/chornobyljsjka-katastrofa-vchora-sjogodni-zavtra/>
3. *Захист* екологічних прав людини у праві Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/international_law/.
4. *Сурілова О. О.* Порівняльне екологічне право: навч. посіб. / О. О. Сурілова. – О.: Фенікс, 2010. – 220 с.
5. *Оргузька* Конвенція: ваш путівник на шляху до екологічної демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.participate.org/
6. *Кутузов В. И.* Доступ к экологической информации: правовые аспекты / В. И. Кутузов, А. А. Попов. – Брянск, 2004. – 356 с.
7. *Інформаційно-просвітницький* Орхуський центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/public/orhus/1111-pro-nas/>.
8. *Орхуська* конвенція: історія та проблеми питання застосування (до 10-річчя з дня ратифікації Орхуської конвенції Верховною Радою України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10046.html>

9. *Оргуська* Конвенція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsija/>

10. *Оргуська* конвенція: на шляху до еконократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hromadske.poltava.ua/programs/298>

11. МБО «Екологія-Право-Людина». Річний звіт – 2013, Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/annual_report_2013.pdf

12. *Лекція 1*. Історія становлення інституту доступу до інформації у світі та міжнародні стандарти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://courses.prometheus.org.ua/>

13. *Виконання* Оргуської конвенції Україною – реальність чи знову фарс? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1182953471> 27.06.2007

14. *Оргуська* конвенція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allref.com.ua/uk/skachaty/orhusskaya_konvensiya

References

1. *Прычуну* Chornobyl's'koi' avarii': shho vidomo cherez 30 rokiv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/27693636.html>

2. *Nezabutnje*: mynulo 32 roky vid Chornobyl's'koi' tragedii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.uamodna.com/articles/chornobyljsjka-katastrofa-vchora-sjogodni-zavtra/>

3. *Zahyst* ekologichnyh prav ljudyny u pravi Jevropejs'kogo Sojuzu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrainepravo.com/international_law/

4. *Surilova O. O.* Porivnjal'ne ekologichne pravo: navch. posib. / O. O. Surilova. – O.: Feniks, 2010. – 220 s.

5. *Orguz'ka* Konvencija: vash putivnyk na shljahu do ekologichnoi' demokratii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.participate.org/

6. *Kutuzov V. Y.* Dostup k ekologicheskoy informacii: pravovye aspekty / V. Y. Kutuzov, A. A. Popov. – Brjansk, 2004.

7. *Informacijno-prosvitnyj* Orhus'kyj centr [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.menr.gov.ua/index.php/public/orhus/1111-pro-nas>.

8. *Orhus'ka* konvencija: istorija ta problemy pytannja zastosuvannja (do 10-richchja z dnja ratyfikacii' Orhus'koi' konvencii' Verhovnoju Radoju Ukrainy) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10046.html>

9. *Orgus'ka* Konvencija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsija/>

10. *Orhus'ka* konvencija: na shljahu do ekonokratii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://hromadske.poltava.ua/programs/298>

11. МБО «Екологія-Право-Людина». Річний звіт – 2013, Львів [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/annual_report_2013.pdf

12. *Lekcija 1*. Історія становлення інституту доступу до інформації у світі та міжнародні стандарти [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://courses.prometheus.org.ua/>

13. *Vykonannja* Orgus'koi' konvencii' Ukrainoju – real'nist' chy zнову fars? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://khp.org/index.php?id=1182953471> 27.06.2007

14. *Orgus'ka* konvencija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://allref.com.ua/uk/skachaty/orhusskaya_konvensiya

А. Н. Проскура

**ПРИНЯТИЕ И ВЛИЯНИЕ ОРХУССКОЙ КОНВЕНЦИИ НА ДОСТУП
К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В УКРАИНЕ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: proskuraganna@gmail.com

Цель: в статье раскрывается вопрос принятия и влияния Орхусской Конвенции в контексте развития доступа к экологической информации. **Методы исследования:** определяется перечень нормативно-правовых актов и международных договоров в данной сфере. Методологическую основу исследования составляют общенаучные методы научного познания, такие как комплексный и междисциплинарный. **Результаты:** определяются основные предпосылки и потребности принятия и влияния Орхусской Конвенции в контексте развития доступа к экологической информации. Делается вывод, о влиянии Орхусской Конвенции доступ к экологической информации в Украине. **Обсуждение:** проблемы национального и международного законодательства и имплементации норм зарубежного законодательства к нормам отечественного законодательства в сфере доступа к экологической информации.

Ключевые слова: экологическая информация, защита окружающей среды, Орхусская конвенция.

G. Proskura

**ACCEPTANCE AND IMPACT AARHUS CONVENTION ON ACCESS
TO ENVIRONMENTAL INFORMATION IN UKRAINE**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: proskuraganna@gmail.com

Purpose: the article reveals the issue of adoption and influence of the Aarhus Convention in the context of the development of access to environmental information. **Methods of research:** the list of normative legal acts and international agreements in this field is determined. The methodological basis of the research comprise general scientific methods of scientific knowledge, such as integrated and interdisciplinary. **Results:** the main preconditions and requirements for the adoption and impact of the Aarhus Convention in the context of the development of access to environmental information are determined. Conclusion is made regarding the impact of the Aarhus Convention on access to environmental information in Ukraine. **Discussion:** problems of national and international legislation and implementation of norms of foreign legislation to the norms of domestic legislation in the field of access to environmental information.

Keywords: environmental information, environmental protection, Aarhus Convention.

І. М. Сопілко,
доктор юридичних наук, професор

Н. О. Армаш,
доктор юридичних наук, доцент

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК СПАДЩИНА РАДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Національний авіаційний університет,
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: sopilko_i@ukr.net, nadja@ukr.net

Мета: у статті подається генеза формування корупційних систем за радянських часів. Аналізуються передумови існування корупції та їх вплив на сучасні відносини в державному управлінні. **Методи дослідження:** використання історичного методу пізнання дозволило концентрувати накопичені наукові знання та практику застосування антикорупційного законодавства. **Результати:** визначаються передумови низького рівня ефективності у запобіганні корупції, вказуються на шляхи подолання таких передумов у сучасному суспільстві. **Обговорення:** проблеми викоринення корупції як явища, враховуючи історичний досвід антикорупційної діяльності.

Ключові слова: антикорупційна діяльність, державне управління, публічні службовці, адміністративне право.

Постановка проблеми та її актуальність.

Тема корупції для України вже давно стала доволі звичною. Поява нових політичних сил, «молодих облич», зміна векторів руху країни не зменшила обсягів поширення корупційних явищ. Спеціально створені для запобігання та боротьби з таким явищем органи публічної влади, незважаючи на їх чисельність та активність виявляються неспроможними змінити загальну картину. За даними антикорупційної мережі Transparency International «Україна здобула 30 балів зі 100 можливих у дослідженні «Індексе сприйняття корупції» (СРІ) за 2017 рік і посіла 130 місце (зі 180 країн). Це на 1 бал більше та на 1 позицію вище, ніж у минулому році (29 балів, 131 місце зі 176 країн). Але в динаміці результати минулого року нижчі (1 бал проти 2) ніж у 2016 році» [1]. Ці результати зумовлені цілим рядом факторів, які по своїй суті зводяться до головного – небажання повною мірою реалізувати намічені реформи. Така «половинчатість» антикорупційних дій, на жаль, має історичні

коріння. Найпотужніші потрясіння та зміни політичних режимів, керівних особистостей були не в змозі похитнути розгалужені корупційні схеми. Навіть, якщо вдавалось фрагментарно знищити окремі корупційні сегменти, на його місці одразу формувались нові зв'язки.

Аналіз досліджень і публікацій. Пошуком ефективних моделей запобігання і боротьби з таким негативним явищем у різні часи займалися провідні вчені в сфері адміністративного та кримінального права, фахівці державного управління, політологи: Ю. Баулін, В. Гарашук, Н. Кузнецова, О. Кальман, В. Лукомський, В. Лунєєв, М. Мельник, В. Настюк, М. Хавронюк та ін.

Соціологія намагалася знайти та пояснити глибинні причини незмінно високої затребуваності корупції в суспільстві. Ще в 1995 році колективом авторів було проведено політологічне дослідження, результатом якого стала праця «Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств» [2, с. 92] (керівник авт. колективу – В. Полохало). В ній

досить влучно визначена корупція як «політичний феномен посткомунізму». Дійсно, корупція як така не є винаходом радянської системи. Про існування її проявів вчені говорили аналізуючи державне управління з найдавніших часів. Проте, специфіка сучасного корупціонування національної системи державного управління сформувалась саме за планово-командної економіки СРСР. Цей факт зумовлює незмінну цікавість науковців до питання генези корупції саме за радянських часів та, відповідно, актуальність пошуків у цьому напрямку.

При написанні цієї статті автори ставили за мету прослідкувати офіційну позицію публічної влади в різні часи щодо проявів корупції та встановити залежність ефективності застосовуваних засобів запобігання та припинення корупційних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Розуміння важливості ведення антикорупційної діяльності у керівництва радянської держави виникло одразу після приходу до влади. В архівах зберігається записка В.І. Леніна Д.І. Курському про необхідність негайного внесення законопроекту про найсуворіші покарання за хабарництво і лист В.І. Леніна в ЦК РКП (б) із пропозицією поставити на порядок денний питання про виключення із партії суддів, що винесли занадто м'які вироки в справі про хабарників [3, с. 9]. Така жорстка позиція, направлена на судову систему є показником застосування непрямого впливу на суб'єктів корупції. Потурання та м'які вироки не менше ніж пряма користь спонукає до розвитку корупційних систем. Порушення принципу невідворотності покарання чи його явна невідповідність вчиненому правопорушенню зводить нанівець ефективність усіх адміністративних засобів боротьби.

На виконання вимоги, Декретом РНК РРФСР від 8 травня 1918 року «Про хабарництво» [4] встановлено кримінальну відповідальність для осіб, що перебували на державній або громадській службі у вигляді позбавлення волі на термін не менше 5 років, поєднане з примусовими роботами на той же термін. Але, як бачимо, вдвічі термін покаран-

ня був скорочений. За статистикою, що ввелася і була відкрита до загалу, у 1922 році загальна кількість засуджених за хабарництво тільки по 49 губерніях складала 3254 особи [5]. Після 1930 року уся статистична інформація відносно службових злочинів була засекречена.

Позиціонування хабарництва та корупції як суто буржуазного явища диссонувала з радянською дійсністю, про що систематично говориться в офіційних документах того часу. Так, у листі ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» від 29 березня 1962 року, говорилося, що хабарництво – це «соціальне явище, породжене умовами експлуататорського суспільства». Жовтнева революція ліквідувала корінні причини хабарництва, а «радянський адміністративно-управлінський апарат – це апарат нового типу». У якості причин корупції перераховувалися хиби в роботі партійних, профспілкових і державних органів, у першу чергу, в сфері виховання трудящих [6; 7]. Більшого розриву між деклараціями та реальним станом додавало те, що в той час доступ до чиновницького апарату та надання ними послуг були можливі лише за корупційною схемою [8, с. 81]. При тому, що переважно каралися хабарі-підкупи, у той час як хабарі-подяки чи хабарі-дарунки взагалі перестали сприймати як прояви антиправової поведінки» [9, с. 21].

У 1922 році був прийнятий КК УСРР, який був першим кодифікаційним актом, що систематизував норми радянського кримінального права, у якому була передбачена відповідальність за одержання службовою особою хабара. Ці ж положення перейшли до кодексу 1927 року. Статтею 117 встановлювалась відповідальність за одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому виді хабара за виконання чи невиконання в інтересах особи будь-якої дії, яку службова особа могла і повинна була вчинити виключно внаслідок свого службового становища.

Подальше збільшення кримінальної репресії відносно суб'єктів корупції знизило загальний рівень корупційних проявів але не знищило їх. Партійна «кругова порука», кумівство та звичайне користолобство підживлювали існування різних корупційних схем. Активно з'являється особ-

ливий вид корупції - система пільг та привілеїв для чиновників. Корупцією в усі ешелони влади, дискредитуючи її і вступаючи в суперечності з потребами суспільства.

Під час «хрущовської відлиги» стали порушуватися кримінальні справи, які показали, що корумпованими є не тільки чиновники, а й правоохоронна система — міліція, прокуратура, суди. На початку 1950-х років правоохоронні органи Української РСР розкрили злочинну групу, яка займалася великими розкраданнями палива в Києві. Перший секретар ЦК КП України М.С. Хрущов наполіг на тому, щоб дії розкрадачів суд кваліфікував не відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 04.06.1947 «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного й громадського майна», а як «економічну контрреволюцію». Таким чином, судові органи отримали політичну установку й засудили, чиновников, що проходили в справі до вищої міри покарання. Адже саме за М.С. Хрущова було впроваджено смертну кару за розкрадання соціалістичної власності в особливо великих розмірах, а в згодом до Кримінального кодексу повернули смертну кару за отримання хабара.

Втім, поступова лібералізація державного управління послабила кримінальну репресію нечистих на руку чиновників. І наступний етап у розвитку правової бази запобігання та боротьби з корупцією забезпечив Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. Відповідальність за одержання хабара була передбачена статтею 168 КК. Покарання за хабарництво було встановлене у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна і позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років. Кваліфікуючими ознаками одержання хабара були наступні: великий розмір одержання хабара, вчинення злочину посадовою особою, яка займає відповідальне становище, попередня змова групи осіб, повторність, вимагання (ч. 2 ст. 168); особливо великий розмір хабара; вчинення злочину посадовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 168).

Через певний час таке послаблення далось взнаки. В листі Відділу адміністративних органів ЦК КПРС про посилення боротьби з хабарництвом від 21 травня 1981 року вказувалося, що в 1980 році було виявлено більше 6 тисяч випадків службового хабарництва (це на 50% більше, ніж у 1975 році) [10].

Найбільших масштабів корупція в СРСР набула в роки правління Л.І. Брежнєва. Вона стала невід'ємною частиною й умовою функціонування управлінського апарату, тіншової економіки, соціального розшарування суспільства й однією з причин деградації економічного й політичного життя. За 18 років правління Л.І. Брежнєва щорічний приріст національного доходу країни знизився з 9 до 2,6 %, а промислове виробництво — з 7,3 до 2,8 %. В останній період правління Л.І. Брежнєва хабарництво почало все ширше проникати й у такі сфери суспільства, як охорона здоров'я й освіта, чого раніше в СРСР практично не спостерігалось [11, с. 23-24].

Вже наприкінці 80-х – початку 90-х років з'являється у широкому вжитку та на офіційному рівні термін «корупція». Адже замість нього зазвичай використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем», «попуск» тощо [12].

Радянська ідеологія вказувала на те, що корупція притаманна виключно капіталістичному суспільству (отже, невластива соціалістичному), і має ідеологічний і пропагандистський характер. Наприклад, деякі спеціальні юридичні енциклопедичні видання того часу не містили цього терміну, і тільки останні видання, починаючи із середини 90-х років ХХ ст. почали визначати корупцію як невід'ємний атрибут будь-якої держави, у тому числі й соціалістичної, наголошуючи на тому, що в СРСР корупція набула широких масштабів у так званій «застійний» період, коли загнивання і розкладання партійної і державної бюрократії супроводжувалися виведенням її з-під громадського контролю і критики [13, с. 59].

Дійсно, радянська система сама по собі зумовлювала існування корупційних зв'язків. Культивування недоторканості партійної еліти, диференціація за класовим принципом вибудовувало досконалі схеми збагачення та отримання бажан-

ного. У такі схеми була залучена ціла країна із мовчазної згоди усіх її громадян. І сьогодні, вже зі впливом майже тридцяти років жодна з країн – республік колишнього СРСР не змогла відійти від порочної усталеної практики живлення корупційних систем в державному управлінні. Причини сучасної корупції лишаються відомими з радянських часів: «непомірне розростання бюрократичного апарату чиновників, значна поширеність дозвільних процедур у державному управлінні, криміналізація владних відносин (економічна залежність влади від приватного капіталу); низький рівень заробітної плати державних службовців; відсутність дієвого контролю суспільства за діяльністю органів державної влади; недосконалість законодавства, що регулює відносини влади і капіталу щодо сфери впливу; соціально-економічна криза в державі тощо» [14].

Висновки. Наразі спостерігається «осушчання» передумов, що формують і живлять корупцію в незалежній Україні.

- відносно сприйняття та розуміння змісту причини неможливості довгий час знизити рівень корупції – інформаційна політика в частині боротьби з корупцією нажалі, виявилась неефективною. Розмиття відповідальності та огульне встановлення глобальних цілей там, де потрібний сфокусований вплив, нівелювало намагання законотворців знищити корупційні схеми;

- відносно положення суб'єктів державного управління в деліктних відносинах – збереження «касти недоторканих» поєднується з принципом революційної доцільності, коли резонансні корупційні скандали виникають «під ситуацію», а потім тихо зникають так і не дійшовши до остаточного судового рішення (якщо взагалі потрапляють до суду). Як і раніше, боротьба проти корупціонерів перетворюється «в боротьбу проти конкурентів на ринку «корупційних послуг»» [6, с. 19], нівелюючи принцип невідворотності покарання;

- відносно суб'єктів запобігання корупції – запропонована нині система антикорупційних органів впроваджується хаотично як у часі, так і щодо розподілу повноважень між ними

(наразі, до сьогодні не запрацював Антикорупційний суд).

Вказані передумови виникли не сьогодні і як ми побачили з наведеної аналітики мають, щонайменше, столітню історію. Проте, сучасний рівень розвитку правової науки дозволяє говорити про позитивні зрушення у напрямку виправлення ситуації. Проведені комплексні дослідження все частіше лягають в основу антикорупційних нормативно-правових актів, до наукової спільноти звертаються за експертними висновками відносно прийнятих управлінських рішень органами, що здійснюють запобіжну антикорупційну діяльність. Така тенденція дає підстави розраховувати на позитивну динаміку зниження рівня корупції в Україні найближчим часом.

Література

1. *Індекс корупції CPI-2017* // <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>

2. *Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств* / В. Полохало (кер. авт. кол.); заг. ред-ція: Є. Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С. Макеєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4). – К.: Політична думка, 1995. – С. 92.

3. *Максимов С.В.* Коррупция. Закон. Ответственность. – М.: ЗАО «ЮрИнфоР», 2008. – С. 9.

4. *Декрет СНК РРФСР от 8 мая 1918 года «О взяточничестве»* // Декреты Советской власти. Том II. 17 марта – 10 июля 1918 г. – М.: Гос. издат-во политической литературы, 1959. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/18-05-08.htm/>

5. *Волженкин Б.В.* Взятничество в истории советского уголовного законодательства (1918-1927 гг.) // Правоведение. – 1993. – № 2. – С. 45.

6. *Розульський С.С.* Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 187 с.

7. *Божок Г.Д.* Історичні витоки корупції. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності. Збірник праць. – Херсон-Тернопіль, 2011. – С. 43.

8. *Сивопляс Ю.Ю.* Окремі аспекти генезису терміна «неправомірна вигода» / Ю.Ю. Сивопляс

// Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 5-2. – Том 1. – 2014. – С. 79-82.

9. *Бондаренко О.С.* Історичний аспект формування поняття «неправомірна вигода» // Юридичний вісник. – 2014. – № 2(31). – С. 20-23.

10. *Манько А.В.* Коррупція в Росії. Особенности национальной болезни. – М.: Аграф, 2012. – С. 151-167.

11. *Клімова С.М.* Організація запобігання та протидії корупції в Україні: [навч. посіб.] / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова. – Х.: Вид-во ХарРІАДУ «Магістр», 2012. – 200 с.

12. *Мультимедійний навчальний посібник «Антикорупційна політика в Україні»* / Національна академія внутрішніх справ / <http://www.naiu.kiev.ua/books/atikoruption/index.html>

References

1. *Індекс корупції CPI-2017* // <https://ti-ukraine.org/research/index-korupsiyi-cpi-2017/>

2. *Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств* / В. Полухало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція: Е. Бістрічк'ї (розд. 1), В. Полухало (розд. 2), С. Макеєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4). – К.: Політична думка, 1995. – С. 92.

3. *Максимов С.В.* Коррупція. Закон. Ответственность. – М.: ЗАО «YUrInfoR», 2008. – С. 9.

4. *Декрет СНК РРФСР от 8 мая 1918 года «О взятничестве»* // Декреты Советской власти. Том II. 17 марта – 10 июля 1918 г. М.: Gos. izdat-vo politicheskoy literatury, 1959. – Rezhim dostupu: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/18-05-08.htm>.

5. *Волженкин В.В.* Взятничество в истории советского уголовного законодательства (1918-

1927 гг.) // Zhurnal «Pravovedenie», 1993. – № 2. – С. 45.

6. *Rogul'skij S.S.* Administrativno-pravovi zahodi borot'bi z korupcieyu v Ukraini: dis... kand. jurid. nauk: 12.00.07 / Kiivs'kij nacional'nij un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2005. – 187 s.

7. *Bozhok G.D.* Istorichni vitoki korupcii. Aktual'ni problemi zapobigannya ta protidii korupcii i ohoroni prava vlasnosti. Zbirnik prac'. - Herson-Ternopil', 2011. – С. 43.

8. *Sivoplyas Yu.Yu.* Okremi aspekti genezisu termina «nepravomirna vigoda» / Yu.Yu. Sivoplyas // Naukovij visnik Herson's'kogo derzhavnogo universitetu. – Vipusk 5-2. – Tom 1. – 2014. – С. 79-82.

9. *Bondarenko O.S.* Istorichnij aspekt formuvannya ponyattya «nepravomirna vigoda» // Yuridichnij visnik. – 2014. – № 2(31). – С. 20–23.

10. *Man'ko A.V.* Korrupciya v Rossii. Osobennosti nacional'noj bolezni. – М.: Аграф, 2012. – С. 151-167.

11. *Klimova S.M.* Organizaciya zapobigannya ta protidii korupcii v Ukraini: [navch. posib.] / S.M. Klimova, T.V. Koval'ova. – H.: Vid-vo HarRIADU «Magistr», 2012. – 200 s.

12. *Mul'timedijnij navchal'nij posibnik «Antikorupciynna politika v Ukraini»* / Nacional'na akademiya vnutrishnih sprav / <http://www.naiu.kiev.ua/books/atikoruption/index.html>

13. *Павленко С.О.* Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 380-381.

14. *Сутність і причини корупційних проявів в Україні* / В.Я. Настюк, В.В. Белевцева // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 27. – С. 182-191.

И. Н. Сопилко, Н. А. Армаш

**КОРРУПЦИЯ В УКРАИНЕ КАК НАСЛЕДИЕ СОВЕТСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mails: sopilko_i@ukr.net, nadja@ukr.net

Цель: в статье представлен генезис формирования коррупционных систем в советское время. Анализируются предпосылки существования коррупции и их влияние на современные отношения в государственном управлении. **Методы исследования:** использование исторического метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и практику применения антикоррупционного законодательства. **Результаты:** определяются предпосылки низкого уровня эффективности в предотвращении коррупции, указываются пути преодоления таких предпосылок в современном обществе. **Обсуждение проблемы:** искоренение коррупции как явления, учитывая исторический опыт антикоррупционной деятельности.

Ключевые слова: антикоррупционная деятельность, государственное управление, публичные служащие, административное право.

I. Sopilko, N. Armash

CORRUPTION IN UKRAINE AS LEGACY OF THE SOVIET STATE ADMINISTRATION

National Aviation University
Kosmonavtat Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: sopilko_i@ukr.net, nadja@ukr.net

Purpose: the article presents the genesis of the formation of corruption systems in the Soviet era. The preconditions for the existence of corruption and their impact on modern relations in public administration are analyzed. **Research methods:** the use of the historical method of cognition allowed to concentrate the accumulated scientific knowledge and practice of applying anti-corruption legislation. **Results:** the prerequisites of a low level of effectiveness in preventing corruption are identified, ways of overcoming such prerequisites in modern society are indicated. **Discussion of the problem:** the eradication of corruption as a phenomenon, taking into account the historical experience of anti-corruption activities.

Keywords: anti-corruption activity, public administration, public servants, administrative law.

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.453.3(045)

О. В. Воронова,
кандидат юридичних наук, доцент

ЕТАПИ У СТАНОВЛЕННІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИМ ЖИТЛОМ В УКРАЇНІ

Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70-Б, Запоріжжя, Україна
E-mail: olga231963@rambler.ru

Мета: встановлення історичних етапів розвитку правового регулювання відносин у сфері соціального найму житла, звертаючись до досвіду як України, так і окремих зарубіжних країн, для встановлення факторів, що впливають на формування відносин із соціального найму житла. **Методи:** дослідження проведене з використанням класичних методів наукового пізнання. За допомогою методу аналізу розкриті особливості правового регулювання забезпечення соціальним житлом в Україні. За допомогою методу синтезу розглянуті варіанти виникнення загрози економічній безпеці. **Результати:** розглянуті етапи у становленні правового регулювання забезпечення соціальним житлом в Україні: перший, коли забезпечення житлом соціально незахищених верств населення відбувалося на благодійницьких засадах; другий, коли держава брала на себе зобов'язання по забезпеченню доступним житлом із державного і комунального фонду усіх громадян, що потребують поліпшення житлових умов; третій, який ознаменувався виробленням нового підходу до розуміння права на житло; четвертий, коли Україна взяла на себе зобов'язання по забезпеченню житлом тільки певної категорії громадян, які визнаються державою малозабезпеченими та відповідно не можуть реалізувати своє право на житло самостійно.

Ключові слова: житло, соціальне житло, договір найму, договір найму соціального житла, бідні, безпритульні.

Постановка проблеми та її актуальність. Потреба у житлі традиційно відноситься економічною теорією до базових (фундаментальних) потреб людини. Тому не дивно, що правове опосередкування механізму реалізації цієї потреби в українському правовому полі відбувається, починаючи безпосередньо з норм Основного закону країни: відповідно до ст. 47 Конституції України кожен має право на житло; держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно для закону; ніхто не може бути примусово позбавлений

житла інакше як підстави закону за рішенням суду [15, с. 526].

Аналіз досліджень і публікацій. Такі вчені, як В. Я. Бондар, М. К. Галантич, Є. О. Мічурін, О. Є. Аврамова, М. Замуравкіна, В. Н. Литовкин, Т. Р. Федосєєва, Е. О. Конюхов та інші приділяли увагу дослідженню договору соціального найму житла, торкаючись окремих його аспектів.

Мета статті. Фрагментарне дослідження становлення правового регулювання забезпечення соціальним житлом в національному законодавстві зумовлює актуальність наукових пошуків в цій сфері та висвітлення його результатів для широкого загалу.

Виклад основного матеріалу. Договором найму соціального житла, згідно ст. 20 Закону «Про житловий фонд соціального призначення»

визнається угода «за якою власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати іншій стороні (наймачеві) житло для проживання на певний строк» [11].

Договір найму соціального житла слід відрізняти від договору найму житла, метою його є задоволення потреб громадян у житлі (некомерційний), він є оплатним, не має на меті отримання прибутку (доходу), укладається на невизначений строк. Розмежувати їх можна за метою правового регулювання.

Договір соціального найму укладається на підставі рішення органу місцевого самоврядування. Предметом договору найму можуть бути придатні для постійного проживання квартири, будинки, їх частини, інше ізольоване помешкання, що належать наймодавцю на праві власності. При цьому до жилих приміщень соціального користування належать жилі приміщення типових споживчих якостей державного житлового фонду, що надаються громадянам на умовах договору найму. Стаття 21 Закону «Про житловий фонд соціального призначення» уточнює предмет договору найму соціального житла відповідно до його мети: 1) жиле приміщення у спеціалізованому будинку для бідних та безпритульних; 2) квартира або садибний (одноквартирний) жилий будинок чи жиле приміщення в соціальному гуртожитку.

Історичні аспекти соціального найму (оренди) житла в Україні знаходять свій відлік із середини XIX століття. Хоча договірні відносини з найму житла беруть початок з найдавніших часів, згадки про що зустрічаються у Стародавньому Римі та Київській Русі [14, с. 5].

Вирішення житлової проблеми бідних первинно базувалося не на відносинах житлового найму, а на здійсненні добродійної діяльності. Саме із створення благодійних спілок і розвитку кооперативного плину – розпочиналося становлення інституту соціального житла у більшості європейських країн. Зокрема у Великобританії, первісно соціальне житло забезпечувалося саме благодійними некомерційними організаціями, чітко зорієнтованими на вирішення проблем конкретних соціальних колективів. До них зокрема відносили працівників, жінок, осіб, які проживали в антисанітарних та інших небезпечних для життя приміщеннях то-

що. Так само відбувалося становлення сектора соціального житла і в Сполучених Штатах Америки. Увесь складний шлях розвитку соціального житла, починаючи з перших пуритан, що висадилися на американській території, і аж до грандіозних соціальних житлових проєктів XX століття, пройшла чимала частина великих міст Америки [9].

Таким же чином житлове питання найменш забезпечених прошарків населення почало вирішуватися і у Російській імперії [10]. Вже з середини XIX століття тут створювалися благодійні товариства, метою яких було задоволення житлових потреб бідних. У 1848 р. створене «Общество для улучшения в С-Петербурге помещений рабочего и нуждающегося населения». В 1861 р. відкрите «Общество доставления дешевых квартир населению г. С-Петербурга». Окрім того, помешканням у Російській імперії забезпечувалися військові чини.

У XIX столітті у Російській імперії, в тому числі на території сучасної України, створювалися та функціонували на підставі статутів так звані «дома призрения». Назва походить від російського «призреть» – тобто доглядати, опікуватись. Вони функціонували як благодійні заклади, для утримання бідних осіб, інвалідів, убогих, сиріт, «хроников и престарелых рабочих обоого пола, неспособных к труду» [5, с. 8]. Слід зауважити, що, як правило, зазначені особи проживали у таких закладах безоплатно і безстроково.

Спираючись на викладене, доходимо висновку, що первісно право неімущих верств населення на житло реалізувалося у специфічній формі – шляхом утворення благодійних організацій. Вбачається, що цей етап був вкрай важливим для становлення соціального житла в його сучасному розумінні. Адже саме у цей час зароджується ідея відповідальності суспільства, а далі держави за добробут усіх пластів населення, і, в першу чергу, соціально вразливих верств населення.

Договір майнового найму в дореволюційний період в Російській імперії позначали термінами «оренда», «зняття», «прокат» [6, с. 13]. При цьому договір найму житла не виділявся в окремий договір і регулювався нормами договору найму майна. Законодавство цього періоду не містило дефініції цього договору. Питання соціального найму, а також загалом відносини з найму майна були предметом наукових пошуків. Так, профе-

сор Г. Ф. Шершеневич пропонував таке визначення: «майновим наймом називається договір, у силу якого одна сторона за певну винагороду зобов'язується надати іншій стороні тимчасове користування річчю» [16, с. 355].

Основними ознаками майнового найму були передання майна у користування, оплатність і строковість. Строк договору найму нерухомості було встановлено у 12 років, а після 15 березня 1911 р. – у 36 років.

Законодавство не містило спеціальних вимог ні до приміщень, призначених для проживання, ні до предмету договору майнового найму. Також були відсутні вимоги до санітарно-технічного стану житла. Втручання влади допускалося лише в тому випадку, якщо будівля була непридатною для життя і загрожувала розвалюванням.

Революція 1917 року в першу чергу характеризувалася масштабною націоналізацією житлового фонду. Правові акти радянської влади вже в перші післяреволюційні роки відповідали відомій тезі Леніна, в якій він підкреслював, що «тільки знищення приватної власності на землю і облаштування дешевих гігієнічних квартир може вирішити житлове питання» [7, с. 159]. Так, 30 жовтня 1917 року радянська влада видала постанову «Про права міських самоуправлінь в справі регулювання житлового питання», який надавав місцевим органам влади право рекувізувати придатні для життя квартири і розселяти в них громадян, що потребують житла або мешкають в перенаселених чи непридатних для проживання квартирах. Політика радянської влади підтримувалася і на доктринальному рівні. Так, С. І. Аскназій вважав, що «протиставляючи капіталістичній системі господарювання соціалістичну, ми бачимо, що відміна приватної власності на засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною створюються основи для поліпшення житлових умов трудящих» [1, с. 5].

Вирішення житлового питання здійснювалося відповідно до першої Програми партії 1903 р., в основі якої лежали ідеї експропріації будинків буржуазії і переселення в них працівників.

20 листопада (3 грудня) 1917 року В. І. Ленін розробив «Тези закону про конфіс-

кацію будинків із квартирами, що здаються у найм». Тези передбачали націоналізацію всієї міської землі, а також конфіскацію у власність народу будинків, що систематично здаються у найм. Повною мірою ці ідеї були реалізовані у декреті ВЦВК від 20 серпня 1918 року «Про скасування приватної власності на нерухоме майно в містах».

Із 1921 р. у містах були створені житлово-будівельні кооперативи у формі житлово-орендних товариств, робітників житлово-будівельних товариств і загальногромадянських житлово-будівельних товариств, причому для робочих товариств держава встановлювала фінансові та інші пільги.

Результатом прийняття нормативних актів стала відміна приватної власності на житло, а обіг житлових приміщень в переважній більшості випадків відбувався на основі договору найму.

Уперше договір найму житла детально регулювався постановою ЦВК і РНК СРСР «Про збереження житлового фонду і поліпшення житлового господарства у містах» від 17 жовтня 1937 року [3], яка згодом одержала назву «Основного житлового закону».

Разом із націоналізацією нерухомості держава майже повністю переводить на себе функцію забезпечення населення житлом. Право на житло в цей період в першу чергу пов'язувалось саме з користуванням житловим приміщенням, а вже потім із можливістю придбання житла у власність чи самостійним будівництвом.

До того ж від самого початку встановлення радянської влади першочергова увага в забезпеченні житлом приділялася окремій, як вважалося, найбільш незахищеній категорії громадян, – трудящим.

Новий етап у регулюванні цивільних і зокрема житлових правовідносин пов'язується з прийняттям 18 липня 1963 року Цивільного кодексу УРСР. У цей період переважною формою задоволення житлової потреби громадян було надання житлових приміщень в користування із державного житлового фонду. Право на житло в цей період не розглядалося як елемент конституційно-правового статусу людини.

Поява якісно нового підходу до сутності користування житловими приміщеннями пов'язано з прийняттям 7 жовтня 1977 року Конституції СРСР, а також з прийняттям 20 квітня 1978 року

Конституції УРСР, у яких вперше в історії України було закріплено право громадян на житло. Передбачалося, що право на житло в основному забезпечується справедливим розподілом під громадським контролем жилої площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва, а також невисокою платою за квартиру і комунальні послуги [13, с. 125].

Поштовхом для продовження наукових пошуків щодо сутності права на житло стало прийняття 24 червня 1981 року Верховною Радою СРСР Основ житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік, а потім 30 червня 1983 року – Житлового кодексу УРСР [4].

Стаття 42 Конституції УРСР закріпила принцип справедливого розподілу під громадським контролем житлової площі як одну з гарантій права громадян на житло. Реалізація цього принципу здійснювалася через особливий порядок надання громадянам житлових приміщень з державного і громадського житлового фонду. При цьому право на отримання такого житла виникало з обов'язкової обставини – потреба громадянина в житлі або в покращенні житлових умов. Система задоволення житлових потреб громадян, суспільних цінностей в житловій сфері принципово змінювалася, різко скоротилася можливість держави та органів місцевого самоврядування інвестувати в суспільне житлове будівництво та житлово-комунальне господарство [8, с. 259]. Із початку 80-х років і до середини 90-х років значно скорочуються обсяги житлового будівництва; руйнується радянська система розподілу житла; не розробляються нові механізми забезпечення доступності житла для різних груп населення.

16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР була прийнята Декларація про державний суверенітет України. Із цього моменту розпочинається так званий «*пострадянський період*» у становленні соціального житла. Першою ластівкою створення таких основ стала Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду, затверджена Постановою Верховної Ради України від 31 жовтня 1991 р. № 1767-ХІІ. Концепція передбачала можливість роздержавлення і приватизації житла за допомогою жи-

тлових чеків, які надавали б громадянам України право на безоплатне придбання частки державного, комунального, відомчого житла в межах установленого середнього розміру загальної площі. Реформування економіки в житловій сфері передбачає надання громадянам України широких можливостей приватизувати державне житло чи побудувати його за власні кошти.

19 червня 1992 р. Верховною Радою України приймається Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду». Як наслідок активізується вже розпочатий процес створення ринку житла, на якому держава більше не посідає головного місця. 30 червня 1995 р. постановою Верховної Ради України затверджено Концепцію державної житлової політики. Нею визначалось, що метою державної житлової політики є створення умов для реалізації права громадян на житло, розширення житлового будівництва, поліпшення утримання та схоронності житлового фонду. Серед основних напрямів державної політики визначалися необхідність створення умов, за яких кожний громадянин вільно, на вибір, відповідно до своїх потреб і можливостей зміг би спорудити житло, придбати його у власність, взяти в оренду; продовження приватизації державного житлового фонду, створення ринку житла та ринкових структур у житловому господарстві.

Зміна курсу державної житлової політики вплинула і на осмислення сутності права на житло, закріпленого в Конституції України 1996 року, як найважливіше соціально-економічне право. За своїм змістом право на житло, закріплене в Конституції України, суттєво відрізняється від аналогічного права в Конституції СРСР 1977 року і в Конституції УРСР 1978 року.

«Пострадянський період» у становленні соціального житла ознаменувався виробленням нового підходу до розуміння права на житло [2, с. 26-27]. В умовах ринкової економіки громадянин повинен сам дбати про поліпшення своїх житлових умов, з урахуванням чого пропонується максимально скоротити участь держави у вирішенні цих проблем. За таким напрямом будується житлова політика більшості розвинених держав світу. Закріплене Конституцією України право на житло вже не передбачає обов'язку держави забезпечити житлом з державного і громадського фонду усіх бажаючих. Основною функцією держави в житловій сфері стає створення умов для стійкого

та ефективного економічного обороту житлового фонду, в рамках якого задовольняються житлові потреби громадян. За таких умов громадяни отримують можливість набуття житла шляхом здійснення індивідуального будівництва житла або придбання його у власність.

Безумовно, ефективна житлова політика має ґрунтуватись на ринкових принципах, але разом з тим передбачати механізми щодо забезпечення житлом незахищених верств населення. Відповідно до Конституції Україна – соціальна держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини. Основоположним принципом соціальної держави має бути відповідальність держави перед особистістю. Це означає, що створення умов, які забезпечують гідне життя людини, є обов'язком держави, а не особистою справою кожного. Названа конституційна норма – необхідна передумова для реалізації закріпленого статтею 47 Конституції України права на житло.

Соціальна політика України передбачає обов'язок держави здійснювати підтримку найменш соціально захищених категорій громадян. У житловій сфері такий обов'язок виявляється у забезпеченні житлом за рахунок держави у межах встановленої норми соціально незахищених громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Ефективна реалізація цих положень потребувала остаточного нормативного закріплення договору соціального найму житла як окремого виду житлового найму.

Переломним моментом у правовому регулюванні договору соціального найму житла стало прийняття 12.01.2006 р. Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [11]. Цей закон засвідчив підвищену увагу держави до проблем забезпечення житлом соціально незахищених верств населення. Саме з прийняттям зазначеного закону розпочинається *сучасний етап* регулювання відносин із соціального найму житла. Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 76 затверджено Порядок утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання жилих приміщень у такому будинку.

Особливості договору соціального найму полягають у складній процедурі його укладення, необхідності низки додаткових підстав для виникнення правовідносин по найму (потреба в поліпшенні житлових умов, постановка на облік осіб, що цього потребують, ухвалення рішення про надання житла, видача ордеру і т.п.), більшої гарантованості прав наймача.

Оскільки житло безперечно є однією з найважливіших матеріальних умов життя людини, саме воно є чи не найдієвішим інструментом у досягненні соціальних цілей держави. На жаль, житлова проблема в Україні й на теперішній час залишається невирішеною. Тому договір соціального найму житла залишається важливим правовим засобом здійснення соціальної політики України, спрямованої на забезпечення гідних умов життя соціально незахищених громадян.

Висновки. Отже, дослідження історії становлення правового регулювання соціального найму (оренди) житла дозволило нам виокремити наступні етапи у становленні правового регулювання забезпечення соціальним житлом в Україні:

– *перший* – із сер. XIX ст. до 1917 р., коли забезпечення житлом соціально незахищених верств населення відбувалося на благодійницьких засадах. Зароджується сама ідея необхідності забезпечення соціально незахищених верств населення житлом. Паралельно відбувається закріплення на правовому рівні договору майнового найму, з якого в майбутньому розкинувся договір соціального найму житла, як правова форма забезпечення нужденних осіб житлом;

– *другий* – з 1917 р., «радянський період», коли держава брала на себе зобов'язання по забезпеченню доступним житлом із державного і комунального фонду усіх громадян, що потребують поліпшення житлових умов;

– *третій* – з поч. 90-х рр., «пострадянський період», який ознаменувався виробленням нового підходу до розуміння права на житло. В умовах економічних змін, пов'язаних із переходом до ринкових відносин, право громадян на отримання житла за договором соціального найму перестало бути основною складовою права на житло;

– *четвертий* – з 2006 р. – сучасний етап, коли Україна взяла на себе зобов'язання по забезпеченню житлом тільки певної категорії громадян, які визнаються державою малозабезпеченими та,

відповідно, не можуть реалізувати своє право на житло самостійно.

Окрім того, дослідження розвитку правового регулювання соціального найму житла в Україні дозволяє стверджувати, що у нашій державі дуже різко відбувся перехід від принципу «соціальне житло для всіх» до принципу реалізації права на житло за допомогою державних житлових фондів лише для вузького кола громадян. І, хоча сьогодні в Європейському Союзі спостерігається тенденція зменшення участі держави у вирішенні питань реалізації прав громадян на житло, там цей процес відбувається поступово, що дозволяє зменшити соціальну напругу в суспільстві.

Відповідно до п. 5 ст. 3 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» соціальне житло викупу не підлягає. У той самий час Україна є лідером серед європейських країн за кількістю власників житла. За різними даними близько 95 % домогосподарств мають житло у власності. Тож, враховуючи менталітет українців та їх прагнення мати власне житло, а також спираючись на позитивний європейський досвід, доцільно було б законодавчо закріпити можливість отримання соціального житла з правом викупу. Звісно, такий крок має й інший бік, який не можемо оминати увагою: приватизація призведе до фактичного зменшення кількості соціального житла. Однак, на нашу думку, це має не загальмувати, а, навпаки, активізувати процес розвитку цього сектора, зокрема будівництво нового житла. Так у Данії більша частина витрат на будівництво соціального житла (близько 80 %) фінансуються за рахунок іпотеки.

Література

1. Аскназий С.И. Жилищное право / С.И. Аскназий, И.Л. Брауде, А.И. Пергамент. – М.: Госюриздат, 1965. – 231 с.
2. Басин Е.В. Современная жилищная политика России: комментарий к закону об основах федеральной жилищной политики / Е.В. Басин, Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, А.Ш. Шамузафаров. – М., 1992. – 244 с.
3. Жилищные законы. Сборник важнейших законов СССР и РСФСР, постановлений, инструкций и приказов по жилищному хозяйству по состоянию на 1 ноября 1957 года / сост.

Т.Д. Алексеев. – М.: Изд-во М-ва ком. хоз-ва РСФСР, 1958. – 737 с.

4. Житловий кодекс України (Української РСР) [Електронний ресурс]: Закон УРСР від 30 червня 1983 р. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.

5. Коновалов Я.С. История возникновения и развития домов престарелых и других учреждений призрения в России / Я.С. Коновалов, И.В. Лебедев, О.А. Чернова // Электронный научный журнал. Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5077> – Назва з екрана.

6. Конохов Є.О. Договір соціального найму (оренди) житла за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Є.О. Конохов. – Х., 2016. – 189 с.

7. Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 32. – М.: Изд. полит. лит-ры, 1969. – 597 с.

8. Литовкин В.Н. Жилищное законодательство: кризис доктрины, смена принципов, от прошлого к настоящему / В.Н. Литовкин // Проблемы современного гражданского права. – М., 2000. – С. 236-275.

9. Непомнящий О.М. Особливості реалізації житлової політики у США та Канаді / О.М. Непомнящий // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 125-130. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/3/04.pdf> – Назва з екрана.

10. Полное собрание законов Российской империи [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

11. Про житловий фонд соціального призначення [Електронний ресурс]: Закон України від 12 січня 2006 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3334-15>.

12. Про концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду [Електронний ресурс]: Постанова Верховної Ради України від 31 жовтня 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767-12>.

13. Советское гражданское право: учебник. Ч. 2 / под ред. В.А. Рясенцева. – М., 1987. – 575 с.

14. Ткаченко С.В. Договоры социального и коммерческого найма жилого помещения: учеб. пособ. / С.В. Ткаченко, А.В. Кудряшов, В.В. Ткаченко. – Самара, 2008. – 188 с.

15. *Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар* – Т. 8: Договори про передачу майна у власність та користування / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2013. – 672 с.

16. *Шершеневич Г.Ф.* Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: СПАРК, 1995. – 556 с.

References

1. *Asknazij S.I.* Zhilishhnoe pravo / S.I. Asknazij, I.L. Braude, A.I. Pergament. – М.: Gosjurizdat, 1965. – 231 s.

2. *Basin E.V.* Sovremennaja zhilishhnaja politika Rossii: kommentarij k zakonu ob osnovah federal'noj zhilishhnoj politiki / E.V. Basin, B.M. Gongalo, P.V. Krashennikov, A.Sh. Shamuzafarov. – М., 1992. – 244 s.

3. *Zhilishhnye zakony.* Sbornik vazhnejshih zakonov SSSR i RSFSR, postanovlenij, instrukcij i prikazov po zhilishhnomu hozjajstvu po sostojaniju na 1 nojabrja 1957 goda / sost. T.D. Alekseev. – М.: Izd-vo M-va kom. hoz-va RSFSR, 1958. – 737 s.

4. *Zhytlovyj kodeks Ukrainy (Ukrai'ns'koi' PCP)* [Elektronnyj resurs]: Zakon URSSR vid 30 chervnja 1983 r. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.

5. *Konovalov Ja.S.* Istorija vznikovenija i razvitija domov prestarelyh i drugih uchrezhdenij prizrenija v Rossii / Ja.S. Konovalov, I.V. Lebedev, O.A. Chernova // Jelektronnyj nauchnyj zhurnal. Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. – 2011. – № 6 [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5077> – Nazva z ekrana.

6. *Konjuhov Je.O.* Dogovir social'nogo najmu (orendy) zhytla za zakonodavstvom Ukrainy: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.03 / Je.O. Konjuhov. – H., 2016. – 189 s.

7. *Lenin V.I.* Poln. sobr. soch. T. 32. – М.: Izd. polit. lit-ry, 1969. – 597 s.

8. *Litovkin V.N.* Zhilishhnoe zakonodatel'stvo: krizis doktriny, smena principov, ot proshlogo k nastojashhemu / V.N. Litovkin // Problemy sovremenogo grazhdanskogo prava. – М., 2000. – S. 236-275.

9. *Nepomnjashhyj O.M.* Osoblyvosti realizacii' zhytlovoi' polityky u SShA ta Kanadi / O.M. Nepomnjashhyj // Publichne upravlinnja: teori-ja ta praktyka. – 2013. – Vyp. 2. – S. 125-130. – Rezhym dostupu: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/3/04.pdf> – Nazva z ekrana.

10. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupa: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

11. *Pro zhytlovyj fond social'nogo pryznachennja* [Elektronnyj resurs]: Zakon Ukrainy vid 12 sichnja 2006 r. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3334-15>.

12. *Pro koncepciju rozderzhavlennja i pryv- atyzacii' pidpryjemstv, zemli ta zhytloвого fondu* [Elektronnyj resurs]: Postanova Verhovnoi' Rady Ukrainy vid 31 zhovtnja 1991 r. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767-12>.

13. *Sovetskoe grazhdanskoe pravo: uchebnik.* Ch. 2 / pod red. V.A. Rjasenceva. – М., 1987. – 575 s.

14. *Tkachenko S.V.* Dogovory social'nogo i kom- mercheskogo najma zhylogo pomeshhenija: ucheb. posob. / S.V. Tkachenko, A.V. Kudrjashov, V.V. Tkachenko. – Samara, 2008. – 188 s.

15. *Cyvil'nyj kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. komentar* – Т. 8: Dogovory pro peredachu majna u vlasnist' ta korystuvannja / za red. I.V. Spasybo- Fatjejevoi'. – Serija «Komentari ta analityka». – H.: FO-P Lysjak L.S., 2013. – 672 s.

16. *Shershenevych G.F.* Uchebnik russkogo gra- zhdanskogo prava (po izdaniju 1907 g.) / G.F. Shershenevych. – М.: SPARK, 1995. – 556 s.

**ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫМ ЖИЛЬЕМ В УКРАИНЕ**

Классический частный университет
ул. Жуковского, 70-Б, Запорожье, Украина
E-mail: olga231963@rambler.ru

Цель: установление исторических этапов развития правового регулирования отношений в сфере социального найма жилья, обращаясь к опыту как Украины, так и отдельных зарубежных стран, для установления факторов, влияющих на формирование отношений по социальному найму жилья.

Методы: исследование проведено с использованием классических методов научного познания. С помощью метода анализа раскрыты особенности правового регулирования обеспечения социальным жильем в Украине. С помощью метода синтеза рассмотрены варианты возникновения угрозы экономической безопасности. **Результаты:** рассмотрены этапы в становлении правового регулирования обеспечения социальным жильем в Украине: первый, когда обеспечение жильем социально незащищенных слоев населения происходило на благотворительных началах; второй, когда государство брало на себя обязательства по обеспечению доступным жильем из государственного и коммунального фонда всех граждан, нуждающихся в улучшении жилищных условий; третий, который ознаменовался выработкой нового подхода к пониманию права на жилье; четвертый, когда Украина взяла на себя обязательства по обеспечению жильем только определенной категории граждан, которые признаются государством малообеспеченными и соответственно не могут реализовать свое право на жилье самостоятельно.

Ключевые слова: жилье, социальное жилье, договор найма, договор найма социального жилья, бедные, бездомные.

**STAGES OF THE FORMATION OF THE LEGAL REGULATION
OF THE PROVISION OF SOCIAL HOUSING IN UKRAINE**

Classic Private University
Zhukovsky st., 70-B, Zaporozhye, Ukraine
E-mail: olga231963@rambler.ru

Purpose: to establish the historical stages of the development of legal regulation of relations in the sphere of social housing, referring to the experience of both Ukraine and certain foreign countries, in order to determine the factors that influence the formation of relations with social housing. **Methods:** the study was conducted using classical methods of scientific knowledge. The method of analysis reveals the peculiarities of legal regulation of provision of social housing in Ukraine. With the help of the synthesis method, variants of the threat to economic security are considered. **Results:** the stages considered in the development of legal regulation of provision of social housing in Ukraine: the first, when the provision of shelter to socially unprotected sections of the population took place on a charitable basis; the second, when the state assumed the obligation to provide affordable housing from the state and communal fund of all citizens who need improvement of living conditions; the third, which was marked by the development of a new approach to understanding the right to housing; the fourth, when Ukraine undertook to provide housing for only a certain category of citizens, which are recognized as poor by the state and accordingly can not realize their right to housing independently.

Keywords: housing, social housing, employment contract, employment contract social housing, poor, homeless people.

ТРУДОВА ФУНКЦІЯ ПРАЦІВНИКА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: annet_femida@ukr.net

Мета: розглянути зміст та основні елементи трудової функції як обов'язкової умови трудового договору за законодавством України. **Методи дослідження:** основна увага акцентується на розкритті сутності трудової функції працівника, як обов'язкової умови трудового договору через основні елементи, такі як «професія», «спеціальність», «спеціалізація», «кваліфікація», «посада». **Обговорення:** обґрунтовується, що всі структурні елементи трудової функції мають велике значення як для працівника, так і для роботодавця, всі елементи тісно пов'язані між собою і взаємозалежать один від одного. **Результати:** зроблено висновок про те, що відсутність будь-якої складової призводить до порушення принципу визначеності трудової функції і умов трудового договору в цілому.

Ключові слова: трудовий договір, трудова функція працівника, професія, спеціальність, спеціалізація, кваліфікація, посада.

Постановка проблеми та її актуальність.

Право на працю є одним із найважливіших природних прав людини, за допомогою якого задовольняються потреби та інтереси, досягаються поставлені життєві цілі. У ст. 43 Конституції України закріплено право кожного громадянина на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1].

Укладення трудового договору – один із шляхів майбутньої реалізації людиною суб'єктивного права на працю. Трудовий договір є основним інститутом трудового права України. Він юридично оформлює вступ працівника в трудові правовідносини, визначає зміст його трудової функції, регулює взаємовідносини працівника з роботодавцем. Регламентація питань, що стосуються укладення трудового договору, його умов, зміни та припинення, здійснюється в основному законодавчим шляхом, однак, нормативні акти про працю, що розраховані на загальне застосу-

вання, як правило, не переслідують мети визначення всіх умов договору. В першу чергу, державному регулюванню піддаються основні, принципові питання взаємодії сторін трудових правовідносин. Щодо конкретних умов договору (розмір заробітної плати, тривалість відпустки, наявність премії тощо) законодавець обмежується встановленням лише основних положень, з урахуванням яких сторони за взаємною згодою можуть визначати умови та закріплювати їх у договірному порядку. Характерною особливістю правового регулювання відносин за трудовим договором є прагнення законодавця створити для обох сторін договору рівні можливості для здійснення своїх прав. Працівник і роботодавець є рівноправними суб'єктами. Кожна зі сторін має право ініціювати внесення у трудовий договір умов, які не погіршують становище іншої сторони та не порушують права інших учасників трудового процесу [2].

У сучасний період актуальною проблемою науки трудового права є розробка галузевого вчення про трудову функцію, як обов'язкову умову

трудового договору. В умовах розширення договірних засад у регулюванні трудових відносин вчення про трудову функцію у трудовому праві повинно отримати належне теоретичне обґрунтування. У зв'язку з розвитком сучасних технологій в нових соціально-економічних умовах для більшості працівників значно зріс ступінь інтелектуалізації трудової функції. Відбуваються зміни в традиційному розумінні трудової функції, яка стає більш гнучкою. Нагальною стає проблема належної розробки посадових інструкцій, зміст яких дозволив би вирішити питання про наповнення трудової функції. Все це й визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми трудового договору завжди знаходилися у центрі уваги науковців – представників радянської школи трудового права (Ф. М. Левіант, Р. З. Лівшиць, А. Є. Пашерстник, О. С. Пашков, П. Р. Стависький, А. І. Ставцева, К. П. Уржинський, О. С. Хохрякова та ін.). У пострадянський період теорію трудового договору досліджують вітчизняні вчені: Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, С. В. Вишневецька, Г. С. Гончарова, О. В. Данилюк, В. В. Жернаков, В. В. Лазор, Н. О. Мельничук, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, С. О. Сільченко та інші. Питання змісту та структурних елементів трудової функції працівника було предметом досліджень таких вчених: М. Д. Бойко, О. Гевел, О. Є. Костюченко, О. В. Лавріненко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.

Метою статті є комплексне дослідження змісту та специфіки трудової функції працівника, як обов'язкової умови трудового договору через основні елементи, такі як «професія», «спеціальність», «спеціалізація», «кваліфікація», «посада».

Виклад основного матеріалу. В науці трудового права панує думка, що обов'язковою для трудового договору є умова про трудову функцію працівника. Трудову функцію ще називають видом роботи.

О. Гевел справедливо звертає увагу на те, що трудова функція має чи не найбільше значення в системі трудових правовідносин, оскільки є своєрідним стрижнем, навколо якого

згуртовано всі інші елементи трудових зв'язків (які, власне, й визначаються в змісті трудового договору при встановленні взаємних прав та обов'язків) [3, с. 91].

О. В. Лавріненко, П. Д. Пилипенко слушно наголошують, що серед найбільш дискусійних і складних у науці трудового права було й залишається питання про зміст і структуру трудової функції працівника [4, с. 302; 5, с. 61].

На жаль, у чинному трудовому законодавстві визначення трудової функції немає. Але позитивним моментом на шляху удосконалення трудового законодавства є присвячена їй окрема стаття проекту Трудового кодексу України. В ній, зокрема, йдеться про те, що основна трудова функція працівника визначається у посиланні в трудовому договорі та наказі про прийняття на роботу на одну із передбачених класифікацією професій, що встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань стандартизації. Зміст трудової функції за кожною професією та відповідною класифікацією визначається законодавством, а в частині, що не визначена законодавством, – кваліфікаційними характеристиками, які затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань праці [6].

Для порівняння зазначимо, що згідно з вимогами ст. 57 Трудового кодексу РФ під трудовою функцією працівника розуміють роботу за посадою згідно із штатним розписом, професією, спеціальністю із зазначенням кваліфікації, конкретний вид роботи, що доручається працівнику.

Трудова функція – це конкретна, визначена в трудовому договорі робота, з урахуванням спеціальності, кваліфікації, спеціалізації і посади працівника. Сторони трудового договору самостійно встановлюють той обсяг робіт, який виконуватиме працівник, у тому числі й за кількома спеціальностями і посадами.

Як зазначає О. Є. Костюченко, для розкриття сутності трудової функції працівника слід виділити такі складники її змісту, як «рід трудової діяльності», «професія», «спеціальність», «кваліфікація», «посада». Ці всі поняття взаємозалежні: зміст трудової функції впливає на визначення виду роботи та її складність; складність роботи залежить від кваліфікації та впливає

на розмір зарплати; кваліфікація впливає на вид дорученої працівнику роботи. З цього випливає, що визначення змісту трудової функції працівника повинно бути індивідуалізовано. Така думка має право на існування, а підхід досить детально розкриває логічну послідовність і залежність одних елементів від інших [7, с. 356].

Першим елементом розглянемо професію, оскільки від неї походять і залежать усі інші елементи трудової функції. У Довіднику кваліфікаційних характеристик зазначено, що «професія – це здатність виконувати подібні роботи, які вимагають від особи певної кваліфікації» [8].

Наступним елементом, що складає зміст трудової функції, є спеціальність як рід (вид) трудової діяльності, що вимагає відповідних спеціальних знань і навичок, набутих у процесі фахової освіти й практичного досвіду. Спеціальність становить собою сукупність набутих працівником шляхом спеціальної підготовки й досвіду роботи знань, умінь і навичок, необхідних для виконання певного виду трудової діяльності в межах тієї чи іншої професії, є частиною трудової діяльності в межах певної професії, що найбільш глибоко та всебічно опанована працівником.

Спеціальність є основною ознакою, що характеризує трудову функцію працівника, оскільки вона містить у собі спеціалізацію працюючих за професіями зі специфікою роботи в умовах певного виду діяльності (наприклад, учитель математики, лікар-педіатр) [9, с. 111].

Спеціалізація – це деталізація фаху, набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності. Можна сказати, що це додаткові спеціальні знання та навички у будь-якій сфері. Як приклад візьмемо спеціальність «правознавство», до якої входять спеціалізації: цивільне та трудове право, господарське право, транспортне право тощо.

Але для визначення конкретної роботи, яку буде виконувати працівник, необхідно врахувати також кваліфікацію працівника.

С. М. Прилипка і О. М. Ярошенко зазначають, що кваліфікація – це рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями. Кваліфікація є ступенем професійної навченості, тобто рівнем підготовки, досвіду і знань із певної спеціальності. У дипломі спеціаліста чи іншому документі про професійну підготовку кваліфікація визначається через назву професії (економіст, юрист тощо) [10, с. 295].

У Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників кваліфікація характеризується як «здатність особи виконувати завдання й обов'язки певної роботи». Однак, більш слушним є визначення, яке знайшло своє закріплення в інструкції «Про встановлення груп інвалідності», де кваліфікація розглядається як рівень загальної і спеціальної підготовки працівника, що підтверджується встановленими законодавством документами (атестат, диплом, свідоцтво та ін.) [11]. Виходячи з відповідного аналізу національного законодавства, доречно було б закріпити дане поняття на національному рівні і відобразити його в проекті Трудового кодексу України з урахуванням досвіду нормотворчої практики зарубіжних країн.

Поняття «компетентність» визначається як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу, містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особі ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності (володіння певними знаннями, ініціативність, креативність, самостійність, самоконтроль).

Посада – це службове положення працівника, зумовлене колом його обов'язків, посадовими правами та характером відповідальності. Сама по собі вказівка на найменування посади нічого не дає. Необхідно вказати перелік основних прав і обов'язків працівника, покладених на нього у зв'язку з роботою за конкретною посадою. По суті, це дуже важлива складова трудової функції як обов'язкової умови, яку сторони трудового договору повинні погодити. Проте роботодавці досить часто ухиляються від встановлення кон-

кретних прав і обов'язків працівника, а також від своїх обов'язків у трудових договорах. Звідси на практиці обов'язки працівника можуть бути досить невизначеними і надзвичайно великими, а обов'язки роботодавця встановлені в найзагальнішому вигляді, а отже, нездійсненні. Права і обов'язки сторін, викладені в такому абстрактному вигляді, жодним чином не допомагають у конкретизації прав і обов'язків працівника за посадою, а отже, не індивідуалізують трудову функцію працівника.

Слід звернути увагу на те, що на практиці залишається не вирішеною проблема роботи за посадами, які не визначені в класифікаторі професій. Дана проблема полягає в тому, що досить часто трапляються випадки, коли роботодавець приймає на роботу і призначає працівника на посаду, яка не відображена в класифікаторі професій. Таким чином, найменування посади не відповідає виконуваній роботі. А отже, відбувається порушення трудового законодавства з боку роботодавця стосовно виконання чітко визначеної трудовим договором трудової функції працівника.

Висновки. Отже, трудова функція – це конкретна, визначена в трудовому договорі робота, з урахуванням спеціальності, кваліфікації, спеціалізації і посади працівника. Зміст трудової функції – це конкретне коло обов'язків працівника, що встановлюється трудовим законодавством, кваліфікаційною характеристикою, посадовою інструкцією, а також погоджується сторонами трудового договору, враховуючи, з одного боку, специфіку організації виробничого процесу, а з іншого – професійні можливості та індивідуальні особливості працівника. Трудова функція, як «серцевина» трудового договору, повинна бути індивідуалізована, адже тільки так можна визначити, що конкретно вимагається від працівника у зв'язку з його роботою.

Елементами трудової функції є: а) професія – це рід трудової діяльності, якому притаманний комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, якими повинен оволодіти працівник в ході здобуття освіти та які дають можливість займатися відповідною діяльністю; б) спеціальність – це сукупність набутих пра-

цівником шляхом спеціальної підготовки й досвіду роботи знань, умінь і навичок, необхідних для виконання певного виду трудової діяльності в межах тієї чи іншої професії; в) кваліфікація – це рівень загальної і спеціальної підготовки працівника, що підтверджується встановленими законодавством документами; г) спеціалізація – це деталізація фаху, набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності; г) посада – це службове положення працівника, зумовлене колом його обов'язків, посадовими правами та характером відповідальності, що визначає місце і роль працівника в тій чи іншій організації.

Всі структурні елементи трудової функції мають велике значення як для працівника, так і для роботодавця. Всі елементи тісно пов'язані між собою і взаємозалежні, а відсутність будь-якої складової призводить не лише до порушення принципу визначеності трудової функції, а й до порушення умов трудового договору в цілому.

Література

1. Конституція України 1996 р. із змінами і доповненнями / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Кодекс законів про працю: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
3. Гевел О. Трудова функція та порядок її визначення / О. Гевел // Право України. – 2002. – № 4. – С. 89–93.
4. Лаврінченко О. В. Трудова функція працівника як обов'язкова умова трудового договору: теоретико-прикладні аспекти та шляхи вдосконалення загального й спеціального законодавства України про працю / О. В. Лаврінченко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 301–328.
5. Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин: монографія / П. Д. Пилипенко. – Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 146 с.
6. Проект Трудового кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

7. *Костюченко О. Є.* Питання трудової функції працівника в проекті Трудового кодексу / О. Є. Костюченко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 355–359.

8. *Класифікатор* професій ДК 003:2010: затверджений Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrliga.com/docs/327_KP.htm.

9. *Бойко М. Д.* Трудове право / М. Д. Бойко. – К.: Олан, 2002. – 345 с.

10. *Прилипко С. М.* Трудове право України: [підручник] / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: ФІНН, 2009. – 728 с.

11. *Інструкція* про встановлення груп інвалідності: затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2004 р. № 183 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 17. – Ст. 1235.

References

1. *Konstitucija* Ukraini 1996 r. iz zminami i dopovnennjami / Oficijnij sajt Verhovnoi Radi Ukraini / www.rada.gov.ua.

2. *Kodeks zakoniv pro pracju: Zakon* Ukraini vid 10 grud. 1971 r. № 322-VIII // Vidomosti Verhovnoi Radi URSR. – 1971. – Dodatok do № 50. – St. 375.

3. *Gevel O.* Trudova funkcija ta porjadok її viznachennja / O. Gevel // Pravo Ukraini. – 2002. – № 4. – S. 89–93.

4. *Lavrinenko O. V.* Trudova funkcija pracivnika jak obov'jazkova umova trudovogo

dogovoru: teoretiko-prikladni aspekti ta shljahi vdoskonalennja zagal'nogo j special'nogo zakonodavstva Ukraini pro pracju / O. V. Lavrinenko // Forum prava. – 2009. – № 1. – S. 301–328.

5. *Pilipenko P. D.* Pidstavi viniknennja individual'nih trudovih pravovidnosin: monografija / P. D. Pilipenko. – Kiiiv: T-vo «Znannja», KOO, 2003. – 146 s.

6. *Proekt* Trudovogo kodeksu Ukraini. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

7. *Kostjuchenko O. E.* Pitannja trudovoi funkcii pracivnika v proekti Trudovogo kodeksu / O. E. Kostjuchenko // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 355–359.

8. *Klasifikator* profesij DK 003:2010: zatverdzenij Nakazom Derzhavnogo komitetu Ukraini z pitan' tehnicnogo reguljuvannja ta spozhivchoi politiki vid 28 lipnja 2010 r. № 327 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://hrliga.com/docs/327_KP.htm.

9. *Bojko M. D.* Trudove pravo / M. D. Bojko. – K.: Olan, 2002. – 345 s.

10. *Prilipko S. M.* Trudove pravo Ukraini: [pidruchnik] / S. M. Prilipko, O. M. Jaroshenko. – 2-ge vid., pererob. i dop. – H.: FINN, 2009. – 728 s.

11. *Instrukcija* pro vstanovlennja grup invalidnosti: zatverdzhena Nakazom Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraini vid 7 kvitnja 2004 r. № 183 // Oficijnij visnik Ukraini. – 2004. – № 17. – St. 1235.

А. В. Дигтяренко

**ТРУДОВАЯ ФУНКЦИЯ РАБОТНИКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ
УКРАИНЫ: СОДЕРЖАНИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: annet_femida@ukr.net

Цель: рассмотреть содержание и основные элементы трудовой функции как обязательного условия трудового договора по законодательству Украины. **Методы исследования:** основное внимание акцентируется на раскрытии сущности трудовой функции работника, как обязательного условия трудового договора через основные элементы, такие как «профессия», «специальность», «специализация», «квалификация», «должность». **Обсуждение:** обосновывается, что все структурные элементы трудовой функции имеют большое значение как для работника, так и для работодателя, все элементы тесно связаны между собой и взаимозависят друг от друга. **Результаты:** сделан вывод о том, что отсутствие какой-либо составляющей приводит к нарушению принципа определенности трудовой функции и условий трудового договора в целом.

Ключевые слова: трудовой договор, трудовая функция работника, профессия, специальность, специализация, квалификация, должность.

A. Digtyarenko

**LABOR FUNCTION OF THE EMPLOYEE UNDER THE LEGISLATION
OF UKRAINE: CONTENT AND MAIN ELEMENTS**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: annet_femida@ukr.net

The aim: to consider the content and basic elements of the labor function as a mandatory condition for an employment contract under the legislation of Ukraine. **The methods of the research:** the main attention is focused on the disclosure of the essence of the labor function of the employee as a mandatory condition of the employment contract through the main elements such as «profession», «speciality», «specialization», «qualification», «position». **Discussion:** it is substantiated that all structural elements of the labor function are of great importance both for the employee and for the employer, all the elements are closely interconnected and interdependent. **Results:** it is concluded that the absence of any component leads to a violation of the principle of certainty of the labor function and the terms of the employment contract as a whole.

Keywords: labor contract, labor function of the employee, profession, specialty, specialization, qualification, position.

ВИЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: irenat608@gmail.com

Мета: у статті здійснено науково-теоретичний аналіз змісту поняття «сім'я» у юридичній науці, представлено порівняльний аналіз поняття «сім'я» з урахуванням специфічності сімейно-шлюбних відносин. **Методи дослідження:** аналізується сутність поняття «сім'я» за такими напрямками, як: ключова категорія, підстава створення, мета, результат. Класифікуються міжнародні акти у сфері космічного права. **Результати:** досліджено теоретико-методичні аспекти поняття «сім'я». Проаналізовано офіційну статистичну інформацію, що характеризує захист прав та інтересів суб'єктів сімейного права. Визначаються тенденції процесів укладання шлюбів та розлучень як сфери сімейного права. Робиться висновок про необхідність забезпечення принципів, гарантій сімейного права в цивільному, кримінальному, адміністративному аспектах. **Обговорення:** проблеми трактування поняття «сім'я» в соціальному та правовому розумінні.

Ключові слова: сім'я, соціальне розуміння сім'ї, юридичне розуміння сім'ї, сімейно-шлюбні відносини, сімейне право.

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на динамічний розвиток та трансформацію форм соціальних відносин, актуальним залишається аспект сімейних відносин, який є індикатором рівня культурного розвитку суспільства. В сімейному праві напрями правового регулювання сімейних відносин визначаються специфікою сімейного права, що потребують подальшого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань сімейного права присвячені наукові роботи О.Л. Богініч, Т.В. Бондар, В.А. Ватрас, Є.М. Ворожейкіна, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, Г.О. Лозової, Р.П. Мананкової, Г.К. Матвєєвої, М.В. Менжула, С.П. Погребняк, О.Д. Тихомирова, О.О. Узварова, Я.М. Шевченко, О.А. Явор [1-10, 12].

Мета дослідження полягає в уточненні теоретико-методичних аспектів поняття «сім'я»,

систематизації принципів сімейного права, визначенні специфічності сімейно-шлюбних відносин з метою подальшого удосконалення правового регулювання сімейно-шлюбних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сім'я досліджується в науковій думці як соціологічне та юридичне явище. Сім'я з наукових позицій соціології розглядається як мала соціальна група людей, що поєднані шлюбом, відносинами родинності, прийняттям дітей у сім'ю на виховання, спільним побутом, взаємною моральною відповідальністю та підтримкою [10].

Застосування соціологічного визначення сім'ї у юридичній науці призвело до формування двох напрямків правових досліджень: розгляд сім'ї лише як соціальної категорії; розгляд сім'ї як соціально-юридичної категорії (табл. 1).

Порівняльний аналіз поняття «сім'я»
складено автором на основі [1-11]

Автор 1	Визначення 2	Ключові слова 3
Є.М. Ворожейкін [4, с. 13]	спільне життя осіб, що виникло зі шлюбу, близької родинності, усиновлення та інших законних підстав, що має на меті народження і виховання дітей, спільне ведення господарства, встановлення відносин інтимної чи духовної близькості і викликає відповідні до цього особисті і майнові права та обов'язки	<i>ключова категорія</i> – спільне життя осіб; <i>підстава створення</i> – шлюб, близька родинність, усиновлення; <i>мета</i> – народження і виховання дітей, спільне ведення господарства; встановлення відносин близькості; <i>результат</i> – особисті і майнові права та обов'язки;
Г.О. Лозова [5, с. 122]	об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні чи інших формах взяття дітей на виховання, а також на інших підставах, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, і яке пов'язує своїх членів спільністю життя та інтимних стосунків, а також взаємними правами і обов'язками	<i>ключова категорія</i> – об'єднання осіб; <i>підстава створення</i> – шлюб, кровне споріднення, усиновлення, інші форми взяття дітей на виховання; <i>мета</i> – спільність життя та інтимних стосунків; <i>результат</i> – взаємні права та обов'язки
Р.П. Мананкова [6, с. 45]	мала соціальна група (об'єднання, союз осіб), заснована на шлюбі, родинності, усиновленні й інших формах прийняття дітей на виховання, пов'язана спільністю життя, а також сімейними правами та обов'язками	<i>ключова категорія</i> – об'єднання, союз осіб; <i>підстава створення</i> – шлюб, родинність, усиновлення, інші форми взяття дітей на виховання; <i>мета</i> – спільність життя; <i>результат</i> – сімейні права та обов'язки
Г.К. Матвеев [7, с. 42]	засноване на шлюбі чи родинності об'єднання осіб, пов'язаних між собою особистими і майновими правами та обов'язками, моральною і матеріальною спільністю і підтримкою, веденням спільного господарства і вихованням дітей	<i>ключова категорія</i> – об'єднання осіб; <i>підстава створення</i> – шлюб, родинність; <i>мета</i> – моральна і матеріальна спільність, підтримка; <i>результат</i> – особисті і майнові права та обов'язки
В.О. Рясенцев [8, с. 45]	коло осіб, пов'язаних правами і обов'язками, що впливають зі шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання, яке покликане сприяти зміцненню і розвитку сімейних відносин на принципах моралі	<i>ключова категорія</i> – коло осіб; <i>підстава створення</i> – шлюб, кровне споріднення, усиновлення, інші форми взяття дітей на виховання; <i>мета / результат</i> – зміцнення і розвиток сімейних відносин з дотриманням принципів моралі
Ю.С. Червоний [9, с. 69]	(у юридичному розумінні) - історично визначена організована спільність, пов'язана взаємними правами та обов'язками, які впливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання	<i>ключова категорія</i> – організована спільність; <i>підстава створення</i> – шлюб, кровне споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання <i>результат</i> – взаємні права та обов'язки

Перший напрям правових досліджень полягає у тому, що сім'я не розглядається в юридичному аспекті, «оскільки суб'єктом сімейного права є не сім'я, а конкретні особи (подружжя, діти, батьки)» [10, с. 85]. Соціальна складова підкреслюється широтою критеріїв, що характеризують сім'ю та відмінністю умов існування сімей.

Досить ґрунтовне визначення сім'ї в соціальному аспекті пропонує М.Д. Шимін. Сім'я в соціальному аспекті розуміється як «специфічна форма соціальної життєдіяльності людей, зумовлена економічним ладом суспільства, заснована на шлюбі чи родинності, включаючи всю сукупність відносин (між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між різними поколіннями), що складаються на базі спільної різносторонньої діяльності її членів, у якій реалізуються як потреби суспільства (у фізичному і духовному відтворенні людської особистості, в забезпеченні нормальної спільної життєдіяльності людей у сфері особистого життя), так і потреби індивіда (в інтимних зв'язках, у сімейному особистому щасті)» [2, с. 21].

Другий напрям правових досліджень полягає у тому, що соціальні відносини регулює саме право, незважаючи на те, що сім'я є соціальною категорією. Тому, сімейні відносини набувають правового змісту та стають правовідносинами, що надає сім'ї правового статусу.

Отже, учені трактують юридичне поняття сім'ї як: коло осіб, спільне життя осіб, об'єднання осіб, організована спільність, сукупність осіб. Це є свідченням розходженням наукових поглядів щодо форми позначення відповідного об'єднання (ключової категорії), що підкреслює соціальний аспект поняття «сім'я».

Сім'ю у правовому розумінні доцільно розглядати як юридичний зв'язок між фізичними особами. Застосування поняття юридичний зв'язок чітко підкреслює те змістове навантаження, яке вказує на сім'ю як правову категорію та чітко відмежовує юридичне визначення сім'ї від соціологічного. Юридичний зв'язок є нічим іншим як правовідносинами, що вини-

кають між членами сім'ї на визначених законом підставах. Такий зв'язок полягає у наділенні фізичних осіб, які складають сім'ю, взаємними правами та обов'язками, якими пов'язує (зв'язує) їх закон [10].

Наступною складовою у розумінні поняття «сім'я» є конкретизація підстав, на яких формується такого роду об'єднання фізичних осіб. Такими підставами є шлюб, родинність, усиновлення та окремі форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (прийняття дитини на виховання в сім'ю) [10, с. 88].

Визначення та розуміння поняття «сім'я» розкривається у відповідних ознаках, які його відрізняють від інших соціальних та правових інститутів. Ознаками сім'ї є: спільність життя; спільне проживання і побут; наявність взаємних прав та обов'язків; ведення спільного господарства; взаємна моральна та матеріальна підтримка.

Реалізація сімейного права в системі права враховує специфічність сімейно-шлюбних відносин, яка на думку Г. Матвєєва [7] полягає у наступному:

1) сімейно-шлюбні відносини виникають не зі звичайних юридичних фактів, характерних для цивільних правовідносин (наприклад, односторонній правочин, договір), а з таких своєрідних юридичних фактів, як шлюб і родинні стосунки, материнство і батьківство, усиновлення і патронат. При цьому, з цих фактів виникають не лише особисті немайнові відносини (наприклад, щодо виховання дитини), а і майнові (аліментні зобов'язання подружжя, між батьками і дітьми);

2) сімейно-шлюбні відносини є переважно особисто-правовими (укладення і розірвання шлюбу, статус подружжя, батьків і дітей, права і обов'язки батьків щодо виховання дітей), а вже потім — майновими: спільне і роздільне (у СК України воно іменується особистою приватною власністю дружини та чоловіка) майно, тоді як у цивільному праві превалюють майнові відносини, а особисті посідають незначне місце;

3) сімейно-шлюбні права і обов'язки, за загальним правилом, є невідчужуваними, «позаоборотними» (йдеться як про особисті, так і про майнові права та обов'язки), тобто не можуть передаватися іншим особам; їх не можна продати

чи купити, подарувати чи заповідати. Інша справа — з більшістю цивільних прав і обов'язків (речових і зобов'язальних) [7].

Принципи сімейного права інтегрують в собі панівні ідеї в суспільстві щодо цінностей сім'ї, відображенням яких є імперативні вимоги, що забезпечуються дотриманням матеріальних і процедурних гарантій [12, 13]:

- державна охорона сім'ї, материнства, батьківства;
- рівність учасників сімейних відносин;
- неприпустимість державного або будь-якого іншого втручання в сімейне життя;
- пріоритет сімейного виховання;
- регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками;

- пріоритет захисту прав та інтересів дітей і непрацездатних членів сім'ї;
- дотримання в сімейних відносинах справедливості, добросовісності, розумності, відповідно до моральних засад суспільства;
- добровільність шлюбного союзу;
- визначення шлюбу, укладеного тільки в державному органі реєстрації.

Вимогами до принципів сімейного права є: нормативність, стабільність, узагальнення, абстрагування, фундаментальність [3, с. 110].

Кількісна інформація, що характеризує захист прав та інтересів суб'єктів сімейного права може бути представлена таким показником, як співвідношення зареєстрованих розлучень та шлюбів (табл. 2).

Таблиця 2

Інформація щодо зареєстрованих шлюбів та розлучень [11, с. 44]

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	274,5	332,1	305,9	355,9	278,3	304,2	295,0	299,0	299,5
Кількість зареєстрованих розлучень, тис.	197,3	183,5	126,12	182,5	168,5	164,9	130,7	129,4	130,0

Зазначений показник за 2000 – 2016 рр. знизився з 71,9% до 43,4%, що є позитивною тенденцією. За абсолютним значенням цей показ-

ник є суттєвим, тобто за 2016 р. частка зареєстрованих розлучень, порівняно з зареєстрованими шлюбами становила 43,4% (рис. 1).

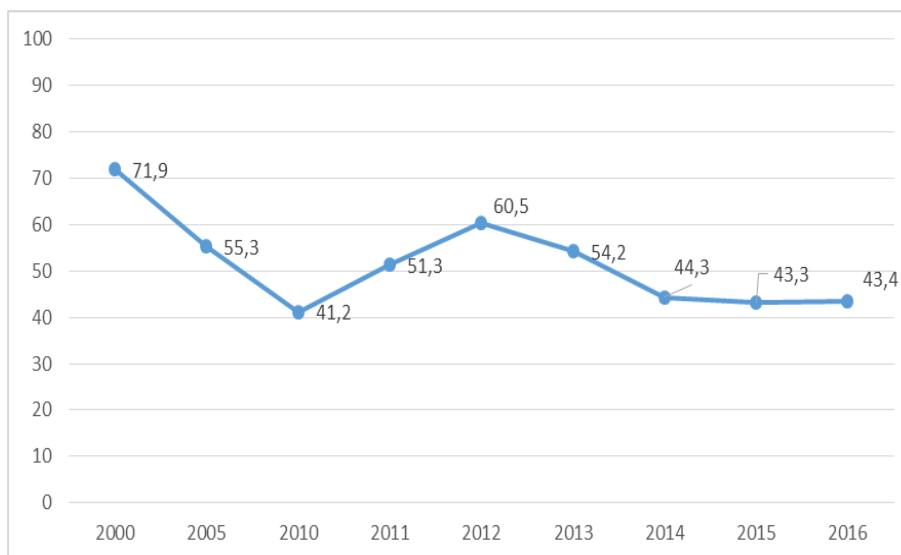

Рис. 1 Співвідношення кількості зареєстрованих розлучень до кількості шлюбів, % Розраховано автором на основі [11]

На стан шлюбно-сімейних відносин впливають такі фактори, як: стан економіки, рівень життя населення, соціально-культурні особливості суспільства, стан правового регулювання

(цивільний, кримінальний, адміністративний аспект) [14, 15].

Висновки. Сімейне право є своєрідним, специфічним правовим масивом, правова природа

якого і місце в системі українського права, як і раніше, викликають полеміку. Однією з найбільших проблем у сфері охорони сім'ї є існування різних наукових підходів до визначення поняття сім'ї як об'єкта правового регулювання. Насамперед це створює труднощі в практиці роботи правозастосовчих органів, коли виникають питання відносно сім'ї як цілісного утворення, чи окремих її складових.

Сім'ю у правовому розумінні доцільно розглядати як юридичний зв'язок між фізичними особами. Застосування поняття юридичний зв'язок чітко підкреслює те змістове навантаження, яке вказує на сім'ю як правову категорію та чітко відмежовує юридичне визначення сім'ї від соціологічного.

Важливість юридичних фактів саме у сфері сімейного права підтверджується необхідністю знаходження балансу між приватністю як одним із фундаментальних прав людини і загальним благом [12].

Література

1. *Бондар Т.В.* Сімейне право в системі права України / Т.В. Бондар // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 129-134.

2. *Шимин Н.Д.* Семья как общественное явление: опыт социал.-филос. анализа / Н.Д. Шимин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 188 с.

3. *Менджул М.В.* Систематизація принципів сімейного права в Україні / М.В. Менджул // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 1. – С. 110-112.

4. *Ворожейкин Е.М.* Правовые основы брака и семьи / Е.М. Ворожейкин. – М.: Юридическая литература, 1969. – 160 с.

5. *Лозова Г.О.* Законодавче визначення сім'ї та шлюбу / Г.О. Лозова // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 1 (17). – С. 119-122.

6. *Мананкова Р.П.* Правовой статус членов семьи по советскому семейному законодательству / Р.П. Мананкова; под ред. Б.Л. Хаскельберга. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 232 с.

7. *Матвеев Г.К.* Советское семейное право / Г.К. Матвеев. – М.: Юридическая литература, 1978. – 240 с.

8. *Рясенцев В.А.* Семейное право / В.А. Рясенцев. – М.: Юридическая литература, 1971. – 293 с.

9. *Сімейне право України: підручник / за ред. Ю.С. Червоного.* – К.: Істина, 2004. – 464 с.

10. *Ватрас В.А.* Поняття «сім'я» у сімейному праві України / В.А. Ватрас // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 83-91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09vvaspu.pdf>

11. *Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України / за ред. І.Є. Вернера.* – Київ, 2017. – 611 с.

12. *Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції: монографія / О.А. Явор.* – Х.: Право, 2016. – 352 с.

13. *Тімуш І.С.* Цивільно-правова відповідальність неповнолітніх після набуття ними повної цивільної дієздатності та батьків, позбавлених батьківських прав / І.С. Тімуш, І.А. Коваленко // Юридична наука. – 2014. – № 9. – С. 29-34.

14. *Калюжний Р.А.* Юриспруденція: від витоків до сучасності / Р.А. Калюжний, Л.О. Шапенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2016. – № 3. – С. 32-39.

15. *The Future of Family Property in Europe/ Edited by Rftharina Boele-Woelki, Jo Miles and M. Scherpe.* – 2011 Intersentia. Cambridge – Antwerp – Portland. – 435 p.

References

1. *Bondar T.V.* Simejne pravo v sy`stemi prava Ukrayiny` // Pry`vatne pravo. – 2013. – № 1. – S. 129-134.

2. *Shy`my`n N.D.* Sem`ya kak obshhestvennoe yavleny`e: Opyt socy`al.-fy`los. analy`za / N.D. Shy`my`n. – Voronezh: Y`zd-vo Voronezh. un-ta, 1989. – 188 s.

3. *Mendzhul M.V.* Sy`stematy`zaciya pry`ncy`piv simejnogo prava v Ukrayini // Porivnyal`no-analyty`chne pravo. – 2016. – № 1. – S. 110-112.

4. *Vorozhejky`n E.M.* Pravovye osnovy braka i sem`y` / E.M. Vorozhejky`n. - M.: Yury`dy`cheskaya ly`teratura, 1969. – 160 s.
5. *Lozova G.O.* Zakonodavche vy`znachennya sim'yi ta shlyubu / G.O. Lozova // *Universy`tets`ki naukovi zapy`sky`*. Chasopy`s Hmel`ny`cz`kogo universy`tetu upravlinnya ta prava. – 2006. – № 1 (17). – S. 119-122.
6. *Manankova R.P.* Pravovoj status chlenov sem`y` po sovetському семеjnomu zakonodatel`stvu / R.P. Manankova; pod red. B.L. Haskel`berga. – Tomsk: Y`zd-vo Tomsk. un-ta, 1991. – 232 s.
7. *Matveev G.K.* Sovetskoe semejnoe pravo / G.K. Matveev. – M.: Yury`dy`cheskaya ly`teratura, 1978. – 240 s.
8. *Ryasencev V.A.* Semejnoe pravo / V.A. Ryasencev. – M.: Yury`dy`cheskaya ly`teratura, 1971. – 293 s.
9. *Simejne pravo Ukrainy`*: pidruchny`k / za red. Yu.S. Chervonogo. – K.: Isty`na, 2004. – 464 s.
10. *Vatras V.A.* Ponyattya «sim'ya» u simejnomu pravi Ukrainy` / V.A. Vatras // *Forum prava*. – 2009. – № 1. – S. 83-91 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09vvacpu.pdf>
11. *Staty`sty`chny`j shhorichny`k Ukrainy` za 2016 rik.* Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrainy`. Za redakciyeyu I.Ye. Vernera. Ky`yiv, 2017. – 611 s.
12. *Yury`dy`chni fakty` v simejnomu pravi Ukrainy`*: ustaleni pidxody` i novitni tendenciya: monografiya / O.A. Yavor. – H.: Pravo, 2016. – 352 s.
13. *Timush I.S., Kovalenko I.A.* Cy`vil`no-pravova vidpoval`nist` nepovnitnih pislya nabuttya ny`my` povnoyi cy`vil`noyi diyezdatnosti ta bat`kiv, pozbavleny`h bat`kivs`ky`h prav // *Yury`dy`chna nauka*. – 2014. – № 9. – S. 29-34.
14. *Kalyuzhny`j R.A.* Yury`sprudenciya: vid vy`tokiv do suchasnosti / R.A. Kalyuzhny`j, L.O. Shapenko // *Yury`dy`chny`j visny`k. Pov-itryane i kosmichne pravo*. – 2016. – № 3. – S. 32-39.
15. *The Future of Family Property in Europe* / Edited by Rftharina Boele-Woelki, Jo Miles and M.Scherpe. – 2011 Intersentia. Cambridge – Antwerp – Portland. – 435 p.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СЕМЬИ В ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: irenat608@gmail.com

Цель: в статье осуществлен научно-теоретический анализ содержания понятия «семья» в юридической науке, представлен сравнительный анализ понятия «семья» с учетом специфики семейно-брачных отношений. **Методы исследования:** анализируется сущность понятия «семья» по таким направлениям, как: ключевая категория, основание создания, цель, результат. **Результаты:** исследованы теоретико-методические аспекты понятия «семья» Проанализировано официальную статистическую информацию, характеризующую защиту прав и интересов субъектов семейного права. Определяются тенденции процессов заключения браков и разводов как сферы семейного права. Делается вывод о необходимости обеспечения принципов, гарантий семейного права в гражданском, уголовном, административном аспектах. **Обсуждение:** проблемы трактовки понятия «семья» в социальном и правовом смысле.

Ключевые слова: семья, социальное понимание семьи, юридическое понимание семьи, семейно-брачные отношения, семейное право.

I. Timush

DEFINITION OF A FAMILY IN LEGAL SCIENCE

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: irenat608@gmail.com

Purpose: the article provides a scientific and theoretical analysis of the concept of «family» in legal science, provides a comparative analysis of the concept of «family», taking into account the specificity of family-marital relations. **Methods:** the essence of the concept of «family» is analyzed in such directions as: the key category, the basis of creation, the purpose, the result. **Discussion:** theoretical and methodological aspects of the concept of «family» are analyzed. The official statistical information characterizing protection of rights and interests of subjects of family law is analyzed. The tendencies of the processes of marriage and divorce as a sphere of family law are determined. The conclusion is made on the need to ensure the principles, guarantees of family law in civil, criminal, administrative aspects. Discussed the problem of interpreting the concept of «family» in the social and legal sense.

Keywords: family, social understanding of family, legal understanding of family, family and marriage, relations, family law.

Т. М. Ямненко,
доктор юридичних наук

МЕДИЧНА РЕФОРМА: РЕАЛІЇ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: t.yamnenko@gmail.com

Мета: провести аналіз національного та міжнародного законодавства із забезпечення прав пацієнтів та дослідити основні тенденції розвитку лікарняного сектору в Україні і зарубіжних країнах. **Методи дослідження:** використані міжнародні акти по захисту прав пацієнтів, які вивчалися із застосуванням контент-аналізу, бібліосемантичного та аналітичного досвіду. **Результати дослідження та їх обговорення:** потреба аналізу найкращих доказових практик з управління, планування, фінансування, організації надання медичної допомоги актуальна для багатьох країн світу. Особлива увага акцентується на вивченні та аналізі організації і методів фінансування таких закладів.

Ключові слова: міжнародні угоди, нормативні акти, права пацієнтів, контроль якості медичної реформи.

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасному світі якість медичної допомоги вважається основною цільовою функцією системи охорони здоров'я і водночас визначальним критерієм її діяльності. У багатьох країнах прийняті та діють програми забезпечення якості медичної допомоги, що лягли в основу національної політики в галузі охорони здоров'я. Тобто це той важіль, який впливає на розвиток медицини, і визначається багатьма складовими — якістю управління (призначення, цілі, принципи, методи, структури, організація, планування), організації процесу надання медичної допомоги та його ресурсного забезпечення (матеріально-технічного, методичного, кадрового, фінансового тощо), реалізації застосування технологій, сучасних настанов, стандартів, клінічних протоколів.

Мета статті. В усьому світі дбають про те, аби медицина була на високому рівні, і тому, контроль якості поступово трансформувався в управління нею та систему безперервного її підвищення за допомогою дієвих важелів. В Україні таких не створено, радянські методи «гасіння пожеж» і «побиття винних» ще

животіють, але вже не працюють, «погану якість» перетворили на тавро вітчизняної медицини й маскування справжніх причин стану справ у ній.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій системі питання охорони, захисту, порядку здійснення права на життя, здоров'я та права на особисту безпеку присвячено норми конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального та інших галузей права України. Відсутність єдиного визначення права на життя у різноманітних підходах до наукового розуміння явища доводить необхідність викромети складові елементи права на життя в окрему складову, в нашому випадку в блоці медичної реформи [1].

Коротко про те, що вже вдалося зробити в медицині в правовому полі:

1. Ухвалено Закон про автономізацію медичних установ. Головне в цьому законі: вперше визначене поняття «послуги з медичного обслуговування населення» як одиниці вартості.

2. Ухвалено один із ключових законів, необхідних для повноцінного старту медреформи - «Про державні фінансові гарантії щодо надання медичних послуг та лікарських засобів» № 6327. Де основоположний принцип - гроші ідуть за пацієнтом [2].

Основний принцип реформи виходячи з міжнародного досвіду - держава почне оплачувати надану пацієнту медичну послугу, а не фінансувати кількість ліжок-місць у лікарнях. Це дозволить розумно витратити медичний бюджет - направляти кошти тому, кому дійсно необхідна допомога. В цьому полягає принцип – гроші йдуть за пацієнтом [3].

Слід зауважити, що вводиться фінансування напряму сімейного лікаря на первинній ланці медицини. Цей принцип має працювати з 1 липня 2018 року. Кожен сімейний лікар матиме право заключити контракти з 2 тисячами пацієнтів. За кожен контракт лікар буде отримувати певну суму на рік на свій рахунок.

Реальним кроком у цьому напрямку було ухвалення у квітні 2017 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» (№ 2002-VIII). Він передбачає здійснення низки заходів щодо створення мережі державних та комунальних медичних закладів з достатнім рівнем самостійності для ефективного та своєчасного медичного забезпечення населення. Зокрема, Законом задекларовано їх фінансову та управлінську автономію, а також встановлено спрощений порядок реорганізації закладів охорони здоров'я: державних та комунальних установ у казенні підприємства і комунальні некомерційні підприємства. Водночас Закон закріплює гарантію того, що кошти, не використані закладами охорони здоров'я (крім державних та комунальних установ) у поточному році, не вилучатимуться в них і можуть бути використані на фінансування діяльності закладу (зокрема на оновлення матеріально-технічної бази). Також Закон урегулює окремі питання, пов'язані з договорами про медичне обслуговування населення, які укладатимуться відповідно до спеціального порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України [4].

У аналізованому Законі міститься положення про те, що медичну допомогу надають безоплатно (за рахунок бюджетних коштів) у закладах охорони здоров'я та фізичні особи-

підприємці, які отримали відповідну ліцензію. І одразу уточнюється: лише ті, з ким головний розпорядник бюджетних коштів уклав договори про медичне обслуговування населення. Далі наведено й певні фінансові обмеження: такі договори укладаються лише в межах бюджетних коштів, передбачених на охорону здоров'я на відповідний бюджетний період, на підставі вартості й обсягу послуг з медичного обслуговування, замовником яких є держава або органи місцевого самоврядування. Отож, в умовах дефіциту таких коштів обсяги гарантованої медичної допомоги буде обмежено і скорочено — відповідно до «меж» бюджету. З економічної точки зору — це раціональний і логічний підхід, однак з позицій медицини — суттєвий ризик. Адже враховуючи неможливість точно спрогнозувати перебіг хвороби пацієнта, його одужання тощо, запровадження механізмів нормованого розподілу витрат і нормування медичних втручань приховує небезпеку невизначеності. Навіть жорстке запровадження протоколів лікування і нормативне фінансування на їх підставі можуть значно обмежити здатність лікаря приймати гнучкі рішення щодо лікування пацієнта і перетворять його з логічно мислячого фахівця на суто технічного виконавця [4].

Створення, в свою чергу, Національної Служби Здоров'я України (НСЗУ) за прикладом Британської National Health Service - оператора, який прийматиме основні рішення на локальному рівні - контракуватиме закупівлю медичних послуг та підписуватиме договори з медичними закладами і лікарями, що займаються підприємницькою діяльністю [5]. Національна служба здоров'я створюється для реалізації зміни принципу фінансування системи охорони здоров'я та буде підзвітна відразу Кабінету Міністрів. Умовно кажучи, це буде окреме міністерство. Саме у такій структурі є ціла низка переваг. Наприклад, медичні протоколи затверджує не Національна служба здоров'я, а МОЗ. Це дасть можливість службі виступати у ролі незалежної контролюючої структури. Вона замовляє медичні послуги у лікарень, у тому числі й приватних, до яких не має жодного відношення. Лікарню обирає пацієнт – служба здоров'я лише оплачує лікування і контролює його вартість та якість. Це окрема урядова струк-

тура. За нинішньої системи МОЗ якраз замовляє медичні послуги для населення саме у себе. Приміром, він віддає гроші у вигляді медичної субвенції міській раді, а та віддає їх лікувальному закладу, що належить місту, але підпорядковується Міністерству охорони здоров'я. У якості наданих послуг при цьому ніхто не зацікавлений. Натомість Національній службі здоров'я не належить жоден з медичних закладів [6].

Важливим елементом у впровадженні медичної реформи є і дієва система контролю якості при наданні медичних послуг. Ліцензування — процес, яким уряд надає дозвіл на здійснення професійної діяльності практикуючому лікарю або медичній організації (зазвичай після перевірки дотримання мінімальних обов'язкових стандартів). В Україні ліцензування поширюється на всіх юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми та фізичних осіб-підприємців, які провадять господарську діяльність з медичної практики. Якщо ліцензування гарантує мінімальні стандарти для безпеки пацієнта та мінімізує ризики для здоров'я, то акредитація медичних закладів покликана забезпечити безперервне підвищення якості й націлена на досягнення оптимальних стандартів. Національний орган з акредитування через незалежне зовнішнє оцінювання публічно підтверджує досягнення акредитаційних стандартів тим чи іншим закладом. У Великій Британії цим займається United Kingdom Accreditation Forum (UKAF) — волонтерська мережа організацій NHS, підзвітна уряду; у Франції — HAS, орган влади у сфері охорони здоров'я (незалежна некомерційна публічна наукова організація); у США — Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organization (JCAHO; національна некомерційна організація). Оскільки, в Україні акредитація здійснюється не незалежною структурою, як це відбувається в більшості країн ЄС, а Міністерство охорони здоров'я України, котре перевіряє підпорядковані йому ж заклади, це створює об'єктивні перешкоди для забезпечення належної якості медичної допомоги в охороні здоров'я [7].

Наказом МОЗ від 01.08.2011 р. № 454 «Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року» у державі проголошено принцип безперервного підвищення якості, невід'ємною складовою якого є клінічний аудит.

У Концепції зазначено: нині аналіз результатів роботи закладів охорони здоров'я ґрунтується на затверджених державними органами облікових і звітних документах (статистичних даних і річних звітах про діяльність), а також на результатах окремих досліджень, чого недостатньо для оцінки якості медичної допомоги та визначення напрямків її покращання [8].

Наказ МОЗ України від 05.02.2016 р. № 69 «Про організацію клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування» «осучаснює» експертну оцінку другої та третьої груп експертизи, яка здійснюється у випадках смерті пацієнтів, розбіжності встановлених діагнозів, недотримання стандартів медичної допомоги та медичного обслуговування, клінічних локальних протоколів, табелів матеріально-технічного оснащення, а також у випадках, котрі супроводжувалися скаргами заявника, тощо. Таким чином, хоча в нормативних документах МОЗ і зазначені сучасні методи контролю якості — клінічний аудит та моніторинг, на практиці здійснюється експертна оцінка результату й окремих небажаних випадків із вжиттям «організаційних заходів» для покарання винних. Тоді як клінічний аудит у медичному закладі проводиться зазвичай один раз на квартал і має на меті не покарання окремих працівників за те, що не було досягнуто прийнятної якості, а пошук можливостей для її досягнення [9].

Важливою складовою медичної реформи в Україні є запровадження нової моделі фінансування системи охорони здоров'я, яка передбачає чіткі зрозумілі гарантії держави щодо медичної допомоги, кращий фінансовий захист для громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних ресурсів та скорочення неформальних платежів [10].

Як показує світова практика, якою б досконалою не була державна мережа лікувально-

профілактичних установ, все одно буде існувати попит на медичні послуги, що надаються комерційними структурами. Але ми прагнемо перейняти позитивний досвід розвинутих країн світу де приватний сектор охорони здоров'я не зміг би домінувати за своїм покриттям над державним. З іншого боку – щоб усі доступні приватні медичні служби були дзеркальним відображенням державних амбулаторій, клінік, кабінетів фахівців.

Висновки. 1. Проведений аналіз міжнародного законодавства та міжнародних наукових публікацій показав високий рівень правового забезпечення захисту прав пацієнтів у Європейських країнах, що визначено стандартами оцінки роботи системи охорони здоров'я за допомогою використання різноманітних концептуальних і методологічних підходів до управління, фінансування, планування та організації надання вторинної медичної допомоги.

2. Реформування лікарняного сектору є досить складним процесом, оскільки лікарні залишаються досить консервативним елементом системи охорони здоров'я, попри нові виклики і зміни в самих системах. Реформа лікарень передбачає використання нових моделей управління, нових методів оплати медичних послуг, посилення контролю за їх роботою.

3. Механізм контролю якості, який має бути постійним і спрямованим на підвищення якості медичної допомоги, у нас витіснено різного роду перевітками, коли в медичному закладі трапляється надзвичайна подія (смерть хворого чи скарга пацієнта) — системи управління якістю медичної допомоги в тому вигляді, як вона існує у розвинутих країнах, ми не маємо. Отже, підтримую фахівців, які ведуть мову про необхідність створення Національної агенції контролю якості (за прикладом інших країн), яка була б незалежною, не підпорядкованою МОЗ, укомплектованою фаховими експертами із досвідом роботи в цьому напрямку.

Література

1. *Адміністративно-правова охорона особистих немайнових прав: монографія* / О.О. Пунда – Ірпінь – Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. – 542 с.

2. *Системи охорони здоров'я: час змін* — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2qJdw1n>.

3. *Безруков В.В.,* Войтенко В.П., Ахаладзе Н.Г., Писарук А.В., Кошель Н.М. Реформирование медицины. Украина в мировом и европейском контексте, 2017 — 127 с.

4. *Дорошенко О.О.,* Шевченко М.В. Аналіз міжнародного досвіду фінансування вторинної медичної допомоги // *Економіка і право охорони здоров'я.* – 2017. – № 1 (5).

5. *О международном опыте реформирования системы здравоохранения* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2qDMKml>.

6. *Постанова* Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101 «Про утворення Національної служби здоров'я України».

7. *Health Authorities* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2cj10MW>; National Institute for Clinical Excellence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nice.org.uk/>.

8. *Розпорядженням* Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я.: zakon.rada.gov.ua/go/1013-2016-p.

9. *Європейський інформаційно-дослідницький центр* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/>.

10. *Закон* України Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення // *Відомості Верховної Ради України.* – 2018. – № 5. – Ст. 31: zakon.rada.gov.ua/go/2168-19.

References

1. *Administrativno-pravova okhorona osobystykh nemainovykh prav: monohrafiia* / О.О. Punda. – Irpin – Khmelnytskyi, FOP Melnyk A.A., 2017. – 542 s.

2. *Systemy okhorony zdorovia: chas zmin* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bit.ly/2qJdw1n>.

3. *Bezrukov V.V.,* Voitenko V.P., Akhaladze N.H., Pysaruk A.V., Koshel N.M. Reformyrovanye medytsyny. Ukrayna v myrovom y evropeiskom kontekste, 2017 — 127 s.

4. *Doroshenko O.O.,* Shevchenko M.V. Analiz mizhnarodnoho dosvidu finansuvannia vtorynnoi medychnoi dopomohy // *Ekonomika i pravo okhorony zdorovia.* – 2017. – № 1 (5).

5. *O mezhdunarodnom* опыте reformyrovanyu systemy zdavookhraneniya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bit.ly/2qDMKML>.

6. *Postanova* Kabinetu ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2017 r. № 1101 «Pro utvorennia Natsionalnoi sluzhby zdorovia Ukrainy».

7. *Health Authorities* [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://bit.ly/2cj10MW>; National Institute for Clinical Excellence — [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.nice.org.uk/>.

8. *Rozporiadzhennia* Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 lystopada 2016 r. № 1013-r Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia: zakon.rada.gov.ua/go/1013-2016-r.

9. *Ievropeyskyi* informatsiino-doslidnytskyi tsentr [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/>.

10. *Zakon* Ukrainy Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2018. – № 5. – St. 31: zakon.rada.gov.ua/go/2168-19.

Т. М. Ямненко

МЕДИЦИНСКАЯ РЕФОРМА: РЕАЛИИ УКРАИНЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: t.yamnenko@gmail.com

Цель: провести анализ национального и международного законодательства по обеспечению прав пациентов и исследовать основные тенденции развития лечебного сектора в Украине и зарубежных странах. **Методы исследования:** использованы международные акты по защите прав пациентов, которые изучались с применением контент-анализа, библиосемантического и аналитического опыта. **Результаты исследования и их обсуждение:** потребность в анализе лучших доказательных практик по управлению, планированию, финансированию, организации оказания медицинской помощи актуальна для многих стран мира. Особое внимание акцентируется на изучении и анализе организации и методов финансирования таких заведений.

Ключевые слова: международные соглашения, нормативные акты, права пациентов, контроль качества медицинской реформы.

T. Yamnenko

MEDICAL REFORM: UKRAINE'S REALITIES AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: t.yamnenko@gmail.com

Purpose: the goal is to analyze the national and international legislation on ensuring the rights of patients and to explore the main trends in the development of the medical sector in Ukraine and foreign countries. **Methods:** international acts on the protection of patients' rights were used, which were studied with the use of content analysis, bibliosemantic and analytical experience. **Results of the study and their discussion:** the need for an analysis of the best evidence-based practices in management, planning, financing, organization of medical care is relevant for many countries in the world. Particular attention is focused on the study and analysis of the organization and methods of financing such institutions.

Key words: international agreements, normative acts, patients' rights, quality control of medical reform.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 330.131.7:656.6(045)

Д. О. Беззубов,
доктор юридичних наук, доцент

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Мета: визначити правові моделі державного управління системою забезпечення економічної безпеки. Запропонувати ефективні механізми гарантування економічної безпеки. Запропонувати авторські моделі організаційного забезпечення діяльності органів публічної адміністрації. **Методи:** дослідження проведене з використанням класичних методів наукового пізнання. За допомогою методу аналізу розкриті системні елементи правового механізму державного управління системою забезпечення економічної безпеки. За допомогою методу синтезу розглянуті варіанти виникнення загрози економічній безпеці. **Результати:** за результатами дослідження запропоновані механізми ефективного публічного адміністрування системою забезпечення економічної безпеки. Визначені та розкриті складові організаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: безпека, адміністрування, право, економіка, управління, забезпечення, моделі.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасний стан суспільного розвитку держави має дуалістичний та неоднорідний характер. Відбувається порив у сфері науково-технічного прогресу та відповідні дії держави, спрямовані на підвищення добробуту, забезпечення суспільної безпеки, життя та здоров'я громадян, виникають різноманітні конфлікти, результати людської діяльності входять у протиріччя із зовнішнім світом та природою, що призводить до виникнення загроз життю окремої людини та цілих націй. У таких непростих умовах державне управління призначене для вирішення актуального питання не тільки національної безпеки, а й економічної безпеки як її невід'ємного елементу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми правового забезпечення економічної безпеки досліджували такі вітчизняні вчені, як М.І. Ануфрієв, І.В. Арістова, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.Т. Білоус, І.Л. Бородін, І.С. Братков, Н.П. Бортник,

В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.Л. Грохольський, Є.В. Додін, В.О. Заросило, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, С.Ф. Константінов, В.В. Конопльов, О.В. Копан, Б.А. Кормич, М.В. Корнієнко, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, М.Н. Курко, В.Я. Настюк, В.А. Ліпкан, О.А. Мартиненко, О.А. Музика-Стефанчук, В.І. Олефір, О.І. Остапенко, В.П. Петков, А.М. Подоляка, Т.О. Проценко, Л.А. Савченко, А.А. Стародубцев, М.М. Тищенко, Н.П. Христинченко, В.К. Шкарупа, І.М. Шопіна, Х.П. Ярмакі, О.Н. Ярмиш та ін.

Серед зарубіжних вчених, які займалися проблематикою безпеки в суспільних відносинах, варто виокремити – праці Аристотеля, О. Бауера, Ж. Бодена, У. Бека, М. Вебера, Т. Гоббса, Г. Гроція, Демокрита, Д. Дідро, Э. Дюркгейма, Р. Еллінека, І.А. Ільїна, І. Канта, Н.М. Коркунова, Н. Макиавеллі, Платона, Г.В. Плеханова, Полібія, П.А. Сорокіна, Р. Спе-

нсера, Е. Гобсбаума, Цицерона та багатьох інших.

Мета статті. Незважаючи на інтенсивність і широкий спектр наявних досліджень, різних аспектів цієї проблематики, багато питань досі залишаються дискусійними, що зумовлено об'єктивними змінами у структурі суспільства та їх суб'єктивними оцінками. Визначення категорії забезпечення економічної безпеки та її правових напрямків у системі суспільної безпеки вирішує проблему національної безпеки з позиції розвитку економіки та фінансів держави.

Виклад основного матеріалу. Середовище управління системою забезпечення економічної безпеки – це соціальне середовище, яке виступає як сукупність всіх аспектів впливу суспільства відносно здатності національної економіки до розширеного самовідтворення та задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні.

Адміністративно-публічне забезпечення економічної безпеки визначається нами як сукупність методів і прийомів органів державного управління (публічного адміністрування), за допомогою яких встановлюється стан відсутності загроз і небезпек економіці держави.

У системі забезпечення економічної безпеки публічне адміністрування відіграє провідну роль, оскільки переважна більшість регулювання є частиною нормативного масиву держави.

Одним із аспектів публічного адміністрування є визначення категорій середовища забезпечення економічної безпеки. Таким середовищем у глобальному розрізі виступають суспільні відносини в сфері економіки, що виникають між всіма суб'єктами адміністративного права. Це середовище характеризується мінливістю (змінністю) та ймовірністю виникнення загроз або небезпек у певний період часу.

Пропонуємо розділити це середовище на внутрішнє та зовнішнє за місцем і причинами виникнення джерел небезпеки.

Внутрішнє середовище системи забезпечення економічної безпеки складає сукупність суспільних відносин, що виникають в системі забезпечення суспільної безпеки під час її функціонування. Такими небезпеками економіці держа-

ви можуть бути: небезпека інформаційного обміну (наприклад, між суб'єктом та об'єктом), юридичний ризик (невірне або неадекватне застосування нормативних актів, що може завдати шкоду учасникам забезпечення суспільної безпеки; особистісний ризик (невірне прийняття рішення учасником забезпечення суспільної безпеки); управлінський ризик (нераціональне або несвочасне використання ресурсів для подолання ситуацій небезпеки).

Зовнішнє середовище формується поза межами окресленої нами системи забезпечення економічної безпеки. Зовнішнє середовище формується із ситуацій та їх негативних наслідків, які виникають із причин, що не залежать від системи забезпечення суспільної безпеки. Такими небезпеками є природні стихійні лиха, небезпеки космічного походження (метеорити, уламки космічних кораблів або космічне сміття, яке може впасти на населених територіях), катастрофи, аварії. Під впливом зовнішнього середовища система забезпечення суспільної безпеки трансформується, змінюється адекватно загрозам, що виникають, їх реальним або ймовірним негативним наслідкам.

Середовище забезпечення суспільної безпеки формує сферу управлінського впливу системи забезпечення суспільної безпеки [1].

Сферами управлінського впливу в системі забезпечення суспільної безпеки є громадська, екологічна, політична, економічна, гуманітарна і техногенна. Логіка їх існування обумовлена основними загрозами суспільній безпеці (фактично загрози і виступають каталізатором функціонування відповідних галузей управління).

Громадська сфера охоплює коло суспільних відносин щодо безпеки в громадських місцях, місцях скупчення людей. Ця сфера, в основному, пов'язана з поведінкою осіб у громадських місцях і наслідками такої поведінки. Фактично громадська сфера формується з категорій «громадська безпека» і «громадський порядок».

Екологічна сфера пов'язана з діяльністю фізичних та юридичних осіб щодо використання ними небезпечних речовин, механізмів і процесів, що можуть завдати шкоду оточуючому середовищу або іншим особам. При цьому використання може бути як санкціонованим держа-

вою (транспортування небезпечних речовин залізничним або автомобільним транспортом, виготовлення отруйних речовин, лаків і фарб, побутової хімії продукції на виробництві), так і незаконне (надмірне, з порушенням норм використання добрив, використання вибухівки для лову риби та ін.).

Політична сфера формується при проведенні політичної діяльності, прийнятті й впровадженні політичних рішень. Це цілеспрямована діяльність людей щодо процесу управління суспільними процесами за допомогою політичних рішень і політичної волі [2].

Економічна сфера формується із сукупності державних установ і організацій, фінансових установ, підприємств та організацій різної форми власності, фізичних осіб, які беруть участь у товарно-грошових відносинах у країні. Усі вище перелічені суб'єкти беруть участь у формуванні, розподілі й використанні фінансових ресурсів у країні, процесах суспільного відтворення, що формує фінансово-економічне середовище суспільства. Економічна сфера складається з двох основних галузей: перша – вся економічна сфера, друга – соціальне забезпечення громадян.

Гуманітарна сфера – це сукупність соціальних, культурних та етнічних надбань суспільства, що охоплює процес становлення і розвитку суспільства як нації та етносу, відповідно контактів з іншими етносами і націями, що потенційно може створювати загрозу повної асиміляції та знищення духовних і культурних надбань українського суспільства.

Техногенна сфера охоплює діяльність усіх виробничих підприємств, усіх галузей народного господарства. Ця сфера визначається як діяльність людей із відтворення природних ресурсів і пов'язаних з цим технологічних процесів, які потенційно можуть спричинити виникнення ситуації загрози життю та здоров'ю учасникам суспільного забезпечення безпеки. Різниця між техногенною й екологічною сферою лежить у площині наслідків небезпечної ситуації: якщо екологічна сфера охоплює і навколишнє середовище, і загрози робітникам даного підприємства й іншим особам, то техногенна сфера охоплює

загрозу робітникам, машинам і механізмам та іншим особам.

Сфери функціонують у рамках системи забезпечення суспільної безпеки й постійно розвиваються разом із суспільними відносинами.

Розвиток виступає необхідною умовою функціонування суспільства. Розвиток є передумовою формування суспільства, основою його функціонування і головною метою існування [3]. Розвиток суспільства призводить до модернізації загроз і зумовлює формування двох механізмів: моніторингу й прогнозування ймовірних загроз і небезпек економічним відносинам.

Структура публічного адміністрування забезпечення економічної безпеки ґрунтується на встановленні факторингу ймовірностей виникнення загроз і небезпек економічним відносинам в державі. Запобігання виникненню загроз і небезпек економіці держави є частиною діяльності органів державної влади (публічного адміністрування).

Моніторинг економічних загроз – це процес аналізу ситуації, що склалася без активного втручання в процеси аналізу [4]. Моніторинг як елемент управління системою забезпечення суспільної безпеки передбачає детальний аналіз всіх рівнів суспільної ієрархії на предмет виникнення і розвитку в початковому стані ситуацій загроз і небезпек у суспільстві. Моніторинг фактично проводиться по сферах, які складають основу категорії «суспільна безпека». Методи моніторингу різноманітні, але мета незмінна – виявлення початкових етапів виникнення потенційно небезпечних ситуацій у суспільному середовищі.

Прогнозування економічних загроз – це процес розрахунків на основі статистики й теорії ймовірностей можливих варіантів розвитку певних подій і явищ [5]. Прогнозування виступає одним із найбільш складних елементів в управлінні системою забезпечення суспільної безпеки, оскільки існують можливості хибних або помилкових розрахунків. Процес прогнозування передбачає використання результатів моніторингу та їх подальшу обробку. Мета прогнозування – визначити серед ймовірних «сценаріїв» розвитку подій ті, що потенційно мо-

жуть стати джерелом небезпеки суспільству, й попередити або усунути їх до їхнього виникнення.

Результатом моніторингу і прогнозування в практичній площині управління стають моделі прийняття управлінських рішень щодо забезпечення суспільної безпеки.

Модель – це аналог деякого об'єкта (системи), процесу чи явища («оригіналу» моделі), який використовується як його «замінник» [4, с 4].

Модель суспільної безпеки може функціонувати лише за наявності всіх елементів і необхідних зовнішніх умов. Функціонування окресленої моделі адміністративного забезпечення суспільної безпеки можливо за таких умов: а) зміні навколишнього середовища; б) розвитку ситуації небезпеки і загрози; в) удосконалення моделі та її самовдосконалення адекватно складності загроз і небезпек (тобто здатності до самостійного вдосконалення на наявній практичній і юридичній базі). Між окресленими елементами існує логічний зв'язок, що обумовлений необхідністю функціонування моделі забезпечення суспільної безпеки виключно при виникненні ситуацій загроз і небезпек, а також профілактичного функціонування даної моделі або її окремих конструкцій у певний проміжок часу. З'єднуючими ланками виступають такі категорії: а) загальносуспільний розвиток – тобто суспільна безпека виступає необхідною умовою для розвитку суспільства; б) суб'єктність – обов'язковість участі суб'єктів адміністративного права в діяльності по забезпеченню суспільної безпеки; в) об'єктність – наявність об'єктів захисту і необхідність їх захисту; д) ситуаційність – можливість застосування конструкції у певний момент часу (при виникненні ситуації загрози або небезпеки); ж) ціле покладання – наявність цілей у діяльності суб'єкта забезпечення суспільної безпеки (пряме – подолання ситуації загрози і небезпеки, опосередковане – не пов'язане із забезпеченням суспільної безпеки або має профілактичний характер); з) дієвість (функціональність) – необхідність активних дій для забезпечення суспільної безпеки (правозастосування);

к) наочність – практична діяльність, наявний результат, відображення стану суспільної безпеки в зовнішньому середовищі.

З вищезазначеного можна визначити категорію «система забезпечення суспільної безпеки (у широкому аспекті)», а саме: це система теоретичних, методологічних, організаційно-правових, управлінських заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління станом суспільної безпеки у формі протидії загрозам і небезпекам в усіх сферах функціонування суспільства і гарантування прогресивного й нормального розвитку українського суспільства в майбутньому.

У вузькому розумінні система забезпечення суспільної безпеки – це сукупність державних і недержавних організацій, нормативно-правових актів і повноважень суб'єктів управління, що здійснюють діяльність в інтересах досягнення оптимального стану функціонування суспільства.

Висновки. По-перше, у системі забезпечення суспільної безпеки виділимо такі основні моделі: правова й організаційна; конструктивна та неконструктивна; одноцільова та багатоцільові; по-друге, правова модель передбачає першочергове використання нормативних актів як основи для прийняття управлінського рішення в системі забезпечення суспільної безпеки; по-третє, організаційна модель спирається на повноваження, ресурси та доцільність рішення, що приймається, практичну адекватність управлінського рішення рівню загроз і небезпек; по-четверте, конструктивна модель прийняття управлінського рішення передбачає наявність часу і необхідної інформації при прийнятті рішень, неконструктивна (ситуаційна) модель – прийняття рішення в умовах ризику та небезпеки; по-п'яте, одноцільова модель передбачає рішення, спрямоване на розв'язання однієї задачі, багатоцільова – для рішення одночасно кількох задач; по-шосте, управління системою національної безпеки передбачає використання аналізу сфер впливу, моніторингу та прогнозування подій і вироблення ефективної моделі управлінського рішення з метою досягнення стану відсутності загроз суспільству, тобто суспільної безпеки.

Література

1. *Крусян А. Р.* Формування та розвиток громадянського суспільства в Україні: конституційно-правовий аспект / А. Р. Крусян // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 5. – С. 36-45.
2. *Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова.* – К.: Факт, 2003. – 384 с.
3. *Драго Р.* Административная наука / пер. с фр. В. Л. Энтина; [под ред. и с предисл. В. М. Лазарева]. – М.: Прогресс, 1982. – 245 с.
4. *Бахрах Д. Н.* Государственная служба в Российской Федерации / Д. Н. Бахрах. – Екатеринбург, 1995. – 918 с.
5. *Deelen C.* Methods for assessing the risk of environmental contamination / C. Deelen // Risk manag. chem. environ.: proc. NATO com. challenges Mod. Soc. Pilot study risk manag. chem. environ. Oslo, Apr. – New York; London, 1989. – P. 25-36.
6. *Domingue G.* Approaches to risk assessment (management) / G. Domingue // Toxic. Subst. J. – 1984. – 6. – № 2-3. – P. 97-103.

References

1. *Krusjan A. R.* Formuvannja ta rozvytok gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini: konstytucijno-pravovyj aspekt / A. R. Krusjan // Visnyk Pivdenного regional'nogo centru Nacional'noi akademii' pravovyh nauk Ukrainy. – 2015. – № 5. – S. 36-45.
2. *Derzhavne upravlinnja: problemy administratyvno-pravovoi' teorii' ta praktyky / za zag. red. V. B. Aver'janova.* – K.: Fakt, 2003. – 384 s.
3. *Drago R.* Administrativnaja nauka / per. s fr. V. L. Jentina; [pod red. i s predisl. V. M. Lazareva]. – M.: Progress, 1982. – 245 s.
4. *Bahrah D. N.* Gosudarstvennaja sluzhba v Rossijskoj Federacii / D. N. Bahrah. – Ekaterinburg, 1995. – 918 s.
5. *Deelen C.* Methods for assessing the risk of environmental contamination / C. Deelen // Risk manag. chem. environ.: proc. NATO com. challenges Mod. Soc. Pilot study risk manag. chem. environ. Oslo, Apr. – New York; London, 1989. – P. 25-36.
6. *Domingue G.* Approaches to risk assessment (management) / G. Domingue // Toxic. Subst. J. – 1984. – 6. – № 2-3. – P. 97-103.

**ПУБЛИЧНОЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ В СФЕРЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Цель: определить правовые модели государственного управления системой обеспечения экономической безопасности. Предложить эффективные механизмы обеспечения экономической безопасности. Предложить авторские модели организационного обеспечения деятельности органов публичной администрации. **Методы:** исследование проведено с использованием классических методов научного познания. С помощью метода анализа раскрыты системные элементы правового механизма государственного управления системой обеспечения экономической безопасности. С помощью метода синтеза рассмотрены варианты возникновения угрозы экономической безопасности. **Результаты:** по результатам исследования предложены механизмы эффективного государственного управления системой обеспечения экономической безопасности. Определены и раскрыты составляющие организационного обеспечения процесса принятия управленческих решений.

Ключевые слова: безопасность, администрирование, право, экономика, управление, обеспечение, модели.

D. Bezzubov

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ECONOMIC SECURITY

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: dbezzubov@ukr.net

Objective: to define the legal models of public administration of the system of ensuring economic security. Propose effective mechanisms for guaranteeing economic security. To suggest author's models of organizational support for the activities of public administration bodies. **Methods:** the study was conducted using classical methods of scientific knowledge. With the help of the method of analysis, the system elements of the legal mechanism of state control of the system of ensuring economic security are disclosed. With the help of the synthesis method, variants of the threat to economic security are considered. **Results:** according to the results of the study, mechanisms of effective state management of the system of ensuring economic security are proposed. Defined and disclosed components of organizational support for the process of making managerial decisions.

Keywords: security, administration, law, economy, management, provision, model.

ПРАВОВА ПРИРОДА ГРУПОВОГО ПОЗОВУ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Національний університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, 08201, Ірпінь, Київська область, Україна
E-mail: bilko_ar@i.ua

Мета: у статті розглядаються теоретичні та правові питання групового позову в господарському судочинстві на основі аналізу норм чинного законодавства та наукових поглядів вітчизняних вчених. **Методи дослідження:** аналізується множинність та процесуальна співучасть у господарських спорах. Наводиться визначення групового позову, види співучасті. **Результати:** пропонуються шляхи вдосконалення господарсько-процесуального законодавства. **Обговорення:** проблеми господарського законодавства та потреба у його вдосконаленні.

Ключові слова: позов, груповий позов, співучасть, види співучасті.

Постановка проблеми та її актуальність. Верховною Радою України був суттєво доповнений і змінений Господарський процесуальний кодекс (ГПК) України, що вступив у дію з 15 грудня 2017 року, і в якому поряд з іншими проблемами не знайшло свого висвітлення детальне регламентування групового позову в господарському судочинстві, а тому це питання є актуальним при вирішенні господарських спорів.

Аналіз досліджень і публікацій. Деякі аспекти групового позову в господарському судочинстві знайшли своє відображення в наукових працях таких авторів: В. В. Коваль, В. А. Миколаєць, М. В. Сельков, О. І. Харитонової та інших.

Разом з тим, практика показує, що в новій реакції ГПК України інститут групового позову не знайшов детального регламентування.

Мета статті. Обґрунтувати доцільність та можливість використання групового позову в господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань групового позову в господарському процесі представляється актуальним у зв'язку з відсутністю чіткого визначення даного терміну у теорії господарського процесуального права.

Основною ознакою групового позову є здатність захистити порушені права та інтереси не тільки однієї особи, а цілої групи осіб.

Оскільки в самій назві «груповий позов» міститься прояв множинності учасників процесу, то автор вважає беззаперечним віднесення групових позовів до процесуальної множинності.

Процесуальна множинність (процесуальна співучасть) – це участь в одному і тому самому процесі кількох позивачів (або відповідачів), право вимоги (або обов'язки) яких не виключають одне одного [1, с. 35].

Для визначення правової природи групового позову необхідно визначити його місце серед видів процесуальної множинності.

Дійсно, правові відносини в суспільстві на сучасному етапі розвитку стали різноманітними та багатосуб'єктними. Множинність у матеріальних правовідносинах може і повинна переходити в процесуальну множинність на стадії подачі позовної заяви. Проаналізуємо різні види множинності.

Найпоширеніший інститут процесуальної множинності – співучасть.

Дійсно, відповідно до ст. 47 ГПК України позов може бути пред'явлений кількома позивачами до декількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони вступає у судовому процесі самостійно [2].

У зв'язку з цим у літературі процесуальна співучасть зазвичай визначається як обумовлена матеріальним правом множинність осіб на тій чи іншій стороні в господарському процесі на підставі наявності загального права або загального обов'язку [3, с. 57].

Виділяють такі види співучасті [4, с. 25]:

- активна співучасть – кілька позивачів пред'являють позов до одного відповідача. Наприклад, активна співучасть буде мати місце у випадку пред'явлення позову декількома довірцями, які вимагають від одного свого представника солідарного відшкодування збитків і моральної шкоди, завданої їм у зв'язку з укладенням угоди не в їхніх інтересах (ст. 232 ЦК України);

- пасивна співучасть – один позивач пред'являє позов до кількох відповідачів. Наприклад, пасивна співучасть буде мати місце у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою: боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники (ст. 554 ЦК України);

- змішана співучасть – кілька позивачів пред'являють позов до кількох відповідачів. Прикладом змішаної співучасті може служити позов про звільнення з-під арешту (виключення з опису) спільного майна (тобто майна, що перебуває у спільній частковій власності). Співпозивачами в такій справі можуть виступати співзасновники підприємства (співвласники арештованого майна), а співвідповідачами – боржник, за боргами якого описане майно, і стягувач, тобто особа, на користь якої описане майно (вказані ситуації часто зустрічаються у справах про банкрутство).

За ступенем обов'язковості процесуальна співучасть буває [5, с. 109]:

- обов'язковою – коли характер спірних матеріальних правовідносин такий, що питання щодо прав та обов'язків одного із суб'єктів неможливо вирішити без залучення до справи інших суб'єктів цих правовідносин;

- факультативною – коли немає обов'язкової множинності суб'єктів.

Чинний ГПК України не визначає підстав настання обов'язкової або факультативної співучасті, хоча зі змісту ст. 58 Кодексу можна зро-

бити висновок, що мова йде про факультативну співучасть за наявності однорідних вимог.

Також ГПК України не дає визначення поняття «співучасть», а лише встановлює можливість подачі позовних вимог про захист кількох позивачів до декількох відповідачів.

Слід визнати, що в судовій практиці розглядається значна кількість справ із множинністю осіб на стороні позивача або відповідача. Інститут співучасті застосовується досить широко у правовідносинах про визнання боржника неплатоспроможним, кредитних відносинах тощо.

У науковій доктрині немає єдиної позиції щодо співвідношення понять «співучасть» та «груповий позов». Н. С. Батаєва вважає, що «з юридичної точки зору групові позови являють собою процесуальну співучасть у чистому вигляді» [6, с. 45]. Так, М. К. Треушников ототожнює груповий позов і співучасть, вважаючи, що груповий позов є співучастю у великому розмірі, але не пояснює, що таке «великий розмір». В. В. Ярков й І. В. Решетникова у своїх роботах також висловлюють думку про схожість інституту групового позову з процесуальною співучастю, називаючи його «гіпертрофованою процесуальною співучастю» з точки зору матеріального та процесуального права [7, с. 136]. Проте варто погодитися з думкою Г. О. Аболоніна, який вважає, що процес за груповим позовом являє собою окремий різновид позовного провадження, що означає більш високий і більш складний рівень розвитку процесуального механізму у порівнянні з рівнем процесуальної співучасті [8, с. 30].

При процесуальній співучасті максимально враховується різноманітність думок і процесуальних інтересів її членів (співучасники діють у процесі самостійно) [9]. Однак варто погодитися з М. В. Сельковим, що велика кількість процесуальних документів, повне дотримання процесуальних вимог і різноманітність думок не дозволить виявити справді суттєві для розгляду справи питання. Крім того, така конструкція веде до істотного збільшення судових витрат [9].

Спеціальний механізм групового позову не передбачає обов'язку особистої участі в процесі всіх учасників групи. Основна спрямованість вимоги судового захисту в груповому позові

носить характер захисту інтересів позивачів усієї групи осіб, чії права порушені, у той час як процесуальна співучасть здійснюється сторонами від власного імені і для захисту тільки своїх інтересів. Група осіб у груповому позові виступає в якості єдиного учасника процесу (однією стороною у справі) [10, с. 62], вона не підлягає поділу на велику кількість індивідуальних учасників, як того вимагає інститут процесуальної співучасті.

Отже, можна виділити основні схожі риси процесуальної співучасті та групового позову:

1) право на позов виникає безпосередньо у будь-кого з учасників;

2) рішення персоніфіковане по відношенню до кожного з учасників.

Відмінності групових позовів від позовів зі співучастю можна класифікувати за такими підставами:

1. За кількістю учасників на момент пред'явлення позову:

- при співучасті – кількість співучасників, визначена на момент пред'явлення позову;

- при груповому позові – кількість учасників у повному обсязі на момент пред'явлення позову може бути не визначена остаточно.

2. За обов'язковістю участі сторін у справі:

- при співучасті – кожний виступає в процесі самостійно і здійснює права сторони в процесі (ст. 47 ГПК України);

- при груповому позові – учасники можуть не брати участь у процесі в повному складі (і не повинні цього робити). Інтереси групи представляє позивач-представник. Усі позивачі за груповим позовом виступають у якості однієї сторони.

3. За обов'язковістю участі представника:

- при співучасті – сторони можуть доручити ведення справи одному з учасників;

- при груповому позові – учасники зобов'язані доручити ведення справи позивачу-представнику.

4. Підстави по вступу в провадження:

- при співучасті – провадження по справі порушується на підставі позову;

- при груповому позові – підставою для вступу в провадження є заява.

Таким чином, за результатами порівняння позовів із співучастю та групових позовів можна виділити наступні характерні риси останніх:

1) при пред'явленні групового позову кількість учасників групи не визначена;

2) учасники групи не можуть взяти участь у процесі в повному складі та виступають у якості однієї сторони у справі;

3) учасники групи повинні доручити ведення справи позивачеві-представнику [11, с. 35];

4) сторони підписують угоду про те, що позивач-представник виступає від імені групи та в інтересах кожного члена групи. У самих членів групи немає права зменшити або збільшити позовні вимоги, вони лише мають право брати участь у груповому позові чи відмовитися від цього (право на оптацію);

5) право змінити предмет або підставу позову має тільки позивач-представник;

6) у разі смерті одного з позивачів за груповим позовом провадження у справі продовжує слухатися.

У зв'язку з розвитком економіки та наявністю в суспільстві різноманітних багатосуб'єктних правовідносин, інститут співучасті все частіше не відповідає вимогам порушених правовідносин. У цьому випадку використання групового позову частіше за все є більш доцільним.

Наступний вид процесуальної множинності – захист у суді інтересів невизначеного кола осіб.

Коли ведеться наукова полеміка про те, що таке груповий позов, йдеться переважно про майновий груповий позов, який є найбільш розповсюдженим різновидом групового позову. Проте у літературі немає єдиної думки щодо співвідношення понять «груповий позов» та «позов про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб».

Так, наприклад, В. В. Ярков вважає позов про захист невизначеного кола осіб і груповий позов тотожними [7, с. 70].

Інші автори схильються до думки про те, що позов про захист невизначеного кола осіб є всього лише різновидом групового позову. Зокрема, О. Чугунова вважає, що у складі групових позовів може бути виділений певний груповий

позов (склад групи є тимчасово невизначеним, але на момент винесення судового рішення ідентифікується судом) і позов про захист невизначеного кола осіб (рішення виносяться у відношенні невизначеного кола осіб і має публічно-правовий характер) [12, с. 23]. Г. О. Аболонін відносить до кола групових позовів позови про захист численної групи позивачів (групові позови представників), позови до численної групи відповідачів, непрямі (похідні) позови, позови на захист невизначеного кола осіб [8, с. 17-23]. Підтримуючи в цілому вказаного автора, В. А. Миколаєць зазначає, що груповий позов, похідний позов, позов про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб та представницький позов взагалі іменуються «масовими позовами». Не визначаючи критеріїв даних позовів, вона стверджує, що «масовий позов» охоплює всі інші види позовів, які опосередковують захист групового інтересу [13, с. 149].

Деякі автори наполягають, що груповий позов є різновидом позову про захист невизначеного кола осіб [14, с. 193].

Як правило, при пред'явленні позову про захист інтересів невизначеного кола осіб переслідується, у першу чергу, публічний інтерес – припинення протиправної діяльності певної особи. Одночасно рішення у такій справі створює підставу для пред'явлення індивідуальних позовів для захисту прав конкретних осіб, чий права порушені від цієї протиправної діяльності, оскільки в ньому встановлюється факт вчинення протиправних дій, і це рішення є обов'язковим для суду, що розглядає конкретні позови про відшкодування збитків.

Позовне провадження традиційно здійснює захист прав та інтересів конкретних фізичних осіб та суб'єктів господарювання. Відмінною рисою позовів про захист прав інших осіб і про захист невизначеного кола осіб (неперсоніфікованого інтересу) є коло суб'єктів, які потребують захисту. Як правило, при груповому позові даних суб'єктів легко визначити (група акціонерів, покупці певного товару), але вони можуть бути не персоніфіковані на момент подання позову.

Таким чином, суд вирішує справу, не маючи чіткої інформації, на захист кого конкретно буде винесене його рішення. Тому він виносить рішення щодо відповідача, визнаючи або не визнаючи його провину, без винесення рішення по справі кожного з позивачів персонально. Іншими словами, суд створює судову преюдицію та забезпечує можливість припинення протиправних дій відповідача. У даному випадку мова йде про захист публічного інтересу.

На підставі вищенаведеного можливо зробити висновок, що позов з невизначеним колом осіб може бути передумовою виникнення в подальшому групового позову.

Виконуваність судового рішення є наслідком його законної сили, під якою необхідно розуміти можливість примусового виконання судового рішення незалежно від волі особи, яка є зобов'язаною за даним рішенням.

Рішення, винесене за позовом про захист невизначеного кола осіб та його примусове виконання, можливе відразу після набрання ним законної сили. За таким рішенням відповідач у залежності від категорії справи повинен припинити дії, які визнані судом такими, що порушують права та інтереси невизначеного кола осіб, або, навпаки, здійснити дії для усунення небезпеки порушення прав та інтересів невизначеного кола осіб. Крім цього, можливі ситуації, коли недостатньо тільки усунення порушення прав та інтересів, але необхідне відшкодувати шкоду за час дії цих порушень. Отже на даному етапі мова йде саме про груповий позов, коли необхідно захистити приватноправовий інтерес.

Уявляється, що з метою попередження вищезазначених явищ є доцільною подальша теоретична розробка особливостей процесуального механізму розгляду майнового групового позову й закріплення процесуальних особливостей судового провадження за таким позовом в національному процесуальному законодавстві України. Із закріпленням особливостей зазначеного процесуального інституту в ГПК України проблема захисту майнових інтересів численного кола осіб може бути вирішена.

Висновки. Проаналізувавши особливості та сферу застосування позовів про захист невизначеного кола осіб і групових позовів, слід зазна-

чити, що загальними ознаками, характерними для обох видів позовів, є:

1) тотожність предмета доказування за фактами, на яких ґрунтуються вимоги учасників групи;

2) існування одного спільного способу захисту прав та інтересів позивачів;

3) отримання учасниками групи загального позитивного результату в разі задоволення судом позову;

4) численність складу учасників групи на боці позивача, наявність спільного для всіх позивачів відповідача.

Для справ за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб характерні такі ознаки:

1) специфічний об'єкт судового захисту – неперсоніфікований суспільний інтерес;

2) особливий суб'єктний склад на стороні позивача – невизначене коло осіб;

3) рішення за даним позовом має публічно-правове значення, сприяє досягненню певного соціального ефекту;

4) рішення за даним позовом є підставою для подання групового позову з метою отримання майнового відшкодування;

5) здатність до персональної змінюваності групи, чії права порушені;

6) у разі смерті одного із учасників провадження по справі не припиняється.

Отже, позови про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб є різновидом процесуальної множинності. Основним критерієм розмежування групового позову від позову про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб вважаємо, захист не персоніфікованого суспільного інтересу та не можливість отримання матеріального відшкодування.

У разі якщо кінцевою метою позивачів є отримання майнового відшкодування за груповим позовом, позови про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб з його специфічними рисами є передумовою захисту прав позивачів та проміжним етапом в досягненні поставленої мети, вважаємо доцільним розглядати їх як характерні, суттєві ознаки, за відсутності яких до-

сліджуваний предмет не може існувати та які відрізняють його від позовів інших видів.

Література

1. *Абова Т. Е.* Соучастие в советском гражданском процессе. Избранные труды. Гражданский и арбитражный процесс. Гражданское и хозяйственное право / Т. Е. Абова. – М.: Статут, 2007. – 1134 с.

2. *Господарський* процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 15 січня 2018 р. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – 148 с.

3. *Науково-практичний* коментар Господарського процесуального кодексу України / за ред. О. І. Харитонові. – К.: Істина, 2006. – 272 с.

4. *Гражданский* процесс: учеб. для студ. вузов / под ред. В. В. Яркова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 782 с.

5. *Добровольский А. А.* Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольский, С. А. Иванова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 159 с.

6. *Батаева Н. С.* Необходимо ввести институт группового иска / Н. С. Батаева // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 43-45.

7. *Решетникова И. В.* Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков. – М.: Норма, 1999. – 312 с.

8. *Аболонин Г. О.* Групповые иски в гражданском процессе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Глеб Олегович Аболонин. – Екатеринбург, 1999. – 157 с.

9. *Сельков М. В.* К вопросу о допустимости групповых исков [Электронный ресурс] / М. В. Сельков // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. Серия «Корпоративное управление и инновационное развитие Севера». – 2007. – № 1. – Режим доступа: <http://koet.syktu.ru/vestnik/2007/2007-1/6.htm>.

10. *Коваль В. В.* Правовая природа процессуальной множественности в хозяйственном про-

цессе / В. В. Коваль // *Правова держава*. – 2011. – № 13. – С. 59-62.

11. *Гражданское право России: курс лекций* / М. И. Брагинский, В. В. Залесский, Н. И. Клейн, В. Н. Литовкин и др.; под ред. О. Н. Садикова. – М.: Юрид. лит., 1996. – Ч. 1. – 304 с.

12. *Чугунова Е. И.* Производные иски в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 / Е. И. Чугунова. – Екатеринбург, 2003. – 23 с.

13. *Миколаєць В. А.* Місце групових позовів у системі масових позовів / В. А. Миколаєць // *Митна справа*. – 2014. – № 2 (2.2). – С. 145-149.

14. *Лукашова М. Д.* Проблемы исков в защиту интересов неопределенного круга лиц групповых исков / М. Д. Лукашова // *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве*. – М., 2001. – С. 192-196.

References

1. *Abova T. E.* Souchastie v sovetskom grazhdanskom processe. Izbrannye trudy. Grazhdanskij i arbitrazhnyj process. Grazhdanskoe i hozjajstvennoe pravo / T. E. Abova. – М.: Statut, 2007. – 1134 s.

2. *Gospodars'kyj procesual'nyj kodeks Ukraïny: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnennjamy stanom na 15 sichnja 2018 r.* – К.: Centr uchbovoi' literatury, 2018. – 148 s.

3. *Naukovo-praktychnyj komentar Gospodars'kogo procesual'nogo kodeksu Ukraïny / za red. O. I. Harytonovoi'.* – К.: Istyna, 2006. – 272 s.

4. *Grazhdanskij process: ucheb. dlja stud. VUZov / pod red. V. V. Jarkova.* – 7-e izd., pererab. i dop. – М.: Volters Kluver, 2009. – 782 s.

5. *Dobrovol'skij A. A.* Osnovnye problemy iskovoj formy zashhity prava / A. A. Dobrovol'skij, S. A. Ivanova. – М.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1979. – 159 с.

6. *Bataeva N. S.* Neobhodimo vvesti institut gruppovogo iska / N. S. Bataeva // *Rossijskaja justicija*. – 1998. – № 10. – С. 43-45.

7. *Reshetnikova I. V.* Grazhdanskoe pravo i grazhdanskij process v sovremennoj Rossii / I. V. Reshetnikova, V. V. Jarkov. – М.: Norma, 1999. – 312 s.

8. *Abolonin G. O.* Gruppovye iski v grazhdanskom processe: dis. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.03 / Gleb Olegovich Abolonin. – Ekaterinburg, 1999. – 157 s.

9. *Sel'kov M. V.* K voprosu o dopustimosti gruppovyh iskov [Jelektronnyj resurs] / M. V. Sel'kov // *Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravlenija i venchurnogo investirovanija Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. Cerija «Korporativnoe upravlenie i innovacionnoe razvitie Severa»*. – 2007. – № 1. – Rezhim dostupa: <http://koet.syktsu.ru/vestnik/2007/2007-1/6.htm>.

10. *Koval' V. V.* Pravovaja priroda processual'noj mnozhestvennosti v hozjajstvennom processe / V. V. Koval' // *Правова держава*. – 2011. – № 13. – С. 59-62.

11. *Grazhdanskoe pravo Rossii: kurs lekcij / M. I. Braginskij, V. V. Zaleskij, N. I. Klejn, V. N. Litovkin i dr.; pod red. O. N. Sadikova.* – М.: Jurid. lit., 1996. – Ч. 1. – 304 с.

12. *Chugunova E. I.* Производные иски в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 / Е. И. Чугунова. – Екатеринбург, 2003. – 23 с.

13. *Mykolajec' V. A.* Misce grupovyh pozoviv u systemi masovyh pozoviv / V. A. Mykolajec' // *Митна справа*. – 2014. – № 2 (2.2). – С. 145-149.

14. *Lukashova M. D.* Problemy iskov v zashhиту интересов неопределенного круга лиц групповых исков / М. Д. Лукашова // *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве*. – М., 2001. – С. 192-196.

**ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ГРУППОВОГО ИСКА
В ХОЗЯЙСТВЕННОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Национальный университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, 08201, Ирпень, Киевская область, Украина
E-mail: bilko_ap@i.ua

Цель: в статье рассматриваются теоретические и правовые вопросы группового иска в хозяйственном судопроизводстве на основе анализа норм действующего законодательства и научных взглядов отечественных ученых. **Методы исследования:** анализируется множественность и процессуальное соучастие в хозяйственных спорах. Приводятся определения группового иска, виды соучастия. **Результаты:** предлагаются пути совершенствования хозяйственно-процессуального законодательства. **Обсуждение:** проблемы хозяйственного законодательства и потребность в его совершенствовании.

Ключевые слова: иск, групповой иск, соучастие, виды соучастия.

O. Bilko

**LEGAL NATURE OF GROUP LAWSUIT
IN THE ECONOMIC RULE-MAKING**

National university of government fiscal service of Ukraine
Universitetskaya St., 31, 08201, Irpen, Kiev region, Ukraine
E-mail: bilko_ap@i.ua

Purpose: in the article the theoretical and legal questions of group lawsuit are examined in the economic rule-making on the basis of analysis of norms of current legislation and scientific looks of home scientists. **Methods:** multiplicity and judicial participation are analysed in economic sporax. Led decisions of group lawsuit, types of participation. **Results:** the ways of perfection of господарсько-процесуального legislation are offered. **Discussion:** problems of economic legislation and requirement in his perfection.

Keywords: lawsuit, group lawsuit, participation, types of participation.

Турал Имамали оглы Гезалзаде,
докторант

ЗАЩИТА СТРАХОВОГО ПРАВА В АРБИТРАЖНОМ (ТАХКИМ) ПОРЯДКЕ В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Бакинский государственный университет
ул. Халилова, 23, AZ-1148, Баку, Азербайджан
E-mail: tural.Gözəlzadə@gmail.com

Цель: обоснование необходимости внедрения в практику Азербайджанской Республики альтернативного суду способа обеспечения защиты прав субъектов страховых правоотношений. **Методы исследования:** анализ и изучение опыта альтернативного способа защиты страховых прав субъектов страховых правоотношений в Турецкой Республике (тахким). **Результаты:** определена практическая полезность внедрения в Азербайджанской Республике практики альтернативной судебной и иной, в частности, арбитражной (не государственной) системы защиты прав сторон страховых правоотношений. **Обсуждение:** предложение использования (имплементация) в практике страховых правоотношений альтернативной системы защиты прав.

Ключевые слова: субъекты страхового договора, защита страховых прав, альтернативный суд (Страховой арбитраж Турции – тахким).

Постановка проблемы и ее актуальность.

Субъекты, получившие права с заключением страхового договора, могут требовать их соблюдения в административном порядке, а также, как, например, во многих развитых странах мира, имеют возможность требовать соблюдения этих прав альтернативными суду способами. К примеру, в Турецкой Республике субъекты страхового договора могут защищать свои права в альтернативном суду порядке - посредством арбитража (тахким) и посредством страховой судебной экспертизы.

Целью статьи является оценка опыта Турецкой Республики в обеспечении эффективности альтернативного суду способа обеспечения защиты прав субъектов в спорных страховых правоотношениях.

Анализ исследований и публикаций. В современной юридической литературе Турции проблема обеспечения альтернативных суду способов обеспечения защиты прав субъектов страховых правоотношений рассматривается в работах Akıncı Z. [2], Karasu R. [3], Nomer E., Ekşi N., Gelgel G. [4] и др. Анализ теории страхового права Азербайджанской Республи-

ки показывает, что вопросы обеспечения альтернативных суду способов защиты прав субъектов страховых правоотношений носит фрагментарный характер, каких-либо специальных научных исследований, посвященных данной теме, не проводилось.

Изложение основного материала. Арбитраж, то есть, говоря по-турецки – тахким, является одним из альтернативных суду способов защиты прав, применяемых в страховом секторе. Как известно, в нашей стране есть закон о международном арбитраже. В законе отмечается: если предприятия сторон арбитражного соглашения расположены в разных государствах, арбитраж считается международным [1]. В теории говорится, что если в арбитраже нет элемента «зарубежности», то он считается национальным арбитражем [2, 23; 4, 3].

Способ Тахким в страховом секторе Турции регулируется Законом «О Страховой деятельности» номер 5684, принятым 3 июня 2017 года [3, 55; 7]. В 30-й статье данного закона говорится: страхуемые лица, лица, пользующиеся привилегиями страхового договора, а также стороны, взявшие на себя риски страхования, чтобы раз-

решить споры и разногласия, исходящие из страхового договора, могут обращаться в Страховую Комиссию Тахким при Объединении [8]. Как известно, в страховом секторе Турецкой Республики создана специальная система тахким, и эта система действует в Страховой Комиссии Тахким при Турецком Страховом Объединении Компаний Reasürans (в законе указывает коротко «Объединение»). Следует отметить, что Турецкое Страховое Объединение Компаний Reasürans – профессиональная организация – расположена в центре Стамбула и является публичным юридическим лицом. Страховые компании и дублирующие компании в течение 1 месяца после получения лицензии должны вступить в данное Объединение (см. ст. 24.1 Закона «О страховой деятельности» ТР). Следует отметить, что в Турецкой Республике все страховые компании и дублирующие компании, хотя и являются членами Объединения, однако не входят в Страховую Систему Тахким. Так, в законе отмечается, что страховые структуры, желающие вступить в Страховую Систему Тахким, должны обратиться в Страховую Комиссию Тахким с письменным заявлением (см. ст. 30.1 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Кроме того, субъект страхового договора, при возникновении гражданского спора со страховой компанией, входящей в состав Страховой Системы Тахким, вправе пользоваться страховыми тахкими (арбитражем), если даже в страховом договоре это не обговорено.

Естественно, если субъект страхового договора, при возникновении гражданского спора со страховой компанией, не входящей в состав Страховой Системы Тахким, желает пользоваться страховыми тахкими, то обязательно должен прописать этот момент в страховом договоре отдельным пунктом. Финансовые нужды Страховой Системы Тахким обеспечиваются в Турции за счет членских взносов компаний, входящих в состав Страховой Комиссии Тахким, а также платежей, поступающих от сторон спора, обратившихся в Комиссию (см. ст. 30.9 Закона «О страховой деятель-

ности», ТР). Труд страховых судей оплачивается, с учетом мнения Комиссии, за счет членских взносов и платежей и устанавливается Казначейской Декларацией. Оклад страховых судей оплачивает Комиссия (см. ст. 30.17 Закона «О страховой деятельности» ТР).

В состав же Страховой Комиссии Тахким при Объединении входят 5 членов. Одного из них назначает Казначейский Заместитель Турецкой Республики, двоих – Турецкое Страховое Объединение Компаний по перестрахованию, еще одного – Общественное Объединение Защиты Прав Потребителей. Пятого члена также назначает Казначейский Заместитель, однако закон требует, чтобы это был действующий преподаватель университета, профессор по праву (ученый) (см. ст. 30.2 Закона «О страховой деятельности» ТР). Следует отметить, что и для других членов в законе выдвигаются определенные требования. Так, как требует закон, член комиссии, назначенный Казначейством, должен иметь минимум 10-летний опыт работы в общественных или государственных структурах, иметь опыт работы в страховом секторе, занимать должность как минимум на уровне начальника управления. Кроме того, член комиссии, назначенный Объединением, как требует 4-я статья, должен соответствовать критериям заместителя исполнительного директора страховой компании. При определении критериев для членов комиссии от Общественного Объединения Защиты Прав Потребителей (имеет самое большое число членов в Турции) применяется процедура, при которой одного из троих кандидатов выбирает Казначейский Заместитель (см. ст. 30.2 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Если обратить внимание на структурную организацию Страховой Комиссии Тахким, что можно увидеть, что ее председателя выбирают члены Комиссии, а решение Комиссии принимается простым большинством голосов ее членов. Председатель Комиссии и ее члены избираются на два срока, и за этот период времени они получают зарплату и иные выплаты в размере ежемесячного оклада председателя и членов Совета правления торговых предприятий, находящихся в госсобственности (см. ст. 30.2 Закона «О страхо-

вой деятельности» ТР). Страхование законодательство Турецкой Республики наделяет Страховую Комиссию Тахким определенными правами и возлагает определенные требования. Так, комиссия вправе: назначать начальника и заместителей начальника; формировать отдельный бюджет Комиссии и представлять его в Объединение; принимать меры для справедливой, непредвзятой, эффективной деятельности Системы Тахким; подготавливать и представлять Объединению и Казначейству годовые отчеты о деятельности Комиссии; формировать электронную информационную базу и др. (см. ст. 30.3 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Кроме того, комиссия в случае необходимости вправе открыть на местах бюро связи. Права и задачи этих бюро определяются со стороны Комиссии. Вместе с тем начальники этих бюро должны пользоваться теми же условиями, что и начальник Комиссии (см. ст. 30.4 Закона «О страховой деятельности» ТР). Для работы в Комиссии предусмотрен следующий штат: один начальник, два заместителя начальника, сотрудники, готовящие рапорты, и иной персонал. Начальника и его заместителей назначает Комиссия, остальной персонал принимается на работу со стороны Комиссии по предложению начальника. Освобождение от занимаемых должностей производится согласно той же процедуре (см. ст. 30.4 Закона «О страховой деятельности» ТР). Необходимо отметить, что структурная организация Комиссии, распределение должностных обязанностей, условия и требования к начальнику и его заместителям, правила и основы их работы, а также правила и основы работы сотрудников, составляющих рапорты правила и основы работы страховых судей, правила принятия решений, правила и основы обращений в Комиссию, правила составления реестра и формирования бюджета, а также вопросы права участия регулируются соответствующим Положением (см. ст. 30.20 Закона «О страховой деятельности» ТР). Целью данного Положения, состоящего из 23 статей, является регулирование правил, предусмотренных, согласно законодательству, в Страховой Системе Тахким для

разрешения возможных споров между субъектами страхования и субъектами, пользующимися привилегиями страхового договора [9]. К любому кандидату на пост главы Комиссии выдвигаются определенные требования.

Так, за исключением финансовых возможностей, должен соответствовать критериям, выдвигаемым к учредителям страховой компании и компании по перестрахованию, кроме того, он должен быть выпускником как минимум 4-летнего университета, должен иметь 2-летний опыт работы в сфере страхового права или 5-летний опыт работы в страховом секторе (см. ст. 30.5 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Закон требует от заместителей начальника те же качества, кроме требований относительно опыта работы. Однако один из заместителей, согласно закону, должен иметь 2-летний опыт работы в страховом секторе (см. ст. 30.6 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Следует отметить, что персоналу комиссии, страховым судьям и сотрудникам, составляющим рапорты, запрещается разглашать известную им информацию и служебные тайны без ведома ответственного лица. Однако в случае установления преступного состава в тех или иных обстоятельствах сообщать об этом в правоохранительные органы является обязательным (см. ст. 30.19 Закона «О страховой деятельности» ТР). В законе также прописана процедура разрешения спорных вопросов, поступающих в Страховую Арбитражную Комиссию (Тахким). Так, спорный вопрос решается со стороны одного из страховых судей из сектора страхования жизни или сектора страхования иного рода, а также со стороны сотрудников, составляющих рапорты (см. ст. 30.7 Закона «О страховой деятельности» ТР). Следует отметить, что закон выдвигает определенные требования и к страховым судьям, а также рапортоującym сотрудникам. Так, страховой судья, за исключением финансовых возможностей, должен соответствовать критериям, выдвигаемым к учредителям страховой компании и компании по перестрахованию, кроме того, он должен быть выпускником как минимум 4-летнего университета, должен иметь 5-летний опыт работы в сфере страхового права или 10-летний опыт работы в страховом секторе (см. ст. 30.8 Закона «О страхо-

вой деятельности» ТР). К рапортующим сотрудникам в обязательном порядке выдвигаются те же требования, что и к главе Комиссии (см. ст. 30.9 Закона «О страховой деятельности» ТР).

Помимо этого, в законе прописана процедура избрания страхового судьи. Так, кандидаты на пост страхового судьи, соответствующие вышеуказанным требованиям закона, обращаются в Комиссию и предоставляют необходимые для избрания документы. Комиссия, в свою очередь, направляет документы самых подходящих кандидатов в Казначейский Заместитель. Казначейский Заместитель же, в свою очередь, регистрирует кандидата в реестре страховых судей при Министерстве Юстиции. Если в реестре производятся поправки или изменения, сведения об этом поступают раз в шесть месяцев в Министерство Юстиции и Казначейский Заместитель (см. ст. 30.9 Закона «О страховой деятельности» ТР). Стоит отметить, что в Турецкой Республике гражданско-процессуальные правила регулируются законом [5]. В статье 30.23 Закона «О страховой деятельности» ТР говорится, что арбитражные судьи, избираемые, согласно Гражданско-Процессуальному Закону Турецкой Республики от 12 января 2011 года, для разрешения страховых споров, должны соответствовать требованиям, выдвигаемым к страховым судьям статьей 30 Закона ТР «О страховой деятельности». Основания для исключения того или иного судьи из реестра также обговорены в законе «О Страховой деятельности» Турецкой Республики. Так, в части 11 статьи 30 данного закона отмечается: если страховой судья более не соответствует выдвигаемым к нему требованиям или уличен в нарушении принципа беспристрастности, в таком случае его имя исключается из реестра судей на продолжительный срок. Кроме того, если страховой судья три раза в течение года задерживает рассмотрение дела, то его имя также исключается из реестра судей на один год.

Как отмечалось выше, в Турции застрахованные лица или субъекты, пользующиеся привилегиями страхового договора, могут обращаться в Страховую Арбитражную Комис-

сию двумя способами. Первый способ: страховая компания, с которой субъект заключил страховой договор, должна быть членом Страховой Арбитражной Комиссии. Во втором случае право обращаться в Страховую Комиссию Тахким при возникновении тех или иных споров, исходящих из страхового договора, должно быть заранее обговорено в страховом договоре. Но несмотря на наличие двух этих условий, застрахованное лицо или субъект, пользующийся привилегиями страхового договора, не вправе обращаться в Страховую Арбитражную Комиссию за разрешением спора, не получив предварительно положительного ответа от страховщика на свое обращение. То есть, закон в данном случае требует подтверждения наличия страхового спора между сторонами. Так, в части 13 статьи 30 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики, говорится: для того чтобы обратиться в комиссию, предварительно обязательно, чтобы предмет спора между страховщиком и другой стороной спора, а также факт обращения в страховую компанию и получения полного или частичного отказа в урегулировании спора и удовлетворении выдвигаемых требований был официально задокументирован. Но если страховая компания в течение последующих 15 дней после поступления жалобы не даст письменного ответа, субъект, чьи права нарушаются, может обратиться в Страховую Арбитражную Комиссию. Следует отметить, что в связи со спорами, поступившими в Судебный совет по разрешению проблем потребителей или в суд, согласно Закону [6] Турецкой Республики «О защите прав потребителей», обращаться в Страховую Арбитражную Комиссию запрещается (см. ст. 30.14 Закона «О страховой деятельности» ТР). Учитывая все вышеизложенное, обращения в связи с защитой прав субъектов страхового договора и в связи с разрешением страховых споров, поступающие в Страховую Арбитражную Комиссию Турции, в первую очередь изучаются сотрудниками Комиссии, занимающимися подготовкой рапортов. А они, в свою очередь, должны разобраться с поступившим делом в течение 15 дней, а страховые дела, с которыми им не удалось разобраться, отправляют страховым судьям, зарегистрированным в реестре. А какому именно судье будет направлено дело, решает Комиссия. Вместе с тем, в зависимости от сути дела, Комиссия вправе сформиро-

вать совет в составе как минимум трех страховых судей. В Законе отмечается, что если предметом страхового спора является сумма в 15 000 турецких лир или больше, созыв такого совета является обязательным. Совет судей принимает решение путем большинства голосов (см. ст. 30.15 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики).

Назначенный страховой судья не вправе отклонить рассмотрение дела, за исключением форс-мажорных и чрезвычайных ситуаций. Вместе с тем, стороны спора имеют право дать отвод судье, в соответствии с Законом Турецкой Республики «О гражданском процессе». Протест страховому судье можно подать в Комиссию в письменной форме не позднее 5 рабочих дней после определения оснований для подачи отвода судье. Глава Комиссии принимает решение в связи с поступившим обращением об отводе судье (не позднее 5 рабочих дней) только после того, как проведет опрос всех сторон спора (см. ст. 30.15 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики). Страховой судья принимает решение по делу, изучив документы, поступившие из Страховой Арбитражной Комиссии (см. ст. 30.15 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики). Это решение должно быть принято в течение 4 месяцев после вступления дела в производство к страховым судьям. В противном случае спор разрешается в соответствующем суде. Необходимо отметить, что 4-месячный срок может быть продлен в соответствии с письменным согласием сторон страхового спора (см. ст. 30.16 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики).

Естественно, закон требует беспристрастности от принимающих решение страховых судей и сотрудников, составляющих рапорты. Кроме того, в законе говорится, что страховые компании, компании по перестрахованию (reasürans), иные предприятия, осуществляющие деятельность в страховом секторе, страховые эксперты, страховые агенты, брокеры и компаньоны брокеров, управленцы, служащие советов по надзору, лица, обладающие правом подписи, и другие профессиональные сотрудники данных структур и предприятий не вправе брать на себя полномочия страхового судьи.

Эти ограничения касаются также супругов и детей вышеперечисленных лиц.

Статья 34 Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики применяется также и к страховым судьям (ст. 30.18 Закона «О Страховой деятельности» ТР). В данной статье говорится: тот или иной судья не допускается к рассмотрению страхового дела в следующих случаях: если дело косвенно или непосредственного касается самого судьи; если дело косвенно или непосредственного касается супруга/супруги (если даже они в разводе) или родственников страхового судьи или его супруга/супруги; если дело косвенно или непосредственного касается усыновителя судьи или лица, усыновленного самим страховым судьей; если дело косвенно или непосредственного касается кровных родственников (даже третьестепенных) страхового судьи или его супруга-супруги (если даже они в разводе); если дело касается невесты/жениха страхового судьи; если страховой судья в то же время является адвокатом, покровителем, попечителем или законным советником одной из сторон страхового спора. После принятия решения страховой судья представляет данное решение главе Комиссии, глава Комиссии же не позднее 3 рабочих дней направляет дело в соответствующий суд, согласно 3-й части 436-й статьи Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики (см. ст. 30.16 Закона «О страховой деятельности» ТР). В 3-й части 436-й статьи Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики отмечается, что оригинал решения страхового судьи и самое дело направляется в соответствующий суд, где эти документы и хранятся (см. ст. 436.3 Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики). Следует отметить, что в части 12 статьи 30 Закона «О страховой деятельности» Турецкой Республики говорится: если в страховом договоре сторон не указана большая сумма, то решение страхового судьи, касающееся суммы в 40 000 турецких лир, считается для обеих сторон окончательным и обладает законной силой. Решения же, касающиеся суммы выше 40.000 турецких лир, могут быть обжалованы в вышестоящих судебных инстанциях.

Вместе с тем непременно должны учитываться требования 533-й статьи Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики номер 1086 от 1927 года. Отметим, что Граждан-

ско-процессуальный Закон Турецкой Республики № 6100 от 12.01.2011 утратил свою силу в связи с принятием другого Закона. В части 447 статьи 2 нового Гражданско-процессуального закона Турецкой Республики говорится, что, согласно законодательству, рассылки, произведенные в утративший свою силу Гражданско-процессуальный закон № 1086 от 18.06.1927, считаются примененными к соответствующим статьям нового Гражданско-процессуального закона Турецкой Республики. Как отмечается 1-й части 439-й статьи нового закона, в суде можно поднять лишь иск о недоверии к решению страхового судьи. Этот иск подается в арбитражный суд на месте и рассматривается в первоочередном порядке. Как становится очевидным, вопреки требованиям части 12 статьи 30 Закона «О страховой деятельности», требовать от суда признания решения страхового судьи как не заслуживающего доверия, не рассматривая сумму предмета страхового спора, возможно, согласно статье 439 Гражданско-процессуального Закона Турецкой Республики, однако обжаловать решение страхового судьи в вышестоящих судебных инстанциях уже не представляется возможным.

С уверенностью можно сказать, что после регулирования в Законе «О Страховой деятельности» Турецкой Республики арбитражных норм в страховом секторе, стало возможным устранение пробелов в законе благодаря применению норм Гражданско-процессуального Закона, тем самым была сформирована организованная страховая арбитражная система (ст. 30.22 Закона «О страховой деятельности» TP). Как становится ясно из вышеизложенного, в Турецкой Республике выработана специальная страховая арбитражная система, служащая альтернативой суду в разрешении возможных страховых споров, возникающих в страховом секторе.

Благодаря такой системе защита прав субъектов страхового договора, а также разрешение страховых споров, возникающих в страховом секторе, осуществляются опытными, квалифицированными в данной области страховыми судьями, тем самым снизив рабочую нагрузку на суды, в которых и без того рассматривается огромное количество дел.

Выводы. Современная система рыночных отношений Азербайджанской Республики обусловлена потребностью выработки специальной страховой арбитражной системы, служащей альтернативой суду в разрешении возможных страховых споров, возникающих в страховом секторе.

Имплементация турецкой системы, альтернативного суду способа обеспечения защиты прав субъектов страховых правоотношений в Азербайджанской Республике стало бы весьма полезной практикой, учитывая, что защитой прав субъектов страхового договора, а также разрешением страховых споров в страховом секторе эффективно займутся квалифицированные в данной области опытные страховые судьи, кроме того, облегчится бремя работы и без того загруженных государственных судов.

Литература

1. *О Международном арбитраже: Закон Азербайджанской Республики от 18 ноября 1999 г.* – Баку, 2012. – 22 с.
2. *Akıncı Z. Milletlerarası ticari hakem kararları vә tenfizi.* – Ankara: Vedat, 2016. – 722 s.
3. *Karasu R. Sigorta tahkimi ile ilgili güncel sorunlar ve çözüm önerileri.* - Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 2016, (49-69 s.). – 245 s.
4. *Nomer E., Ekşi N., Gelgel G. Milletlerarası tahkim.* – İstanbul: Beta, 2000. – 424 s.
5. *Türkiye Cumhuriyetinin 12 ocak 2011 tarihli Hukuk Mahkemeleri Kanunu.* – İstanbul: Beta, 2013. – 549 s.
6. *Türkiye Cumhuriyetinin 7 kasım 2013 tarihli Tüketici Haklarının Korunması Kanunu.* – Ankara: Seçkin, 2011. – 245 s.
7. http://tazminathukuku.com/dosyalar/623_si-gortacilikta-tahkim.pdf
8. <http://www.sigortatahkim.org>
9. http://www.sigortatahkim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=48:sigortaclikta-tahkime-likin-yoenetmelik-yaynland&catid=35:haberler&Itemid=60

References

1. *O Mezhduнародnom arbitrazhe: Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki ot 18 nojabrja 1999 g.* – Baku, 2012. – 22 s.
2. *Akıncı Z. Milletlerarası ticari hakem kararları vә tenfizi.* – Ankara: Vedat, 2016. – 722 s.

3. *Karasu R.* Sigorta tahkimi ile ilgili güncel sorunlar ve çözüm önerileri. - Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 2016, (49-69 s.). – 245 s.

4. *Nomer E., Ekşi N., Gelgel G.* Milletlerarası tahkim. – İstanbul: Beta, 2000. – 424 s.

5. *Türkiye Cumhuriyetinin 12 ocak 2011 tarihli Hukuk Mahkemeleri Kanunu.* – İstanbul: Beta, 2013. – 549 s.

6. *Türkiye Cumhuriyetinin 7 kasım 2013 tarihli Tüketici Haklarının Korunması Kanunu.* – Ankara: Seçkin, 2011. – 245 s.

7. http://tazminathukuku.com/dosyalar/623_si-gortacilikta-tahkim.pdf

8. <http://www.sigortatahkim.org>

9. http://www.sigortatahkim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=48:sigortacilktatahkime-likin-yonetmelik-yaynland&catid=35:haberler&Itemid=60

Турал Імамалі огли Гезалзаде

**ЗАХИСТ СТРАХОВОГО ПРАВА В АРБІТРАЖНОМУ (ТАХКІМ)
ПОРЯДКУ В ТУРЕЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Бакинський державний університет
вул. Халілова, 23, AZ-1148, Баку, Азербайджан
E-mail: tural.Gözəlzadə@gmail.com

Мета: обґрунтування необхідності впровадження в практику Азербайджанської Республіки альтернативного суду способу забезпечення захисту прав суб'єктів страхових правовідносин.

Методи дослідження: аналіз і вивчення досвіду альтернативного способу захисту страхових прав суб'єктів страхових правовідносин в Турецькій Республіці (тахкім). **Результати:** визначено практична корисність впровадження в Азербайджанській Республіці практики альтернативної судової та іншої, зокрема, арбітражної (недержавної) системи захисту прав сторін страхових правовідносин. **Обговорення:** пропозиція використання (імплементация) в практиці страхових правовідносин альтернативної системи захисту прав.

Ключові слова: суб'єкти страхового договору, захист страхових прав, альтернативний суд (страховий арбітраж Туреччини - тахкім).

Tural Imamali Qozalzada

**PROTECTION OF INSURANCE LAW IN ARBITRATION (TAHKIM)
PROCEDURE IN THE TURKISH REPUBLIC**

Baku State University
Khalilov st., 23, AZ-1148, Baku, Azerbaijan
E-mail: tural.Gözəlzadə@gmail.com

Goal: definition of an alternative system for ensuring the protection of the rights of subjects of insurance relations. **Methods of research:** analysis and study of the experience of an alternative way of protecting the insurance rights of subjects of insurance legal relations in the Turkish Republic (tahkim). **Results:** practical utility of introducing the practice of alternative judicial and other in particular, arbitration (non-state) system of protection of the rights of the parties to insurance legal relations was determined in the Republic of Azerbaijan. **Discussion:** proposal of the use in the practice of insurance legal relations of an alternative system of protection of rights.

Keywords: subjects of the insurance contract, protection of insurance rights, alternative court (Insurance arbitration of Turkey-tahkim).

К. О. Рябова,
кандидат юридичних наук,

Д. І. Майстров,
студент

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ НА ПІДСТАВІ БУДІВЕЛЬНОГО ПАСПОРТУ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: k.riabova@ukr.net

Мета: стаття присвячена аналізу гранично допустимої площі житлового будинку, який можна будувати на підставі будівельного паспорту, процедури отримання будівельного паспорту та введення побудованого на підставі будівельного паспорту житлового будинку в експлуатацію.

Методи дослідження: проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення поняття «житловий будинок», а також норми чинного законодавства, що врегульовують правовідносини, що виникають при будівництві житлового будинку на підставі будівельного паспорту. **Результати:** окреслення гранично допустимої площі житлового будинку, який можна будувати на підставі будівельного паспорту. **Обговорення:** проблем вітчизняного законодавства та практики, що виникають при будівництві житлового будинку на підставі будівельного паспорту.

Ключові слова: будівництво, будівельний паспорт, площа житлового будинку, підвальне приміщення, мансардне приміщення.

Постановка проблеми та її актуальність.

На практиці ми часто зустрічаємо певну правову необізнаність не тільки замовників будівництва чи підрядників, але навіть і представників органів державного архітектурно-будівельного контролю про граничний розмір допустимої площі житлового будинку, який можна будувати на підставі будівельного паспорту, та порядок обчислення такої площі.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі вчені зробили вагомий внесок у розвиток теоретичних основ процедури будівництва та підрядних правовідносин. Такі, зокрема, як Н.С. Кузнецова, В.М. Коссак, в частині договірної оформлення будівельних правовідносин вагомий внесок внесли М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський. Окрім того плеяда молодих вчених, таких як А.Б. Гриняк, М.Д. Пленюк зробили вагомий внесок у дослідження окресленої в статті проблематики.

Метою статті є подальша теоретична розробка правових особливостей будівництва житлових будинків на підставі будівельного паспорту.

Виклад основного матеріалу. Будівництво власного житлового будинку є мрією багатьох громадян. Визначення поняття «житловий будинок» міститься в окремих нормативно-правових актах. Так, зокрема, відповідно до ст. 380 Цивільного кодексу України, житловим будинком є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання.

Державні будівельні норми ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення» містять розмежовані визначення житлового будинку різних типів. Так, зокрема, зблокований житловий будинок – це будинок квартирного типу, що складається з двох і більше квартир, кожна з яких має безпосередній вихід на приквартирну ділянку або вулицю. Житловий будинок секційного типу – будинок, що складається з однієї або декількох

секцій. Житловий будинок коридорного (галерейного) типу - будинок, у якому квартири (або кімнати гуртожитків) мають виходи через загальний коридор (галерею) не менше ніж на двоє сходів.

Цікавим визнається визначення І.В. Якубовського, який пропонує таку класифікацію однородних житлових будинків: сільський садибний будинок - будинок площею 80-150 м², розташований в сільській місцевості разом зі спорудами господарського призначення; котедж - житловий будинок площею 150-200 м², призначений для тимчасового або постійного проживання однієї родини з ділянкою землі; особняк - житловий будинок площею до 600 м², для постійного проживання однієї родини, розташований на окремій ділянці землі в місті або в приміській зоні; вілла - однородний житловий будинок площею 600-1000 м² із садом, розташований в місті, приміській або курортній зоні; резиденція - житловий будинок площею понад 1000 м² з великою земельною ділянкою, розташований в престижному районі міста або приміській зоні [1].

Слід навести ще одне цікаве визначення в контексті зазначеної вище класифікації: дачний будинок – будинок тимчасового проживання загальною площею до 80 м², використовується з метою позаміського відпочинку і не призначений для постійного проживання людей [2].

Останнім часом все частіше лунає доцільність будівництва так званих пасивних будинків. Цікавим визнається наступне визначення поняття пасивний будинок, відтак це (нім. Passivhaus, англ. passive house) — енергоефективний будівельний стандарт, який створює комфортні умови проживання, одночасно є економічним і надає мінімальний негативний вплив на навколишнє середовище. Пасивний будинок — це будинок, в якому можливо досягти комфортного мікроклімату (ISO 7730), як у зимовий період без окремої системи опалення (або використовуючи малопотужну компактну систему опалення), так і в літній період без системи кондиціонування [3].

Полегшенням непростой долі приватних забудовників можна вважати можливість будівництва на підставі будівельного паспорту.

Відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4] забудова присадибних, дачних і садових земельних ділянок може здійснюватися на підставі будівельного паспорта забудови земельної ділянки (далі - будівельний паспорт). Будівельний паспорт визначає комплекс містобудівних та архітектурних вимог до розміщення і будівництва індивідуального (садибного) житлового будинку, садового, дачного будинку не вище двох поверхів (без урахування мансардного поверху) з площею до 300 квадратних метрів, господарських будівель і споруд, гаражів, елементів благоустрою та озеленення земельної ділянки.

Слід визначити, що законодавець розуміє під площею до 300 квадратних метрів. Відповідно до п. 1.3 Наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки» [5]. Параметри забудови визначаються з урахуванням державних будівельних норм ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення», ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень».

Відповідно до п. 1.6 ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення» [6] порядок підрахунку площі квартири у житловому будинку і гуртожитку, площі житлового будинку, площі приміщень, площі забудови, будівельного об'єму, поверховості житлового будинку та перелік обов'язкових техніко-економічних показників наведений у додатку В, у п. 5 якого чітко зазначено, що площу житлового будинку визначають як суму площ поверхів будинку, виміряних у межах внутрішніх поверхонь зовнішніх стін, а також площ балконів і лоджій. Площа сходових кліток, ліфтових та інших шахт включається до площі поверху з урахуванням їх площ на рівні даного поверху. Площа горищ і технічних поверхів та підвалів до площі будинку не включається.

Постає питання законодавчого визначення понять: горище, технічний поверх та підвал. Таке визначення нам надає не тільки ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення», але і ДБН В.2.2-9-2009. ГРОМАДСЬКІ БУДИНКИ ТА СПОРУДИ Основні положення [7]. Таким чином, слід зазначити наступні визначення, що нам надає законодавець. Поверх ман-

сардний (мансарда) – поверх у горищному просторі, фасад якого повністю або частково утворений поверхнею (поверхнями) похилої чи ламаної покрівлі [6]. Поверх мансардний–поверх, у якому приміщення розташовані в об'ємі горища, при цьому площа горизонтальної частини стелі приміщень має бути не менше ніж половина площі підлоги, а висота стін до низу похилої частини стелі – не менше 1,6 м [7]. Поверх технічний – поверх для розміщення інженерного обладнання і прокладання комунікацій, може бути розташований у нижній (технічне підпілля), верхній (технічне горище) або в середній частині будинку. Поверх підземний - поверх з позначкою підлоги приміщень нижче планувальної позначки землі на всю висоту приміщення, при чому, відповідно до п. 6.3.3 ДБН В.2.2-9-2009. ГРОМАДСЬКІ БУДИНКИ ТА СПОРУДИ Основні положення висота підземного, підвального та цокольного поверхів від підлоги до стелі повинна бути не менше 2,7 м. Висота технічного поверху приймається залежно від габаритів розташованого у ньому інженерного обладнання і комунікацій. У місцях проходу обслуговуючого персоналу висота від підлоги до низу конструкцій, що виступають, має бути не менше 1,9 м.

Визначивши максимальні вимоги по гранично допустимій площі житлового будинку, слід проаналізувати правовий статус цього документа та процедуру його отримання.

Будівельний паспорт складається з текстових та графічних матеріалів. За наявності плану зонування території розроблення будівельного паспорта здійснюється на його підставі. Проектування на підставі будівельного паспорта здійснюється без отримання містобудівних умов та обмежень. Розроблення проекту будівництва здійснюється виключно за бажанням замовника.

Розроблення будівельного паспорта здійснюється: в межах населених пунктів - відповідно до наявної містобудівної документації на місцевому рівні; за межами населених пунктів - відповідно до детальних планів територій та планувальних рішень проектів садівницьких та дачних товариств.

Видача будівельного паспорта здійснюється уповноваженим органом містобудування та

архітектури безпосередньо, через центри надання адміністративних послуг та/або через Єдиний державний портал адміністративних послуг. Будівельний паспорт надається уповноваженим органом містобудування та архітектури на безоплатній основі протягом десяти робочих днів з дня надходження пакета документів, до якого входять: заява на видачу будівельного паспорта зі згодою замовника на обробку персональних даних; засвідчена в установленому порядку копія документа, що засвідчує право власності або користування земельною ділянкою, або договір суперфіцію; ескізні наміри забудови (місце розташування будівель та споруд на земельній ділянці, відстані до меж сусідніх земельних ділянок та розташованих на них об'єктів, інженерних мереж і споруд, фасади та плани поверхів об'єктів із зазначенням габаритних розмірів, перелік систем інженерного забезпечення, у тому числі автономного, що плануються до застосування, тощо); проект будівництва (за наявності); засвідчена в установленому порядку згода співвласників земельної ділянки (житлового будинку) на забудову.

Уповноважений орган містобудування та архітектури на підставі отриманих документів визначає відповідність намірів забудови земельної ділянки вимогам чинної містобудівної документації на місцевому рівні, детальним планам територій, планувальним рішенням проектів садівницьких та дачних товариств, державним будівельним нормам, стандартам і правилам.

Пакет документів для видачі будівельного паспорта або внесення змін до нього повертається уповноваженим органом містобудування та архітектури замовнику з таких підстав: неподання повного пакета документів; невідповідність намірів забудови земельної ділянки вимогам містобудівної документації на місцевому рівні, детальним планам територій, планувальним рішенням проектів садівницьких та дачних товариств, державним будівельним нормам, стандартам і правилам.

Технічні умови щодо інженерного забезпечення отримуються замовником самостійно.

До складу будівельного паспорта входять: пакет документів, наданий замовником; схема забудови земельної ділянки; пам'ятка замовнику індивідуального будівництва.

Будівельний паспорт складається у двох примірниках та підписується керівником відповідного уповноваженого органу містобудування та архітектури.

Після направлення замовником відповідно до статті 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» повідомлення про початок виконання будівельних робіт до відповідних органів Держархбудінспекції України будівельний паспорт є підставою для виконання будівельних робіт.

Замовник має право виконувати будівельні роботи лише після: подання замовником повідомлення про початок виконання будівельних робіт відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю.

Виконання будівельних робіт без відповідного документа, передбаченого цією статтею, вважається самочинним будівництвом і тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Після набуття права на земельну ділянку та відповідно до її цільового призначення замовник може виконувати підготовчі роботи, визначені будівельними нормами, стандартами і правилами, з повідомленням органу державного архітектурно-будівельного контролю. Форма повідомлення про початок виконання підготовчих робіт, порядок його подання, форма повідомлення про зміну даних у поданому повідомленні визначаються Кабінетом Міністрів України. Наразі відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 466 «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт» [8].

Виконання підготовчих робіт може здійснюватися на підставі повідомлення про початок виконання будівельних робіт чи дозволу на виконання будівельних робіт.

Виконання підготовчих робіт без подання повідомлення про початок виконання підготовчих робіт, повідомлення про початок виконання будівельних робіт або отримання дозволу на виконання будівельних робіт забороняється.

Повідомлення про початок виконання підготовчих робіт не дає права на виконання будівельних робіт.

Право на виконання підготовчих робіт (якщо вони не були виконані раніше згідно з повідомленням про початок виконання підго-

товчих робіт) і будівельних робіт на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), об'єктах, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта, надається замовнику та генеральному підряднику чи підряднику (у разі якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) після подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт. Виконувати будівельні роботи без подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт забороняється.

Отримання замовником інших документів дозвільного характеру для виконання будівельних робіт, крім направлення повідомлення про початок виконання будівельних робіт до відповідного органу державного архітектурно-будівельного контролю відповідно до частини першої цієї статті, не вимагається.

Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), та об'єктів, будівництво яких здійснювалося на підставі будівельного паспорта, здійснюється шляхом реєстрації відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі поданої замовником декларації про готовність об'єкта до експлуатації протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

Датою прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта є дата реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації або видачі сертифіката.

Експлуатація закінчених будівництвом об'єктів, не прийнятих (якщо таке прийняття передбачено законодавством) в експлуатацію, забороняється.

Зареєстрована декларація про готовність об'єкта до експлуатації або сертифікат є підставою для укладення договорів про постачання на прийнятий в експлуатацію об'єкт необхідних для його функціонування ресурсів - води, газу, тепла, електроенергії, включення даних про такий об'єкт до державної статистичної звітності та оформлення права власності на нього.

Підключення закінченого будівництвом об'єкта, прийнятого в експлуатацію, до інженерних мереж здійснюється протягом десяти днів з дня відповідного звернення замовника до осіб,

які є власниками відповідних елементів інженерної інфраструктури або здійснюють їх експлуатацію.

Замовник відповідно до закону несе відповідальність за повноту та достовірність даних, зазначених у поданій ним декларації про готовність об'єкта до експлуатації, та за експлуатацію об'єкта без зареєстрованої декларації або сертифіката.

Висновки. На підставі проведеного аналізу чинного законодавства щодо гранично допустимої площі житлового будинку, який можна будувати на підставі будівельного паспорту, процедури отримання будівельного паспорту та введення побудованого на підставі будівельного паспорту житлового будинку в експлуатацію, можна зробити висновок, що площу житлового будинку визначають як суму площ поверхів будинку, виміряних у межах внутрішніх поверхонь зовнішніх стін, а також площ балконів і лоджій. Площа сходових кліток, ліфтових та інших шахт включається до площі поверху з урахуванням їх площ на рівні даного поверху. Площа горищ і технічних поверхів та підвалів до площі будинку не включається.

Література

1. Якубовський В.Б. До питання класифікації однородних житлових будинків. [Електронний ресурс] // Архітектура житла, Архітектура будівель та споруд. Національний університет «Львівська політехніка». – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/35465/1/37_179-181.pdf

2. Дичковський Р.О., Дупляк М.О., Семенов А.І. Однородні будинки: історичний аспект створення житла малої площі та їх видозміни у процесі експлуатації [Електронний ресурс] / Р.О. Дичковський. – Режим доступу: http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/151384/04_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC_3_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Якубовський О.А., Таран О.В. Пасивний будинок – інноваційне енергозберігаюче житло [Електронний ресурс] / О.А. Якубовський. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4372/1/3.pdf>

4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

5. Про затвердження Порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 22 липня 2011 р. № 902/19640 // Офіційний вісник України official publication on August 12, 2011, № 59, page 340, article 2391, код акта 57840/2011.

6. Державні будівельні норми. Будинки і споруди Житлові будинки. Основні положення. ДБН В.2.2-15-2005: наказ Держбуду України від 18.05.2005 р. № 80.

7. ДБН В.2.2-9-2009. «ГРОМАДСЬКІ БУДИНКИ ТА СПОРУДИ. Основні положення»

8. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 466 // Урядовий кур'єр official publication on May 13, 2011, № 85.

References

1. Yakubovs'kij V.B. Do pitannya klasifikacii odnorodnih zhitlovih budinkiv. [Elektronnij resurs] // Arhitektura zhitla, Arhitektura budivel' ta sporud. Nacional'nij universitet «L'vivs'ka politehnika». – Rezhim dostupu: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/35465/1/37_179-181.pdf

2. Dichkovs'kij R.O., Duplyak M.O., Semenov A.I. Odnorodinni budinki: istorichnij aspekt stvorennja zhitla maloї ploshchi ta ih vidozmini u procesi ekspluatacii [Elektronnij resurs] / R.O. Dichkovs'kij. – Rezhim dostupu: http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/151384/04_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC_3_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Yakubovs'kij O.A., Taran O.V. Pasivnij budinok – innovacijne energozberigayuche zhitlo [Elektronnij resurs] / O.A. Yakubovs'kij. – Rezhim dostupu: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4372/1/3.pdf>

4. Pro reguljuvannja mistobudivnoi dijal'nosti: Zakon Ukrainy vid 17 lyutogo 2011 r. № 3038-VI // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 34. – St. 343.

5. Pro zatverdzhennja Poryadku vidachi budivel'nogo pasporta zabudovi zemel'noi dilyanki:

nakaz Ministerstva regional'nogo rozvitku, budivnictva ta zhitlovo-komunal'nogo gospodarstva Ukrainy vid 22 lipnya 2011 r. № 902/19640 // Oficijnij visnik Ukraїni official publication on August 12, 2011, № 59, page 340, article 2391, kod akta 57840/2011

6. *Derzhavni* budivel'ni normi. Budinki i sporudi ZHItlovi budinki. Osnovni polozhennya.

DBN V.2.2-15-2005: nakaz Derzhbudu Ukraini vid 18.05.2005 № 80.

7. DBN V.2.2-9-2009. «GROMADS'KI BUDINKI TA SPORUDI. Osnovni polozhennya»

8. *Deyaki* pitannya vikonannya pidgotovchih i budivel'nih robit: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 13 kvitnya 2011 r. № 466 // Uryadovij kur'er official publication on May 13, 2011 № 85.

Е. А. Рябова, Д. И. Майстров

**ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖИЛОГО ДОМА
НА ОСНОВАНИИ СТРОИТЕЛЬНОГО ПАСПОРТА**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: k.riabova@ukr.net

Цель: статья посвящена анализу предельно допустимой площади жилого дома, который можно строить на основании строительного паспорта, процедуре получения строительного паспорта и введения построенного на основании строительного паспорта жилого дома в эксплуатацию. *Методы исследования:* проанализированы подходы различных ученых относительно определения понятия «жилой дом», а также нормы действующего законодательства, регулирующие правоотношения, возникающие при строительстве жилого дома на основании строительного паспорта. *Результаты:* определение предельно допустимой площади жилого дома, который можно строить на основании строительного паспорта. *Обсуждение:* проблем отечественного законодательства и практики, возникающих при строительстве жилого дома на основании строительного паспорта.

Ключевые слова: строительство, строительный паспорт, площадь жилого дома, подвальное помещение, мансардное помещение.

K. Ryabova, D. Maystrov

**LEGAL FEATURES OF BUILDING A RESIDENTIAL BUILDING
ON THE BASIS OF A BUILDING PASSPORT**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: k.riabova@ukr.net

Aim: the article is devoted to the analysis of the maximum allowable area of a residential building, which can be built on the basis of a building passport, a procedure for obtaining a building passport and the introduction of a building built on the basis of a building passport in operation. *Methods of research:* analyzes the approaches of different scientists to determine the concept of "residential building", as well as the norms of the current legislation, regulating the legal relationship that arises when building a residential building on the basis of a building passport. *Results:* outline the maximum allowable area of a residential building that can be built on the basis of a building passport. *Discussion:* problems of domestic legislation and practices that arise during the construction of a residential building on the basis of a building passport.

Keywords: building, construction passport, area of a residential building, basement, mansard room.

ЗУПИНЕННЯ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ ЧИ ПРЕДМЕТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70-Б, Запоріжжя, Україна
E-mail: tkhamzin1978@gmail.com

Мета: проаналізовано поняття забезпечення позову, наведено види забезпечення позову в ГПК та ЦПК України. Визначено роль інституту забезпечення позову під час реалізації органами доходів і зборів механізму захисту прав інтелектуальної власності при переміщенні товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, через митний кордон України. Здійснено узагальнення судової практики господарських судів щодо забезпечення позовів у справах про захист прав інтелектуальної власності у випадках, коли митне оформлення товарів зупинене органом доходів і зборів. Надано оцінку змінам до ГПК та ЦПК України щодо введення такого виду забезпечення позову, як зупинення митного оформлення товарів чи предметів. **Методи дослідження:** використання загального методу пізнання дозволило концентрувати накопичені наукові знання та практику застосування законодавства у сфері загального зупинення оформлення товарів та предметів на митниці. **Результати:** визначаються передумови низького рівня ефективності діяльності сучасної митниці. **Обговорення:** проблеми правового забезпечення митного оформлення об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: права інтелектуальної власності, Митний кодекс, об'єкти інтелектуальної власності, орган доходів і зборів, переміщення товарів через митний кордон України, заходи забезпечення позову.

Постановка проблеми та її актуальність. На основі порівняльно-правового аналізу деяких норм ЦПК та ГПК України з урахуванням судової практики висвітлити роль інституту забезпечення позову у механізмі захисту прав інтелектуальної власності органами доходів і зборів під час переміщення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, через митний кордон України.

Аналіз досліджень і публікацій. Багато науковців висвітлювали аспекти захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, зокрема, Г. Андрощук, В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, Ю.М. Капіца, І.М. Коросташова, Ю.О. Медвідь, І.В. Стрижак, Г.О. Швець, П.В. Солошенко,

С.А. Петренко та інші. За останні роки захистили дисертації з цього питання С.П. Филь та В.А. Свирида. Саме питання забезпечення позовів при реалізації механізму захисту прав інтелектуальної власності митними органами досліджував І.М. Бенедисюк. Проте з урахуванням впливу певного часу це питання підлягає дослідженню в аспекті змін у законодавстві та практичного застосування заходів забезпечення під час реалізації органами доходів і зборів механізму захисту інтелектуальної власності, передбаченого Митним кодексом України.

Мета статті – визначити роль заходів забезпечення позову у реалізації механізму захисту прав інтелектуальної власності, передбаченого Митним кодексом України. Здійснити аналіз су-

дової практики господарських судів, зокрема позиції Вищого господарського суду України, щодо реалізації статті 399 МК України в частині надання органу доходів і зборів ухвали суду як підстави для подальшого зупинення митного оформлення товарів. Також надати оцінку змінам у законодавстві стосовно введення нового виду забезпечення позову з урахуванням судової практики.

Виклад основного матеріалу. Поняття забезпечення позову не є дискусійним у науці цивільного та господарського процесу.

Так, М.Й. Штефан наводить наступне визначення позову – це вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують за його позовом про присудження реальне виконання позитивно прийнятого рішення [1, с. 351].

С.Я. Фурса зазначає, що під забезпеченням позову слід розуміти вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують реальне виконання судового рішення, прийнятого за його позовом [2, с. 500].

Забезпечення позову як створення можливості для майбутнього реального виконання рішення суду визначає В.І. Тертишніков [3, с. 115].

С.В. Васильєв вважає, що забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій, які гарантують реальне виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог [4, с. 223].

В.І. Горевий наводить наступне визначення забезпечення позову – засіб запобігання можливим порушенням майнових чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи [5, с. 113].

Наведені визначення забезпечення позову в цілому не суперечать одне одному та дають можливість точно зрозуміти суть цього процесуального інституту.

Важливу роль відіграє цей інститут як інструмент охорони права інтелектуальної власності під час переміщення товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, через митний кордон України.

Так розділом XIV діючого Митного кодексу України «Сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України» передбачено дієвий та актуальний механізм захисту прав інтелектуальної власності, який передбачає, зокрема, призупинення органом доходів і зборів митного оформлення товарів на строк до 10 робочих днів, а в разі необхідності продовження цього строку на 10 робочих днів.

У разі, якщо протягом зазначених строків до органу доходів і зборів, що призупинив митне оформлення товарів, не буде подано ухвалу суду про заборону вчинення певних дій у справі про порушення прав інтелектуальної власності або відповідне рішення іншого уповноваженого державного органу, то за відсутності ознак порушення митних правил товари, щодо яких було прийнято рішення про призупинення митного оформлення, підлягають митному оформленню в установленому порядку (ст. 399 МК України).

Як свідчить судова практика, такою ухвалою, яка є підставою для подальшого продовження строку зупинення митного оформлення товару, що містить об'єкти інтелектуальної власності, та може бути постановлена в такий стислий строк, є ухвала про забезпечення доказів або ухвала про забезпечення позову.

Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 № 12 (п. 8) передбачає, що з урахуванням змісту статті 399 Митного кодексу України господарський суд може вживати такий запобіжний захід, як заборона митному органу вчиняти дії щодо митного оформлення товару до розгляду по суті справи про порушення права інтелектуальної власності.

Така позиція Вищого господарського суду України знайшла своє відображення в судовій практиці. Так, наприклад, ухвалою господарського суду Київської області від 22.02.2017 по справі № 911/513/17 [11] задоволено заяву Товариства з обмеженою відповідальністю «Рібок Інтернешнл Лімітед» про вжиття запобіжних заходів. Накладено арешт на товар, поданий до митного оформлення за відповідною митною декларацією, вилучено у Київській митниці ДФС України зра-

зки кожного найменування та артикулу товару, заборонено Київській митниці ДФС здійснювати митне оформлення певного товару, поданого до митного оформлення за відповідною митною декларацією до розгляду справи по суті.

В той же час згідно ст. 43-2 ГПК України в редакції, що діяла до 15.12.2017, запобіжні заходи включають: 1) витребування доказів; 2) огляд приміщень, в яких відбуваються дії, пов'язані з порушенням прав; 3) накладення арешту на майно, що належить особі, щодо якої вжито запобіжні заходи, і знаходиться в неї або в інших осіб [16]. Заборони вчиняти дії цей перелік запобіжних заходів не містить.

Тому, на наш погляд, враховуючи вичерпність визначених ГПК України запобіжних заходів [13, с. 57] вжиття судом заборони митному органу вчиняти дії щодо митного оформлення товару до розгляду про суті господарської справи не відповідало в повній мірі ані переліку заходів забезпечення доказів, встановленого ГПК, ані їх меті – забезпеченню збереження доказів, які можуть бути використані під час розгляду справи.

Згідно ст. 67 ГПК України в редакції, що діяла до 15.12.2017, позов забезпечується накладенням арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачу; заборонаю відповідачеві вчиняти певні дії; заборонаю іншим особам вчиняти певні дії, що стосуються предмета спору; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку.

В судовій практиці є розповсюдженими випадки щодо забезпечення позову шляхом заборони митниці здійснювати митне оформлення певного товару.

Так ухвалою господарського суду Сумської області від 04.01.2016 по справі № 903/1254/15 [8] вжито заходів до забезпечення позову шляхом заборони Сумській митниці ДФС України здійснювати митне оформлення певного товару на строк до прийняття судом рішення по даній справі.

Також ухвалою господарського суду Запорізької області від 23.02.2016 по справі № 908/497/16 [9] вжито заходів до забезпечення позову шляхом заборони Запорізькій митниці Державної фіскальної служби України здійснювати митне оформлення певного товару, поданого до митного оформлення за відповідною митною декларацією у митному режимі «імпорт».

Деякі суди поєднували декілька засобів забезпечення позову. Так ухвалою господарського суду Рівненської області від 12.04.2017 по справі № 918/257/17 [10] вжито заходів до забезпечення позову, накладено арешт на певний товар за відповідною митною декларацією, заборонено Рівненській митниці ДФС України до вирішення спору по суті здійснювати митне оформлення товару, який був заявлений до митного оформлення та митного контролю за відповідною митною декларацією.

Таким чином, судами в якості забезпечення доказів або в якості забезпечення позову вживалися відповідні заходи як заборона органу доходів і зборів (митниці) здійснювати митне оформлення товару, накладення арешту на товар.

В цілому така практика відповідала наведеним положенням ст. 67 ГПК України, але не в повній мірі відповідала положенням Митного кодексу України, зокрема статті 399.

Накладення арешту на товар, щодо якого не завершено процедуру митного оформлення та який не випущений у вільний обіг, є проблематичним, оскільки це прямо не передбачено ані Митним кодексом України, ані Законом України «Про виконавче провадження» [17]. Положення Закону «Про виконавче провадження» необхідно брати до уваги, оскільки саме виконавець відповідно до цього Закону виконує ухвалу про накладення арешту на майно. Як зазначав І.М. Бенедисюк, така неузгодженість митного законодавства з ГПК України призводила до негативних наслідків [18, с. 72].

Аналогічна неузгодженість мала місце також щодо заходів забезпечення позову, передбачених Цивільним процесуальним кодексом. Його положення, а саме – стаття 152 передбачала наступні види забезпечення позову: 1) накладення арешту на майно або грошові кошти; 2) заборону вчиня-

ти певні дії; 3) встановленням обов'язку вчинити певні дії; 4) заборонаю іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; 5) зупиненням продажу арештованого майна; 6) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа; 7) передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншій особі. В разі необхідності судом можуть бути застосовані інші види забезпечення позову.

Хоча в цивільному процесі суд був наділений правом застосувати інші види забезпечення позову, які б відповідали обставинам справи, є сумнівним, що суди здійснювали зупинення митного оформлення товарів чи предметів. Тому неузгодженість норм ЦПК та МК України також призводила до негативних наслідків у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 [3] було викладено Господарський процесуальний та Цивільний процесуальний кодекси в нових редакціях.

Згідно п. 8 ч. 1 ст. 137 ГПК України в новій редакції позов забезпечується зокрема зупиненням митного оформлення товарів чи предметів, що містять об'єкти інтелектуальної власності.

Зазначені зміни вже знайшли своє відображення у судовій практиці. Так ухвалою господарського суду м. Києва від 09.01.2018 по справі № 910/292/18 [12] задоволено клопотання про вжиття заходів до забезпечення позову, до набрання рішенням суду у даній справі законної сили зупинено митне оформлення певних товарів, заявлених до митного оформлення до Дніпропетровської митниці Державної фіскальної служби України згідно відповідної митної декларації, накладено арешт на цей товар.

Також змін зазнав й Цивільний процесуальний кодекс України. Так відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 150 ЦПК України в новій редакції позов

забезпечується зокрема зупиненням митного оформлення товарів чи інших предметів.

Зупинення митного оформлення товарів чи інших предметів як вид забезпечення позову, з одного боку, створює можливості для майбутнього реального виконання позитивного для позивача рішення суду. З іншого – враховує особливості положень, передбачених ст. 399 Митного кодексу України.

Висновки. Таким чином, механізм захисту прав інтелектуальної власності органами доходів і зборів при переміщенні товарів, які містять об'єкти прав інтелектуальної власності, через митний кордон України, нерозривно пов'язаний з інститутом забезпечення позову в цивільному та господарському процесі. Забезпечення позову є необхідною умовою реалізації такого механізму. Тому з метою найповнішої реалізації можливостей, що передбачені Митним кодексом України в сфері захисту прав інтелектуальної власності, є важливим, щоб ці елементи були узгоджені між собою та при їх застосуванні не виникало жодних перешкод та труднощів.

Наведені зміни у законодавстві, а саме у ЦПК України та ГПК України щодо введення такого нового виду забезпечення позову, як зупинення митного оформлення товарів чи інших предметів, без сумніву, спрямовані на усунення неузгодженості цивільного процесуального, господарського процесуального та митного законодавства. І тим самим безперечно сприятимуть захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності, через митний кордон України.

Література

1. *Штефан М. Й.* Цивільний процес: підруч. / М. Й. Штефан. – Вид. 2-е, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 696 с.
2. *Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С. Я. Фурси].* – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
3. *Тертышников В. И.* Гражданский процесс: конспект лекций / В. И. Тертышников. – 3-е изд., испр. и доп. – Х.: Консум, 2005. – 248 с.
4. *Васильев С. В.* Цивільний процес: навч. посіб. / С. В. Васильев. – Х.: Одиссей, 2008. – 480 с.

5. *Горевий В. І.* Господарський процес: практикум: навч. посіб. / В.І. Горевий, А.М. Куліш, В.Д. Чернадчук. – Суми: Університетська книга, 2009. – 283 с.

6. *Митний кодекс України* від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

7. *Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України* від 17 жовтня 2012 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>.

8. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54828408>.

9. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56156405>.

10. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65940977>.

11. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64980261>.

12. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71502852>.

13. *Бенедисюк І.* Запобіжні заходи та заходи забезпечення позову в спорах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності / І. Бенедисюк // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. – 2012. – № 4. – С. 56-64.

14. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України* від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19>.

15. *Цивільний процесуальний кодекс України* від 18 березня 2004 р. № 1618-IV [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

16. *Господарський процесуальний кодекс України* від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

17. *Про виконавче провадження: Закон України* від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

18. *Бенедисюк І.* Участь митних органів у забезпеченні запобіжних заходів у процесі захисту прав інтелектуальної власності / І. Бенедисюк // *Теорія і практика інтелектуальної власності*. – 2013. – № 6. – С. 69-75.

References

1. *Shtefan M. J.* *Cyvil'nyj proces: pidruch.* / M. J. Shtefan. – Vyd. 2-e, pererob. ta dop. – K.: Vydavnychyj Dim «In Jure», 2001. – 696 s.

2. *Cyvil'nyj proces Ukrainy: akademichnyj kurs: [pidruchnyk dlja stud. juryd. spec. vyshh. navch. zakl]; [za red. S. Ja. Fursy].* – K.: Vydavec' Fursa S.Ja.: KNT, 2009. – 848 s.

3. *Tertyshnykov V. Y.* *Grazhdanskyj process: konspekt lekcij* / V. Y. Tertyshnykov. – 3-e izd., ispr. i dop. – H.: Konsum, 2005. – 248 s.

4. *Vasyl'jev S. V.* *Cyvil'nyj proces: navch. posib.* / S. V. Vasyl'jev. – H.: Odissey, 2008. – 480 s.

5. *Gorevyj V. I.* *Gospodars'kyj proces: praktykum: navch. posib.* / V. I. Gorevyj, A. M. Kulish, V. D. Chernadchuk. – Sumy: Universytets'ka knyga, 2009. – 283 s.

6. *Mytnyj kodeks Ukrainy* від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

7. *Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України* від 17 жовтня 2012 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>.

8. *Єдиний державний реєстр судових рішень* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54828408>.

9. *Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovyh rishen'* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56156405>.

10. *Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovyh rishen'* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65940977>.

11. *Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovyh rishen'* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64980261>.

12. *Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovyh rishen'* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71502852>.

13. *Benedysjuk I. Zapobizhni zahody ta zahody zabezpechennja pozovu v sporah, pov'jazanyh iz zahystom prav na ob'jekty intelektual'noi' vlasnosti / I. Benedysjuk // Teorija i praktyka intelektual'noi' vlasnosti. – 2012. – № 4. – S. 56-64.*

14. *Pro vnesennja zmin do Gospodars'kogo procesual'nogo kodeksu Ukrainy, Cyvil'nogo procesual'nogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnogo sudochnstva Ukrainy ta inshyh zakonodavchyh aktiv: Zakon Ukrainy vid*

3 zhovtnja 2017 r. № 2147-VIII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19>.

15. *Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukrainy vid 18 bereznja 2004 r. № 1618-IV [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.*

16. *Gospodars'kyj procesual'nyj kodeks Ukrainy vid 6 lystopada 1991 r. № 1798-XII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.*

17. *Pro vykonavche provadzhennja: Zakon Ukrainy vid 2 chervnja 2016 r. № 1404-VIII [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.*

18. *Benedysjuk I. Uchast' mytnyh organiv u zabezpechenni zapobizhnyh zahodiv u procesi zahystu prav intelektual'noi' vlasnosti / I. Benedysjuk // Teorija i praktyka intelektual'noi' vlasnosti. – 2013. – № 6. – S. 69-75.*

Т. Р. Хамзин

ПРИОСТАНОВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО ОФОРМЛЕНИЯ ТОВАРОВ ИЛИ ПРЕДМЕТОВ, СОДЕРЖАЩИХ ОБЪЕКТЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ, В КАЧЕСТВЕ МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСКА

Классический приватный университет
ул. Жуковского, 70-Б, Запорожье, Украина
E-mail: tkhamzin1978@gmail.com

Цель: проанализировано понятие обеспечения иска, приведены виды обеспечения иска в ХПК и ГПК Украины. Определена роль института обеспечения иска при реализации органами доходов и сборов механизма защиты прав интеллектуальной собственности при перемещении товаров, содержащих объекты интеллектуальной собственности, через таможенную границу Украины. Осуществлено обобщение судебной практики хозяйственных судов по обеспечению исков по делам о защите прав интеллектуальной собственности в случаях, когда таможенное оформление товаров остановлено органом доходов и сборов. Дана оценка изменениям в ХПК и ГПК Украины о введении такого вида обеспечения иска, как приостановление таможенного оформления товаров или предметов. **Методы исследования:** использование общего метода познания позволило концентрировать накопленные научные знания и практику применения законодательства в сфере общей остановки оформления товаров и предметов на таможне **Результаты:** определяются предпосылки низкого уровня эффективности деятельности современной таможни. **Обсуждение:** проблемы правового обеспечения таможенного оформления объектов интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: права интеллектуальной собственности, Таможенный кодекс, объекты интеллектуальной собственности, орган доходов и сборов, перемещение товаров через таможенную границу Украины, меры обеспечения иска.

T. Khamzin

SUSPENSION OF CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS OR ITEMS HAVING INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS AS A WAY OF SECURING FOR A CLAIM

Classic Private University
Zhukovsky st., 70-B, Zaporozhye, Ukraine
E-mail: tkhamzin1978@gmail.com

Purpose: the concept of ensuring the claim is analyzed, types of claim protection in the GPC and the CPC of Ukraine are given. The role of the Institute to secure the claim during implementation by income and fees mechanism to protect intellectual property rights when moving goods containing intellectual property across the customs border of Ukraine. Done generalization of judicial practice of commercial courts to secure claims in cases of intellectual property rights when stopped by customs clearance agency revenues and fees. Provided assessment of changes to the EPC and the CPC of Ukraine on the introduction of this type of the claim, as the suspension of customs clearance or objects. **Methods:** using general method allowed to concentrate knowledge accumulated scientific knowledge and practice of law in general and the suspension of clearance items at customs **Results:** are determined preconditions low efficiency of modern customs. **Discussion:** problems of legal provision of customs clearance of objects of intellectual property.

Keywords: intellectual property rights, Customs Code, objects of intellectual property, revenue and expenditure body, movement of goods across the customs border of Ukraine, measures of securing for a claim.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.1(045)

О. І. Богатирьова,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

ПОШУК ІСТИНИ У НОРМАТИВНІЙ ПЛУТАНИНІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Національний університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, 08201, Ірпінь, Київська область, Україна
E-mail: 30olechka@gmail.com

Мета: встановлення правильності правотворчої техніки щодо визначення центрального органу виконавчої влади в сфері виконання кримінальних покарань та пробації. **Методи дослідження:** сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання – термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати:** сформульовано власне бачення щодо визначення центрального органу виконавчої влади в сфері виконання кримінальних покарань та пробації, обґрунтовано доцільність визнання ним Державну кримінально-виконавчу службу України, а не Міністерство юстиції України, охарактеризовано місце Адміністрації ДКВС України як її центрального апарату, розкрито розподіл компетенції між суб'єктами кримінально-виконавчої політики – Міністерством юстиції України та Державною кримінально-виконавчою службою України, встановлено низку колізій в кримінально-виконавчому законодавстві, запропоновано шляхи їх усунення. **Обговорення:** внесення змін до законодавства стосовно даного питання.

Ключові слова: закон, норма права, кримінально-виконавче право, Державна кримінально-виконавча служба, Міністерство юстиції України, Адміністрація.

Постановка проблеми та її актуальність.

Існуюча плутанина у нормах кримінально-виконавчого права виникла з часу створення у 2010 році у складі Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України окремої служби – Державної пенітенціарної служби (ДпТС) України, яка з'явилася шляхом перетворення Державного департаменту України з питань виконання покарань й стала центральним органом виконавчої влади України зі спеціальним статусом та одночасно центральним апаратом усієї кримінально-виконавчої системи України. За увесь час існування ДПТС України велися дискусії щодо правомочності її функціонування та законності існування однієї служби у складі іншої. Після ліквідації ДПТС України її правонаступником визнано Міністерство юстиції України, що начеб то повинно було

спростити ієрархічність органів управління кримінально-виконавчою системою, однак навпаки призвело до виникнення низки додаткових запитань. Саме цим й обумовлена актуальність дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковій дискусії щодо кримінально-виконавчої термінології та відповідних дефініцій присвячені праці таких вчених як: К. А. Автухова, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, А. О. Галає, С. К. Гречанюка, О. М. Джузі, О. Г. Колба, О. М. Литвинова, М. С. Пузирьова, С. І. Халимона, І. С. Яковець та інших. Між тим, проблемі співвідношення, таких, ключових для кримінально-виконавчої системи, органів виконавчої влади, як Міністерство юстиції України та Державна кримінально-виконавча служба України, приділено недостатньої уваги.

Метою статті є встановлення правильності правотворчої техніки щодо визначення центрального органу виконавчої влади в сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України органами виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації [1].

Стосовно центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, то тут існують юридичні колізії, які проявляються у наступному.

Так, після ліквідації ДПтС України, яка була центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, її правонаступником постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343. «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» [2] визнано Міністерство юстиції України, що начебто не суперечить нормам Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [3], яким міністерства можуть визнаватися центральними органами виконавчої влади.

Підтвердженням цьому слугують положення згаданого Закону України, де у ч. 1 ст. 6 зазначено, що «Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України».

Тому, якщо Міністерство юстиції є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, то з урахуванням положень ч. 1 ст. 11 КВК України виходить, що Мін'юст є органом виконання покарань.

Далі ще цікавіше. Частина 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [4] закріплює, що «Державна кримінально-виконавча служба України складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальних органів управління, ... ».

Вищевикладене у попередніх абзацах наводить нас на висновок, що ДКВС України включає в себе Міністерство юстиції України, що взагалі вже є нонсенс. Це підтверджують й положення ч. 2 ст. 7 аналізованого Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а саме: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань узагальнює практику застосування законодавства з питань, що стосуються завдань Державної кримінально-виконавчої служби України, розробляє пропозиції, спрямовані на його вдосконалення, і вносить їх на розгляд Міністерству юстиції України». Тобто, судячи зі змісту озвученого положення статті Закону Міністерство юстиції України, який нормативно визнано центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, вносить пропозиції на розгляд самому собі.

Далі ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» наголошує, що саме: «на Державну кримінально-виконавчу службу України покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань». Тут варто звернути увагу на те, що правотворці називають центральний орган виконавчої влади як такий, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, а в аналізованому Законі йдеться про здійснення ДКВС України державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Між тим слова «здійснення» та «реалізація» є синонімічними, що підтверджується словником іншомовних слів, у якому зазначено, що реалізація – здійснення наміченого плану, програми, проекту [5].

З огляду на все вищевикладене, та доцільність існування лише єдиного центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, вбачається правильним визначити таким органом Державну кримінально-виконавчу службу України, що не буде суперечити чинному законодавству. Як наслідок, відповідно до ч. 1 ст. 11 КВК України в Україні органами виконання покарань будуть визнаватися: ДКВС України, її міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації, уповноважені органи з питань пробації. А відповідно до ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», передбачити, що ДКВС складається з міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації, й далі по тексту. Інші відповідні норми цитованого Закону також потребують внесення відповідних змін.

Озвучена нами пропозиція водночас співзвучна з ч. 2. ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», де закріплено, що «Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики». Тобто Мін'юст залишиться міністерством, яке формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, та в інших сферах тих служб, які входять до його складу, а ДКВС – стає центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (виконує окремі функції), що відповідає завданню, покладеному на дану службу законодавцем, а саме чинна ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає, що: «На Державну кримінально-виконавчу службу України покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань». Тоді Адміністрація ДКВС України, яка створена нещодавно на матеріальній базі колишньої ДПтС України буде центральним апаратом ДКВС України як централь-

ного органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Також відповідно до аналізованого Закону Державна кримінально-виконавча служба України здійснює правозастосовні та правоохоронні функції (ст. 6). Тобто застосовує норму права, а на практиці виявляється, що нормативні акти видаються виключно Міністерством юстиції України. Хоча, вбачається, достатньо як це вказано у ч. 2 ст. 7 Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» аби Мін'юст їх розглядав та візував як міністерство, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації та координує діяльність ДКВС як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Такий розподіл водночас виключить можливість монопольного прийняття рішень, й дозволить розділити компетенцію між суб'єктами кримінально-виконавчої політики – Міністерством юстиції України та Державною кримінально-виконавчою службою України.

Водночас ч. 2 ст. 18 «Повноваження міністра у відносинах з центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується через міністра» Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» передбачає, що Міністр:

1) забезпечує формування державної політики у відповідній сфері та контролює її реалізацію центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується ним;

2) погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені центральним органом виконавчої влади проекти законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України;

3) визначає пріоритетні напрями роботи центрального органу виконавчої влади та шляхи виконання покладених на нього завдань, затверджує плани його роботи;

4) погоджує структуру апарату центрального органу виконавчої влади;

5) видає обов'язкові до виконання центральними органами виконавчої влади накази та доручення з питань, що належать до сфери діяльності центрального органу виконавчої влади тощо.

Як відомо ДКВС, уособлює всі функції управління кримінально-виконавчою системою, тому, підпорядковуючи її безпосередньо Міністерству юстиції, це як раз дає змогу виконати зобов'язання, взяті Україною при вступі до Ради Європи, та рекомендації експертів Ради Європи щодо демілітаризації усіх кримінально-виконавчих структур.

З урахуванням викладеного та пропозиції щодо визнання ДКВС України центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації окремі статті Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» потребують внесення суттєвих змін, про що наголошувалося й раніше. Особливо це стосується статей 7 та 8, а саме:

– ч. 1. ст. 7 за чинною редакцією передбачає, що: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань утворюється, реорганізовується та ліквідується Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України». Між тим, ч. 1 ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» передбачає, що: «Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України». Положення ст. 5 стосуються як нинішньої ситуації коли Мін'юст є правонаступником ДПтС України й визнається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, так й нашої пропозиції щодо визнання ДКВС таким центральним органом виконавчої влади. З огляду на викладене, вбачається, що ч. 1. ст. 7 після її редакції та приведення у відповідність з чинним законодавством повинна мати наступний вигляд: «Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання

кримінальних покарань та пробації утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України»;

– ч. 1. ст. 8: «Керівництво Державною кримінально-виконавчою службою України та діяльністю центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань здійснює керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, який несе персональну відповідальність за виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України». Між тим, ми визначилися, що ДКВС – це і є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, тому пропонується наступна редакція ч. 1 ст. 8: «Керівництво Державною кримінально-виконавчою службою України здійснює керівник, який несе персональну відповідальність за виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України».

– ч. 2 ст. 8 «Керівника центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, та його заступників призначає за поданням Прем'єр-міністра України та звільняє з посад Президент України». Формулюючи положення вказаної частини статті згідно з чинним законодавством, спираючись на ч. 1 ст. 19 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», пропонується викласти її в такій редакції: «Керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації та його заступники призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби».

А Міністр юстиції, у свою чергу, уповноважений лише погоджувати призначення на посади та звільнення з посад керівників та заступників керівників самостійних структурних підрозділів Адміністрації ДКВС, діяльність якої спрямовується та координується ним (п. 7 ч. 2

ст. 18 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

Щодо Розділу 3 «Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», то варто розуміти, що якщо ДКВС – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, Адміністрація ДКВС – це її центральний апарат, то увесь персонал органів та установ виконання покарань це персонал кримінальної виконавчої служби, а не ДКВС. Про що необхідно зазначити в Розділі 3 згаданого закону.

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» потребує внесення змін й у статтю 10, де йдеться про такий орган виконання покарань, як Кримінально-виконавча інспекція, яка вже реорганізована в орган пробації.

Й таких неточностей у досліджуваному законі України можна навести багато. Єдине, що межі наукової статті не дозволяють цього зробити.

Висновки. У зв'язку з прийняттям за останні два роки низки кримінально-виконавчих норм та норм права, які дають змогу реформувати кримінально-виконавчу (пенітенціарну) систему, існує необхідність у доопрацюванні та приведенні існуючих положень законодавства з новими чинними статтями законів та нормативно-правових актів. З огляду на це, існує потреба в подальшому детальному дослідженні законодавчої бази у кримінально-виконавчій сфері.

Література

1. *Кримінально-виконавчий кодекс України*: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

2. *Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юс-*

тиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-p>.

3. *Про центральні органи виконавчої влади*: Закон України від 17 бер. 2011 р. № 3166-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

4. *Про Державну кримінально-виконавчу службу України*: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/page>.

5. *Словник іншомовних слів Мельничука*. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289048.html>.

References

1. *Criminal and executive code of Ukraine: Law of Ukraine of July 11, 2003, № 1129-IV / Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

2. *Some questions of optimization of activity of the central executive authorities of system of justice: resolution of the Cabinet of Ukraine of May 18, 2016, № 343 / Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-p>.

3. *About the central executive authorities: Law of Ukraine of March 17, 2011, № 3166-VI / Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

4. *About the Public criminal and executive service of Ukraine: Law of Ukraine of June 23, 2005, № 2713-IV / Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/page>.

5. *Dictionary of foreign words Melnichuka*. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289048.html>.

**ПОИСК ИСТИНЫ В НОРМАТИВНОЙ ПУТАНИЦЕ
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА**

Национальный университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, 08201, Ирпень, Киевская область, Украина
E-mail: 30olechka@gmail.com

Цель: установление правильности правотворческой техники по определению центрального органа исполнительной власти в сфере исполнения уголовных наказаний и probation. **Методы исследования:** совокупность общих и специальных методов научного познания – терминологический, функциональный, системно-структурный, логико-нормативный. **Результаты:** сформулировано собственное виденье определения центрального органа исполнительной власти в сфере исполнения уголовных наказаний и probation, обоснована целесообразность признания им Государственной уголовно-исполнительной службы Украины, а не Министерства юстиции Украины, охарактеризовано место Администрации ДКВС Украины как ее центрального аппарата, раскрыто распределение компетенции между субъектами уголовно-исполнительной политики – Министерством юстиции Украины и Государственной уголовно-исполнительной службы Украины, установлено ряд коллизий в уголовно-исполнительном законодательстве, предложены пути их устранения. **Обсуждение:** внесение изменений в законодательство по данному вопросу.

Ключевые слова: закон, норма права, уголовно-исполнительное право, Государственная уголовно-исполнительная служба, Министерство юстиции Украины, Администрация.

O. Bogatyreva

**SEARCH OF THE TRUTH IN STANDARD CONFUSION
CRIMINAL AND EXECUTIVE RIGHT**

National university of government fiscal service of Ukraine
Universitetskaya st., 31, 08201, Irpen, Kiev region, Ukraine
E-mail: 30olechka@gmail.com

Purpose: establishment of correctness of the law-making equipment by definition of the central executive authority in the sphere of execution of criminal penalties and a probation. **Methods:** set of the general and special methods of scientific knowledge – terminological, functional, system and structural, logiko-standard. **Results:** own image of definition of the central executive authority in the sphere of execution of criminal penalties and a probation is formulated, the expediency of recognition of the Public criminal and executive service of Ukraine by him is proved, but not the Ministries of Justice of Ukraine, the place of Administration of DKVS of Ukraine as her central office is characterized, distribution of competence between subjects of criminal and executive policy – the Ministry of Justice of Ukraine and the Public criminal and executive service of Ukraine is opened, established a number of collisions in the criminal and executive legislation, ways of their elimination are offered. **Discussion:** introduction of amendments to the legislation on the matter.

Keywords: law, rule of law, criminal and executive right, Public criminal and executive service, Ministry of Justice of Ukraine, Administration.

А. П. Гаврилiшин,
кандидат юридичних наук, доцент

В. П. Козирєва,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Національний університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, 08201, Ірпінь, Київська область, Україна
Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: gavrilishinap@gmail.com, kozurevav@ukr.net

Мета: у статті розглядаються питання теоретичного та практичного застосування кримінальної відповідальності щодо юридичних осіб з урахуванням досвіду кримінального законодавства КНР. **Методи дослідження:** використані методи аналізу, порівняння та синтезу.

Результати: пропонуються шляхи вдосконалення національного кримінального законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду. **Обговорення:** проблеми кримінального законодавства України та потреба у його вдосконаленні.

Ключові слова: кримінальний кодекс, злочин, кримінальна відповідальність, юридична особа, суб'єкт злочину.

Постановка проблеми та її актуальність. Верховна Рада України 23.05.2013 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких актів України, щодо виконання Плану дій по лібералізації Європейським Союзом, візового режиму для України» стосовно кримінальної відповідальності юридичних осіб, який набрав чинності з 01.08.2014 року [1].

Відповідно до цього закону, в Загальну частину КК України, введено новий розділ XIV-I, який отримав назву «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Це новий інститут у вітчизняній доктрині кримінального права, відповідно до якого юридичні особи несуть відповідальність по двадцяти семи статтям Особливої частини КК України, а тому носить актуальний характер, так як викликає певні теоретичні та практичні питання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб знайшли своє висвітлення в працях:

Т. Батраченко, В. Буняк, Р. Верши, М. Іванова, І. Красницького, С. Келіна, В. Кудрявцева, С. Лихової, Т. Матяша, О. Михайлова, А. Нерсесяна, Г. Смирнова, Є. Щеглова та інших. Наукові дослідження зазначених вчених внесли своє бачення до теорії кримінального права, однак не дійшли загального розуміння вказаної проблематики.

Разом із тим, практика показує, що є велика кількість проблемних питань щодо застосування цього інституту. Наглядною відповіддю є відсутність кримінальних справ та винесення по ним судових вироків протягом 2014-2017 років.

Мета статті. Обґрунтувати доцільність та можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, з'ясувати правову природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Згідно із внесеними в Загальну частину КК України змінами (ст.ст. 96-3 – 96-11) заходи кримінально-

правового характеру застосовуються до юридичних осіб, якщо уповноважена особа їх вчинила від імені і в інтересах юридичної особи.

Законодавець визначив, що суб'єктами таких злочинів є уповноважені особи юридичної особи, тобто службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до суб'єктів приватного та публічного права, резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, організації створені ними у відповідному порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96-4 КК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 96-4 КК України заходи кримінально-правового характеру не застосовуються до державних органів, органів АРК, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Окрім того в ч. 1 ст. 96-4 КК України зазначено, що суб'єктами таких злочинів не можуть бути державні органи, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, організації створені ними у відповідному порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

З радянських часів традиційно вважається, що юридична особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності в наслідок складності юридичної конструкції як «юридичної фікції», неможливістю визначення вини такої особи у вчиненні кримінального злочину, відсутністю науково-обґрунтованої системи кримінальних покарань юридичної особи, невідповідністю фундаментальним принципам

кримінального права – особистої винної відповідальності та індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання [2, с. 8].

Науковці протилежної точки зору вважають, що суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності [3, с. 34]. Аналогічну позицію підтримав законодавець (ст. 18 КК України).

Слід відмітити що кримінальному праву зарубіжних держав (Англія, Франція, США, Японія, Китай, Нідерланди, Португалія, Фінляндія та інші) відомі дві категорії суб'єкта злочину – фізичні та юридичні особи.

Адміністративно-кримінальна (квазікримінальна) відповідальність встановлена в ФРН, Швеції, Швейцарії, Італії, Іспанії. Кримінальна відповідальність юридичних осіб, передбачена також в таких постсоціалістичних державах, як: Грузія, Литва, Естонія, Угорщина, Румунія.

Також можна зазначити, що і міжнародно-правовими актами передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб. Так у 2000 році в Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності були визначені нові підходи в боротьбі з організованою злочинністю і прямо рекомендується державам-учасникам (Україна у тому числі) ввести кримінальну відповідальність юридичних осіб за певні злочинні діяння.

Тому, щоб ефективно діяли відповідні норми КК України, необхідно вивчати міжнародний досвід та імплементації його в національне кримінальне законодавство. З цією метою ми хочемо зупинитися на досвіді кримінального законодавства Китаю де застосовується кримінальна відповідальність до юридичних осіб.

У китайській науці кримінального права, до речі, як і у нас склалися дві протилежні позиції: одні вчені вважали, що юридична особа може бути суб'єктом злочину та покарання, протилежна сторона вважала, що юридична особа не може бути суб'єктом злочину.

В науці кримінального права Китаю суперечки сторін, зводились до відповіді на наступні питання:

– чи відповідає притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності, принципам національного кримінального законодавства;

– чи міститься в діях юридичної особи, ознаки складу злочину передбаченого Кримінальним кодексом;

– чи може вчиняти злочинне діяння юридична особа в супереч її цільової установки з перевищенням її повноважень;

– чи порушується принцип винуватості визначаючи юридичну особу суб'єктом злочину та призначення їй покарання;

– чи відповідає меті покарання його призначення юридичній особі;

– чи є юридичні підстави для покарання юридичної особи за вчинений злочин;

– чи є необхідність та чи буде досягнута ефективність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб;

– чи необхідно запозичувати зарубіжний законодавчий досвід кримінальної відповідальності юридичних осіб [4, с. 30].

Результатом багаторічних дискусій кримінальна відповідальність юридичних осіб, була закріплена в Кримінальному кодексу КНР, 14.03.1997 року. У даний час в КК КРН передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб за 136 видами злочинів [4, с. 34].

Багато років підряд у Китаї існував принцип у відповідності з яким юридичні особи не могли бути суб'єктами злочинів. Але із змінами, що відбулися у суспільстві кримінальне законодавство поміняло погляд на цей принцип [4, с. 31].

Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Китаї ґрунтується на такому підґрунті:

по-перше, у світі вже існують теорії згідно з якими юридична особа має визнаватися суб'єктом злочину;

по-друге, інститут юридичної особи, як суб'єкта злочину закріплений у статтях 30 і 31 КК КНР, у зв'язку із застосуванням позитивного досвіду відповідного законодавства держав з ринковою економікою;

по-третє, визнання юридичної особи суб'єктом злочину обумовлену об'єктивним розвитком ринкової економіки держави.

Відповідно до Китайських теорій кримінального права відповідальність юридичних осіб, зводиться до наступного:

а) теорія співучасть у злочині, відповідно до якої злочином юридичної особи є співучасть у злочині фізичних осіб, працюючій у самій організації. При такій позиції юридична особа, вчиняє злочин, а фізичні особи, які знаходяться у організації є співучасниками злочину;

б) теорія подвійного механізму, виходить із того, що в одній кримінальній справі, юридична особа і її відповідна фізична особа, можуть бути суб'єктами злочину одночасно. Оскільки юридична особа визнається суб'єктом злочину із-за поведінки фізичних осіб, то дії самих фізичних осіб визнаються злочином;

в) теорія взаємозв'язку кримінальної відповідальності – підставою кримінальної відповідальності визначає принципи взаємозв'язку кримінальної відповідальності за злочини юридичної особи, відповідно до якої, притягнути до кримінальної відповідальності слід одночасно і юридичну особу, та її членів за аналогією з принципом взаємопов'язаного відшкодування в цивільному праві;

г) юридична особа – це органічне ціле, що складається із фізичних осіб. Діяльність юридичних осіб, здійснюється через свідому діяльність людини, для ефективної протидії злочинам юридичної особи, окрім притягнення її до кримінальної відповідальності, слід притягати до кримінальної відповідальності її представників, які грають важливу роль у вчиненні злочину. Підставою притягнення до кримінальної відповідальності є їх об'єктивним діянням (дія чи бездіяльність) в якості представника юридичної особи та їх суб'єктивна вина (умисел чи необережність) [4, с. 32].

Окрім того у Загальній частині КК КНР, спеціальним параграфом 4 «Корпоративні злочини» глави 2 «Про злочини» визначаються підстави та порядок відповідальності юридичних осіб, за корпоративні злочини.

Для юридичних осіб вчинивши злочин призначається покарання у вигляді штрафу, а безпосередні керівники та інші уповноважені особи, несуть кримінальну відповідальність на загальних підставах [4, с. 33].

На наш погляд, запровадження в правову систему України інституту кримінально-правового впливу відносно юридичних осіб детермінується наступними правовими, соціально-економічними та політичними факторами.

По-перше, Україна приєдналася до ряду міжнародних конвенцій, які зобов'язують держав-учасниць запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб за причетність до злочинів певного виду (ст. 10 Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності, ст. 26 Конвенції ООН проти корупції). Таким чином виконання міжнародно-правових зобов'язань приблизило правову систему України до міжнародних стандартів.

По-друге, запровадження інституту кримінально-правового впливу відносно юридичних осіб дозволило створити систему протидії злочинам, які вчиняються в інтересах юридичних осіб або з використанням фінансових та інших їх можливостей.

По-третє, запровадження такого інституту в кримінальному праві України є відзеркаленням неспроможності класичного кримінального права з його визначенням індивідуальної вини та індивідуальної відповідальності бути ефективним засобом реагування на злочинну діяльність юридичних осіб.

По-четверте, на міжнародному рівні держави надають правову допомогу лише у випадках коли національне законодавство визнало конкретну юридичну особу злочинною.

Разом з тим запровадження інституту кримінально-правового впливу відносно юридичних осіб потребує детального обґрунтування змін як у Загальній так і Особливій частинах КК України.

Відомо, щоб притягнути особу до кримінальної відповідальності необхідна наявність у її діях складу злочину, складовою частиною якого є суб'єкт злочину. Відповідно до ст. 18 КК України суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність.

У зв'язку з чим кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає принципам особистої та індивідуальної відповідальності.

Це положення є основним у суперечці супротивників та прибічників кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб потребує перегляду переважної більшості інститутів кримінального права (наприклад, співучасть). Притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи передбачає, що така особа діє за згодою або заохочення інших членів органу управління такої особи, тобто має бути або співучасть, або групове вчинення злочину.

На наш погляд, не можна погодитися із назвою розділу XIV-І КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Виходячи із загальної теорії кримінального права, заходи що перераховані в ст. 96-6 КК України, це ті види покарань, які застосовуються до юридичної особи, що вчинила відповідний злочин. Тому їх слід розмістити в ст. 51 КК України, а ст. 52 КК України доповнити пунктом «Спеціальні покарання».

Законодавець передбачив покарання до фізичних осіб, а його метою є не тільки кара, а й виправлення та запобігання вчиненню нових злочинів. Тому таке формулювання не можна використати до юридичних осіб [5, с. 114].

Юридична особа не володіє суб'єктивністю, усвідомленою вольовою поведінкою, нездібна усвідомлювати свою вину, нести кримінальну відповідальність, відбувати покарання, тобто не може бути суб'єктом злочину.

Зміст закону фактично передбачив створення в кримінальному праві України юридичної фікції, згідно з якою юридична особа піддається санкціям, тобто такою, що вчинила злочин, про умові, що його вчинив керівник, засновник, учасник чи інша уповноважена особа, тобто у випадках, коли фактично не встановлено вчинення нею суспільно-небезпечного діяння.

Ми підтримуємо погляд науковців, які зазначають, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, це складний

та багатовекторний процес, який потребує в першу чергу переосмілення існуючих принципів кримінального права та кримінальної відповідальності, а саме суб'єктивного ставлення у вину та індивідуалізації покарання [6, с. 239].

Об'єктивний вираз волі людини відбувається тільки цілеспрямованих діях тобто вчинок особи є єдиною формою, в якій воля знаходить об'єктивний прояв. Притягаючі юридичну особу до кримінальної відповідальності неможливо встановити вину як психічне ставлення особи до суспільно-небезпечного діяння і його наслідків. Визнання юридичної особи суб'єктом злочину призвело до утворення у кримінальному законодавстві двох систем принципів і підстав кримінальної відповідальності та покарання [7, с. 128].

Юридичні особи – це організації, що об'єднують волю та інтереси різних осіб, починаючи від заставкинів (учасників) цієї юридичної особи і закінчуючи співробітниками. Кожен із них, відповідно до своїх повноважень, може вчиняти дії від її імені, але часто такі дії вони вчиняють у власних інтересах. Тому, необхідність покарання в таких випадках юридичної особи за дії свого представника, досить сумнівне. [8, с. 100].

Практика правоохоронних органів свідчить, що із часу запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб і до сьогодні відсутні статистичні дані які б підтверджували дієздатність такого інституту в КК України.

Висновки. На наш погляд, питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб за КК України, не можна признати остаточно вирішеним, з точки зору кримінально-правової політики інтересів держави юридичної теорії та практики. Воно потребує нового усвідомлення, глибокого, комплексного та міждисциплінарного опрацювання із залученням різних фахівців різних сфер сучасної науки, порівняльному аналізу вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства.

Встановлена в КК України кримінальна відповідальність юридичних осіб створила непередбачувані труднощі в правозастосовній практиці, плутанину в теорії кримінального

права, вимагає кардинальних змін інститутів Загальної частини КК України.

Література

1. *Кримінальний кодекс України: станом на 5 вересня 2017 р.* – К.: ЦУЛ, 2017. – 174 с.
2. *Михайлов О.О.* Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід, та перспективи його застосування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.О. Михайлов; Акад. адвокатури України. – К., 2008. – 18 с.
3. *Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / за ред. О.М. Омельчука.* – К.: Алерта; КНТ. – ЦУЛ, 2010. – 208 с.
4. *Пан Дунмэй* Теория уголовной ответственности юридических лиц в КНР // Уголовное право. – 2009. – № 2. – С. 30 – 35.
5. *Цимбалюк В.* Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності юридичних осіб та перспективи України / В. Цимбалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5024/1/cymbaliuk.pdf>
6. *Кашкаров О.О.* Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки / О.О. Кашкаров // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 236–241.
7. *Лихова С.Я.* Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України / С.Я. Лихова // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 4. – С. 128–132.
8. *Батраченко Т.С.* Визначення окремих проблемних питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб / Т.С. Батраченко // Вісник академії митної служби України. – Серія «Право». – 2013. – № 2. – С. 97–101.

References

1. *Kryminal'nyj kodeks Ukraïny stanom na 5 veresnja 2017 r.* – K.: CUL, 2017. – 174 s.
2. *Myhajlov O.O.* Jurydychna osoba jak sub'jekt zlochynu: inozemnyj dosvid, ta perspektyvy jogo zastosuvannja v Ukraïni: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.08 / O.O. Myhajlov; Akad. advokatury Ukraïny. – K., 2008. – 18 s.

3. *Kryminal'ne pravo Ukrainy. Zagal'na chastyna: navch. posib. / za red. O.M. Omel'chuka.* – K.: Alerta; KNT. – CUL, 2010. – 208 s.

4. *Pan Dunmej* Teoryja ugolovnoj otvetstvennosti jurydycheskyh lyc v KNR // *Ugolovnoe pravo.* – 2009. – № 2. – S. 30 – 35.

5. *Cymbaljuk V.* Zarubizhnyj dosvid kryminal'noi' vidpovidal'nosti jurydychnyh osib ta perspektyvy Ukrainy / V. Cymbaljuk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5024/1/cymbaliuk.pdf>

6. *Kashkarov O.O.* Peredumovy reformuvannja Kryminal'nogo kodeksu Ukrainy ta stvorennya za-

konodavstva pro kryminal'ni prostupyky / O.O. Kashkarov // *Forum prava.* – 2009. – № 1. – S. 236–241.

7. *Lyhova S.Ja.* Jurydychni osoby jak sub'jekty kryminal'noi' vidpovidal'nosti za KK Ukrainy / S.Ja. Lyhova // *Jurydychnyj visnyk. Povitrjane i kosmichne pravo.* – 2014. – № 4. – S. 128–132.

8. *Batrachenko T.S.* Vyznachennja okremyh problemnyh pytan' shhodo kryminal'noi' vidpovidal'nosti jurydychnyh osib / T.S. Batrachenko // *Visnyk akademii' mytnoi' sluzhby Ukrainy.* – Serija «Pravo». – 2013. – № 2. – S. 97–101.

А.П.Гаврилішин, В.П.Козирева

**ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Национальный университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, 08201, Ирпень, Киевская область, Украина

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина

E-mails: gavrilishinap@gmail.com, kozurevav@ukr.net

Цель: в статье рассматриваются вопросы теоретического и практического применения криминальной ответственности относительно юридических лиц с учетом опыта криминального законодательства КНР. **Методы исследования:** использованные методы анализа, сравнения и синтеза. **Результаты:** предлагаются пути совершенствования национального криминального законодательства с учетом зарубежного опыта. **Обсуждение:** проблемы криминального законодательства Украины и потребность в его совершенствовании.

Ключевые слова: уголовный кодекс, преступление, уголовная ответственность, юридическое лицо, субъект преступления.

A. Gavrylishyn, V. Kozyreva

**THE PROBLEMS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY
OF LEGAL ENTITIES: FOREIGN EXPERIENCE**

National university of government fiscal service of Ukraine

University st., 31, 08201, Irpen, Kyiv area, Ukraine

National Aviation University

Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mails: gavrilishinap@gmail.com, kozurevav@ukr.net

Purpose: in the article the questions of theoretical and practical application of criminal responsibility are examined in relation to legal entities taking into account experience of criminal legislation of peoples Republic of China. **Methods:** used methods of analysis, comparison and synthesis. **Results:** the ways of perfection of national criminal legislation are offered taking into account foreign experience. **Discussion:** problems of criminal legislation of Ukraine and requirement in his perfection.

Keywords: criminal code, crime, criminal responsibility, legal entity, subject of crime.

С. Я. Лихова,
доктор юридичних наук, професор

Г. В. Рибікова,
кандидат юридичних наук

Л. Ю. Грекова,
асистент

МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ВБИВСТВА МАТЕР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: arybikova@ukr.net

Мета: дослідження застосування норм доказового права у судовому розгляді кримінальних справ за ст. 117 КК України задля забезпечення єдності судової практики. Аналізуються докази, покладені в основу обвинувальних вироків судів першої інстанції. **Методи дослідження:** у роботі використано діалектичний метод пізнання, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** розроблено науково обґрунтований підхід щодо формування меж доказування у справах щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. **Обговорення:** пошук шляхів удосконалення правозастосовної практики.

Ключові слова: вбивство, новонароджена дитина, докази, межі доказування, спеціальний суб'єкт.

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У ст. 27 Конституції України зазначається, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У той час, як одним із основних обов'язків держави є охорона життя людини, окрему увагу в законодавстві України та у європейському законодавстві приділено нормам, що гарантують захист життя неповнолітніх. Важливим інструментом, спрямованим на реалізацію захисту життя дитини від протиправних посягань, є положення ст. 117 КК України, у якій встановлена відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. В той же час вагоме місце в системі правових засобів захисту права особи на життя

посідає судовий захист порушеного права. У випадках вбивства новонародженої дитини вказане положення знаходить своє відображення у справедливому покаранні, підставою для якого слугує обізнаність судді у справі. За різними даними питома вага судових помилок, пов'язаних зі встановленням вини у кримінальних справах за ст. 117 КК України становить від 5 до 50 % від загальної кількості всіх судових помилок, що потребує своєчасного реагування з боку юридичної науки [1, с. 129].

Актуальність теми зумовлена необхідністю визначення науково обґрунтованого підходу до вирішення питання про межі дослідження доказів у кримінальних справах за ст. 117 КК України, оскільки на підставі аналізу емпіричної бази, яку склали матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень України (29 рішень у 2014 – 2018 рр.) можемо спостерігати відсутність такого підходу на практиці, що може призводити і

реально призводить до звуження меж доказування і помилок у кваліфікації.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань визначення меж доказування присвятили свої праці такі вчені як А. Р. Белкін, Н. Р. Бобечко, В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Т. В. Корчева, Л. М. Лобойко, Т. В. Лукашкіна, А. О. Ляш, О. В. Литвин, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова та ін. Водночас, наукових розробок у сфері аналізу підходів до визначення меж доказування у такій категорії кримінальних справ як вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини в Україні до цього часу не проводилось.

Метою наукової статті є формування науково обґрунтованого підходу щодо визначення меж доказування у кримінальних справах щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини.

Виклад основного матеріалу. В теорії доказів залишається дискусійним питання співвідношення різних понять, у тому числі таких як «обсяг доказування» та «межі доказування». У цьому дослідженні ми погоджуємось із підходом, запропонованим Ю. М. Грошевим та С. М. Стахівським, які розглядають межі доказування як сукупність доказів, яка дозволяє повністю дослідити всі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, та прийняти законне рішення. Тобто, якщо обсяг доказування – це наявність усіх доказів у справі, то межі – така їх мінімальна сукупність, яка дозволяє якісно і ґрунтовно дослідити обставини, що входять до предмета доказування [2, с. 43].

Продовжуючи цю думку Ф. М. Кудін та Р. В. Костенко відзначають, що з ґносеологічної точки зору відсутня різниця між поняттям «межі доказування» та поняттям «достатність доказів» [3, с. 61]. Отже, достатніми можна вважати докази, які у сукупності дозволяють здійснити кваліфікацію відповідного суспільно небезпечного діяння за обов'язковими ознаками складу злочину, тобто за мінімумом ознак, які характеризують всі елементи складу кожного окремого злочину, за відсутності однієї з яких буде відсу-

тнім і склад злочину. М. В. Деев додає, що межі доказування виокремлюють з усієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її як від недостатньої, так і від надмірної сукупності [4, с. 46].

Відповідно, досліджуване нами питання носить не лише теоретичний, а й прикладний характер, оскільки згідно ст. 94 КПК України умова достатності стосовно доказів є необхідною для прийняття відповідного процесуального рішення, у даному випадку рішення суду.

Важливим для досягнення мети цього дослідження є визначення критеріїв меж доказування у кримінальних справах за ст. 117 КК України.

В юридичній науці до таких критеріїв віднесено:

– певна сукупність доказів, достатня для висновку про дослідження всіх обставин предмета доказування;

– дослідження всіх можливих версій;

– ступінь точності знань про обставини, що підлягають доказуванню, їх достовірність або ймовірність [5, с. 98].

Версіями, які висуваються в процесі доказування для визначення меж доказування у кримінальних справах, у яких жінку обвинувачують у вбивстві своєї новонародженої дитини, можуть бути:

– обвинувачена під впливом особливого психофізіологічного стану, який пов'язаний з пологами, вбила свою новонароджену дитину;

– обвинувачена із заздалегідь сформованим умислом вбила свою новонароджену дитину сама або у співучасті, причому особливий психофізіологічний стан, зумовлений пологами, був відсутній;

– в діях обвинуваченої, яка народила мертву дитину або дитину, що померла відразу після народження, відсутній склад злочину, а саме об'єктивна сторона (наприклад, смерть настала внаслідок нещасного випадку, умисних або необережних дій іншої особи, природна смерть тощо);

– обвинувачена зізнається у злочині, який не вчиняла, здійснюючи самообмову;

– обвинувачена народила дитину (потерпілого) та вчинила вбивство з необережності;

– обвинувачена народила дитину (потерпілого) та залишила її у небезпеці;

– обвинувачена не народжувала дитину (потерпілого) та не вбивала її;

– обвинувачена не народжувала дитину (потерпілого), але вбила її.

Для роботи із версіями та обґрунтованого визначення меж доказування, на нашу думку, потрібно встановити наявність/відсутність таких юридичних фактів:

– спеціальний суб'єкт злочину (жінка, яка виносила і народила дитину (потерпілого), досягла певного віку, є осудною);

– народження обвинуваченою дитини (потерпілого), який народився живим;

– насильницька смерть новонародженої дитини (потерпілого) внаслідок дії або бездіяльності обвинуваченої;

– причинний зв'язок між вчиненим суспільно небезпечним діянням і наслідком, що настав – смертю новонародженої дитини;

– особливий психофізіологічний стан обвинуваченої, пов'язаний з пологами, як основний критерій пом'якшення покарання за вчинення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Цей стан, на думку вчених, має місце не в кожному випадку пологів, тому потребує доказування. Відповідно, відсутність такого стану матиме наслідком притягнення до кримінальної відповідальності на загальних підставах [1, с. 15];

– час вбивства – під час пологів або одразу після них (тлумачиться на підставі судового угляду);

– надання допомоги дитині аби відвернути настання смерті;

– співучасть у вбивстві новонародженої дитини матір'ю цієї дитини;

– умисел на вбивство обвинуваченою своєї новонародженої дитини;

– обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність.

До переліку юридичних фактів, які потребують обов'язкового встановлення в кожному конкретному випадку, ми не віднесли місце та спосіб вчинення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, оскільки вони є факультативними ознаками об'єктивної сторони складу цього злочину і тому на кваліфікацію не впливають [1, с. 104]. Відповідно, їх дослідження можна віднести до поняття «обсяг доказування».

Варто погодитись із О. А. Старко у тому, що окремі положення ст. 117 КК України мають суперечливий характер, що викликає труднощі у правозастосовній діяльності [6, с. 3].

Вказане підтверджується аналізом судової практики, який свідчить про те, що склалась неоднакова ситуація щодо визначення меж доказування при розгляді цієї категорії справ (Таблиця 1).

Таблиця 1

№	Вид доказу, досліджений у судовому порядку	Кількість судових справ	
		од.	%
1.	Висновок судово-медичної експертизи новонародженої дитини	21	72
2.	Висновок судово-медичної експертизи обвинуваченої	8	28
3.	Висновок судово-психіатричної експертизи обвинуваченої	13	45
4.	Протокол огляду місця події	16	55
5.	Протокол огляду трупа	12	41
6.	Показання обвинуваченої	27	93
7.	Висновок судово-біологічної / судово-генетичної експертизи	12	41
8.	Показання свідків	10	34
9.	Протокол огляду речових доказів	9	31
10.	Протокол слідчого експерименту	8	27
11.	Протокол пред'явлення для впізнання	1	3,4
Разом		29	100

Отже, призначення судово-медичної експертизи новонародженої дитини для встановлення причин смерті проводилось у $\frac{3}{4}$ досліджених нами випадків. Відповідно в інших випадках можливо залишився не повністю доведеним факт насильницької смерті новонародженої дитини, а призначення судово-медичної експертизи обвинуваченої проводилось лише в кожному третьому випадку. В інших випадках, на нашу думку, залишився недоведеним факт того, що обвинувачена нещодавно народила дитину і не виключена самообмова обвинуваченої з метою захистити іншу людину.

При оцінці висновку судово-медичної експертизи варто звернути увагу на те, що експерт у висновку повинен детально описати механізм утворення виявлених ушкоджень і розмежувати ушкодження, що виникли в результаті родової травми або дій при самопомозі, від пошкоджень, завданих новонародженому навмисно під час або після пологів на основі спеціально розроблених методик такого дослідження [1, с. 96].

У дисертаційній роботі І. С. Семенюк вказано, що встановлення факту особливого психоемоційного стану, пов'язаного з пологами, який вплинув на вчинення умисного вбивства новонародженої дитини, було відсутнє у 22 % досліджених кримінальних справ [1, с. 239].

Отже, вважаємо за необхідне в цій категорії справ проводити комплексну судову психолого-психіатричну експертизу обвинуваченої з метою встановлення такого стану як необхідної ознаки суб'єктивної сторони та як наслідок правильної кваліфікації її дій за ст. 117 КК України.

Дискусійною вважаємо можливість застосування в кримінальних провадженнях за ст. 117 КК України процесуальної форми «скороченого судового розгляду» за ч. 3 ст. 349 КПК України, яка була застосована в кожному четвертому з проаналізованих нами випадків.

Так, Є. В. Повзик зазначає, що визнання обвинуваченим своєї вини має бути умовою проведення скороченого судового розгляду [7, с. 170].

Протилежну думку висловлюють В. В. Король та М. В. Верстлер, які відмічають, що зізнання обвинуваченого на практиці визнають чи не основним доказом його вини та в багатьох випадках не досліджують достовірність та допустимість цього доказу, що констатується і в рішеннях Європейського суду з прав людини проти України. Відповідно, намагання зробити кримінальний процес максимально оптимальним і спрощеним містить ризики втрати об'єктивності та обґрунтованості судових рішень, справедливості призначених покарань, а також можливості уникнути адекватного покарання за вчинений злочин. У судовій практиці відмічаються випадки, коли особа зізнавалася у злочині, який не вчиняла, з метою отримання грошової винагороди та інших привілеїв, а також бажаючи допомогти уникнути відповідальності своїм рідним чи знайомим [8, с. 141–146].

Слід відмітити, що при проведенні судового розгляду кримінальних справ щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини за ч. 3 ст. 349 КПК України судді не завжди дотримуються відповідної процесуальної форми. Так, у вироці Любешівського районного суду Волинської області від 21.07.2016 р. у кримінальному провадженні №162/564/16-к, суддя визнає недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються, але при цьому не з'ясовано, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позицій, а також не роз'яснено, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку [9].

Водночас, у судовій практиці зустрічаються випадки, коли суд, не звертаючись до ч. 3 ст. 349 КПК України, приймає рішення на підставі показань обвинуваченої. Так, у вироці Калуського міськрайсуду Івано-Франківської області у провадженні 345/3623/14-к від 17.09.2014 р. суд, не посилаючись на ст. 349 КПК України, зазначив, що фактичні обставини справи визнані доведеними, оскільки обвинувачена визнала свою вину, а тому дослідження доказів обмежує лише допитом обвинуваченої [10].

Пропонуємо заборонити проведення «скороченого судового розгляду» за ч. 3 ст. 349 КПК

України при розгляді кримінальних проваджень щодо вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, обмежуючись допитом обвинуваченої у зв'язку із необхідністю дослідження декількох висновків судових експертиз та, відповідно, високої ймовірності визнання обмеженої осудності обвинуваченої, яке можливе за умови дотримання повної процесуальної форми судового розгляду.

Отже, вказані обставини потребують повного дослідження достатніх доказів для прийняття справедливого та обґрунтованого судового рішення. Відправлення правосуддя щодо злочинів, пов'язаних із життям людини, в тому числі новонародженої дитини, без дослідження зазначених вище питань, на основі лише зізнання обвинуваченої на підставі ст. 349 КПК України, на нашу думку, є неконституційним.

Відповідаючи на питання, чи досягнуто межі доказування, звернемося до позиції І. Михайловської та І. Петрухіна, які вважають, що встановлення оптимальних меж доказування передбачає, що всі обставини, які впливають на вирішення справи, по суті глибоко та повно досліджено, причому це зроблено за мінімально можливої витрати сил та часу [11, с. 7–8].

Висновки. Отже, проведений аналіз судової практики притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 117 КК України дозволяє визначити теоретично обґрунтований підхід до визначення меж доказування, тобто мінімальну сукупність доказів, які потрібно дослідити для досягнення цілей правосуддя саме в цій категорії кримінальних справ. До них пропонуємо віднести: показання обвинуваченої (якщо вона не відмовляється їх надати); висновок судово-медичної експертизи новонародженої дитини (потерпілого) та обвинуваченої, висновок комплексної судової психолого-психіатричної експертизи обвинуваченої, висновок судово-генетичної експертизи, протокол огляду місця події (з метою відхилення версії про вбивство новонародженої дитини (потерпілого) іншою особою на підставі дослідження слідової картини). Навіть у випадку зізнання обвинуваченої у вчиненні злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 117

КК України, вважаємо за необхідне провести всі перераховані вище види експертиз з метою усунення сумнівів у самообмові.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що від правильності визначення меж доказування залежать не лише конкретні дії сторін судового розгляду, але й досягнення завдань кримінального судочинства.

Література

1. Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Семенюк Ірина Сергіївна. – Запоріжжя, 2016. – 248 с.
2. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К.: КНТ, 2006. – 272 с.
3. Кудин Ф. М. Достаточность доказательств в уголовном процессе: монография / Ф. М. Кудин, Р. В. Костенко. – Краснодар, 2000. – 160 с.
4. Дєєв М. В. Межі кримінально-процесуального доказування / М. В. Дєєв // Держава та регіони. Серія: Право. – 2015. – № 3. – С. 43–48.
5. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія / В. В. Вапнярчук. – Харків: Юрайт, 2017. – 408 с.
6. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. Л. Старко. – К., 2007. – 22 с.
7. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження): монографія / Є. В. Повзик. – Харків: Право, 2014. – 224 с.
8. Король В. В. Зізнання особи у вчиненні кримінального правопорушення та його правові наслідки у кримінальному провадженні / В. В. Король, М. В. Верстлер // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 36 (2). – С. 141–146.
9. Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 21 липня 2016 р. по справі № 162/564/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний

державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59178663>.

10. *Вирок* Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 17 вересня 2014 р. по справі № 345/3623/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40514369>

11. *Михайловская И.* Некоторые вопросы теории судебных доказательств / И. Михайловская, И. Петрухин // Сов. юстиция. – 1964. – № 15. – С. 5–8.

References

1. *Semenyuk I. S.* Vidpovidalnist` za umy`sne vby`vstvo matir'yu svoeyei novonarodzhenoyi dy`ty`ny` za kry`minal`ny`m zakonodavstvom Ukrayiny` ta zarubizhny`x krayin: dy`s. ... kand. yur. nauk: 12.00.08 / Semenyuk Iry`na Sergiyivna. – Zaporizhzhya, 2016. – 248 s.

2. *Groshevy`j Yu. M.* Dokazy` i dokazuvannya u kry`minal`nomu procesi: nauk.-prakt. posib. / Yu. M. Groshevy`j, S. M. Stahivs`ky`j. – K.: KNT, 2006. – 272 s.

3. *Kudy`n F. M.* Dostatochnost` dokazatel`stv v ugovnom processe: monografiya / F. M. Kudy`n, R. V. Kostenko. – Krasnodar, 2000. – 160 s.

4. *Dyeyev M. V.* Mezhi kry`minal`no-procesual`nogo dokazuvannya / M. V. Dyeyev // Derzhava ta regiony`. Seriya: Pravo. – 2015. – № 3. – С. 43–48.

5. *Vapnyarchuk V. V.* Teoriya i prakty`ka kry`minal`nogo procesual`nogo dokazuvannya:

monografiya / V. V. Vapnyarchuk. – Xarkiv: Yurajt, 2017. – 408 s.

6. *Starko O. L.* Umy`sne vby`vstvo matir'yu svoeyei novonarodzhenoyi dy`ty`ny` (kry`minal`no-pravove ta kry`minologichne doslidzhennya): avtoref. dy`s... kand. yury`d. nauk: 12.00.08 / O. L. Starko. – K., 2007. – 22 s.

7. *Povzy`k Ye. V.* Pravovi naslidky` vy`znannya pidozryuvany`m, obvy`nuvacheny`m svoeyei vy`ny` (porivnyal`no-pravove doslidzhennya): monografiya / Ye. V. Povzy`k. – Harkiv: Pravo, 2014. – 224 s.

8. *Korol` V. V.* Ziznannya osoby` u vchy`neni kry`minal`nogo pravoporushennya ta jogo pravovi naslidky` u kry`minal`nomu provadzhenni / V. V. Korol`, M. V. Verstler // Naukovy`j visny`k Uzhorods`kogo nacional`nogo universy`tetu. Seriya: Pravo. – 2016. – Vy`p. 36 (2). – С. 141–146.

9. *Vy`rok* Lyubeshivs`kogo rajonnogo sudu Voly`ns`koyi oblasti vid 21 ly`pnya 2016 r. po spravi № 162/564/16-k [Elektronny`j resurs] // Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`h rishen`. – Rezhym dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59178663>

10. *Vy`rok* Kalus`kogo mis`krajonnogo sudu Ivano-Frankivs`koyi oblasti vid 17 veresnya 2014 r. po spravi № 345/3623/14-k [Elektronny`j resurs] // Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`h rishen`. – Rezhym dostupu: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40514369>

11. *My`hajlovskaya Y`.* Nekotorye voprosy teory`y` sudebnyh dokazatel`stv / Y`. My`hajlovskaya, Y`. Petruhy`n // Sov. yusty`cy`ya. – 1964. – № 15. – С. 5–8.

С.Я. Лиховая, А.В. Рыбикова, Л.Ю. Грекова

**ПРЕДЕЛЫ ДОКАЗЫВАНИЯ В ДЕЛАХ ОБ УБИЙСТВЕ МАТЕРЬЮ
СВОЕГО НОВОРОЖДЕННОГО РЕБЕНКА**

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: arybikova@ukr.net

Цель: исследование применения норм доказательственного права в судебном разбирательстве уголовных дел по ст. 117 УК Украины для обеспечения единства судебной практики. Анализируются доказательства, положенные в основу обвинительных приговоров судов первой инстанции. **Методы исследования:** в работе использованы диалектический метод познания, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** разработан научно обоснованный подход к формированию пределов доказывания по делам об убийстве матерью новорожденного ребенка. **Обсуждение:** поиск путей совершенствования правоприменительной практики.

Ключевые слова: убийство, новорожденный ребенок, доказательства, пределы доказывания, специальный субъект.

S. Lykhova, G. Rybikova, L. Grekova

AMBIT NORM OF PROOF IN CASES OF MURDER OF A NEWBORN BABY BY HIS MOTHER

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: arybikova@ukr.net

Goal: the article deals with the study of application the norms of proof law in the criminal trials relatively art. 117 of the Criminal Code of Ukraine in order to ensure the uniformity in judicial practice. The proofs from the verdicts of courts of the first instance are analyzed. **Methods of research:** the dialectical method of cognition, general scientific and special methods were used. **Results:** has been developed the science-based approach to form the permissible norm of proof in cases of murder of a newborn baby by his mother. **Discussion:** search for ways to advance law enforcement practice.

Keywords: murder, newborn baby, proof, ambit norm of proof, special subject.

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНІВ «МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА» ТА «ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ДЛЯ ПРАЦЕЗДАТНИХ ОСІБ» З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ ОЗНАК ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, 65009, Одеса, Україна
E-mail: mdg@ukr.net

Мета: здійснено доктринальне тлумачення ст. 172-6 КУпАП та ст. 366-1 КК України у частині обрахунку у грошовому виразі величини розбіжності між завідомо недостовірними відомостями у антикорупційній декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, і достовірними відомостями стосовно таких об'єктів. **Результати:** отримано висновок, що зворотної дії закону у часі (норм, передбачених ч. 4 ст. 172-6 КУпАП та ч. 1 ст. 366-1 КК України) у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 та у зв'язку із зростанням розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб згідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» не виникає. **Обговорення:** обґрунтована необхідність у виробленні доктринальних основ кримінальної законотворчості для недопущення не планованих законодавцем змін у кримінально-правовому впливі на правовідносини.

Ключові слова: корупція, фінансовий контроль, недостовірне декларування, зворотна дія закону у часі.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасне антикорупційне законодавство України є досить складним та динамічним, що природно породжує правові проблеми у під час його застосування. Однією із таких проблем є застосування термінів «мінімальна заробітна плата» (надалі також – МЗП) та «прожитковий мінімум для працездатних осіб» (надалі також – ПМПО) з метою встановлення ознак правопорушень у сфері антикорупційного фінансового контролю [порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП) та декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України)]. Необхідність вирішення окресленої проблеми із застосуванням наукової методології та наукових знань зумовлюється новизною інституту антикорупційного фінансового контролю у правовій системі України, відсутністю достатнього масиву наукових праць та судової практики щодо цієї проблеми,

а також складність темпоральної дії деліктного антикорупційного законодавства. Наведене демонструє актуальність цієї роботи.

Також слід звернути увагу, що це дослідження ускладняється відсутністю у науковій літературі напрацювань, які спрямовані розв'язати означені завдання.

У якості результату цього дослідження передбачається, що здійснене доктринальне тлумачення буде сприяти забезпеченню однакового і правильного застосування судами та правоохоронними органами положень абзацу другого примітки до ст. 172-6 КУпАП та абзацу другого примітки до ст. 366-1 КК України у частині обрахунку у грошовому виразі величини розбіжності між завідомо недостовірними відомостями у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, і до-

стовірними відомостями стосовно таких об'єктів. Зазначене вище розкриває мету цієї статті. У зв'язку із цим завданнями цього наукового дослідження є встановити: 1) яка величина (термін) підлягає застосуванню для встановлення ознак наявності/відсутності адміністративного та/або кримінального правопорушення у разі виявлення у 2017 році недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2015 рік, поданій у вересні-жовтні 2016 року, «мінімальна заробітна плата» станом на дату подачі декларації в Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, чи «прожитковий мінімум для працездатних осіб» станом на 01.01.2017; 2) враховуючи, що розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» підлягає щоквартальному підвищенню, який його розмір підлягає застосуванню для встановлення ознак наявності/відсутності адміністративного та/або кримінального правопорушення у разі виявлення Національним агентством у 2017 році недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2016 рік, поданій у 2017 році. Звичайно логіка вирішення поставлених завдань стане основою для розв'язання аналогічних проблем, які будуть виникати після 2017 року.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід встановити зміст ознак адміністративного та кримінального правопорушення, пов'язаних з поданням недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2015 рік, на час вчинення досліджуваних правопорушень (вересень-жовтень 2016 року). Відповідно до абзацу третього пункту 2 розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону України «Про запобігання корупції» (далі також – Закон) та враховуючи рішення НАЗК № 2 від 10.06.2016 «Про початок роботи системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», суб'єкти декларування, визначені в примітці до статті 50 Закону, зобов'язані були до 30.10.2016 включно подати

електронну декларацію за 2015 рік. У період, коли необхідно було виконати зазначений вище обов'язок, тобто з 01.09.2016 по 30.10.2016, була встановлена адміністративна та кримінальна відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у такій електронній декларації.

Так, згідно ч. 4 ст. 172-6 КУпАП було встановлено адміністративну відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому відповідно до абзацу другого примітки до ст. 172-6 КУпАП відповідальність за цією статтею за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 100 до 250 МЗП.

Згідно ж ч. 1 ст. 366-1 КК України каралося подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом. При цьому відповідно до абзацу другого примітки до ст. 366-1 КК України відповідальність за цією статтею за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 МЗП.

Пізніше виникла така правова ситуація – суб'єкти декларування на виконання абзацу третього пункту 2 розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону подавали у вересні-жовтні 2016 року електронні декларації. Проте у 2017 році було виявлено, що у таких деклараціях містяться недостовірні відомості.

У цьому аспекті правильно звертати увагу, що відповідно до ст. 8 КУпАП особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, підлягає відповідальності на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення. Закони, які пом'якшують або скасовують відповідальність за адміністративні правопорушення, мають зворотну силу, тобто поширюються і на правопорушен-

ня, вчинені до видання цих законів. А відповідно до ст. 4 КК України злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Таким чином, для цілей кваліфікації адміністративного (ч. 4 ст. 172-6 КУпАП) чи кримінального (ч. 1 ст. 366-1 КК України) правопорушень обрахунок у грошовому виразі величини розбіжності між завідомо недостовірними відомостями у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, і достовірними відомостями стосовно таких об'єктів, необхідно здійснювати на основі правових норм, які були чинними на момент подачі такої електронної декларації, тобто з використанням терміну «мінімальна заробітна плата».

При цьому обрахунок у грошовому виразі величини достовірної вартості майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, здійснюється відповідно до роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону стосовно заходів фінансового контролю, затвердженого рішенням НАЗК № 3 від 11.08.2016.

Відповідно до ст. 8 Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» у 2016 році встановлено мінімальну заробітну плату у місячному розмірі: з 1 січня - 1378 гривень, з 1 травня - 1450 гривень, з 1 грудня - 1600 гривень. У зв'язку із цим, 1) норма, передбачена ч. 4 ст. 172-6 КУпАП, для правопорушень, пов'язаних із поданням у вересні-жовтні 2016 року недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2015 рік, встановлює, що відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку,

якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 145 000 грн до 362 500 грн; 2) норма, передбачена ч. 1 ст. 366-1 КК України, для правопорушень, пов'язаних із поданням у вересні-жовтні 2016 року недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2015 рік, встановлює, що відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 362 500 грн.

Між тим, відповідно до Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016, який набрав чинності 01.01.2017, було змінено термін «мінімальна заробітна плата» на «прожитковий мінімум для працездатної особи», який використовується для кваліфікації адміністративного (ст. 172-6 КУпАП) та кримінального (ст. 366-1 КК України) правопорушень.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» у 2017 році встановлено прожитковий мінімум для працездатних осіб на одну особу в розрахунок на місяць у розмірі: з 1 січня 2017 року - 1600 гривень, з 1 травня - 1684 гривні, з 1 грудня - 1762 гривні. Таким чином, з 01.01.2017 для цілей кваліфікації адміністративного (ч. 4 ст. 172-6 КУпАП) чи кримінального (ч. 1 ст. 366-1 КК України) правопорушень розмір у грошовому виразі величини розбіжності між завідомо недостовірними відомостями у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, і достовірними відомостями стосовно таких об'єктів, було змінено шляхом заміни терміну «мінімальна заробітна плата» на термін «прожитковий мінімум для працездатної особи».

У зв'язку із цим, враховуючи редакцію ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» для правопорушень:

І) вчинених з 01.01.2017 року по 30.04.2017 року: 1) норма, передбачена ч. 4 ст. 172-6 КУпАП, встановлювала, що відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у де-

кларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 160 000 грн до 400 000 грн; 2) норма, передбачена ч. 1 ст. 366-1 КК України, встановлює, що відповідальність за подання суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 400 000 грн.

II) вчинених з 01.05.2017 року по 30.11.2017 року: відповідно 1) ч. 4 ст. 172-6 КУпАП – якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 168 400 грн до 421 000 грн; 2) ч. 1 ст. 366-1 КК України – якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 421 000 грн.

III) вчинених з 01.12.2017 року по 31.12.2017 року: 1) ч. 4 ст. 172-6 КУпАП – якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 176 200 грн до 440 500 грн; 2) ч. 1 ст. 366-1 КК України – якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 440 500 грн.

На підставі встановленого необхідно визначити чи має місце зворотна дія закону у часі у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 року. Відповідь на таке питання із врахуванням наведеного вище пов'язується із необхідністю визначити чи відбулося часткове скасування адміністративної та кримінальної відповідальності у зв'язку із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016, підвищенням розміру ПМПО у порівнянні з розміром МЗП та подальших змін розміру ПМПО відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік».

У правозастосовній практиці вже вирішувалася досить схожа проблема. Так, відповідно до Рішення КСУ № 6-рп/2000[1] підвищення розмірів мінімальної заробітної плати протя-

гом 1991-1996 років, що відповідно змінювало розмір кваліфікуючих ознак розкрадання державного чи колективного майна у грошовому виразі, не є підставою для застосування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність стосовно таких розкрадань.

Як вбачається із Рішення КСУ № 6-рп/2000 воно стосується конкретної норми права (частини четверті статей 81, 82, 84, частина третя статті 83, частина друга статті 86 та стаття 86-1 КК України від 28.12.1960) та конкретного періоду дії цієї норми (1991-1996 роки). Між тим, алгоритм обґрунтування основного висновку про непоширення положень Кримінального закону щодо зворотної дії закону в часі на ці випадки слід використати для вирішення завдань цього дослідження.

Висновок, що встановлення нормативно-правовими актами іншого мінімального розміру заробітної плати не тягне за собою зміни кваліфікуючих ознак злочинів, передбачених частинами четвертими статей 81, 82, 84, частиною третьою статті 83, частиною другою статті 86 та статтею 86-1 КК України 1960 року, і що положення частини другої статті 6 цього Кодексу щодо зворотної дії закону в часі на ці випадки не поширюється, і кримінальні справи не повинні переглядатись, якщо інше не передбачено законом, у Рішенні КСУ № 6-рп/2000 був обґрунтований наступними положеннями.

Перший аргумент. З приписів, передбачених ч. 2 ст. 58 (ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення) та п. 22 ч. 1 ст. 92 (виключно законами визначаються «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них») Конституції України впливає, що діяння як певне правопорушення може визнаватись тільки законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом;

Другий аргумент. Зіставлення положень статей 8, 58, 92, 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статті 6 КК України 1960 року дає підстави дійти висновку, що виключно кримінальними законами України визначаються діяння, які є злочинами, та

встановлюється відповідальність за їх вчинення. Відповідно і зворотна дія в часі реалізується через кримінальні закони у випадках, коли вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим - зміненим - і застосовувати до нього положення частини першої статті 58 Конституції України та частини другої статті 6 КК України 1960 року;

Третій аргумент. Підвищення розмірів мінімальної заробітної плати протягом 1991-1996 років було пов'язане з інфляційними процесами, які впливали на купівельну спроможність грошей та їх замінників у бік її зменшення. Реальний розмір заповдіяної розкраданням державного чи колективного майна матеріальної шкоди залишався на тому ж рівні або збільшувався у зв'язку з падінням купівельної спроможності грошової одиниці.

На думку деяких вчених у мотивувальній частині Рішення № 6-рп/2000 КСУ вдався лише до двох аргументів (двох мотивів), якими він пояснив свій підхід, а не до трьох як виділено вище. Так, один із аргументів, який використав КСУ, полягає в тому, що в час, який було проаналізовано в Рішенні, в Україні мала місце гіперінфляція. Ще один із аргументів, який використав КСУ, полягає в тому, що зміни безпосередньо до КК України не вносились, текст КК України не змінювався, тобто не змінювались кваліфікуючі ознаки злочинів [2, с. 2].

Разом із тим, аргументи 1 та 2, які виділені попередньо, не можуть бути поєднані в один, оскільки акцентують на різних властивостях Кримінального закону. Так, перша стосується того, що якщо допустити у ситуації, яку вирішував КСУ у Рішенні № 6-рп/2000, що

зворотна дія Кримінального закону у часі має місце, то буде неминучим висновок, що Кримінальний закон може бути змінений і не Законом України, а підзаконним нормативним актом. Це пов'язується із тим, що у досліджуваній КСУ період часу розміри мінімальної заробітної плати в Україні встановлювались не тільки законами, але й підзаконними актами, зокрема Указом Президента України № 34 від 09.01.1992, постановами Верховної Ради України від 29.04.1992; № 2779-ХІІ від 16.11.1992; № 3243-ХІІ від 01.06.1993; № 3415-ХІІ від 27.08.1993; № 3653-ХІІ від 25.11.1993; № 49/96-ВР від 20.02.1996, Декретом Кабінету Міністрів України № 19-92 від 29.12.1992. Очевидно, що висновок про можливість зміни Кримінального закону не законом, а підзаконним нормативним актом суперечить як Конституції України (ч. 2 ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92), так і чинному КК України (ст. 3).

Разом із тим, у розглядуваній правовій ситуації термін МЗП замінений на термін ПМПО законом (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016), а розмір ПМПО збільшується протягом 2017 року також на підставі закону (ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік»). Таким чином, перший аргумент з Рішення КСУ № 6-рп/2000 не може бути застосований для вирішення поставлених у цьому дослідженні завдань.

Враховуючи, що відповідно до Рішення КСУ № 6-рп/2000 на підставі зіставлення положень статей 8, 58, 92, 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статті 6 КК України 1960 року зроблено висновок, що виключно кримінальними законами України визначаються діяння, які є злочинами, та встановлюється відповідальність за їх вчинення; відповідно і зворотна дія в часі реалізується через кримінальні закони у випадках, коли вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи, то збільшення величини ПМПО у 2017 році не змінює КК України 2001 року, а отже Кримінальний закон 2001 року і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ч. 1 ст. 366-1

КК України, не можна вважати новим – зміненням – і застосовувати до нього положення ч. 1 ст. 58 Конституції України та ч. 1 ст. 5 КК України. Це саме стосується і ч. 4 ст. 172-6 КУпАП.

Разом із тим, ця правова ситуація у контексті викладеного вище є іншою ніж та, яка досліджувалася у Рішенні КСУ № 6-рп/2000, адже Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 були внесені зміни безпосередньо у абзац другий примітки до ст. 172-6 КУпАП та абзац другий примітки до ст. 366-1 КК України, що потребує розвитку другого аргументу.

У цьому випадку слід звернути увагу на наступні норми права та мотиви нормотворчості. Відповідно до ч. 4 ст. 95 КЗпП України розмір мінімальної заробітної плати не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а згідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про оплату праці» мінімальна заробітна плата встановлюється у розмірі не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Тут звертає на себе увагу, що у 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 та 2016 роках розміри МЗП та ПМПО співпадали.

При цьому відповідно до Пояснювальної записки від 03.11.2016 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»[3], який у подальшому став Законом України від 06.12.2016, його метою було, зокрема, створення правових умов для ефективного соціального діалогу, спрямованого на встановлення розмірів мінімальної заробітної плати на рівні, вищому від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, та заміна прив'язки розмірів посадових окладів від мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Як відомо у подальшому ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» установлено, що у 2017 році мінімальна заробітна плата у місячному розмірі з 1 січня становить – 3200 гривень.

Таким чином, очевидно, що якщо б не було прийнято рішення про суттєве збільшення з

01.01.2017 розміру МЗП, то заміни у абзаці другому примітки до ст. 172-6 КУпАП та абзаці другому примітки до ст. 366-1 КК України терміну МЗП на термін ПМПО не відбулося б, оскільки у цьому не було б необхідності. При цьому з 01.01.2017 розмір МЗП був би 1600 грн, тобто такий же як і розмір ПМПО.

Більше того, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 у складах правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 172-6 КУпАП та ч. 1 ст. 366-1 КК України, не відбулося змістовних змін, оскільки МЗП становила 1600 грн вже з 01.12.2016 (ст. 8 Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік»), тобто такий же розмір, як і ПМПО з 01.01.2017.

Відповідно такі зміни були внесені згідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 лише у зв'язку із тим, що розмір МЗП у 3200 грн призвів би до суттєвого та такого що не відповідає інфляції і рівню життя населення зміні кримінально-правового регулювання установленого відповідно до норм, передбачених ч. 4 ст. 172-6 КУпАП та ч. 1 ст. 366-1 КК України для діянь, які могли бути вчиненими у 2017 році.

Таким чином, метою заміни з 01.01.2017 у абзаці другому примітки до ст. 172-6 КУпАП та абзаці другому примітки до ст. 366-1 КК України терміну «мінімальна заробітна плата» на термін «прожитковий мінімум для працездатних осіб» не було скасування злочинності діяння, передбаченого ч. 1 ст. 366-1 КК України та скасування відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 172-6 КУпАП. Тобто такі заміни не спрямовувалися на зміну суті ознак складів правопорушень, що передбачаються зазначеними статтями, а носили лише технічний характер, що не може означати зміну загального змісту бланкетної диспозиції із яким пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності.

Щодо третього аргументу з Рішення КСУ № 6-рп/2000, то тут правильним слід визнати висновок О.Л. Гуртовенка, за яким раніше мінімальна заробітна плата, а зараз – неоподатковуваний мінімум доходів громадян для цілей кваліфікації

злочинів і адміністративних правопорушень – є саме антиінфляційним засобом [2, с. 4]. Такий висновок узгоджується із ч. 1 ст. 9 Закону України «Про оплату праці», за якою розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників та їх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості.

Те саме стосується прожиткового мінімуму, який відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Як легко виявити, визначення МЗП і прожиткового мінімуму досить схожі за компонентами, що додатково підтверджує твердження, що і ПМПО у адміністративному та кримінальному законодавстві для цілей кваліфікації є антиінфляційним засобом. Крім того, згідно до ст. 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм.

Із наведеного вбачається, що для цілей кваліфікації правопорушень важливими є дві функції ПМПО: 1) антиінфляційна функція, яка спрямована на адекватне відображення реальних розмірів, які впливають на кваліфікацію правопорушень, у грошовому виразі в умовах інфляційних процесів в Україні; 2) функція врахування рівня життя населення, яка спрямована на адекватне відображення категорії суспільної небезпеки діяння через грошовий вираз розмірів, які впливають

на кваліфікацію правопорушень, в умовах зростання рівня життя населення.

Із урахуванням антиінфляційної функції відповідної величини (неоподаткованого мінімуму доходів громадян) КСУ обґрунтував Рішення № 6-рп/2000. Проте за таких умов звертає на себе увагу висновок отриманий у науці кримінального права, за яким якщо інститут неоподаткованого мінімуму доходів громадян є антиінфляційним заходом для аналізованих цілей, то коли підвищення його розміру випереджає інфляцію це означає, що відбувається декриміналізація [2, с. 5-6].

Разом із тим, у цьому випадку слід взяти до уваги, що покладення у основу Рішення № 6-рп/2000 аргументу про антиінфляційну функцію неоподаткованого мінімуму доходів громадян для цілей кваліфікації не означає, що у разі відсутності інфляції чи навіть дефляції у країні і одночасного збільшення цього мінімуму (як і МЗП та ПМПО) обов'язково відбувається декриміналізація. Останнє пояснюється необхідністю врахування також і іншої функції цих величин для цілей кваліфікації – враховувати рівень життя населення, адже очевидно, що чим вище такий рівень стає, то і вищою стає планка для встановлення матеріальної ознаки злочину та правопорушення – суспільної небезпеки.

У зв'язку із останнім, зростання МЗП, ПМПО чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян може відобразити: 1) збільшення розміру істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, без заподіяння чи можливості заподіяння якої діяння не є злочином (ч. 2 ст. 11 КК України), а також 2) реальне збільшення інших величин, які впливають на встановлення ознак основних та кваліфікуючих складів злочинів та інших правопорушень.

Таким чином, у правовій ситуації, яка розглядається, заміна терміну «мінімальна заробітна плата» на «прожитковий мінімум для працездатних осіб», що потягнуло збільшення із 01.01.2017 нижчих меж величин розбіжності між завідомо недостовірними відомостями у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, і достовірними відомостями стосовно таких об'єктів, що мають значення для кваліфікації адміністративного (ч. 4 ст. 172-6

КУпАП) та кримінального (ч. 1 ст. 366-1 КК України) правопорушень, а також збільшення протягом 2017 року грошового виразу розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що тягне такі ж наслідки для відповідних величин, не скасовують злочинність діяння, передбаченого ч. 1 ст. 366-1 КК України та не скасовують відповідальність за адміністративне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 172-6 КУпАП. Отже, зворотної дії закону у часі (норм, передбачених ч. 4 ст. 172-6 КУпАП та ч. 1 ст. 366-1 КК України) у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 та у зв'язку із зростанням розміру ПМПО згідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» не виникає.

Висновки. У зв'язку із наведеним вище, вирішення першого завдання дослідження є наступним. Великою (терміном), що підлягає застосуванню для встановлення ознак наявності/відсутності адміністративного та/або кримінального правопорушення у разі виявлення у 2017 році недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2015 рік, поданій у вересні-жовтні 2016 року, є «мінімальна заробітна плата» станом на дату подачі декларації в Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Вирішення ж другого завдання роботи є таким. Для встановлення ознак наявності/відсутності адміністративного та/або кримінального правопорушення у разі виявлення у 2017 році недостовірних відомостей у декларації суб'єкта декларування за 2016 рік, поданій у 2017 році підлягає застосуванню той розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який був установлений Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» на момент подачі зазначеної вище декларації.

Для недопущення у адміністративному та кримінальному законодавстві подібних складних правових ситуацій, зумовлених недоліка-

ми кримінальної законотворчості, є необхідність у виробленні доктринальних основ останньої.

Література

1. *Рішення* Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) 19.04.2000 по справі № 1-3/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00>.

2. *Гуртовенко О. Л.* Питання зворотної дії Кримінального закону України в часі у зв'язку із підвищенням розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян в Україні / О. Л. Гуртовенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 4. – С. 1-12.

3. *Пояснювальна записка* від 03.11.2016 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5130 &skl=9.

References

1. *Rishennia* Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 58 Konstytutsii Ukrainy, statei 6, 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro zvorotnu diiu kryminalnoho zakonu v chasi) 19.04.2000 po spravi № 1-3/2000 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00>.

2. *Hurtovenko O. L.* Pytannia zvorotnoi dii Kryminalnoho zakonu Ukrainy v chasi u zviazku iz pidvyshchenniam rozmiru neopodatkovanoho minimumu dokhodiv hromadian v Ukraini / O. L. Hurtovenko // Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. – 2011. – № 4. – S. 1-12.

3. *Poiasniuvalna zapyska* vid 03.11.2016 do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5130 &skl=9.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕРМИНОВ «МИНИМАЛЬНАЯ ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА» И «ПРОЖИТОЧНЫЙ МИНИМУМ ДЛЯ ТРУДОСПОСОБНЫХ ЛИЦ» С ЦЕЛЬЮ УСТАНОВЛЕНИЯ ПРИЗНАКОВ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ул. Фонтанская дорога, 23, 65009, Одесса, Украина

E-mail: mdg@ukr.net

Цель: осуществлено доктринальное толкование ст. 172-6 КВоАП и ст. 366-1 УК Украины в части расчета в денежном выражении величины расхождения между заведомо недостоверными сведениями в антикоррупционной декларации в отношении имущества или иного объекта декларирования, что имеет стоимость, и достоверными сведениями относительно таких объектов. **Результаты:** получено заключение, что обратного действия закона во времени (норм, предусмотренных ч. 4 ст. 172-6 КВоАП и ч. 1 ст. 366-1 УК Украины) в связи с принятием Закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины» от 06.12.2016 и в связи с ростом размера прожиточного минимума для трудоспособных лиц в соответствии со ст. 7 Закона Украины «О Государственном бюджете Украины на 2017 год» не возникает. **Обсуждение:** обоснована необходимость в выработке доктринальных основ уголовного законодательства для недопущения не планируемых законодателем изменений в уголовно-правовом воздействии на правоотношения.

Ключевые слова: коррупция, финансовый контроль, недостоверное декларирование, обратное действие закона во времени.

D. Mykhailenko

THE USE OF THE TERMS «MINIMUM WAGE» AND «LIVING WAGE FOR ABLE-BODIED PERSONS» IN ORDER TO IDENTIFY THE SIGNS OF OFFENSES IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION FINANCIAL CONTROL

National University «Odesa Law Academy»

Fontanska road st., 23, 65009, Odesa, Ukraine

E-mail: mdg@ukr.net

Purpose: the doctrinal interpretation of Art. 172-6 the code of Ukraine about administrative violations and Art. 366-1 of the Criminal Code of Ukraine, in part of the calculation in monetary terms, of the magnitude of the discrepancy between deliberately false information in an anti-corruption declaration in relation to property or other object of declaration, which has value, and reliable information regarding such objects. **Results:** it was concluded that the retroactive effect of the law in time (the norms provided for in Part 4 of Article 172-6 of the Code of Administrative Offenses and Part 1 of Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine) in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine» of 06.12.2016 and in connection with the increase of the subsistence minimum for able-bodied persons in accordance with Art. 7 of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2017» does not arise. **Discussion:** the necessity in the development of the doctrinal basis of criminal legislation is grounded in order to prevent changes in the criminal law influence on legal relationships not planned by the legislator.

Keywords: corruption, financial control, false declarations, reversal of the law in time.

**ВІДКЛАДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
E-mail: tarassenyk1993@gmail.com

Мета: розкриття правової природи відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні. **Методи дослідження:** визначається перелік нормативних актів у даній сфері. Аналізуються різні підходи до визначення поняття відкладення судового розгляду. **Результати:** проаналізовано проблеми з визначенням найхарактерніших ознак відкладання судового розгляду кримінального провадження, що суттєво відрізняють його від інших суміжних понять. **Обговорення:** внесення змін до законодавства стосовно визначення поняття «відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні».

Ключові слова: судовий розгляд, відкладення судового розгляду, перерва у судовому засіданні, зупинення судового провадження, закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми та її актуальність. Вітчизняній судовій практиці відомі безліч способів відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні: від чітко визначених процесуальним законодавством (не прибуття на виклик суду; клопотання про відкладання судового розгляду у зв'язку із необхідністю подати додаткові докази; клопотання про відкладання судового розгляду для ознайомлення із матеріалами кримінального провадження; клопотання про відкладання судового розгляду у зв'язку із необхідністю підготуватися до судових дебатів тощо) до «форсмажорних» (погане самопочуття учасника судового провадження в залі суду; вимкнення електроенергії; крадіжка важливих документів; блокування залу судового засідання та ін.).

Однак не кожне відкладання судового розгляду обумовлене об'єктивними обставинами. Нерідко воно є наслідком зловживання особою своїми процесуальними правами, а, відтак, неповаги до суду та інших учасників судового провадження.

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що суд, забезпечуючи безперервність (ч. 1 ст. 322 КПК України) та здійснення судо-

вого розгляду кримінального провадження в розумні строки (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 318 КПК України) [1] зобов'язаний оперативно реагувати на випадки його затягування і застосувати до «винних» осіб передбачені законом заходи впливу. Водночас недосконалість законодавчої регламентації та відсутність ґрунтовних наукових досліджень інституту відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні сприяють неодноразовій появі подібних правових ситуацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Предметом дослідження представників сучасної української юриспруденції, як правило, є розмежування інституту відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні від інших інститутів кримінально-процесуального права (О. Кучинська, О. Єні, Ю. Матейко, Л. Гуртієва та ін.) та розгляд окремих питань правового регулювання цього інституту (Ю. Григоренко, О. Кучинська, В. Солдатський, С. Давиденко, П. Єсауленко, В. Колодчин, А. Туманянц, Н. Рогатинська та ін.).

На жаль, досі вітчизняною наукою кримінального процесу не напрацьовано ґрунтовного визначення поняття «відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні» та підстав його відкладання (судового розгляду). Наукові дослі-

дження, що здійснюються сьогодні, не ґрунтуються на критичному аналізі чинного законодавства, носять «поверхневий» характер вивчення інституту відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні. Більше того, не враховують практику судових органів, органів адвокатури та прокуратури, до компетенції яких належить притягувати до дисциплінарної відповідальності за нез'явлення на судовий розгляд без поважних причин, що мало наслідком відкладання судового розгляду тощо.

Метою статті є розкриття правової природи відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні.

Законодавче визначення поняття «відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні» у КПК України відсутнє. Тому суб'єкти правозастосування можуть зрозуміти суть цього кримінально-процесуального інституту за допомогою системного аналізу правових положень про підстави, умови та порядок відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні.

Така ситуація ускладнюється й відсутністю загальноприйнятої дефініції цього поняття у доктрині вітчизняного кримінального процесу. Більше того, аналіз наукової літератури з цієї проблематики свідчить про нечисленні наукові розвідки, а, отже, і спроби формулювання дослідниками дефініції відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні, яка б найповніше розкривала зміст та правову природу аналізованого поняття.

Виклад основного матеріалу. Найбільш вдалим формулюванням дефініції поняття «відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні» видається визначення, запропоноване Ю. Матейко. На її погляд, відкладання судового розгляду – це перенесення судового розгляду на чітко визначений час у зв'язку з наявністю перешкод, які неможливо усунути у даному судовому засіданні з метою їх подолання та проведення подальшого слухання кримінального провадження» [5, с. 7].

В основу дефініції автором закладено три найхарактерніші ознаки відкладання судового

розгляду кримінального провадження, що суттєво відрізняють його від інших суміжних понять (інститутів кримінально-процесуального права): 1) перенесення судового розгляду на визначений у майбутньому час (відстрочення проведення слухання матеріалів кримінального провадження на конкретний строк, після закінчення якого, судові засідання неодмінно буде продовжено у чітко визначених дні, годині та місці); 2) наявність перешкод, що неможливо усунути у цьому судовому засіданні (існування обставин (фактичних підстав), що об'єктивно унеможливають розгляд матеріалів кримінального провадження у цьому судовому засіданні; розгляд кримінального провадження за умови не усунення таких обставин може мати наслідком порушення як загальних положень судового розгляду, так і засад та завдань як кримінального провадження); 3) необхідність усунення перешкод для подальшого судового розгляду за допомогою засобів, передбачених кримінально-процесуальним законом [5, с. 7] (у тому числі й застосування до учасників кримінального провадження примусових заходів впливу – ініціювання відкриття дисциплінарного провадження, привід; накладення грошового стягнення тощо).

Під поняттям відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні О. Кучинська та О. Єні розуміють перенесення розгляду на певний, конкретно визначений момент у майбутньому, пов'язане з неможливістю розгляду справи у даному судовому засіданні [9, с. 2]. Як бачимо, ці науковці у формулюванні дефініції відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні роблять акцент на часовий параметр (перенесення розгляду «на певний, конкретно визначений момент у майбутньому»).

Однак одна ознака, яка хоч і суттєво відрізняє відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні від інших суміжних процесуальних інститутів, не здатна повною мірою розкрити його зміст.

З позиції О. Гриненка, відкладання судового розгляду – це його тимчасова перерва на визначений строк [3, с. 312].

Звідси випливає ототожнення схожих, але у той же час різних інститутів кримінально-

процесуального права: відкладання судового розгляду та перерви у судовому засіданні.

Варто погодитися з Ю. Матейко, яка стверджує про недоцільність визначення «поняття відкладання судового розгляду через застосування іншого інституту, який суттєво відрізняється від відкладення» [5, с. 2].

Водночас варто додати, що кожен із згаданих інститутів має власні завдання, окремі підстави для застосування, строки дії та порядок застосування під час розгляду кримінального провадження судом. Розкриття суті одного правового явища за допомогою ознак, притаманних іншому, не тільки стоїть на заваді істинному з'ясуванню їх правової природи, але штучно звужує сферу кримінально-процесуального інструментарію.

Так, КПК України при регламентації оголошення перерви в судовому засіданні не передбачив вимог щодо періоду в часі, а це означає, що перерва може тривати як декілька хвилин (наприклад, так звана «технічна перерва» для усунення неполадки звукозаписувальної апаратури), так і на час, що є необхідним для надання невідкладної медичної допомоги, або ж тривати з моменту закінчення судового засідання (у зв'язку із завершенням робочого дня) і до початку наступного робочого дня. Натомість відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні прив'язане до часових меж і може тривати днями, тижнями і, навіть, місяцями [4, с. 1224].

При оголошенні перерви у судовому розгляді презюмується можливість продовження слухання справи у цьому ж засіданні, а відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні виключає таку можливість.

Існують різні й підстави для застосування судом відкладення судового розгляду та оголошення перерви в судовому засіданні. Так, суд може відкласти судовий розгляд кримінального провадження з підстав, що в переважній більшості чітко визначені процесуальним законом (нез'явлення в судове засідання учасника кримінального провадження, клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та ін.), тоді як визначеного переліку підстав для оголошення пере-

рви судового засідання не передбачено. Про необхідність оголошення перерви може впливати зі змісту кримінально-процесуальної норми. Наприклад, про це йдеться у ч. 4 ст. 330 КПК України: «Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва» [1] та у ч. 2 ст. 367 КПК України: «Суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу. Під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні» [1]. Прийняття такого рішення як оголошення перерви у судовому засіданні можливе також і у випадках, що не прописані процесуальною нормою. Важливо, щоб вони відповідали умовам, за яких можлива перерва.

Особливістю відкладення судового розгляду є й те, що у визначених законом випадках суд зобов'язаний при відкладанні судового засідання прийняти рішення про застосування до причетних до перенесення засідання осіб примусові заходи впливу: привід та (або) грошове стягнення до обвинуваченого (ст. 323 КПК України); ініціювання дисциплінарної відповідальності до прокурора і захисника (ч. 1 ст. 324 КПК України); привід та (або) грошове стягнення до свідка (ч. 1 ст. 327 КПК України) [1]. Чого не має при оголошенні судом перерви в судовому засіданні.

Повертаючись до дефініції поняття «відкладення судового розгляду в кримінальному провадженні», сформульованої О. Гриненком, слід зацентувати увагу й на тому, що у ній автор намагається розкрити суть досліджуваного кримінально-процесуального інституту тільки через ознаку, що стосується часової приналежності – «тимчасова перерва на визначений строк» [3, с. 312]. Такий підхід обрали О. Кучинська та О. Єні [9]. При цьому не зрозуміло, які обставини зумовлюють відкладання судового розгляду в кримінальному провадженні.

Дещо відмінно від наведених позицій, але доволі цікавим, є трактування відкладення судового розгляду в кримінальному провадженні О. Сеньковим. На його переконання, відкладення судового розгляду – це процесуальне рішення, яке приймається судом за власною ініціативою чи

за клопотанням сторін з підстав, прямо передбачених у законі, про перерву в судовому засіданні на певний строк, що викликане відсутністю достатніх правових умов для продовження судового процесу [6, с. 8].

На нашу думку, це визначення містить найбільшу кількість ознак, що найкраще розкривають суть відкладання судового розгляду: 1) це процесуальне рішення; 2) рішення приймається за ініціативи суду або за клопотанням сторін; 3) підстави для прийняття цього рішення прямо передбачені законом; 4) рішення містить вказівку на строк впродовж якого буде здійснена перерва в судовому засіданні; 5) прийняття судового рішення зумовлене відсутністю достатніх правових умов для продовження судового процесу.

Утім й запропоноване О. Сеньковим визначення не позбавлене низки недоліків.

По-перше, у цій дефініції має місце ототожнення відкладення судового розгляду з перервою в судовому засіданні. По-друге, погоджуючись з Ю. Матейко, вважаємо, що відкладення судового розгляду є інститутом процесуального права, застосування норм якого оформляється у вигляді процесуального рішення (ухвали) суду [5, с. 2].

У продовження цієї думки зазначимо, що відкладення судового розгляду варто розглядати і як процесуальну дію, поєднану з певним періодом у часі, впродовж якого судові засідання не відбуватимуться.

До речі, у мовознавстві зміст слова «відкладання» тлумачиться як «перенесення на більш пізніший термін» [2; 7].

У юридичній енциклопедії це поняття розкривається як процесуальна дія, пов'язана з неявкою викликаних чи запрошених у судове засідання осіб або необхідністю витребування нових доказів, при цьому відкладення судового розгляду необхідне, коли реально неможливо витребувати докази, продовжуючи розгляд справи, або коли наявні докази вже досліджені, а надходження нових очікується через певний час (приїзд свідка здалеку, проведення складної експертизи тощо) [8]. Як видно, у цьому визначенні відкладення судового розгляду трак-

тується як процесуальна дія, а не процесуальне рішення. Крім того, у ньому відображені деяких підстави для відкладення судового розгляду.

Правова природа відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні може бути розкрита й завдяки порівнянню з ще одним кримінально-процесуальним інститутом – зупиненням судового провадження.

Зупинення судового розгляду здійснюється на невизначений строк, тоді як відкладення судового розгляду завжди має конкретний часовий інтервал. При застосуванні відкладення судового розгляду учасників кримінального провадження повідомляють про дату наступного судового засідання відразу після оголошення ухвали про це, а при зупиненні судового розгляду учасників кримінального провадження додатково повідомляють про дату судового розгляду після усунення причин, на підставі яких було прийнято це рішення.

Однією з підстав для відкладення судового розгляду є ухилення обвинуваченого від суду. Як підстава для відкладення, така обставина може розглядатися лише тоді, коли вона не пов'язана із приховуванням від суду, а також за відсутності відомостей про психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого, що виключає можливість явки до суду. У тих же випадках, коли суд володіє відомостями, які вказують на те, що обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, він зобов'язаний зупинити судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжити судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна запропонувати таке визначення поняття «відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні» – це перенесення судом на певний строк судового розгляду, що здійснюється з ініціативи суду чи за клопотання учасників кримінального провадження, з підстав, прямо передбачених у законі, або таких, що впливають з нього, викликане відсутністю достатніх правових умов для проведення подальшого слухання кримінального провадження.

Література

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (в редакції від 15 грудня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/paran416#n416>

2. *Академічний* тлумачний словник української мови: в 11 томах. – Том 1, 1970. – Стор. 591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidkladaty>

3. *Гриненко А. В.* Уголовный процесс: [учебник] / А. В. Гриненко. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2017. – 496 с.

4. *Кримінальний* процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2015. – 1224 с.

5. *Матейко Ю. М.* Суть відкладання судового розгляду та його розмежування з іншими інститутами / Ю. М. Матейко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 17 (4). – С. 1-9.

6. *Сеньков А. А.* Отложение и приостановление судебного разбирательства как общие условия: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А. А. Сеньков. – Ч., 2011. – 28 с.

7. *Современный* толковый словарь русского языка / за ред. Т. Ф. Ефремова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord>

8. *Юридична* енциклопедія: в 6 т. [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: leksika.com.ua/lega

9. *Кучинська О. П.* Відкладання розгляду справи та перерва у судовому засіданні як фактори, що впливають на оперативність розгляду кримінальної справи / О. П. Кучинська, О. В. Єні // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 9 (4). – С. 1-6.

References

1. *Kryminal'nyj* procesual'nyj kodeks Ukraïny vid 13 kvitnja 2012 r. № 4651-VI (v redakcii' vid 15 grudnja 2017 r.) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/paran416#n416>

2. *Akademichnyj* tлумачnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tomah. – Tom 1, 1970. – Stor. 591 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sum.in.ua/s/vidkladaty>

3. *Grinenko A. V.* Ugolovnyj process: [uchebnik] / A. V. Grinenko. – 2-e izd., pererab. – M.: Norma, 2017. – 496 s.

4. *Kryminal'nyj* procesual'nyj kodeks Ukraïny. Naukovo-praktychnyj komentar / [za zag. red. profesoriv V. G. Goncharenka, V. T. Nora, M. Je. Shumyla]. – K.: Justinian, 2015. – 1224 s.

5. *Matejko Ju. M.* Sut' vidkladannja sudovogo rozgljadu ta jogo rozmezhuwannja z inshymy instytutamy / Ju. M. Matejko // Chasopys Akademii' advokatury Ukraïny. – 2012. – № 17 (4). – S. 1-9.

6. *Sen'kov A. A.* Otlozhenie i priostanovlenie sudebnogo razbiratel'stva kak obshhie uslovija: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk / A. A. Sen'kov. – Ch., 2011. – 28 s.

7. *Sovremennyj* tolkovyj slovar' russkogo jazyka / za red. T. F. Efremova [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupu: <https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord>

8. *Jurydychna* encyklopedija: v 6 t. [Redkol.: Ju.S. Shemshuchenko (golova redkol.) ta in.] [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: leksika.com.ua/lega

9. *Kuchyn's'ka O. P.* Vidkladannja rozgljadu spravy ta pererva u sudovomu zasidanni jak faktory, shho vplyvajut' na operatyvnist' rozgljadu kryminal'noi' spravy / O. P. Kuchyn's'ka, O. V. Jeni // Chasopys Akademii' advokatury Ukraïny. – 2010. – № 9 (4). – S. 1-6.

**ОТЛОЖЕНИЕ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА
В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**

Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
E-mail: tarassenyk1993@gmail.com

Цель: раскрытие правовой природы отложения судебного разбирательства в уголовном производстве. **Методы исследования:** определяется перечень нормативных актов в данной сфере. Анализируются различные подходы к определению понятия отложения судебного разбирательства. **Результаты:** проанализированы проблемы с определением характерных признаков отложения судебного разбирательства уголовного производства, что существенно отличают его от других смежных понятий. **Обсуждение:** внесение изменений в законодательство относительно определения понятия «отложении судебного разбирательства в уголовном производстве».

Ключевые слова: судебное разбирательство, отложение судебного разбирательства, перерыв в судебном заседании, приостановление судебного производства, закрытие уголовного производства.

T. Senyk

**DEPOSITIONS OF JUDICIAL CONSIDERATION
IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
E-mail: tarassenyk1993@gmail.com

Purpose: to reveal the legal nature of the trial postponement in criminal proceedings. **Methods of research:** it has been defined a list of normative acts in this area. It also has been analyzed different approaches to the definition of the concept of postponement of the trial. **Results:** it has been analyzed the problems with the definition of the most characteristic features of trial postponing in criminal proceedings, which significantly distinguish it from other related concepts. **Discussion:** the introduction of amendments to the legislation regarding the definition of the concept of «postponing trial in criminal proceedings».

Keywords: the trial, deposition of the trial, a break in the hearing, suspends the proceedings, the closure of criminal proceedings.

ПРАВОВА ОСВІТА

УДК 378.03(045)

В. М. Вовк,
доктор юридичних наук, професор

І. С. Тімуш,
доктор юридичних наук, професор

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНІСТЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Хмельницький університет управління та права
вул. Героїв майдану, 8, 29000, Хмельницький, Україна
Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: ktp@univer.km.ua, irenat608@gmail.com

Мета: з'ясування термінологічних особливостей, пов'язаних із вживанням лексем «модернізація» та «інновація» у сфері вищої освіти, а також аналіз соціокультурних підвалин сучасних процесів, які відбуваються у вітчизняній вищій освіті. **Методи дослідження:** формулюється безперервна логіка в розкритті суті явищ інновацій та модернізації у сфері вищої освіти в Україні, які не є однопорядковими. Порівняльний аналіз змістовних відмінностей концептів «модернізація» та «інновація» при розкритті їх філософської природи, порівняльний аналіз стану західноєвропейської і вітчизняної вищої освіти. **Результати:** доведено, що якість і швидкість проведення модернізаційних процесів у сфері вищої освіти залежать від комплексу чинників, значна кількість яких не артикулюються в науковому дискурсі. Підкреслено значимість інвестицій у викладача, як умови модернізації вищої освіти, оскільки викладач і студент є ключовими фігурами усього освітнього дискурсу. Увага також приділяється і порівняльному аналізу стану західноєвропейської і вітчизняної вищої освіти. Зокрема, показано, що на сучасному етапі спостерігаються процеси трансформації класичної вищої освіти. **Обговорення:** питання, пов'язані із феноменом юридичної освіти, сьогодні стали предметом наукового зацікавлення представників багатьох наук. Актуалізація питань вищої освіти зумовлена цілим рядом причин: серйозними світоглядними зрушеннями, які відбулися, починаючи з другої половини ХХ століття; зміною сприйняття і переживання часу; процесами комерціалізації усіх сфер суспільного життя; потребами суспільства у людях «нового типу»; фрагментарністю людського життя. Вища освіта є одним із фундаментальних соціальних інститутів, яка в концентрованому вигляді фокусує в собі усі риси і характеристики соціокультурного контексту, в межах якого вона функціонує. Вітчизняна вища освіта сьогодні перебуває в процесі становлення та пошуків власної ідентичності.

Ключові слова: вища освіта, університет, модернізація, інновація, конкуренція, менеджеризація, бюрократизація, Болонський процес, інвестиція.

Постановка проблеми та її актуальність. Кожна епоха має власні лозунги і девізи, під якими проводяться «революційні» перетворення дійсності та людини. Правильне використання каналів комунікації сприяє не лише

поширенню цих лозунгів і девізів, але й забезпечує формування громадської думки, бажання мас відкоректувати свою діяльність під них, виправдовує дії владних інституцій тощо. Середньовічна культура, з її тотальним теоцентризмом, по-

роджує прагнення уподібнитися Творцю (окрема людина і спільнота прагне дотягтися до взірця, довести своє право називатися Творінням Господа); Нові часи – є епохою безмежної віри у силу науки, а тому світоглядний девіз «Знання – сила» конкретизується у сфері діяльності у гасло «Я зможу все» (лише підберу необхідні інструменти).

Щодо сучасності, то вона представляє собою двоєдине утворення: по-перше, для сьогодення в ідеологічній сфері характерним є акцентування уваги на окремій людині, а звідси наївна віра в новий гуманізм, персоніцентризм та індивідуалізм (що декларативно закріплюється у програмних документах), але, по-друге, тотальність цифрових комунікацій, швидкий розвиток техніки і технологій. Тому для сучасності характерним є лозунг «Модернізація та інновації у всьому». Модернізація та інновація сьогодні стали «ідолами» для усіх сфер соціального життя: підвищення мобільності (прочани більше не проходять пішки сотні кілометрів, вони користуються послугами усіх видів транспорту); покращення якості життя (від товарів повсякденного вжитку і продуктів до найскладніших гаджетів); формування і функціонування сильних соціальних інститутів; розцінювання людини з позицій ресурсності та капіталу (професіонал як товар); потреба інвестування в професійний розвиток, поява і використання нових інформаційних систем і каналів (збільшення обсягів інформації, всезагальна комп'ютеризація, поява віртуального простору) тощо. І це все в контексті конкуренції. Тому, на нашу думку, девізом сьогодення є «Завоюй місце під сонцем, здобудь перемогу над конкурентом».

Світоглядні настанови та конкретний соціокультурний контекст є середовищем, в межах якого формується той чи інший тип освіти. Врахувавши ці моменти, стає валідною позиція О. Карпова щодо зміни статусу місії університету як презентанта вищої освіти у суспільстві: «щодо виробництва знань класифікація університетів визначається такими місіями: університет 1.0 – тільки освітянська

інституція, університет 2.0 виконує місію навчання і дослідження, університет 3.0 окрім двох останніх приймає на себе місію соціального та економічного розвитку» [3].

Аналіз досліджень і публікацій. Феномену вищої (університетської) освіти присвячено значну кількість праць, серед яких вирізняються наукові розвідки Дьюї Дж., Кравцова А., Ле Гоффа Ж., Титаренка Л., Ортеги-і-Гассет Х., Поповича М., Пролеєва С., Хюфнера К. та ін. Щодо заявленої теми цієї статті, то сьогодні її опрацювання представлено дослідженнями Карпова О., Марченко О., Сокаль В., Інглтона Т. та ін.

Метою цієї статті є з'ясування термінологічних особливостей, пов'язаних із вживанням лексем «модернізація» та «інновація» у сфері вищої освіти, а також аналіз соціокультурних підвалин сучасних процесів, які відбуваються у вітчизняній вищій освіті.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта в Україні є органічною складовою сучасного соціального буття, вона можлива в реальних соціокультурних умовах, а тому в своїх якісних характеристиках повторює той соціальний світ, в якому функціонує. Навчальні заклади оцінюються в рейтингах: перші позиції забезпечують перемогу за студента; студент націлюється на одержання в майбутньому престижної роботи, тобто бути спроможним витримати конкуренцію. Таким чином, конкуренція детермінує зміни, які в подальшому виявляються в модернізаційних процесах (розвиток, поява нових форм, якісно нові в порівнянні з минулим професійні запити і стандарти, нові сфери суспільного буття, які потребують фахівців).

Зазвичай концепти¹ «інновація» і «модернізація» вживаються як синоніми, тобто як такі, що мають однопорядкову природу. Але, по суті, вони є різними як за змістовними, так і темпоральними характеристиками. Модернізувати

¹ Варто зазначити, що в останні десятиріччя часто вживаним у гуманітаристиці став термін «концепт», батьківщиною якого вважають лінгвістику, але свій початок він бере з філософії. Нами вживається поняття «концепт» у філософському значенні, а тому його можна визначити як згусток сенсів, потенцію, які лежать в основі буття всього: людини, культури, людини в світі культури.

можна те, що є. Тобто, модернізація – це покращення чогось (зробимо безшумними токарні станки, розробимо комп'ютерну програму оцінювання знань, яка не буде «виснути» тощо). В темпоральному зрізі, модернізація – це процес із минулого у теперішнє. Суспільство, як таке, постійно перебуває у процесі модернізації (діапазон цих процесів, як мега-, так мікро-, безкінечний). А інновація націлена на те, чого ще немає; вона є рухом з теперішнього в майбутнє. Тому говорити про вищу освіту в Україні можемо лише з позицій модернізації [1].

Вища освіта як феномен відома європейцям з часів Середньовіччя. Аналіз розвитку вищої (університетської) освіти показує, що в ній легко «зчитуються» лише модернізаційні нотки, але не інновації. Інновація мала місце лише в одному єдиному випадку – виникнення університету як особливої форми організації освіти. Болонья стала точкою відліку нової форми організації навчального процесу, усі подальші зміни у вищій освіті – «лише коментарі на полях», тому що саме в середньовічному університеті вперше відбувається становлення освітнього простору як самостійної, автономної реальності [3].

Українська вища освіта, особливо гуманітарна, сьогодні перебуває в процесі пошуків своєї ідентичності. Якщо мати на увазі, що модернізація поділяється на два типи «та, яка наздоганяє» і «та, яка випереджає», то вітчизняна вища освіта обрала перший тип модернізації, оскільки західна вища освіта визнається нею за еталон, взірцем (як приклад твердження, що «необхідною умовою динамічного розвитку сучасного суспільства є розбудова системи вищої освіти України відповідно до світових тенденцій» [4]). Саме орієнтування на чужий досвід і визнання свого меншовартісним, не дозволяє почасти тверезо оцінити реальний стан та якість взірця.

Починаючи із 80-х років ХХ століття на Заході поширилися неоконсервативні погляди, які проголошували цінність приватної ініціативи, конкуренцію і динамізм, менеджерицію, апологетику модернізації, вимогу привнесення нового духу тощо. На практиці це

виявилось у внесенні змін до навчальних планів, до зміни предметів і методів навчання, скорочення штату викладачів, тектонічних змін у сфері управління університетами. Орієнтація на профітно-ринкові цінності, конкуренція, спроможність до самофінансування і виживання наприкінці ХХ століття стали основними рисами вищої освіти на Заході. От саме на таку модель вищої освіти сьогодні і проголошений курс орієнтації вітчизняної вищої освіти, здебільшого на державно-бюрократичному рівні. Але західна вища освіта має як позитивні, так і негативні риси. Не усі її явища і форми є конструктивними і такими, що потребують наслідування (наприклад, менеджериція, бюрократизація, Болонський процес тощо). Підтвердженням негараздів у вищій школі Заходу можуть бути і масові акції протесту, на які виходять як студенти, так і викладачі.

Так звана модернізація вищої освіти в Україні сьогодні зводиться до проведення часткових реформ і внесення змін в нормативно-правову базу, яка врегульовує цей вид суспільної практики, а також спробою насильницького культивування елементів організації західної вищої освіти в національному контексті, без врахування ментальних і соціокультурних особливостей (положення Болонської угоди і сьогодні залишаються чужорідними елементами, спроба їх втілення на практиці не вирішила основної проблеми – не можемо гордитися висококласними випускниками-фахівцями, якість освіти не підвищилася; підрахунок балів, набраних студентом впродовж семестру, не є запорукою формування у нього глибоких знань чи показником якісної роботи викладача). Разом з цим, в таких змінах немає системності. Наприклад, викликає нерозуміння розробка окремих законів щодо конкретних напрямків підготовки фахівців, йдеться про ідею створення спеціальних законів, які стосуються регулювання юридичної освіти.

Модернізація вищої освіти як процес, який є покращенням наявного, не може відбуватися завдяки владним розпорядженням та змін у нормативній базі. Насторожує і те, що розробка нормативної бази в сфері регулювання вищої освіти відбувається однобоко – з позицій чиновників від освіти, які занадто далекі від реального навчаль-

ного процесу як такого. Що теж є зрозумілим і логічним, якщо орієнтуватися в теорії бюрократії М. Вебера. Сучасна бюрократія, так само як і ті, ким управляє бюрократія, підкоряються не особистості (як було у традиційних суспільствах), а законам, які є формально-раціональними началами. Тому сучасні чиновники: 1) співробітники службового персоналу особисто вільні і підкоряються щодо їх безособових офіційних обов'язків; 2) вписані у чітко встановлену ієрархію посад; 3) мають чітко визначені посадові обов'язки; 4) чиновники-управлінці підбираються згідно професійної кваліфікації, в ідеалі підтверженої дипломом; 5) чиновники-управлінці отримують винагороду в грошовій формі і зазвичай мають право на пенсію. Зарплата видається відповідно до місця в ієрархії; 6) виконання посади (тобто функціональних обов'язків) є єдиним і головним заняттям чиновника; 7) посадова особа не може присвоїти ні посади, ні доходи, які пов'язані з нею; 8) посадова особа підпорядковується суворій дисципліні і контролю при виконанні своїх обов'язків» [5]. І при цьому, чиновники не повинні бути професіоналами! і безпосередньо займатися практичною діяльністю за фахом!

Як відомо, університет може існувати без управлінської ланки, на засадах самоуправління. Але сьогодні це історія. Вища школа і держава сьогодні взаємопов'язані, однак не рівноправними дружніми або партнерськими зв'язками. Держава через своїх чиновників здійснює управлінські функції щодо організації, форм, видів, рівнів вищої освіти. Державний патерналізм у справах освітянських, здається, сьогодні досягнув свого апогею. Хоча слід мати на увазі, що європейські університети втратили свою особливу юридичну автономію в XV-XVI століттях у зв'язку із виникненням незалежних монархічних держав. Починаючи з цього періоду, європейські університети перетворилися в символ «ідеологічної поліції» на службі у політичної влади (Жак Ле Гофф).

Модернізація вищої освіти в Україні сьогодні є комплексною проблемою, кожна із

складових якої є важливою. Зокрема, в науковій літературі значна увага приділена питанням «чому» необхідна модернізація вищої освіти, але разом з цим, невисвітленими залишаються питання «як» це зробити.

Попри тоталітаризм бюрократично-управлінської машини у сфері вищої освіти, викладач, разом зі студентом, є ключовою фігурою навчального закладу. Саме зв'язка «викладач-студент» робить можливим саме існування університету. Шкода, що сьогодні слова великого К. Ясперса багатьма сприймаються з насмішкою, а у декого викликають співчуття: «університет є тим місцем, у якому повинно розкриватися саме світле творіння епохи. Там, в особі викладачів і студентів, повинні збиратися люди, професія яких полягає у ні в чому не обмеженому прагненні істини як такої, в ім'я самої істини. Те, щодесь є можливість нічим не обумовлений пошук істини, є претензією людини як людини» [6].

Серйозною проблемою, яка суттєво впливає на якість модернізаційних процесів вищої освіти в Україні, є проблема інвестицій у викладача. Точніше, відсутність інвестицій у викладача, окрім вкладання власних коштів самого викладача. На нашу думку, процес модернізації починається із постаті викладача і його відношення до своєї роботи та умов праці. Усі, хто навчався у радянській школі і вузі, пам'ятає процес вивчення іноземних мов. Результат такого вивчення був нульовий, натомість, сучасні методики – дають досить хороші результати. Викладач іноземної мови сьогодні навчився по-новому вчити, подавати і пояснювати матеріал, виявляти в процесі викладання свою креативність і винахідливість.

Модернізаційні процеси у сфері освіти не можуть зводитися до владно-державних розпоряджень, вони повинні носити змістовний характер, тобто стосуватися змісту навчання, а це є зоною відповідальності саме викладача. Логічний висновок, який напрошується – вчити по-новому і новому може лише той викладач, який постійно працює над собою (як і представник будь-якої іншої професії). До того часу коли викладач не буде вчити по-новому, не можуть відбуватися зміни у самій освіті. Для підвищення професійно-

го рівня потрібно дві умови – час і кошти (в контексті творчого підходу самого викладача).

Вивільнення часу викладача на підвищення його професійного рівня можливе за умови зменшення виконання ним бюрократичних завдань. У 2015 році Т. Інглонт охарактеризував стан речей в британських університетах, але складається враження, що він працює в одному із українських вузів: «в будь-якому випадку, величезний ріст бюрократії в британській вищій освіті, викликаний розквітом управлінської ідеології і жорсткими вимогами державної атестації, означає, що у вчених тепер залишається набагато менше часу на підготовку до занять, навіть якщо вони ще видаються їм гідною справою – що в останні роки видається досить сумнівним» [2].

Щодо другої умови, то бюрократично-управлінський апарат сучасного українського вузу неохоче виділяє кошти на проходження стажувань, курсів підвищення кваліфікації тощо. Зазвичай, відмови аргументуються скрутним фінансовим становищем навчального закладу, недоодержанням фінансування з державного бюджету тощо. А враховуючи розмір заробітної платні викладача, вимог друкувати статті (майже усі періодичні видання платні), вимогу бути учасником у конференціях (знову ж оплата самим викладачем), стає зрозумілим, чому викладач не проходить тренінги або курси. Низька оплата праці викладача в Україні має набагато глибші причини, аніж банальне недофінансування, йдеться про ментальні особливості. Знівелювання престижності інтелектуальної праці у вітчизняному соціокультурному контексті – основна причина такого розміру заробітної платні (у пострадянському просторі залишається зневажливе ставлення до представників інтелектуальної праці). Окрім того, класичний викладач класичного університету не вписується в систему соціальних координат сучасності: «успішність – матеріальні статки», «уміння домовлятися», «наявність корисних зв'язків» тощо. Інвестиції у підвищення професійного рівня викладача (не важливим є їх джерело в цьому контексті) є цілком зрозумілим феноменом сучасності: людина розглядається з точки

зору ресурсності і як товар. На зміну «робочій силі» приходять «людський капітал».

Ще в 70-х років відбулися значні зміни у спрямованості західноєвропейської освіти під впливом доповіді Римського клубу «Немає меж навчання», положення якої сформулювали уявлення про два типи навчання (при цьому навчання розуміється в широкому сенсі слова – як процес приросту як індивідуального, так і соціального досвіду). Перший тип навчання – підтримуючий (maintenance learning) – направлений на відтворення наявної культури, її паттернів і соціального досвіду, що виявляється у спадковості соціального досвіду. На противагу підтримуючому, інноваційний тип навчання (innovative learning), націлений на привнесення нового в наявну культуру і створення ноу-хау у соціальному середовищі, а також на оперативне реагування на проблемні ситуації як особистого, так і суспільного порядку. Неготовність вітчизняних навчальних закладів до переходу на інноваційні рейки навчання пояснюється невідповідністю суспільства (і викладача, і студента також) до сприйняття і вирішення нових соціальних проблем та оперативного реагування на сучасні соціальні запити [4, с. 2].

Висновки. Вища освіта в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, існує в межах індустріальної культури середини ХХ століття (О. Карпов), що пояснює домінування моделі підтримуючого навчання. Тобто, діяльність навчальних закладів направлена лише на підготовку кадрів. І це на фоні суттєвих змістовних зрушень у сфері європейської освіти, яку намагається наслідувати вітчизняна. Тому і говорити про інновації та інноваційний характер вітчизняної вищої освіти ще зарано. Коректніше, було б вести мову про елементи інновацій у цій сфері.

Література

1. *Вовк В. М.* Навчальний процес у вищій школі та інноваційні технології (спроба критичного аналізу) / В. М. Вовк // Сучасні інновації в педагогіці вищої школи: тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 29 листоп. 2013 р.). – К.: НАВС, 2013. – С. 13-14.

2. *Инглтона Терри* Медленная смерть университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://scep sis.net/library/id_3672.html

3. *Карпов А. О.* Университеты в обществе знаний: теория творческих пространств / А. О. Карпов // Вопросы философии. – 2018. – № 1.

4. *Кларин М. В.* Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.

5. *Марченко О. В.* Генезис ідеї університету у знаково-символічному вимірі освітнього простору / О. В. Марченко // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2011. – Вип. 45. – С. 454-462.

6. *Сокаль В. А.* Проблеми модернізації вищої освіти України / В. А. Сокаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2014-modernizatciya-natsionalnoj-ekonomiki/4_sokal.htm

7. *Теория* бюрократии М. Вебера [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zavtrasessiya.com/index.pl?act=PRODUCT&id=2175>

8. *Ясперс К.* Идея университета [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gridnev.info/?p=17>

References

1. *Vovk V. M.* Navchal'nyj proces u vyshhij shkoli ta innovacijni tehnologii' (sproba krytychnogo analizu) / V. M. Vovk // Suchasni innovacii' v pedagogici vyshhoi' shkoly: tezy dopovidej nauk.-teor. konf. (Kyiv, 29 lystop. 2013 r.). – K.: NAVS, 2013. – S. 13-14.

2. *Ingltone Terry* Medlennaja smert' universiteta [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://scep sis.net/library/id_3672.html

3. *Karpov A. O.* University v obshhestve znaniy: teorija tvorcheskih prostranstv / A. O. Karpov // Vo-prosy filosofii. – 2018. – № 1.

4. *Klarin M. V.* Innovacii v mirovoj pedagogike: obuchenie na osnove issledovanija, igry i diskussii (Analiz zarubezhnogo opyta) / M. V. Klarin. – Riga: NPC «Eksperiment», 1995. – 176 s.

5. *Marchenko O. V.* Genezys idei' universytetu u znakovo-symvolichnomu vymiri osvith'ogo prostoru / O. V. Marchenko // Gileja: naukovyj visnyk. Zb. nauk. prac'. – K.: VIR UAN, 2011. – Vyp. 45. – S. 454-462.

6. *Sokal' V. A.* Problemy modernizacii' vyshhoi' osvity Ukrai'ny / V. A. Sokal' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.confcontact.com/2014-modernizatciya-natsionalnoj-ekonomiki/4_sokal.htm

7. *Teoryja* bjurokratyy M. Vebera [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zavtra sessiya.com/index.pl?act=PRODUCT&id=2175>

8. *Jaspers K.* Ydeja unyversyteta [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.gridnev.info/?p=17>

**МОДЕРНИЗАЦИЯ И ИННОВАЦИОННОСТЬ
В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ**

Хмельницкий университет управления и права
ул. Героев майдана, 8, 29000, Хмельницкий, Украина
Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mails: ktp@univer.km.ua, irenat608@gmail.com

Цель: выяснение терминологических особенностей, связанных с употреблением терминов «модернизация» и «инновация» в сфере высшего образования, а также анализ социокультурных основ современных процессов, происходящих в отечественном высшем образовании. **Методы исследования:** формулируется непрерывная логика в раскрытии сущности явлений инноваций и модернизации в сфере высшего образования в Украине, которые не являются однопорядковыми. Сравнительный анализ различных концептов «модернизация» и «инновация» при раскрытии их философской природы, сравнительный анализ западноевропейского и отечественного высшего образования. **Результаты:** доказано, что качество и скорость проведения модернизационных процессов в сфере высшего образования зависят от комплекса факторов, значительное количество которых не артикулируются в научном дискурсе. Подчеркнуто значимость инвестиций в преподавателя, как условия модернизации образования, поскольку преподаватель и студент являются ключевыми фигурами всего образовательного дискурса. Внимание также уделяется и сравнительному анализу состояния западноевропейского и отечественного высшего образования. В частности, показано, что на современном этапе наблюдаются процессы трансформации классического высшего образования. **Обсуждение:** вопросы, связанные с феноменом юридического образования, сегодня стали предметом научного интереса представителей многих наук. Актуализация вопросов высшего образования обусловлена целым рядом причин: серьезными мировоззренческими сдвигами, которые произошли, начиная со второй половины XX века; изменением восприятия и переживания времени; процессами коммерциализации всех сфер общественной жизни; потребностями общества в людях «нового типа»; фрагментарностью человеческой жизни. Высшее образование является одним из фундаментальных социальных институтов, которая в концентрированном виде фокусирует в себе все черты и характеристики социокультурного контекста, в рамках которого она функционирует. Отечественная высшее образование сегодня находится в процессе становления и поисков собственной идентичности.

Ключевые слова: высшее образование, университет, модернизация, инновация, конкуренция, менеджериализация, бюрократизация, Болонский процесс, инвестиция.

**MODERNIZATION AND INNOVATION
IN NATIONAL HIGH SCHOOL**

Khmelnitsky University of Management and Law
 Heroes of the Maidan st., 8, 29000, Khmelnytsky, Ukraine
 National Aviation University
 Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
 E-mails: ktp@univer.km.ua, irenat608@gmail.com

Purpose: the article is devoted to the phenomena of innovation and modernization in the sphere of higher education in Ukraine, which are not ordinary. It is shown the meaningful difference between the concepts of «modernization» and «innovation», as well as revealing their philosophical nature. Also it should be noticed that domestic humanitarian has exalted attitude to the stated processes, in particular, the so-called «innovative» methods of teaching are very unlikely to be admired. **Methods:** the continuous logic is formulated in revealing the essence of the phenomena of innovation and modernization in the sphere of higher education in Ukraine, which are not one-way ones. Comparative analysis of the differences between the concepts of «modernization» and «innovation» in the disclosure of their philosophical nature, a comparative analysis of Western European and domestic higher education. **Results:** it has been proved that the quality and speed of modernization processes in the field of higher education depend on a set of factors, a large number of which are not articulated in the scientific discourse. Particular attention has been paid to investing in the teacher as a condition for the modernization of higher education, since the teacher and student are key figures in all educational discourse. Attention is also paid to the comparative analysis of the status of Western European and national higher education. In particular, it has been shown that at the present stage there are processes of transformation of classical higher education. **Discussion:** today issues related to the phenomenon of legal education, have become the subject of scientific interest of representatives from many science fields. Actualization of higher education issues resulted from the number of reasons: significant worldview shifts that have taken place since the second half of the twentieth century; change in time perception and experience; commercialization processes in all spheres of public life; demand in people of a «new type»; fragmentation of human life. Higher education is one of the fundamental social institutions, which in a concentrated form focuses on all the features and characteristics of the socio-cultural context within which it operates. Today patriotic higher education is in the process of establishing and searching for its own identity.

A specific feature of modern scientific knowledge is the actualization of those sciences and scientific fields, which in aggregate form the so-called humanitarian. Education is one of the directions of the life of a society, being humanitarian in nature and its character. Today issues related to the phenomenon of legal education, have become the subject of scientific interest of representatives from many science fields. Actualization of higher education issues resulted from the number of reasons: significant worldview shifts that have taken place since the second half of the twentieth century; change in time perception and experience; commercialization processes in all spheres of public life; demand in people of a «new type»; fragmentation of human life. Higher education is one of the fundamental social institutions, which in a concentrated form focuses on all the features and characteristics of the socio-cultural context within which it operates. Today patriotic higher education is in the process of establishing and searching for its own identity.

There are significant megatrends in the field of current higher education – modernization and innovation. The article is devoted to the phenomena of innovation and modernization in the sphere of higher education in Ukraine, which are not ordinary. It is shown the meaningful difference between the concepts of «modernization» and «innovation», as well as revealing their philosophical nature. Also it should be noticed that domestic humanitarian has exalted attitude to the stated processes, in particular, the so-called

«innovative» methods of teaching are very unlikely to be admired. It has been proved that the quality and speed of modernization processes in the field of higher education depend on a set of factors, a large number of which are not articulated in the scientific discourse. Particular attention has been paid to investing in the teacher as a condition for the modernization of higher education, since the teacher and student are key figures in all educational discourse. Attention is also paid to the comparative analysis of the status of Western European and national higher education. In particular, it has been shown that at the present stage there are processes of transformation of classical higher education.

Keywords: *higher education, university, modernization, innovation, competition, managerialization, bureaucratization, Bologna process, investment.*

РЕЦЕНЗІЇ

Р. А. Калюжний,
доктор юридичних наук, професор

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ¹

Розробка та впровадження інформаційних технологій сьогодні вважається суттєвим фактором підвищення ефективності соціальної діяльності в різноманітних сферах буття людини. На часі, зміст дискусій, що відбуваються з приводу визначення необхідності та меж правового регулювання суспільних відносин щодо інформаційної безпеки людини свідчить про актуальність обраної автором тематики.

В монографії здійснено критичний аналіз підходів, які використовуються у різних галузях науки – теорії безпеки, праві, політології, соціології та психології - щодо використання термінів «інформаційна безпека людини», «інформаційне середовище», «свобода інформації», «інформаційні права і свободи» тощо.

Автор висловлює позицію, що в сучасній науковій думці відсутній однозначний підхід до визначення інформаційної безпеки людини. Проаналізувавши науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, а також законодавство понад двадцяти країн світу, О.О. Золотар визначає онтологічний, гносеологічний і логічний зміст цієї багатовимірної наукової категорії.

В результаті досліджень особливостей прав людини в інформаційному суспільстві автор приходить до обґрунтованого висновку про те, що правовий аспект становлення нового соціокультурного простору інформаційного суспільства і ролі людини в ньому проявляється як через появу нового покоління прав людини – інформаційних, так і в насиченні інформаційним виміром традиційних прав або прав і свобод, що належать до трьох перших поколінь – особистих, політичних, економічних, соціальних, екологічних тощо. Цей висновок дозволив авторові в подальшому сформулювати концептуальне бачення інформаційних прав і свобод людини, під яким розуміє комплекс прав, похідних від свободи інформації, як фундаментального права людини, до яких відносить: 1) інформаційні права, що пов'язані з особою (особистістю) людини –право на захист персональних даних, право визначати конфіденційність інформації та розпоряджатися нею; 2) право власності на інформацію; 3) право на доступ до інформації – в широкому розумінні, тобто доступ до публічної, екологічної, правової, наукової та інших видів інформації, в тому числі необхідної для реалізації інших прав та свобод – політичних прав, право на освіту, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, трудових та інших прав; 4) свобода поширення інформації будь-яким законним способом, яка є необхідною умовою повноцінного життя людини в демократичній державі, а також існування самого громадянського суспільства, її реалізація пов'язана з свободою думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів і переконань; 5) право на безпечне інформаційне середовище.

Заслуговує на увагу позиція автора щодо недопустимості в демократичному суспільстві протиставлення свободи інформації (як фундаментального права людини) та інформаційної безпеки. Тому для визначення належного в демократичному суспільстві стану рівноваги між ними, важливим є розуміння суті інформаційної безпеки людини, її співвідношення з іншими видами безпеки, а також системи її правового забезпечення.

Підкреслюючи практично універсальний характер проблеми інформаційної безпеки людини автор дослідив деякі з правових проблем, що мають прикладне значення. Зокрема, виходячи від неоднакових умов щодо можливості реалізації своїх прав і свобод в інформаційній сфері, що визначає їх ступінь захищеності в інформаційному суспільстві, види і інтенсивність небезпек, що їм загрожують,

автор визначає окремі категорії людей як об'єктів інформаційної безпеки, що характеризуються наявністю спільних інформаційних загроз їх безпеці і необхідністю особливого правового забезпечення. Зокрема, в цьому дослідженні увагу присвячено наступним: 1) окремі вікові групи: насамперед, діти, підлітки і молодь, а також люди похилого віку; 2) люди з обмеженими фізичними можливостями, особливостями інтелектуального розвитку та психосоціальними особливостями; 3) люди, що здійснюють діяльність, яка має або може мати значимі соціальні наслідки – державні службовці, медійні особи та журналісти, правозахисники, громадські активісти і політичні діячі тощо; 4) населення окремих регіонів країни чи населених пунктів, що володіє специфічними соціокультурними особливостями, в т.ч. релігійними, етнічними, мовними, демографічними; 5) люди, що пов'язані з АТО – військовослужбовці, які беруть чи брали участь в АТО, їх сім'ї, а також сім'ї загиблих, населення окупованих територій, «сірої» зони, внутрішньо переміщені особи тощо; 6) український народ.

В монографії також наведені результати порівняльно-правового аналізу міжнародного та вітчизняного законодавства, аналізу наукової літератури щодо правового забезпечення інформаційної безпеки людини. На основі аналізу зроблено висновок про необхідність гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародним у сфері правового регулювання захисту персональних даних, зокрема, щодо створення на рівні незалежного органу держави інституту інформаційного комісара, діяльність якого буде спрямована на захист прав і свобод людини в інформаційній сфері, зокрема, права на доступ до публічної інформації та захист персональних даних. Такому інституту необхідно надати достатні важелі впливу, з однієї сторони, на формування інформаційного законодавства, наприклад, шляхом обов'язкової експертизи нормативних актів що зачіпають відповідні права людини, з іншої – повноваження щодо припинення правопорушень та відновлення порушених прав.

Теоретичні та практичні дослідження автора ґрунтовані на результатах системного, порівняльно-правового аналізу вітчизняного, європейського та інших держав інформаційного законодавства, а також міжнародних правових актів.

Практична значимість розкритих у дослідженні положень та пропозицій полягає у тому, що вони можуть бути корисними в процесі законотворчої, та правозастосовної діяльності, використані широким колом науковців для дослідження проблем удосконалення правових основ інформаційної безпеки людини.

Поряд з комплексністю та системністю проблем, що розглядаються, треба зауважити, що ряд питань означених у монографії, на наш погляд, потребує більш детального розкриття. Це, насамперед, проблематика правового закріплення цифрових прав людини. Крім того, запропоновані напрями вдосконалення інформаційного законодавства потребують відповідної деталізації та конкретизації.

Інші висловлені думки та побажання щодо структури та змісту, а також зроблені зауваження стосовно оформлення тексту монографії не зменшують наукової цінності рецензованої праці. Таким чином, слід зазначити, що монографія Золотар Ольги Олексіївни «Інформаційна безпека людини: теорія і практика» має наукову та практичну цінність для використання як науковцями, так і фахівцями-практиками в галузі права, безпеки, політології, соціології, психології, в тому числі викладачами, студентами та слухачами як гуманітарних, так й технічних навчальних закладів, а також іншими читачами, які цікавляться інформаційно-правовою проблематикою.

*Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 446 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Монографія В. П. Мельника «Соціальний захист осіб з інвалідністю: теоретико-правові проблеми» є комплексним науковим дослідженням актуальних теоретичних та практичних проблем соціального захисту осіб з інвалідністю. У роботі здійснено дослідження генезису правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, визначено особливості міжнародно-правового регулювання у цій сфері, розкрито теоретико-правові аспекти цієї проблематики. Також автор акцентує увагу на питаннях соціально-правового статусу осіб з інвалідністю, організаційно-правових формах соціального захисту таких осіб. Виявлено проблеми сучасного стану та перспективи розвитку правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю.

Монографія містить в собі детальний порівняльно-правовий аналіз норм чинного національного законодавства у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю та провідних країн світу у зв'язку із посиленням інтенсивного процесу інтеграції в останні роки. Особлива увага акцентована на напрями імплементації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Структура монографії обумовлена метою, яку поставив перед собою автор, обравши предметом дослідження теоретико-практичні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю.

Позитивним є виділення особливостей соціально-правового статусу осіб з інвалідністю. До таких особливостей можна віднести наступні: відображає соціальні тенденції розвитку суспільства та держави; є складовою загального правового статусу осіб з інвалідністю; сприяє доступності осіб з інвалідністю до усіх сфер суспільного життя; передбачає розгалужене правове регулювання, переважно, через підзаконні нормативно-правові акти; включає систему прав, обов'язків, гарантій та пільг; характеризується суперечністю, декларативністю та повною мірою недоступністю; підлягає моніторингу, нагляду та контролю.

Автор серед особливостей розвитку соціального захисту осіб з інвалідністю назвав наступні: розвиток інклюзивного суспільства; удосконалення соціально-правового статусу осіб з інвалідністю у частині дієвості, прозорості, доступності прав, гарантій та пільг; розвиток публічного соціального захисту; удосконалення соціального страхування та недержавного соціального захисту; розвиток новітнього законодавства про права осіб з інвалідністю.

Науковцем аргументовано необхідність розробки проекту Соціального кодексу України, який має стати соціальною «конституцією» суспільства, відображати стан та динаміку організації та проведення в Україні соціальних реформ.

Також важливу наукову новизну становить перелік особливостей публічного соціального захисту осіб з інвалідністю: відображає стан державної політики у сфері соціального захисту; формується на основі державного соціального захисту; відповідає стратегії децентралізації влади та передачі повноважень у сфері соціального захисту на місця (територіальним громадам); підлягає, переважно, законодавчому регулюванню; поділяється на державний та територіальний (самоврядний) соціальний захист; управління здійснюється відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування; функціонує за рахунок Державного та місцевих бюджетів, спеціальних соціальних фондів; забезпечує належне функціонування соціально-правового статусу осіб з інвалідністю; передбачає вироблення конструктивних та доступних механізмів реалізації особами з інвалідністю соціальних прав тощо.

Вагоме значення має приділення уваги автором понятійно-категоріальному апарату у вказаному дослідженні. Зокрема, важливими є такі дефініції: «соціальний захист», «особа з інвалідністю»,

РЕЦЕНЗІЇ

«державний соціальний захист», «публічний соціальний захист», «соціальне страхування», «недержавний соціальний захист», «кодифікація законодавства про соціальне забезпечення», «кодифікація законодавства про права осіб з інвалідністю» тощо.

Значна кількість наукових джерел національних та зарубіжних вчених-трудоників забезпечує об'ємність, об'єктивність, інформативність, суттєвість кожного аргументу та висновку монографічного дослідження.

Цінним у праці автора є ґрунтовність та всебічність досліджень, що дозволило зробити конкретні висновки щодо вдосконалення змісту правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю.

Рецензоване дослідження відповідає державним документам про вищу освіту. Список використаних літературних джерел, а також посилання в науковому тексті зроблено з дотриманням вимог. Зміст віддзеркалює структуру, основні положення і висновки монографії. Робота написана нормативною національною науковою мовою, що увиразнена авторським ідіостилем. Усе це дає підстави стверджувати про наукову зрілість автора, уміння досліджувати складні питання права соціального забезпечення і окреслювати перспективи подальших пошуків та вдосконалень у цій галузі.

Враховуючи вищезазначене, монографічне дослідження В. П. Мельника має беззаперечно вагому цінність для подальшого розвитку науки права соціального забезпечення, виконано на високому науково-теоретичному рівні, містить нові науково-обґрунтовані результати, які у сукупності вирішують наукову проблему, що полягає у розвитку концептуальних положень теорії соціального захисту осіб з інвалідністю, та може бути рекомендоване до друку.

НАШІ ЗАРУБІЖНІ ПАРТНЕРИ

Dr. Joëlle Long

Dr. Joëlle Long, researcher (full time tenured track position) and lecturer in Private Law at the Law Department of the University of Turin (Italy). Her research interests are in the areas of Family Law, Children' Rights, Vulnerable Adults and the Law, Private International Law. She has been publishing extensively on the impact of International and EU Law on Italian Family Law, on Intercultural Law, on Gender Identity and Sexual Orientation. As part of her research, she has worked with both the Council of Europe (European Program for Human Rights Education for Legal Professionals) and the European Union (European Parliament's European Added Value Unit: see Franzina, Long, *The Protection of Vulnerable Adults in EU Member States. The Added Value of EU Action in Light of The Hague Adults Convention*, Bruxelles, 2016). She is Co-editor of the journal *Minorigiustizia* (Franco Angeli, Milan) and member of the editorial board of *GenI-US* (<http://www.articolo29.it/genius>).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Ахмедов Вусал* кандидат юридичних наук, начальник відділу наукових досліджень і судового прецеденту Академії Юстиції в Міністерстві Юстиції, Азербайджан
- Армаш Надія Олексіївна* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Артьомов Євген* аспірант, Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету
- Беззубов Дмитро Олександрович* доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Білько Олександр Павлович* старший викладач кафедри господарського права та процесу Навчально-наукового інституту права Національного університету державної фіскальної служби України
- Богатирьова Ольга Іванівна* доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального права та кримінології Навчально-наукового інституту права Національного університету державної фіскальної служби України
- Бородін Іван Лук'янович* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Вовк Вікторія Миколаївна* доктор юридичних наук, професор кафедри історії та теорії держави і права Хмельницького університету управління і права
- Волостних Володимир Сергійович* аспірант, Академія управління при Президенті Республіки Білорусь
- Воронова Ольга Василівна* кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету
- Гаврилішин Анатолій Петрович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Навчально-наукового інституту права Національного університету державної фіскальної служби України
- Гезалзаде Турал* докторант кафедри цивільного процесу і комерційного права Бакинського державного університету, Азербайджан

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Грекова Лілія Юріївна* асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Гусар Ольга Анатоліївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Дігтяренко Ганна Володимирівна* асистент кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Єренко Дмитро Віталійович* аспірант, Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету
- Калюжний Ростислав Андрійович* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, відповідальна особа за наукову роботу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, академік Академії наук Вищої освіти України
- Козирева Валентина Петрівна* кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Лихова Софія Яківна* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Лобжсанідзе Гіві* професор, Навчальний університет Гурама Таварткіладзе, Грузія
- Лобжсанідзе Давид* асоційований професор, Навчальний університет Гурама Таварткіладзе, Грузія
- Миронець Оксана Миколаївна* старший викладач кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Михайленко Дмитро Григорович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Пильгун Наталія Василівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Проскура Ганна Миколаївна* аспірант, асистент кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Радзівілл
Олександр Анатолійович* кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Рибікова
Ганна Володимирівна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Рябова
Катерина Олексіївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського, повітряного та космічного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Сеник
Тарас Богданович* аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
- Сопілко
Ірина Миколаївна* доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного і адміністративного права, директор Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету, академік Академії наук вищої школи України
- Спірін
Володимир Геннадійович* студент Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Тімуш
Ірина Сергіївна* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Устинова
Ірина Петрівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Хамзін Тимур* аспірант, Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету
- Ямненко
Тетяна Михайлівна* доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету
- Ярошук
Марина Олександрівна* магістр права, Навчально-науковий юридичний інститут Національного авіаційного університету

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття повинна бути структурована (поділена на розділи з заголовками) і відповідно до вимог ВАК України мати такі елементи:

1) постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;

2) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання);

4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок.

Обсяг статті з рисунками, таблицями, списком літератури, анотаціями – 8–10 повних сторінок.

Статтю набирають з абзацним відступом (0,5 см) у текстовому редакторі Word for Windows XP шрифтом Times New Roman у режимі автоматичної розстановки переносів у такому порядку:

1) індекс УДК (зліва, зверху, кегль 14);

2) ініціали, прізвища авторів (справа, кегль 14, малі літери, напівжирний), науковий ступінь, вчене звання;

3) назва статті (по центру, кегль 14, великі літери, напівжирний);

4) анотації та назву статті українською, мовою (кегль 14, курсив, до 3-5 рядків);

5) ключові слова;

6) текст статті;

7) список літератури (кегль 14);

8) ініціали, прізвище автора, назву статті та анотації російською та англійською мовами (кегль 14, до 3-5 рядків).

У літературі (кегль 14), яка подається у порядку посилання, обов'язково вказують авторів, повну назву книги, том (номер, випуск), місто видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок статті (ГОСТ 7. 1-84).

Бібліографічні записи повинні бути пронумеровані й мати посилання на джерела у тексті статті у квадратних дужках.

Посилання на неопубліковані роботи не допускаються.

Кількість джерел у використаних матеріалах не повинна перевищувати 15.

Статтю подають на електронному та паперовому носіях у редакцію українською мовою у одному примірнику, надрукованих через 1,5 міждрядкових інтервалів формату А4.

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором.

Статтю подавати науково та стилістично відредагованою, вичитаною. Для аспірантів, ад'юнктів, здобувачів наукового ступеня має додаватися рецензія наукового керівника. При порушенні вимог – стаття не розглядатиметься. Окремо подавати дані про автора статті: прізвище, ім'я, по-батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашню адресу, телефон (домашній, службовий чи мобільний).

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою редакційної колегії. Відповідальність за точність цитувань несе Автор.

Статті видаються в авторській редакції.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 34.01:001.1 «712» (477) (045)

М. С. Павленко,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: pavlenko@ukr.net

Мета: у статті досліджуються теоретико-правові аспекти принципів правової комунікації. Аналізуються погляди вчених на проблему принципів права. **Методи дослідження:** у роботі застосовувались філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** визначаються принципи правової комунікації. Зроблено висновок про те, що принципи правової комунікації є основою формування правових цінностей сучасного інформаційно-правового суспільства. **Обговорення:** пошук шляхів ефективності правової комунікації.

Ключові слова: право; комунікація; принципи; правова комунікація; принципи правової комунікації; інформаційно-правовий простір.

Структура статті: постановка проблеми та її актуальність; аналіз досліджень і публікацій з проблеми; мета; основний матеріал; висновки.

Література

1. Цуркан-Сайфуліна М.В. Комунікативні теорії права в поясненні зв'язку права і влади / М.В. Цуркан-Сайфуліна // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – № 5 (20). – С. 22-27.

References

1. Tsurkan-Saifulina M.V. Komunikatyvni teorii prava v poiasnenni zviazku prava i vlady / M.V. Tsurkan-Saifulina // Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. – 2017. – № 5 (20). – S. 22-27.

М. С. Павленко

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Национальный авиационный университет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Киев, Украина
E-mail: pavlenko@ukr.net

Цель: в статье исследуются теоретико-правовые аспекты принципов правовой коммуникации. Анализируются взгляды ученых на проблему принципов права. **Методы исследования:** в работе применялись философско-мировоззренческие, общенаучные и специальные методы. **Результаты:** определяются принципы правовой коммуникации. Сделан вывод о том, что принципы правовой коммуникации являются основой формирования правовых ценностей современного информационно-правового общества. **Обсуждение:** поиск путей эффективности правовой коммуникации.

Ключевые слова: право; коммуникация; принципы; правовая коммуникация; принципы правовой коммуникации; информационно-правовое пространство.

PRINCIPLES OF LEGAL COMMUNICATION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: pavlenko@ukr.net

Goal: the article deals with the theoretical and legal aspects of the principles of legal communication. The views of scientists on the problem of the principles of law are analyzed. **Methods of research:** philosophical-ideological, general scientific and special methods were used in the work. **Results:** the principles of legal communication are defined. It is concluded that the principles of legal communication are the basis for the formation of legal values of the modern information and legal society. **Discussion:** the search for ways of effective legal communication in the context of the formation of information and legal society.

Key words: law; communication; principles; legal communication; principles of legal communication; information and legal space.

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

2 (47) 2018

Наукові праці Національного авіаційного університету

В авторській редакції

Підп. до друку 02.07.2018. Формат 60x84/8. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 22,78. Обл.-вид. арк. 24,5.
Тираж 100 пр. Замовлення № 35-1

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05. 07. 2002